KARAÇAY-MALKAR SOSYO-KÜLTÜREL YAPISININ ETNİK KÖKENLERİ VE KÜLTÜRLEŞME

Ufuk Tavkul

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Sosyoloji Anabilim Dalı için öngördüğü
DOKTORA TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

Ankara
Nisan, 1996

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Üye : Doç. Dr. Aygen ERDENTUĞ

Üye : Doç. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN

Üye : Doç. Dr. Çağatay ÖZDEMİR (Danışman)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Serdar SAĞLAM

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Hüsnü ARICI

Enstitü Müdürü

17./5./1996

TEŞEKKÜR

Kafkasya'nın Türkiye açısından stratejik önemine dikkat çekerek, Kafkasya'daki etnik ve sosyal yapı konusunda bir tez hazırlamam için beni teşvik eden ve çalışmalarımı yönlendiren değerli hocam Prof.Dr. M.Cihat ÖZÖNDER'e ve tez danışmanım Doç. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR'e teşekkür ederim.

Tezimin bilgisayar ortamında yazılmasını sağlayan ve redaksiyon çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım Fatih ORAKÇIOĞLU ile Sadettin AKYIL'a ve haritaların hazırlanmasında emeği geçen kardeşim Şafak TAVKUL'a ayrıca teşekkürlerimi bildiririm.

ÖZET

Kafkasya, Karadeniz ile Hazar denizi arasında uzanan yüksek sıradağların ve bu dağların üzerinde ve eteklerinde yer alan Abhazya, Adigey, Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçen-İnguş ve Dağıstan ülkelerinin genel adıdır. Tarih boyunca, gerek Orta Asya ve Güney Rusya bozkırlarından gelen çeşitli Türk ve Hind-Avrupa kökenli atlı-göçebe savaşçı kavimlerin, gerek Karadeniz yolu ile batıdan gelen Yunan-Roma-Bizans-Ceneviz ticaret kolonilerinin, gerekse güneyden gelen çeşitli Ön Asya kavimlerinin göç ve istila hareketlerine sahne olan Kafkasya, bu kavimlerin bıraktığı etnik ve sosyo-kültürel unsurları günümüze kadar taşımıştır. Kimmer, İskit, Hun-Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Kuzeyden gelen Proto-Türk ve Türk kavimlerinin yanı sıra Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının oluşumunda ve şekillenmesinde Yunan-Roma-Bizans medeniyetleri ile Ön Asya medeniyetleri de etkili olmuşlardır. Dışardan gelen bütün bu unsurlar Kafkasya'nın yerli kavimlerinin etnik ve kültürel yapıları ile birleşerek ortaya yeni bir sosyo-kültür kalıbı çıkarmıştır. Bunda, Kafkasya'daki çeşitli halkların etnik yönden birbirleri ile karışarak akraba etnik gruplar haline gelmelerinin yani amalgamasyon sürecinin büyük rolü olmuştur. Bir etnik gruptan diğerine geçerek bir-iki kuşak içinde asimile olan fert yada aileler, beraberlerinde getirdikleri kültürel unsurların yeni katıldıkları gruba benimsetilmesinde önemli rol oynamışlar ve böylece Kafkasya halkları etnik yönden birbirleri ile karışırlarken, kültürel yönden de benzer yapılar oluşturmaya başlamışlardır. Kuzeyden gelen bozkır-göçebe kültürü ile Kafkasya'daki yerleşik kültürler arasındaki çatışma ve ilişkiler toplumsal iş bölümünü yaratmış ve bunun sonucunda ortaya çıkan özel mülkiyet sistemi Kafkasya halkları arasında sosyal tabakalaşma sürecini başlatmıştır. 14. yüzyıla kadar çeşitli Türk kavim ve devletlerinin hâkimiyeti altında bulunan Kafkasya'da, Altın Ordu imparatorluğunun yıkılarak Kafkasya üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesiyle, 14-15. yüzyıllarda Kafkas toplumları arasında ilk feodal ilişkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Feodal sistem ve sosyal tabakalaşma en mükemmel biçimiyle Kabardeyler arasında kurulmuş ve onların etkisi altındaki bazı Adige kabileleri ile Karaçay-Malkarlılar arasında da yayılmıştır. 19. yüzyılda en gelişmiş duruma gelen feodalizm ve sosyal tabakalaşma sistemi doğal gelişimini yaşayamadan, Rusya'nın 1864 yılında Kafkasya'yı ele geçirmesiyle sona ermiştir. Kafkasya halklarının geleneksel hukuk sistemlerinde ve aile yapılarında da feodal ilişkilerin ve sosyal tabakalaşmanın derin izlerine rastlamak mümkündür. Kafkasya halklarının mitolojik eski inançlarında ve dinlerinde çok tanrılı

inanç sisteminin etkisi görülmektedir. Bunların kaynaklarının çeşitli kavim ve medeniyetlere dayandığı anlaşılmaktadır. Karaçay-Malkar eski inançlarında Orta Asya Türk şamanizmi dikkati çekerken Adige ve Abhazlar'da Yunan-Roma mitolojilerinin izleri göze çarpmaktadır. Ancak bütün Kafkasya halklarının eski dinî inançları üzerinde 6. yüzyıldan itibaren bölgede yayılmaya başlayan hristiyanlık etkili olmuştur. Fakat bir süre sonra hristiyanlık inancı Kafkas halklarının eski çok tanrılı inançları arasında eriyerek semavî din olma özelliğini kaybetmiştir. Kafkasya halkları etnik ve sosyo-kültürel yönden yüzlerce yıllık bir süreç sonunda bugün akraba milliyetler haline gelmişlerdir. Bu bakımdan onları ırk yada etnik köken kriterlerine göre sınıflandırmak ve farklı milletler olarak değerlendirmek bilimsel açıdan doğru değildir. Kafkasya halkları ancak dil gruplarına göre birbirlerinden ayrılarak sınıflandırılabilir.

SUMMARY

Caucasus is the general name of the high mountain range which lies between the Blacksea and the Caspian sea, and the countries of Abkhazia, Adigey, Kabardin, Karachay-Balkaria, Ossetia, Chechen-Ingushetia and Dagestan. Caucasus has been subjected to migration and invasion movements of several tribes and peoples who came from the steppes of Central Asia and South Russia, or Greek-Roman-Byzantine-Genoese trade colonists who travelled from the west by the Black Sea and some tribes who migrated from the south of the Caucasus. All ethnic and socio-cultural elements which have been left by those tribes have reached to our time. Proto-Turk and Turk tribes who came down from the north, like Kimmer, Scythian, Hunno-Bulgar, Alan, Khazar and Kipchak have been effectual on ethnic and socio-cultural structure of Caucasus, as well as Greek-Roman-Byzantine civilizations. All those elements that originated from outside of the Caucasus mixed with ethnic and cultural elements of the native tribes thus a new socio-cultural pattern has been accomplished. Amalgamation of different ethnic groups played a great role in this phenomenon. Individuals or families who passed into an other ethnic group and assimilated in this new ethnic group brought their own cultural elements together. By admission of those new cultural elements, Caucasian peoples accomplished similar structures while they were being mixed with each other ethnically. The conflict and relation between the nomadic steppe culture of the tribes originating from the north and the settled culture of Caucasians have created social division of labor. As a result of this process private property system occured initiating the process of social stratification among the peoples of the Caucasus. After the fall of Golden Horde empire in 14th century, the first feudal relations occured among the peoples of the Caucasus. Feudal system and social stratification was established among Kabardians in complete form and spreaded out among some Adige tribes and Karachay-Balkarians who were under influence of Kabardians. Feudal system was at its complete level in 19th century but it couldn't live its natural development and it came to an end after Russia has conquered the Caucasus in 1864. It is possible to see the traces of feudal system and social stratification in customary law and family structure of Caucasian peoples. In mythological old believes of Caucasian peoples and in their old religions paganism can be seen. In old believes of Karachay-Balkarians shamanism of Turkic tribes of Central Asia call attention while in Adige and Abkhazians the influence of Greek-Roman civilization can be seen. Christianity has also been influential

since 6th century among the Caucasian peoples, but it lost its effect in a time. Today Caucasian peoples have become closely related nations after a process of mixing ethnically and socio-culturally for hundreds of years. So it is not correct scientifically, to classify the Caucasian peoples according to criteria of race and ethnic origin. Caucasian peoples can only be classified according to language groups.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Yüzyıllar boyunca çok çeşitli kavimlerin göç ve istilalarına sahne olan Kafkasya, Orta Asya ve Güney Rusya bozkırları ile Anadolu ve Ön Asya bölgeleri arasında bir köprü görevini üstlenmiş ve Jeo-politik-stratejik önemini her devirde korumuştur. Batıda Karadeniz sahillerindeki Abhazya ve Adigey ülkesinden, doğuda Hazar Denizi kıyılarındaki Dağıstan'a kadar uzanan Kafkasya, tarih boyunca pek çok kavim, etnik grup, dil ve kültürün birbirleri ile temasa geldiği ve çok renkli bir diller-kültürler ve etnik gruplar mozağinin ortaya çıktığı ilginç bir bölgedir. Ancak, yüzyıllar boyunca bir arada yaşayan ve aralarında etnik ve kültürel temasların kaçınılmaz olduğu Abhaz, Adige, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halkları, yüzlerce yıllık bir süreç içinde birbirine benzer sosyal yapılar geliştirmişler ve etnik yönden birbirleri ile akraba milletler haline gelirlerken ortak bir kültür etrafında birleşmişlerdir. Bu araştırma Kafkasya halklarının etnik ve sosyo-kültürel yapılarının kökenlerine ışık tutmayı ve bu yapı içinde Karaçay-Malkarlıların yerini ve rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır.

BÖLÜM I

1.1. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Jeo-politik ve jeo-stratejik konumuyla Kafkasya her dönemde önemini korumuştur. Tarihî, siyasî, kültürel ve ekonomik açılardan Türkiye ile yakın ilişki içinde olan ve Türkiye için büyük önem taşıyan Kafkasya konusunda siyasî, sosyal, ekonomik, stratejik politikalar üretebilmek için Kafkasya'yı ve Kafkas halklarını yakından tanımak gerekir. Özellikle, Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısındaki Türk unsurları dikkate alınmadan Türkiye'nin yararına bir Kafkasya politikası oluşturmak mümkün değildir. Bu bakımdan Kafkasya'nın etnik yapısının oluşumu ayrıntılı bir biçimde tahlil edilerek sosyo-kültürel yapısının etnik ve tarihî kökenleri ortaya çıkarılmalıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Kafkasya'da başgösteren etnik çatışmalar bu bölgeyi dünyanın gündemine sokmuştur. Önce Güney Osetya ve Abhazya'da meydana gelen bağımsızlık hareketlerini Oset - İnguş etnik çatışması izlemiş, bu arada Karaçay -Malkarlılar ile Kabardeyler ve Rus Kazakları arasındaki küçük çatışma ve gerginlikler de her an patlayabilecek büyük bir etnik çatışmanın habercisi olmuştur. Dağıstan'da Kumuklarla Avarlar arasındaki etnik çatışmaları Lezgiler'in Azerbaycan'dan toprak talep etmeleri izlemiş ve nihayet Çeçenler'in Rusya'dan bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle Kafkasya'da kanlı savaşlar baş göstermiştir.

Gerek Abhaz - Gürcü savaşına, gerekse Çeçen - Rus savaşına Kafkasya'nın her tarafından gönüllü savaşçıların katılması, Kafkasya halkları arasındaki "Birleşik Kafkasya" idealinin yaşadığını göstermesi açısından önemlidir. Ancak bu birliğin sağlanmasını engellemek isteyen Rusya, Kafkasya halkları arasındaki ayrılıkçı hareketleri desteklemekte ve Kafkasya halklarını farklı etnik gruplara bölerek herbirini diğerine kışkırtmaktadır.

Kafkasya' daki istikrarsızlık Türkiye'yi ekonomik ve siyasi açılardan olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin Kafkasya'daki halkların birliğini destekleyici yönde politikalar üreterek, bölgedeki etnik grupların tarih, etnik ve sosyo- kültürel yapı açısından birbirleri ile akraba milletler olduklarını belgeleyecek araştırmalar yapması gerekmektedir.

Kafkasya halkları arasındaki etnik ve kültürel birliğin vurgulanması ve Kafkasya halklarının yüzlerce yıllık bir tarihî süreç sonunda akraba milliyetler haline geldiklerinin belirlenmesi Türkiye ile Kafkasya halkları arasında daha rahat iletişim kurulmasını

sağlayacak ve bazı dış güçlerin bölgede yaratmaya çalıştıkları etnik ayrılık ve çatışmaların son bulmasına yardımcı olacaktır.

1.2. AMAÇ

Bir "Etnik ve Sosyo-kültürel Yapı" araştırması olan tezimizde, tarihî süreç içinde Kafkasya'da ortaya çıkan etnik grup ve milliyetlerin meydana getirdikleri sosyo-kültürel yapının kökenlerinin ve gelişiminin incelenmesi amaçlanmaktadır. Konuya tarihî perspektiften yaklaşılarak Kafkasya'da etkili olan çeşitli kavim ve medeniyetlerin buradaki etnik grupların oluşumundaki rollerinin belirlenmesi amaçlanmakta ve sosyal tabakalaşma, geleneksel hukuk, aile, din ve eski inançlar gibi kurumlar ele alınarak, sosyo-kültürel yapının tarihî kökenlerinin ortaya konması düşünülmektedir.

1.3. VARSAYIM

Kafkasya yüzyıllar boyunca pek çok kavim ve medeniyetin göç ve istila hareketlerine maruz kalmıştır. Birbirinden farklı elliden fazla dil ve lehçenin konuşulduğu Kafkasya'da, her dil grubunun çevresinde kendilerini komşularından ayıran farklı etnik gruplar ortaya çıkmıştır. Her grup kendine özgü bir sosyo-kültürel yapı geliştirmiştir. Ancak yüzyıllar boyunca bir arada yaşayan bu etnik gruplar arasında etnik ve kültürel temasların gerçekleşmemesi imkânsızdır. Kültürel difüzyon ve kültürleşme sonucunda Kafkasya halklarında benzer sosyo-kültürel yapılar gelişirken, göç, savaşlar, kan davaları, ekonomik zorluklar, sosyal baskılar sebebiyle etnik gruplar arasında da bir hareketlilik yaşanmış ve asimilasyon ve amalgamasyon yoluyla Kafkasya halkları büyük ölçüde birbirleriyle karışmışlardır.

Tezimizde ileri sürdüğümüz varsayım Kafkasya halklarının etnik açıdan birbirleri ile karışarak akraba milliyetler haline geldikleri ve birbirlerinden etkilenerek benzer sosyo-kültürel yapılar oluşturdukları yönündedir.

1.4. KULLANILAN METOD

Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının kökenlerine yönelik olan araştırmamızı öncelikle tarih, etnik yapı, kültür teorileri üzerine oturttuk. Bu amaçla, önce geniş bir literatür taraması yaparak konu ile ilgili teorileri ve bilgileri toparladık. 1990 ve 1993 yılları Ağustos-Eylül ayları ile 1995 yılı Ağustos ayında Kafkasya'ya yaptığımız üç ayrı inceleme-araştırma gezimizde elde ettiğimiz doküman ve kaynakları tezimizde geniş ölçüde değerlendirdik.

Hocam sayın Prof. Dr. M. Cihat Özönder'in 1979 yılında hazırladığı "Manisa ili Salihli ilçesi Kurtuluş mahallesinde meskûn göçmenlerin sosyal bünyeye intibakları" adlı

doktora çalışması gerek teorik çerçeve, gerekse metod açısından bu araştırmamıza rehberlik etti. Bundan onaltı yıl önce etnik yapı, etnik grup, etno-sosyal yapı, kültür kalıbı, asimilasyon gibi kavram ve meselelere dikkat çeken bu araştırmanın, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra eski Sovyet topraklarında ve Balkanlar gibi Sovyetler'in nüfuz sahası içindeki bölgelerde etnik çatışma ve savaşların başgöstermesi ile güncelliğini koruduğu, hatta ileriyi görerek etnik gruplarla ilgili meselelerin sosyolojik açıdan mutlaka ele alınması gerektiğini öngördüğü anlaşılmaktadır. Bu bakımdan tezimizi hazırlarken teorik çerçeve ve metod açısından sayın hocamız Prof.Dr. M.Cihat Özönder'in doktora çalışmasını kendimize bir model olarak aldık.

Son yıllarda Kafkasya'nın siyasî, ekonomik, stratejik ve kültürel açılardan Türkiye için önemli bir bölge haline gelmesi üzerine, hocamızın tavsiyesiyle, yüksek lisans tezimizde yalnızca Karaçay-Malkar bölgesinin sosyal yapısını incelediğimiz bu araştırmamızı genişleterek, doktora tezimiz olarak Kafkasya'nın etnik ve sosyal yapısını inceledik. Bu arada, gerekli bölümler için yüksek lisans tezimizin bazı kısımlarından alıntılar da yaptık.

Tarihî bir süreç içinde ele aldığımız etnik yapı ve sosyo-kültürel yapıyı, sosyal olaylar arasındaki karşılıklı ilişkiler açısından inceledik. Sosyal hayatın evrensel kalıpları olarak adlandırılan sosyal organizasyon, hukuk kalıpları, aile, din gibi kurumları ele alarak Kafkasya halkları arasında benzer bir sosyo-kültürel yapının olup olmadığını araştırdık. Bir toplumla ilgili kültür kalıpları herşeyden önce o toplumun değer normlarının damgasını taşır gerçeğinden hareketle, Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapılarında, özellikle aile içi ilişkilerde ve eski inançlara dayalı toplumsal norm ve davranışlarda dikkati çeken kültür kalıplarının kökenini ve Kafkasya halkları arasındaki yayılışını araştırdık.

BÖLÜM II

TEORİK ÇERÇEVE

2.1. TARİHÎ DERİNLİK

Araştırmamıza konu olan Kafkasya'nın ve onun bir parçası olan Karaçay-Malkar halkının bugün sahip olduğu sosyo-kültürel ve etno-sosyolojik yapıyı iyi anlamak ve açıklayabilmek için, onların tarihî geçmişlerini ve eski tarihî devirlerden günümüze kadar geçirdikleri dönemleri ve gelişmeleri bilmek gerekir. Kafkasya halkları ile birlikte Karaçay-Malkar halkının sosyo-kültürel yapısının tarih perspektifi içinde değerlendirilmesi bu sosyo-kültürel yapının etnik kökenlerinin ortaya çıkarılması açısından da önemlidir.

Karaçay-Malkar tarihi, genel Türk tarihinden ve Kafkasya tarihinden ayrı düşünülemez. Türkler tarih boyunca çok çeşitli kavim, millet ve boy adlarıyla çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlar ve Sibirya'dan Avrupa içlerine kadar pek çok bölgeyi ve milleti siyasî ve kültürel açıdan etkilemişlerdir. Bu bakımdan Türk tarihini değerlendirirken onu hem zaman, hem coğrafi bakımdan diğer toplulukların tarihinden ayıran şu noktaların göz önünde tutulması gerekir.

a) Fertleri toplu olarak yaşadıkları için tarihin herhangi bir dönemindeki durumları açıkça tesbit edilip incelenebilen diğer milletlerin aksine, dağınık şekilde yaşayan Türk topluluklarının birbirinden farklı gelişme yolları takip etmeleri sebebiyle, Türk tarihini belirli bir zaman kesiminde bütün halinde değerlendirmek kolay olmamaktadır.

b) Tarihleri, sınırı belli bir coğrafi çevre içinde cereyan eden diğer milletlerin yayılmaları da değişmeyen vatan toprakları civarında meydana gelirken, çeşitli Türk kavim ve boyları yüzyıllar boyunca yeni bölgelere, yeni yurtlara yayılarak, tarihlerini çok geniş bir coğrafî saha içinde gerçekleştirmişlerdir.

Bu itibarla tarihin herhangi bir döneminde ayrı ayrı yerlerde çeşitli Türk topluluk ve devletlerini gözlemlemek mümkün olduğundan, Türk tarihi denilince, tek bir topluluğun belirli bir bölgedeki tarihi değil, fakat Türk adı veya özel boy adları altında ve ayrı hükümdar ailelerinin idaresinde görünmekle beraber, dili, dini, töresi ve gelenekleri ile aynı millî kültürün taşıyıcısı olan Türk zümrelerinin çeşitli bölgelerde ortaya koyduğu tarihlerin bütünü anlaşılmalıdır (Kafesoğlu 1984:41).

Sistemli bir biçimde incelendiğinde Türk tarihinin bir bütünlük arz ettiği görülmektedir. Karaçay-Malkar halkının etno-sosyolojik yönden tarihî geçmişlerinin araştırılmasında öncelikle Kafkasya ve çevresinde yüzyıllar boyunca hâkimiyet kurmuş olan Türk kavim, devlet ve boylarının tarihlerinin ele alınması gereklidir. Proto-Türk kavimlerinden Kimmerler ve İskitler'den sonra M.Ö. 120'li yıllardan itibaren Kafkasya'da egemen olan Hun Türkleri ve onların Kafkasya'da yerleşen bir kolu olan Kuban Bulgarları bu araştırmanın ilk basamağını oluşturmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda Kafkasya'da hâkimiyet kuran Hazar, Alan ve Kıpçak Türklerinin tarihleri de Karaçay-Malkar halkının etnik ve sosyo-kültürel yapısının kökenine yönelik araştırmalarda en ön sırada yer almaktadır.

Karaçay-Malkar halkının tarihi komşu Kafkas halklarının tarihleri ile bir arada düşünülmeli ve gözden geçirilmelidir. Yüzyıllar boyunca aynı coğrafyada yaşayan çeşitli Kafkas halkları arasında etnik ve kültürel yönden büyük bir karışma ve bütünleşme meydana gelmiştir. Özellikle Karaçay-Malkarlılar ile onlara komşu yaşayan Kabardey, Abhaz, Abazin, Oset ve Gürcü-Svan halkları arasında etnik ve kültürel yönlerden büyük ölçüde bir karışma mevcuttur. Araştırmamızın önemli bir bölümünü teşkil eden, Kafkas halkları arasındaki kültürleşme hadisesinin tesbiti ve açıklanması yönünden Kafkas halklarının tarihlerinin de incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Türk etno-kültür kalıbının bir bölümünü oluşturan Karaçay-Malkar sosyo-kültürel yapısının tarihî süreç içinde bir takım farklılaşmalara uğradığı, kendine özgü bir takım özellikler kazandığı kesindir. Karaçay-Malkarlıların sosyo-kültürel yapısındaki farklılaşmayı tayin eden etno-sosyal olaylar çeşitli olmakla birlikte, bu sürecin teşekkülünde coğrafya, değişik kültür kalıplarıyla çatışma, ekoloji gibi unsurlar rol oynamıştır. Kafkasların orta kesiminde yer alan sarp ve dağlık bir bölgede yüzyıllar boyunca tecrid edilmiş bir şekilde yaşayan Karaçay-Malkar halkının çevresi farklı dillerde konuşan ve herbiri farklı etnik ve sosyo-kültürel yapıya sahip Kafkasya halkları ile kuşatılmıştır. Böylece Karaçay-Malkar halkının sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde Kimmer, İskit, Hun-Bulgar, Hazar, Alan ve Kıpçak gibi eski Türk kavimlerinin yanısıra çeşitli Kafkasya halklarının da önemli rolleri olmuştur.

Toplumların ve milletlerin geçmişteki hayatlarını inceleyen tarih özerk bir toplumbilim değil, bütün toplumbilim uzmanlık alanlarının yardımcısı olan bir yaklaşım biçimidir. Tarihsel gerçeklik hem sosyoloji hem de tarih bilimi tarafından incelenir. Tarihî bilgi yalnızca bu gerçeklik üzerinde yoğunlaşırken sosyoloji bu gerçekliği tarihî olmayan

toplumsal çevrelerle karşılaştırmaya, daha geniş toplumsal bütünler içine yerleştirmeye çalışır (Cangızbay 1985:112).

Bir sosyo-kültürel yapı araştırması, özellikle o sosyo-kültürel yapının etnik kökenlerine yönelik olduğunda sosyoloji biliminin tarih bilimine, bunun yanı sıra sosyo-linguistik, kültürel antropoloji, arkeoloji ve folklor bilimlerinin verilerine de mutlak surette dayandırılması gereklidir. İncelediğimiz Kafkasya halklarının tarihî gelişimleri iyi bilinirse sosyo-kültürel yapılarının kökeni ve oluşumu daha iyi anlaşılabilir.

2.2. EKOLOJİ-COĞRAFYA FAKTÖRLERİ

Kültürel farklılıkların bir ekseni tarih ise, diğeri coğrafya ya da "doğal çevre"dir. Bir toplumun karakteri, sosyal oluşumu (processus), sosyal yapısı, davranış biçimleri o toplumun coğrafya çevresi ile de yakından ilgilidir (Sorokin 1975:107).

İnsan eylemlerinden bağımsız olarak var olan, insanlar tarafından meydana getirilmeyen ve insanların müdahaleleri olmadan kendiliğinden değişen ve çeşitler gösteren bütün kozmik olayların hepsine birden coğrafya çevresi adı verilir (Sorokin 1975:109).

Coğrafi faktörler insan faaliyetini sınırlayıcı faktörlerdir. Coğrafi şartlar bir dereceye kadar toplumsal oluşumları ve toplumsal örgütleri tayin eder. Coğrafi faktörlerin çeşitli toplumsal olaylara olan belirleyici etkileri aynı kesinlikte değildir. Kimi toplumsal olaylarla coğrafi faktörler arasında çok yakın ve çok kesin bir ilişki olduğu halde kimileri arasında da çok uzak bir ilişki vardır. Jean Brunhes, "*Geographie Humaine*" adlı eserinde bu noktayı şöyle aydınlatır: *"Yiyecek, içecek, giyim, kuşam, barınma gibi en ilkel ihtiyaçları doyuran insan eylemleri ve bunları karşılayan toplumsal olaylarla coğrafya şartları arasındaki ilişki diğer toplumsal olaylar arasındaki ilişkiye oranla çok daha kesindir."* (Kösemihal 1982:49). Brunhes coğrafi şartlarla doğrudan ilişkide olan toplumsal olayları şu altı gruba ayırır.

1- Barınma, yani evlerin biçimi, yapılış biçimi

2- Yolların yönü ve karakteri

3- Bitki yetiştirme

4- Hayvan yetiştirme

5- Maden işletme

6- Bitki ve hayvanların tüketimi (Kösemihal 1982:49).

İbn Haldun "Ünvan-ül İber" adlı tarih kitabının ünlü "Mukaddime"sinde yeryüzünün kuzey yarımküresini doğu-batı yönünde yedi iklime ayırmış ve bu iklimlerin her birini onar bölgeye bölerek coğrafi şartların ve iklimin insanların toplumsal yapılarını ve kültürlerini ne şekilde etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır. İbn Haldun kitabının "İkinci Mukaddimenin Zeyli" adını taşıyan bölümünün başında yer küresinin kuzey tarafındaki dörtte birinin güney tarafındaki dörtte birine nispetle daha mâmur olduğunu belirtmekte ve bunun sebeplerini de coğrafi şartların daha uygun olmasıyla açıklamaktadır (İbn Haldun 1989:118-192).

İbn Haldun kitabının "Üçüncü Mukaddime" başlığını taşıyan bölümüne "*Havası mutedil olan iklimler, havanın insanların derilerine, renklerine olan etkileri ve diğer birçok halleri*" adını vermiştir. Yeryüzündeki yedi iklimden dördünün aşırı sıcak ve aşırı soğuk bölgelerde yer aldığını, bu sebeple bu iklimlerde yaşayan insanların sosyal yapılarının ve kültürlerinin gelişmediğini belirten İbn Haldun, yeryüzünün ortasındaki üç iklimde yaşayan toplumları ise şöyle tanımlamıştır:

"*Hüner ve sanatlar, güzel yapılar ve giyimler, yiyecek maddeleri ve meyvalarla hayvanlar, yer yuvarlağının ortasındaki bu üç iklimde yetişen bütün diğer şeylerden mutedillik ve üstünlük hususiyetlerini kendilerinde toplamışlar ve bu iklimde yaşayan kişiler, tenleri, renk, çehre, ahlak ve dinleri gibi cihetlerden olan yüksek özellikleri ile başka iklimlerin ahalisinden ayrılmışlardır.*" (İbn Haldun 1989:193-194).

Aileyi en etkin ve en önemli sosyal kurum olarak değerlendiren Le Play'a göre aile yapısı iş ve coğrafi çevreyle yakından ilişkilidir. Ancak Le Play ekolünün ileri sürdüğü gibi sosyal farklılıkları yalnızca coğrafi konum ile açıklamak imkânsızdır. Aynı coğrafi çevrede yaşayan aileler arasındaki farklılıklar açıklanamamıştır. Öte yandan günümüz modern toplumlarında coğrafi çevrenin doğrudan etkisi azalmakta, başka faktörler ön plana geçmektedir (Eserpek 1981:44).

Toplumsal olayları belirleyen coğrafya faktörlerinde hiçbir zaman kesinlik yoktur. Coğrafi determinizmin ihtimalli ve nisbî olması karakteri göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin maden bakımından son derece zengin bir bölgede coğrafya dışı bir takım faktörler yüzünden maden endüstrisinin doğmaması mümkündür. Bu durumda coğrafi determinizmin anlamı kalmaz (Sorokin 1975:113).

Bu arada, coğrafi faktörlerle çeşitli toplumsal olaylar arasındaki ilişkiyi araştıran başlıca teorilerden söz etmekte yarar vardır. Bunlar:

a) Coğrafya şartlarıyla ekonomi olayları

b) Coğrafya şartlarıyla sağlık

c) İklimle güç ve insan verimi

d) İklimle zihin verimi

e) Coğrafya şartları ile politik örgüt (organisation)

f) İklimle deha ve uygarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen kuramlardır (Kösemihal 1982:50).

Ekonomi olaylarını coğrafya şartlarıyla açıklamaya çalışan pek çok teori vardır. Bunları üç grupta toplamak mümkündür.

1- Coğrafya Şartları ve Zenginlik

"*Introduction to the history of civilisation of England*" adlı eserinde Buckle şöyle yazmaktadır: "*Bir kavimde, iklimin, besinin ve toprağın meydana getirdiği yapıtların başında zenginliğin birikmesi olgusu gelir. Zenginliğin tarihi incelendiğinde ilk evresinde tamamıyle toprağa ve iklime bağlı olduğu görülür*" (Sorokin 1975:115).

Buckle'ın bu teorisi bazı yönlerden doğru olmakla birlikte birçok bakımdan da yanlıştır. Bu kuram karmaşık toplumlara uymak şöyle dursun, pekçok ilkel topluma bile uygun düşmemektedir (Kösemihal 1982:50).

Zenginlik statik bir olay değildir ve mahiyeti sosyal durumlara göre değişmektedir. Coğrafya çevresindeki üretimin bir ekonomi değeri haline gelmesinde toplumların yapıları da büyük rol oynar. Örneğin petrolü, kömürü veya demiri kullanmasını bilmeyen bir toplumda bunların hiçbir ekonomik değeri yoktur (Sorokin 1975:115).

Buckle insan hayatının coğrafi ve tabiî faktörlerin içinde şekillendiğini düşünmektedir. Tabiat ve aklın kendi kanuniyetlerine dayandıklarını, fakat karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini ileri sürmektedir. Buckle insan ve tabiatın karşılıklı olarak birbirlerini biçimlendirdiklerini söylemektedir (Nirun 1991:9).

2- Coğrafya Şartları ve Endüstri

Coğrafya şartları ile toplumun ekonomi veya endüstri faaliyetleri arasında çok sıkı bir ilişki görenlerin başında Le Play ekolü gelir. Ancak bir toplumun endüstriyel faaliyetleriyle coğrafya çevresi arasındaki ilişkiye çok defa gereğinden fazla değer verilmiştir. Bir bölgenin coğrafya şartlarının bilinmesi bu topraklarda yaşayan toplumların başlıca ekonomik veya endüstriyel faaliyetlerinin belirlenmesini her zaman mümkün kılmayabilir. Benzer coğrafi

şartlarda yaşayan Rusya bozkırlarının halkı ile Amerika bozkırlarının halkının endüstriyel faaliyetleri birbirinden farklıdır. Yeryüzünün çeşitli dağlık bölgelerinde yaşayan halkların coğrafi şartları birbirine benzemekle birlikte, endüstriyel faaliyetleri birbirinden farklıdır. Bu örnekler bize bir toplumun ekonomik faaliyetlerinin biçiminin yalnızca coğrafi şartlara değil başka faktörlere de bağlı olduğunu göstermektedir (Sorokin 1975:119).

3- Coğrafya Şartları ve Ekonomi Hayatındaki Ritm

Coğrafya teorilerinin üçüncü grubu, coğrafya şartları ile refah ve fakirleşme dalgaları ve işlerin yeniden doğması ile azalması arasında ilişki kurmayı deneyen teorileri içerir. Bu teoriler bir toplumun ekonomi hayatının coğrafi faktörlerle tayin edildiklerini iddia ederler (Sorokin 1975:121).

Birçok düşünürler de coğrafya şartları ile ekonomik faaliyetlerin artması ve zayıflaması arasında sıkı bir ilişki görmektedirler. Platon (Eflatun) depremler ve tufanlar gibi büyük coğrafi olayların birçok uygarlığın çökmesine sebep olduğunu söylemiştir. Daha birçok düşünür de iklimle ekonomi hayatının periodları arasındaki ilişkiye dayanan bir takım kuramlar ileri sürmüşlerdir (Kösemihal 1982:51). Örneğin Stanley Jevons 1875'te yayınladığı "güneş lekeleri ve iş devirleri" teorisinde güneşte meydana gelen lekelerle ekonomi hayatının ritmi arasında bir ilişki bulunduğunu göstermeye çalışmıştır (Kösemihal 1982:52). Semple 1903 yılında yazdığı bir eserde iklim ve toprağın Amerika Birleşik Devletleri tarihinde çeşitli zamanlardaki tesirini göstermiştir. Bu tez coğrafi çevrenin insan nesli üzerindeki etkisine dairdir. Semple okyanusların, nehirlerin v.b. faktörlerin insan düşüncesine etki yaptığı tezini savunmaktadır. Semple dağlık, step ve çöl faktörlerinin insan düşüncesinde yarattığı farklılıkları ayırmaya gayret etmiştir (Nirun 1991:9).

Coğrafi faktörler ile medeniyet arasındaki ilişkileri göstermek isteyenler arasında Huntington da önemli bir yer tutar. Huntington iklim şartlarının zihnî gelişmeyi sağlayan faktörlerden olduğunu söyler. Ona göre, mevsimlerin dahi insan faaliyetleri üzerinde etkileri vardır (Nirun 1991:10).

Sosyal/kültürel sistemin, üzerinde yaşadığı doğal çevre ile karşılıklı ilişkilerini de içine alan daha büyük ve karmaşık sisteme "ekosistem" adı verilmektedir. Her toplum yada yaşayan topluluğun kendine özgü bir ekosistemi vardır (Güvenç 1984:210). Ekolojik ve coğrafi şartlar bütün insanî ilişkilerin ve organizasyonların maddî çevre şartları üzerinde oluşması açısından mühimdir. Ekoloji ve coğrafi şartlarla insan toplulukları devamlı ve karşılıklı ilişki içerisindedirler. Coğrafi ortam/Çevre, iklim ve topoğrafya özellikleri gibi

değişkenleri ihtiva eder. Vahşi hayvanlar ve bitki örtüsü de çevrenin bir kısmıdır. Kültür ve kültürün içinde meydana geldiği çevre arasında değişmez bir sınır çizmek mümkün değildir. Çevre ve kültür fonksiyonel bir birlik gösterirler. Bir alandaki değişme, diğer alandakini de etkiler ve bu etkileşme süreklidir.

Her toplumda, ne kadar enerji üretileceği ve bu enerjinin nasıl dağıtılacağını, besin üretiminde ulaşılan teknolojik gelişme belirler. Asıl faktör teknoloji olmakla birlikte, doğal çevrenin verimi, nüfus büyüklüğü, nüfusun artış hızı, nüfusun yaşı, cinsiyete ve yerleşmelere göre dağılımı, üretim-tüketim dengesi ve üretimde çalışanların sayı ve oranı gibi değişkenler de ekosistemi etkiler (Güvenç 1984:210). Ekoloji bilimine göre bütün organizmalar, bitki ve hayvanlar -insan da dahil olmak üzere- kendi dışlarında var olan çevreye uyum sağlama daimî süreci içindedirler. Bu süreç, tabiata yakın oldukları ölçüde insan toplulukları üstünde daha da artan bir şekilde belirleyici rol oynama özelliğine sahiptir. Modern teknolojik araçlara sahip olma ile ters orantılı bir şekilde insan toplulukları üzerinde coğrafî ve ekolojik faktörlerin etkisi artmaktadır. Tarih ve coğrafya değişkenleri söz konusu olduğunda bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Tarihî gelişme içerisinde teknolojik araçların basitten moderne doğru gelişmesi süresince insanlık tabiî çevresinden gittikçe daha bağımsız olmaya başlamış ve bu faktörler insan topluluklarının şekillenmesinde de önemli roller oynamıştır.

Kafkasya halkları ile birlikte Karaçay-Malkar sosyo-kültürel yapısının da belirli bir ölçüde coğrafî şartlar altında şekillendiği düşünülebilir. Tarihî araştırmalar Karaçay-Malkar halkının etnik yapısında Kafkasların ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yüzyıllar boyunca egemen olan Kimmer, İskit, Hun-Bulgar, Hazar, Alan, Kıpçak gibi "bozkır kültürü" ne sahip Türk kavimlerinin bulunduğunu göstermektedir. Kafkasya'da Kuban ırmağı boylarında yaşayan Hun-Bulgar, Alan ve Kıpçak boylarının 1223 yılında Kafkasya'yı işgal eden Cengiz Han ordularının karşısında kuzey bozkırlarına kaçtıkları, küçük bir bölümünün de birleşerek Kafkas dağlarının sarp ve yüksek kısımlarına çekildikleri bilinmektedir. Karaçay-Malkar halkının bu tarihî olaylar sonrasında Kafkas dağlarında kendine özgü bir halk olarak tarih sahnesine çıktığı düşünülmektedir (Tavkul 1993:27).

Karaçay-Malkar halkının atalarının tarih boyunca yaşadıkları coğrafî sahalar ele alındığında, onların atalarının başlangıçta "bozkır" kültürüne, daha sonra ise "dağlı" kültürüne sahip oldukları görülmektedir. Bozkır hayatı boyunca sahip olunan hayat tarzı, sosyal yapı, ekonomik yapı ve üretim biçimi Karaçay-Malkarlıların Kafkas dağlarına sığınan ataları tarafından buraya taşınmış ve burada oluşan yeni coğrafî şartlarla birlikte, komşu Kafkas halkları ile girişilen etnik ve sosyo-kültürel ilişkiler de Karaçay-Malkarlılar'ın sosyo-

kültürel yapılarına yeni bir şekil vermiştir. Bir başka deyişle, bozkırlarda oluşturulan kültüre Karaçay-Malkarlılar Kafkasya dağlarında, coğrafi şartların da etkisiyle yeni bir biçim kazandırmışlardır.

Dil büyük ölçüde coğrafi şartlara göre şekil kazanmakta ve zenginleşmektedir. Bir halkın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına ait kelimeler o halkın tarihî geçmişine ve etnik köklerine de ışık tutarlar.

Ekonomisinin yaklaşık yüzde 88'i hayvancılığa ve yüzde 8'i ziraate dayanan Karaçay-Malkar toplumunda bu ekonomik faaliyetlerin çeşitli dallarını ifade eden kelimelerin büyük çoğunluğu "bozkır" kültürüne dayanan ve Hun-Bulgar-Kıpçak kökenli eski Türkçe kelimelerdir. Bu durum bize Karaçay-Malkar halkının atalarının henüz Kafkas dağlarına yerleşmeden, yani coğrafi çevrelerini değiştirmeden önceki bozkır yaşantılarında bu üretim tekniklerine ve ekonomik faaliyetlere sahip olduklarını belgelemektedir. Kafkas dağlarına yerleştikten, yani coğrafi çevrelerini değiştirdikten sonra doğal hayat ortamları da tamamen değişen Karaçay-Malkarlılar bu yeni coğrafi çevreye ekonomik faaliyetlerini ve üretim biçimlerini adapte etmişlerdir. "Bozkır" kültüründe sahip oldukları kültür kelimelerini "Dağlı" kültürlerine uyarlamışlardır.

Kafkasların ortalama yüksekliği beşbin metreyi bulan Elbruz dağı ve çevresindeki sarp ve yüksek dağlık araziye yerleşen Karaçay-Malkarlılar burada ancak çok kısıtlı ziraat imkânına sahip olmuşlar ve belirli tahıl ve bitkileri yetiştirebilmişlerdir. Coğrafi şartlar ve sahip oldukları üretim teknolojisi daha fazlasına imkân vermemiştir. Ancak daha sonraki yüzyıllarda Kafkas dağlarının kuzeyindeki düzlüklerde yaşayan ve kendilerinden daha ileri ziraat imkânlarına ve teknolojisine sahip topluluklarla ilişkiye girdikten sonra kendi dağlarında yetiştiremedikleri bazı bitkileri komşu halklardan görüp almışlardır. Karaçay-Malkar dilindeki bazı bitki isimlerinin komşu Kafkas halklarının dillerinden alınmış olması bunu belgelemektedir.

Coğrafya faktörleri göz önüne alınmaksızın sosyal olaylar analiz edilmeye kalkışılırsa eksik bir iş yapılmış olur. Sosyal hayat alanı ile coğrafi çevre arasındaki ilişki şekilleri coğrafi faktörlerin etkisi altında çevresel özellikler gösterir. Çevre şartları bazı sosyal faaliyetleri ve ilişkileri gerektirir ve hatta sosyal davranışları belirtir. Coğrafi çevre ile sosyal hayat alanı arasında bu şekilde bir takım sebep-sonuç zincirleri bulmak mümkündür. Sosyal yapıların şekilleri ve nitelikleri açısından bakılınca coğrafi faktörler daima önem kazanır. Çünkü insan toplulukları her zaman için belirli bir yerde, daimî yada geçici yerleşmişlerdir ve bu yerin tabiatını kendi toplumlarının karakteri üzerinde duymuşlardır. Yaşama çabası içinde bulunan

insan toplulukları bir taraftan içinde bulundukları ve çeşitli yönleriyle etkisine hedef oldukları coğrafi çevreye uymaya çalışırken, diğer taraftan da üzerine yerleştikleri alanın şartlarından yararlanabilmenin yollarını aramışlardır. Coğrafi çevrelerinin imkânlarını değiştirmeye çalışan insan toplulukları, değiştiremedikleri hususlarda kendi hayat tarzlarını ona uydurmaya çalışmışlardır (Nirun 1991:10).

Yüzyıllar boyunca Kafkas dağlarının sarp ve yaşanılması güç kısımlarında hayatlarını sürdürmeye çalışan Karaçay-Malkarlılar'ın toplumsal karakterleri de bu dağlar tarafından şekillendirilmiştir. Onları pekçok yönlerden diğer Türk ve Kafkas toplumlarından ayıran toplumsal özellikler bu coğrafi çevre ve hayat tarzıyla yakından ilişkilidir. Bu yüzden, belki de Karaçay-Malkarlılar kendilerini yaşadıkları doğal çevre ile özdeşleştiren TAVLU (Dağlı) adını bir millet ve boy adı olarak benimseyen ve kendilerini o coğrafyanın bir parçası olarak gören yeryüzündeki bir kaç halktan biridir.

2.3. BİYO-SOSYAL YAPI

Toplumların kültürlerinin şekillenmesinde coğrafi çevreden sonra, ikinci faktör olarak biyolojik yapı etkili olmaktadır. R.Bierstedt toplumların tabiî şartlarını üç gruba ayırır:

1- Coğrafi Faktörler

2- Biyolojik Faktörler

3- Demografik Faktörler

Bu sınıflamaya göre biyolojik ve demografik şartlar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar ve her ikisi de coğrafi şartların meydana getirdiği zemin üzerinde teşekkül eder (Özönder 1984:134).

İnsan denilen varlık bir organizmadır. Bundan dolayı biyoloji kanunlarına tabidir (Sorokin 1975:174). Bir organizma olarak insan hem kendisine hayatta kalmayı sağlayan, hem de ona sağlıklı ve normal bir metabolizma veren şartlar altında bulunmalıdır. Eğer grup sürekli ve normal olarak yeniden donatılmazsa hiçbir kültür varlığını sürdüremez. Her kültürde ilk olarak, beslenme, üreme, sağlık şartları olarak özetlenebilecek organik şartların tatmini gereklidir (Malinowski 1990:73). Bu ana ihtiyaçların tatmini sonucu kültürler gelişir ve bağlı olarak kurumlar geliştirirler.

İnsanın temel ihtiyaçlarının fonksiyonu olarak kurumlar meydana gelmektedir. Malinowski'nin biyo-sosyal yapı ile doğrudan ilgili "evrensel kurumlar tipolojisi" (universal institutional types) şöyledir:

BÜTÜNLEŞME İLKESİ	KURUM TİPLERİ
1-Üreme Süreci	
(Yasal bir evlilik sözleşmesiyle tanımlanan ve soybağı düzeninde özellikle belirtilen bir ilkeye göre genişletilen kan bağları.)	Ana-babalarla çocukların eve özgü grubu olarak, aile, sevişme düzeni. İki bireyi bağlayan ve iki grubu ilişki içine sokan bir sözleşme olarak evliliğin hukukî tanımı ve örgütlenmesi. Genişletilmiş eve özgü grup ve onun, yasal, ekonomik ve dinî örgütlenmesi. Tek yanlı soybağı ilkesine göre birleşmiş akrabalık grupları. Anaerkil yada ataerkil klan. Birbiriyle ilişkili klanlar sistemi.
2-Toprakla İlgili (Yakınlık, komşuluk ve işbirliği imkânından doğan çıkarlar topluluğu.)	Belediyelerin komşuluk grupları. Örneğin göçebe topluluğu, gezici yerel gruplar, köy, mezra yada çiftlikler topluluğu, kasaba, kent. Bölge, il, boy.
3-Fizyolojik Düzen (Cinsiyet,yaş ve bedensel işaret yada belirtilerin gösterdiği ayrımlar.)	İlkel cinsiyet totemi grupları. Fizyolojik yada anatomik cinsiyet farklılığına dayalı örgütlenmeler. Fonksiyon ve faaliyet açısından cinsel ayrıma bağlı örgütlenmeler. Örgütlenmiş biçimleriyle yaş grupları ve yaşla sınırlı topluluklar.

	İlkel toplumlarda, anormallerin, akıl hastalarının, saralıların (çoğu kez büyüye dayalı yada dinî düşünceler ile ilişkili olarak) örgütlenmeleri, daha yüksek toplumlarda hastalar, akıl hastaları, doğuştan kusurlu olanlar için oluşturulan kurumlar.
4-Gönüllü Kuruluşlar.	İlkel gizli dernekler, klüpler, eğlence grupları, sanat toplulukları. Daha yüksek düzeylerde klüpler, karşılıklı yardım ve çıkar dernekleri, gizli localar, eğlence, yardımlaşma yada ortak bir amaç için oluşturulan gönüllü kuruluşlar.
5-Zanaatsal ve Meslekî Örgütlenme (Ortak amaca ulaşmak ve özel yeteneklerinden daha yüksek bir sonuç almak için insanların özel faaliyetlerine göre örgütlenmesi)	Toplumun ilkel bir düzeyinde, başlıca büyücüler, şamanlar ve rahipler; aynı zamanda zanaat loncaları ve ekonomik kuruluşlar. Uygarlık ilerledikçe sayısız atölyeler, loncalar ve girişimler, ekonomik çıkar grupları ve tıpta, hukukta, öğretimde, dinî ihtiyaçların karşılanmasında görevli olanların meslekî birlikleri. Ayrıca, öğretimin örgütsel işleyişi için konulan özel birimler (okullar, kolejler, üniversiteler); araştırma için kurulanlar (laboratuvarlar, akademiler, enstitüler); adaletin yürütülmesi için kurulanlar

	(yasama organları, mahkemeler, polis gücü); savunma ve saldırı için kurulanlar (kara, deniz ve hava kuvvetleri); dinî amaçlarla kurulanlar (Piskoposluklar, tarikatlar, kiliseler).
6-Rütbe ve Statü	Malikaneler ve soyluluk rütbeleri, rahipler, kasabalılar, köylüler, serfler, köleler. Kast sistemi. İlkel ve gelişmiş düzeylerde etnik yani, ırkî yada kültürel farklılıklara göre tabakalaşma.
7-Kapsamlı Düzen (Kültürel benzerlik yada siyasî güç yoluyla bütünleşme.)	Kültürel birim olarak kabile daha gelişmiş seviyelerde bunu karşılamak üzere milliyet. Bölgeler söz konusu olduğunda kültürel alt-gruplar veya yabancı azınlıklar. Boyun (kabilenin) bir bölümünü yada bütününü kapsayan veya çeşitli kültürel alt bölümleri içeren siyasî birim. Burada temel olarak kabile millet ve kabile-devlet ayrımı söz konusudur (Malinowski 1990:61-65).

Malinowski'nin yukarıda verdiğimiz evrensel kurumlar tipolojisi hemen hemen bütün dünya topluluklarında gelişme düzeylerine bağlı olarak geçerlidir. Listenin sol kolonunda görülen üreme, toprağa göre dağılım, fizyolojik farklılıklar, mesleki farklılıklar gibi unsurlar belli gruplaşma tipleri üretirler. Her bir gruplaşma tipi de kurum kavramı içinde verilen aynı genel yapıya sahiptir. Listenin solundaki girdiler her kültür tarafından değişik biçimde

çözümlenen bir dizi evrensel sorunları sıralar. Temel determinizmi hazırlayan bu sorunların çözümü, yani kurumsal tiplerin işlevidir.

2.3.1. NÜFUS

Kültür çalışan insanın eseri, amaçlarını gerçekleştirdiği bir araç, yaşamasını, bir güvenlik ve konfor standardı yaratmasını sağlayan bir araç, kendisine hayvansal ve organik yeteneklerini aşan bir güç veren, mallar ve bunların yardımıyla, insanı bir sonuca götüren bir araç olarak anlaşılmalı yani yararlılık ve işlevsellik açısından ele alınmalıdır (Malinowski 1990:66).

Kültürün ve sosyal yapının sınırını sosyal çevre belirler. Her sosyal yapının kendisine ait bir sosyal çevresi vardır. Sosyal yapıların kurumları, kültürel özellikleri ve insanları sosyal yapılar içinde yayılmış, fakat sosyal çevrelerle sınırlandırılmıştır (Nirun 1991:13).

Sosyal yapı sosyal çevre içinde fertlerin birlikte yaşamasına bağlı olan ve esas unsurlarını insanların teşkil ettiği bir bütündür. Sosyal çevre içinde sosyal yapıyı oluşturan unsurların başında insanlar gelir. Sosyal çevrenin tabiî kaynakları üzerinde yerleşen insanlar kültürleri aracılığı ile işbirliğine dayanan sosyal ilişkiler halinde somut ve soyut yönleriyle belirli sosyal bütünü meydana getirirler (Nirun 1991:18).

Biyolojik ve sosyolojik unsurları bir araya getiren nüfus sosyal yapının önemli bir elemanıdır. Toplumun hacmi nüfus sayısı ile belirlenir. Bu sayının sosyal düzene büyük etkileri vardır.

Nüfusun hacim ve yoğunluğuna Adolphe Coste'un verdiği önem kadar önem veren hemen hemen hiçbir sosyolojik teori yoktur (Sorokin 1975:310). Coste toplumsal olayların evrimini nüfusun artması ve nüfus sıklığı faktörlerine bağlar. Nüfusun artması ve sıklaşması insanlar arasındaki karşılıklı eylemlerin artmasını, şiddetlenmesini, kazanılmış deneylerin karşılıklı değiş tokuşunu, bunların birikmesini ve kuşaktan kuşağa geçmesini kolaylaştırır.

Sosyal hayatta meydana gelen değişikliklerin ilk sebebini nüfusun hacmine ve sıklığına bağlayan Coste'a göre toprak, iklim, ırk bir dereceye kadar toplumsal hayatı etkiler ama bunlar, toplumsal evrimin ilk faktörü olamazlar (Sorokin 1975:315).

M.Kovalevsky, A.Coste, E.Durkheim, W.Sumner, A.Keller gibi bilimadamları demografik faktörlerle üretim tekniği arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Bunlara göre nüfusun artması ve bunun sonucu olan sıklık ekonomik üretim tekniğinin ıslahını sağlamıştır. Nüfus sıklığı başlayınca, sık olmayan nüfusa yeten üretim araçları ve üretim metodları

yetersiz kalır. Bu durum sık bir nüfusun ihtiyaçlarına cevap verecek daha etkili üretim araçlarının icat edilmesini gerektirir. Böylece üretim tekniğinde yenilikler ve buluşlar baş gösterir. Bir yandan da nüfus sıklığı insanlar arasındaki ilişkiyi artırdığı için her türlü bilginin daha çabuk birikmesini, insanların zihin bakımından daha çabuk ilerlemesini sağlar (Sorokin 1975:323).

Ekonomi evriminin başlıca faktörlerinden birini nüfus çoğalması olarak ileri süren Kovalevsky'nin teorisine göre:

> *"Avcılık, balıkçılık evresinden tarım evresine, ilkel tarım evresinden de yüksek tarım evresine geçiş ve bu evrime paralel olarak mülkiyet sisteminde, toprak mülkiyetinde meydana gelen değişiklikler hep nüfusun çoğalmasıyla mümkün olmuştur. Bunun gibi, aile ekonomisinde, el işçiliğine dayanan endüstri evresinden de makine işçiliğine dayanan endüstri evresine geçiş ve evrime paralel olarak işbölümünde, sermayede, işte meydana gelen değişiklikler yine hep nüfusun çoğalmasıyla mümkün olmuştur. İş bölümünün meydana gelmesi, kast, sınıf biçiminde beliren toplumsal farklılaşma, üretim tekniğinin ve ekonomi rejiminin gelişmesi, nüfus çoğalması olgusunun birer sonucudur"* (Kösemihal 1982:88).

Nüfus kavramı sosyal yapıdan ve kültürden ayrı düşünülemez. Bunlar birbirlerinin tabiî ve kaçınılmaz tamamlayıcılarıdırlar. Nüfusun yapısı kültürlerin şekillenmelerinde önem taşır. Nüfusun özellikleri, yaş grupları, cinsiyet grupları gibi özellikler kültür üzerinde etkili olan unsurlardır. Sosyolojik olarak genç bir nüfusa sahip kültür ile yaşlı bir nüfusa sahip kültür arasında farklar olması tabiîdir (Özönder 1984:135). Nüfusun kompozisyonu, nüfusun yoğunluğu toplum hayatında çok büyük sosyal, kültürel, ekonomik olayların gelişiminde önemli rol oynar. Nüfus meseleleri ile ilgili çalışmalar sosyal yapının özelliklerini aydınlatması bakımından önem kazanmıştır. Her sosyal düzenin yarattığı toplumsal hayat, kendi özelliklerine, nüfus kompozisyonuna uygun durum arzeder (Nirun 1991:22).

Sosyal değişimin esas failleri olan insanların nüfus artışının, onların coğrafî dağılışının, genel nüfusa göre köylü ve şehirli ayrımının, yaş yönünün, cinsiyet oranlarının ve evlilik durumlarının hesapları, sosyal yapının geçmişten geleceğe yönelen sosyal değişimin tayinine hizmet ederler (Nirun 1991:23).

Toplumların oluşma ve gelişmesinde rol oynayan faktörlerden biri olarak ifade edilen coğrafya faktörünün üzerine insan unsurunu ve etkileşmenin sosyal alanını eklediğimizde

karşımıza "Sosyal Hayat Alanı" kavramı çıkar. Coğrafi çevre üzerinde yer alan sosyal hayat alanının elemanları fertler ve ferdî topluluklar; muhtevası da nüfus hareketleri, sosyal ilişkiler ve şekillerden ibarettir (Nirun 1991:29). Coğrafi çevre üzerinde biyolojik çevre, onun da üzerinde biyo-sosyal çevre bir bütün olarak insan topluluklarının her çeşit etkileşme ve faaliyetlerine zemin teşkil eden sosyal hayat alanını meydana getirmektedir.

Fertlerden ilişkilere, ilişkilerden de etkileşme ağına geçildiğinde ortaya çıkan kavrama "sosyal grup" adı verilir. Sosyal grup insanların bir topluluğudur. Her sosyal yapı bir bütündür. Bu yapının sosyal grupları da onun kısımları arasında yer alırlar (Nirun 1991:109).

Etnik topluluklar ayrı ayrı fertlerin irade ve şuurlarından bağımsız olarak insanlığın gelişme tarihi boyunca şekillenmiş olan sosyal gruplardır. Biyo-sosyal yapı içinde etno-sosyal gruplar ve buna bağlı olarak ırk ve soy kavramları önem taşımaktadırlar.

2.3.2. IRK

Irk kavramı, değiştirilemez bir biçimde, esas tabiatı itibariyle diğer insan gruplarından farklı olduğuna inanan insan toplulukları için kullanılır (Özönder 1984:134). Irk, biyolojik kalıtımın sonucu olarak, belli yada ayırıcı fizik özellikleri kazanmış bulunan bir insan kümesidir (Wells 1984:33). Yeryüzündeki insanların büyük bir çoğunluğu fiziksel bakımdan birbirinden ayrı görünüştedir. Bazı fiziksel özellikler belli toplumlarda ve belli coğrafya bölgelerinde yığılmalar gösterir. İşte ırk, bu türden yığılmalara veya yoğunlaşmalara verilen bir isimdir. Fiziksel farkların belli toplumlarda görülen yoğunlaşma veya yığılmasından dolayıdır ki, ırk kavramı ile kültür kavramı geçmişte birbirine karıştırılmıştır (Güvenç 1984:30).

19. yüzyılda ileri sürülen ırkçı teoriler arasında özellikle A.Gobineau'nun teorisi çok gözde olmuştur. Toplumların gelişme ve çözülme sorununu ele alan Gobineau'ya göre toplumların gelişme ve yıkılmasında en önemli faktör ırktır. Bir kavmi ve uygarlığı meydana getiren ırk, o kavmi ve medeniyeti tutamayacak derecede melezleşirse, yabancı ırklarla karışırsa, o kavim ve medeniyet çöker (Sorokin 1975:205). Gobineau ırklar arasında bir eşitlik bulunmadığını, üstün ve aşağı ırkların var olduğunu ileri sürmektedir.

H.S.Chamberlain da Gobineau gibi ırkları üstün ve aşağı ırklar olarak sınıflandırmıştır. Ancak Chamberlain Gobineau'nun aksine ırkların birbirleriyle karışmasının bazan iyi sonuçlar verebileceğini düşünmektedir (Sorokin 1975:211).

Antropoloji ve biyoloji verilerine dayanan Antropometrik ekolünün temsilcilerinden Vacher de Lapouge saf ırk bulunmadığını ancak yine de relatif anlamda birbirinden farklı

ırkların bulunduğunu belirtmektedir. Irk farkının yalnız çeşitli toplumlar arasında değil, çeşitli sınıflar arasında da bulunduğunu ileri süren Vacher de Lapouge bir toplumun ilerlemesinin veya gerilemesinin o toplumu meydana getiren insanların ırkına bağlı olduğu görüşündedir (Kösemihal 1982:62).

Antropometrik ekolünün kurucularından Otto Ammon sosyolojik teorilerin başlıca kusurunu toplumsal meseleleri sadece ekonomi yönünden ele almalarında görmektedir. Ammon'a göre insan birçok nitelikleri bulunan bir organizmadır. İnsan toplumları da biyoloji olaylarının niteliğini taşır. Onun için toplumsal olayların anlatılmasında biyolojik temelleri ele almak zorunludur (Kösemihal 1982:67).

Biometrik ekolün temsilcilerinden Francis Galton insanlar arasında eşitlik olmadığı, insanların beden bakımından olduğu kadar, ruh bakımından da birbirlerinden farklı oldukları görüşündedir. Bu farklılığın sebepleri çevre ve soyaçekimdir (Sorokin 1975:240).

Biometrik ekolün bir başka temsilcisi Karl Pearson'un ırkla ilgili görüşlerine göre aynı kökten, aynı atadan gelen insanlar soyaçekimle yalnız fizik karakterleri değil, psikolojik, patolojik karakterleri de alırlar. Pearson'un incelemelerinden çıkardığı sosyolojik sonuçlara göre insanların evriminde biyolojik faktörler hakimdir. Milletlerin ve medeniyetlerin yükselmesini yada çökmesini ancak biyolojik faktörler açıklayabilir. İnsanın evrimi doğal ayıklamaya dayanan bir evrimdir. Bir ulusta ayıklama yetenekli soyların çoğalmasını sağlıyorsa o ulus ilerler, yeteneksiz soyların çoğalmasını sağlıyorsa o ulus çöker (Kösemihal 1982:71).

19. yüzyılda ortaya atılan ırka dayalı teorilerin bugün eleştirilecek pek çok yönleri vardır. Irk ile kültür birbirinden bağımsızdır. Kültür farkları rastlantıların, tarihî olayların ve teknolojik yeniliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Wells 1984:41). Irk diye bilinen biyolojik olgu belli genetik özelliklerin belli toplum gruplarında yoğunlaşması anlamına gelir. Bu genetik özelliklerin farklılaşması, farklı ırk gruplarının üstünlüğünü veya geriliğini göstermez. Kültürel farkları ırk farklarıyla açıklamak mümkün olmadığı gibi, ırk yoğunlaşmalarını da yalnız kültür farklarıyla izah etme imkânı yoktur. İnsanoğlunun tarihinde ve evrim çizgisinde, ırk etkenleriyle kültürel etkenlerin ve doğal faktörlerin karşılıklı etkileşimi ve dinamik dengesi, benzeşme ve farklılaşmaların yönünü ve derecesini belirlemektedir (Güvenç 1984:55). İnsana özgü olan birtakım psikolojik, sosyal/kültürel unsurların yalnızca kalıtsal görünüm altında değerlendirilmesinin bir safsatadan ibaret olduğu; bütün bunların tarihi olgular ve çevresel faktörlerin ışığı altında dikkate alınması gerektiği görüşü bugün artık bilinen bir gerçektir (Özbek 1979:26).

Biyolojik yapı yani ırk kavramı üzerine ilave olan çeşitli faktörler meselenin sadece biyolojik temelli olamayacağını ispatlamaktadır. Aynı ırka mensup fakat çeşitli sebeplerden farklılaşmış sosyal grupların varlığı "etnik grup" kavramına dikkatleri çekmektedir. Sosyolojinin ırk kavramıyla ilgisi daha ziyade ırk grubu mensuplarının ve çevrelerindeki farklı grupların etkileşmesi sonucu ortaya çıkan ve gruplardaki kendilerini ve diğerlerini "biz" ve "onlar" şeklinde ayırmaları noktasında yoğunlaşmıştır (Özönder 1984:134). Günlük kullanımda etnik "biz-onlar" zıddiyetini tayin edenler halktır. Fakat birçok durumda ırkî farklılıklar temel etnik özellikler değildir. Bunun sebebi belli başlı ırklardan birine ait olan ve yakın olan etnik gruplar arasında kesin ve açık fizikî-antropolojik sınırların olmayışıdır. Böyle yakınlıklar komşu olan etnik grupların özelliğidir.

Biyo-sosyal yapı yönünden ele aldığımızda Karaçay-Malkar sosyo-kültürel yapısının kökeninde, oluşumunda ve gelişmesinde nüfus ve ırk faktörlerinin önemli derecede rol oynadıkları görülmektedir. Karaçay-Malkar halkının tarihini incelediğimizde, Karaçay-Malkar halkını oluşturan çeşitli soy ve klanların çok eski dönemlerden itibaren komşu Kafkas kabile ve boylarıyla ilişki içine girdiklerini, nüfuslarını komşu Kafkas halklarından gelen unsurlarla beslediklerini görmekteyiz. Nüfus ve ırk yönünden komşu Kafkas halklarıyla karışmanın izleri Karaçay-Malkar sosyo-kültürel yapısında kendini göstermektedir. Ancak bu karışma tek yönlü değil, karşılıklıdır. Dolayısı ile komşu Kafkas halklarının sosyo-kültürel yapıları da bu karşılıklı nüfus ve ırk karışımının etkisinde şekillenmiştir. Bugün Kafkasya halkları arasında kesin fizikî-antropolojik sınırların olmayışı ve dillerin farklılığına rağmen ulaşılan kültür birliği, tarihin çok eski dönemlerinden itibaren Kafkasya halkları arasında süre gelen nüfus ve ırk karışımını belgelemektedir.

2.4. SOSYAL YAPI VE KÜLTÜR

Sosyo-kültürel yapı analizinde, öncelikle sosyal yapı ve kültür kavramlarının açıklanmasında yarar vardır.

Kültür adı verilen sosyal fenomenin sınırları henüz kesin olarak belirlenememiştir (Özönder 1984:132). Malinowski kültürü, aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü fikir ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplam olarak ifade eder (Malinowski 1990:39). İngiliz antropolog E.B Tylor'a göre kültür yada medeniyet, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun kazandığı bilgi, inançlar, sanat, ahlak, yasalar, görenekler ve tüm öteki beceri ile alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür (Wells 1984:43). Sapir kültürü, varlığımızın yapısını belirleyen sosyal bir süreçle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddî ve manevî unsurların birliği

olarak tanımlar. Sorokin'e göre ise kültür, sosyal-kültürel evrendeki açık seçik eylemlerin ve araçların ortaya koyduğu ve nesnelleştirdiği anlamlar, değerler ve kurallar, bunların etkileşim ve ilişkileri, bütünleşmiş ve bütünleşmemiş gruplarıdır (Güvenç 1984:101).

Çeşitli sosyologlar tarafından kabul edilen görüş açılarından bakılırsa kültür, insanlara ait sosyal grupların oluşturduğu hayat tarzlarının topluca bir sonucu olarak tabiî çevre şartlarına uyma olayları olarak tanımlanabilir (Nirun 1991:53).

Kültür, içgüdülere ve kalıtıma bağlı değildir, her ferdin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı davranış ve tepki eğilimleridir. Topluluk hayatı olmaksızın kültür sözkonusu olamaz. Kültürün unsurları aynı topluluğun diğer üyeleriyle bir sosyal grup oluşturularak elde edilir. Bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan alışkanlıklar, kabul edilen davranış, tutum ve değerler o grubun kültürüdür.

Kültür insanları kendi çevrelerine uydurarak ferdî ve sosyal ihtiyaçlarını gidererek sosyal gruplar halinde bir arada yaşamalarına hizmet eder. Bu arada, o toplumun birlikte kalması için önemli bir fonksiyonu yerine getirmiş olur (Nirun 1972:163). Kültür temel biyolojik ihtiyaçları ve bunlardan doğan ikinci derecedeki ihtiyaçları önemli ölçüde karşılar. İnsanın beslenme, üreme ve sağlığı koruma ihtiyaçlarından doğan sorunlar çözülmelidir. Bunlar suni bir çevre yaratılarak çözülür (Malinowski 1990:39).

Malinowski, "*kültür ve fert her zaman hareket halindedir, hiçbir zaman durgun halde bulunmazlar*" der. Fert ihtiyaçlarını karşılamak, toplumda ilerlemek, diğer şahsi hedeflerini başarmak için güçlü arzular tarafından harekete geçirilir. Kültür yalnızca doğuştan gelen bu dürtülere tabi olmakla kalmaz, onlara hizmet eder. Malinowski'ye göre kültür ferdin günlük hayatında kullandığı karmaşık etkili bir araçtır (Hatch 1973:334).

Kültür fertlerin, ferdî hayatlarının dışında bağımsız olarak büyüyen, gelişen ve birikerek devam eden kuşaklar arasında da devredilen ve öğrenilen bir sosyal verasete sahiptir (Nirun 1991:55). Kültürü oluşturan unsurlar, biçimleri ve fonksiyonları açısından genellikle evrensel bir nitelik taşır (Malinowski 1990:41). Eğer kültür gerçekten insanın biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılıyorsa, bütün kültürlerde benzer ögeler ve kurumlar bulunmalıdır. Madem ki ferdî ihtiyaçlar bir ölçüde benzerdirler, kültürlerin de benzerlikler göstermesi beklenir (Güvenç 1984:105).

Kültür olgusunun dış dinamiğinin temelinde her kültürün yalnızca kendine benzemesi ilkesi bulunmaktadır. Buna göre, hiçbir kültür diğer kültürlerin ürünlerini kendi bünyesine uyum sağlayacak biçimde özümlemeden alamaz (Özönder 1984:141). İnsan, üyesi

bulunduğu toplumun sahip olduğu kültür varlığını, yine toplumun sağladığı çeşitli eğitim imkanlarıyla öğrenir. Kültür varlığı ve onun eğitimle kazanılması süreci evrensel görünümdedir. Buna karşılık, kültürel muhteva toplumdan topluma önemli değişiklikler gösterdiğinden, her toplumun sahip olduğu kültür varlığı da farklılıklar arz etmektedir. İnsan, içinde yetiştiği toplumdan aldığı kültürle beslenip yetişmekte ve farklılaşmaktadır. Her toplumun sahip olageldiği kültür zenginliği ile eğitim süreci, çoğu toplumlarda birbirinden değişik olduğu için insan varlığı da zamanla değişikliğe uğramaktadır. Kültürel izafiyet yada kültürel görecelik (cultural relativism) olarak adlandırabileceğimiz bu durumda toplumun sürekliliğini sağlayan insanlar birbirine benzer kaldıkça kültür de kendine benzerliğini, sürekliliğini korumaktadır. İnsan değişiyorsa kültür, kültür değişikliğe uğruyorsa insan da değişecektir (Güvenç 1984: 321).

Kültürler sürekli değişim içindedir. Değişim uyum yoluyla gerçekleşir. Tabiat şartları kültürel özellikleri belirleyecek kadar etkili yada güçlü değildir, ama kültürler zaman boyutu içinde tabiî çevreye uyum gösterirler.

İnsanlar çeşitli coğrafi çevrelere uyma yeteneği göstermişler ve kendi aralarında sosyal ilişkilere bağlı olan sosyal çevrelerini yaratmışlardır. İnsanın yaratma gücü, coğrafi çevrenin şartları ve hayatî kaynakları birleştirilerek meydana getirilen "sosyo-kültürel çevre" sosyal çevre ile kültür çevresinin karışımı olarak belirmektedir. Böylece tabiî çevrenin fert organizması üzerinde yapabileceği kötü etkilerden korunulmaya çalışılmıştır (Nirun 1991:81).

İnsanların kendi ihtiyaçlarını tatmin etmeye çalıştıkları her eylem kendi içinde önemlidir ve bu eylem ileride görülen acil ihtiyaçlardan daha az önemli değildir. Tekrarlanan ihtiyaçlar, artan alışkanlıklar gruplar için ferdî ve gelenekseldir. Fakat bu yapılanlar sonuç itibarıyla bilinçli, önceden tahmin edilen veya maksatlı değildir. Bu ihtiyaçların varlığı ortaya çıkıncaya kadar onların farkına varılmaz ve bu da ihtiyaçlar biçiminde belirmeden önce uzunca bir zaman durgun kalır (Demerath-Peterson 1967:54). İnsanları bir araya getiren sebepler ferdî ihtiyaçların tatmini için toplumsal çabalar gerektirdiğinden dolayı toplumsal gelişim çizgileri bireysellikten çoğulculuğa doğru bir akım içindedirler ki, bu durum karşımıza "sosyal yapı" kavramını çıkarır.

Radcliffe-Brown'a göre "sosyal yapı" birbiri ile karşılıklı ilişki içinde bulunan fertlerin meydana getirdiği bir düzendir. Yapı, fertlerin karşılıklı ilişkiler aracılığıyla bir araya gelmesini ifade ederken; organizasyon, faaliyetlerin bir araya gelmesini ifade eder. Sosyal organizasyon iki yada daha fazla bireyin ortaklaşa bir faaliyette bulunmak için bir araya gelmesidir (Radcliffe-Brown 1958:168).

Sosyolojideki diğer kavramlar gibi "sosyal yapı" kavramı da henüz tartışmaya açık bir kavramdır. Kavramı ilk kullanan Spencer kavramın öncelikle biyolojik anolojileriyle ilgilendiğinden toplumun yapısından ne anladığını açıkça belirtmemiştir. Radcliffe-Brown sosyal yapıyı bir anlamda kişiler arası bütün ilişkiler olarak göstermektedir. Ona göre bir sosyal yapı çalışmasındaki somut gerçek, belirli bir zaman kesiti içinde belirli insanları birbirine bağlayan mevcut ilişkiler grubudur (Eserpek 1981:213).

Bir diğer görüşe göre sosyal yapı kişiler veya gruplar arasındaki gerçek ilişkilerden çok, beklenen ilişkiler veya ideal ilişkiler olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşte olanlara göre topluma şeklini veren ve toplumun üyelerinin faaliyetlerini yönelten, insanların beklentileri ve hatta onların diğer üyeler tarafından ne yapılacağı, ne yapılması gerektiğine ilişkin idealize olmuş inançlarıdır. Hiç şüphesiz bir toplumun etkin bir şekilde mevcudiyeti ve bütünleşmiş bir yapıya sahip olması için üyelerinde davranışla ilgili ideallerin oluşması gerekmektedir. Belirli bir beklentiler modeli ve diğer insanların ne yapmaları gerektiğine dair görüşler şeması olmaksızın insanların hayatlarını düzenlemeleri imkânsızdır. Ancak bir sosyal yapıyı yalnızca idealler ve beklentiler grubu olarak görmek yanlıştır. Somut sosyal ilişkilerin özellikleri de yapı kavramının bir parçasını oluşturmaktadır (Eserpek 1981:214).

Sosyal yapının tanımlanmasında şu unsurlar temel alınabilir:

1. Sosyal yapı sosyal hayat unsurlarının birbirlerine bağlandığı düzenlemeleri, yani parçaların bütünle olan düzenli ilişkilerini içermelidir.
2. Bu ilişkiler üst üste gelecek biçimde yapılaşmış olmalıdır, yani karmaşıklığın değişen düzenleme biçimleri olarak görülmelidir.
3. İlişkilerin önemi kısa zaman dilimiyle sınırlandırılmamalı, yani ilişkiler devamlılık göstermelidir.

Toplumun özelliklerini iki husus belirler. Birincisi toplumun insanlar tarafından oluşması gibi basit bir olgudur. İkincisi ise, toplumun özelliklerinin bu insanların iç dünyası tarafından belirlenmesidir. Bu sebeple, yapısal bir sistemi tanımlamak için, yalnızca sosyal grupların iç yapılarını ve birbirleri ile olan ilişkilerini ele almak yeterli değildir. Aynı zamanda yüzyüze toplumsal ilişkilerin hepsi incelenmeli, bu yolla toplumsal sınıflar ortaya konmalıdır. Toplumsal sınıfların ve aynı zamanda toplumsal grupların gerçekliği, kişilerin birbiri ile ilişki kurmalarını sağlayabildikleri ölçüde söz konusudur (Radcliffe-Brown 1958:176).

Sosyal yapıların insan nüfusunun azlığına veya çokluğuna, insanlararası karşılıklı etkilerin sık yada gevşek örgüsüne, yani sosyal yapı elemanlarının aralarındaki durumlara göre biçimlerinin teşekkül ettiği görülmektedir.

İnsanın önde gelen özelliği, tek başına yaşayan bir varlık olmamasıdır. Sosyal yapı kavramı toplulukların aileler, kabileler, boylar, milletler şeklinde birimlere ayrılmış olduklarını, bu birimlerin belli bir ilişkide bütünleştiklerini, birimler arasında oldukça açık biçimde tanımlanmış ilişkiler bulunduğunu belirtir (Wells 1984:85).

2.4.1. SOSYO-KÜLTÜR ÇEVRESİ

Çeşitli insan toplulukları hiçbir bakımdan birbirinin aynı olamayacağına göre, sosyal yapılar arasında da benzerlikler bulmak güçtür. Sosyal yapılar son derece heterojendir. İnsanların yaş, cins, ferdiyet, şahsiyet farklılıklarının kompozisyonu, ayrı ayrı sosyal ve etnik grupları sosyal yapıların içinde yer alan sosyo kültürel çevreye özellik kazandırırken, başka sosyal yapıların sosyo-kültürel çevrelerinden de onları ayırmış olur. Her toplum, kendi özel kültür çevresini ve dolayısı ile sosyo-kültür çevresini özel şartları içinde yaratır ve geliştirir.

Sosyo-kültür çevresi elemanları arasında âdetler, örfler, gelenekler ve görenekler sayılabilir. Öncelikle bu kavramları kısaca açıklamakta yarar vardır.

Âdetler bir topluluğun uzunca bir zaman dilimi içinde, dışarıdan herhangi bir müeyyide uygulanmaksızın kendiliğinden uymaya, yapmaya alışageldiği ve o topluluk tarafından yapılmasının lüzumlu olduğuna inanılan davranış kalıbıdır. Sosyal alışkanlık şeklinde de tarif edilen âdetler, Max Weber tarafından "Sosyal hareketin benzeşmesinin ihtimalleri" olarak tarif edilmiştir. Âdetlerin müeyyidesi güçlendikçe örf-töre halini alır. Müeyyide gücü azaldıkça sadece kısa süre içinde geçerli olan alışkanlık, yani görenekler biçimine dönüş söz konusudur (Nirun-Özönder 1990:262).

Âdetler, tabiî çevrenin coğrafi çevresi üzerinde oturmuş, tabiatın çıplak şartları ile yüzyüze gelmiş fertlerin ona uymak, tabiattan yararlanmak çabası ile hayatlarını devam ettirebilmeleri için ortaya koydukları ve aralarındaki sosyal ilişkileri bu şartlara göre düzenleyen kaidelerdir (Nirun 1991:85).

Sosyo-kültür çevresinin bir diğer elemanı da örf yada törelerdir. Bir sosyo-kültür biriminde kanun ve ahlak kaidelerinin yerine geçebilecek kadar kuvvetli fakat kanunî yaptırımla desteklenmeyen davranış kalıbına örf-töre adı verilir. Bir kültürün değerler sisteminin bünyesinin temelinde yer alan örfler sosyal müeyyide niteliğine sahiptirler.

Kanunlar törelerden ortaya çıkar. İkinci derecedeki medeniyetlerde kültürel kanunlar, kökenleri bilinmeyen töreler ve tabular sosyal düzenlemeleri meydana getirirler (Park-Bourgness 1969:842). Sumner törelerin her zaman doğru yaptığı görüşündedir. Sumner bununla doğru-yanlış, iyi-kötü gibi kavramların belli bir sosyal düzende kutsal bir anlama sahip olan hâkim normlara, âdetlere bağlı olduğunu ifade etmek ister (Merton-Nisbet 1971:3).

Örflerin âdetlerden farklı olan yanı, örflerin mecburi davranış şekilleri olmasıdır. Örfler uyulması gereken sosyal davranış örnekleridir.

Örflerden daha az yaptırım gücü taşıyan görenekler de sosyo-kültür çevresinin elemanları arasında sayılır. Şahısların sosyal hayat tarzlarını düzenleyen görenekler genel olarak kabul edilmiş kaidelerdir. Görenekler örfler gibi zorlayıcı ve baskı yapıcı nitelikte değildirler. Göreneklerin temeli sosyal hayatın günlük muhtevalarından gelmektedir (Nirun 1991:9).

Bir kültür içinde her zaman var olduğuna inanılan, sosyal olarak bir nesilden diğerine sözlü anlatma yollarıyla aktarılan alışkanlıkların, normların toplamı "gelenek" adını alır. Gelenekler mensup oldukları kültürlerin üyeleri arasında ortak bir ruh ve dolayısı ile sağlam bir örgü meydana getirerek kültürel devamlılığı sağlarlar. Yaygınlık ve müeyyidelerin kuvveti açısından göreneklerden güçlü, âdetlerden zayıftırlar (Nirun-Özönder 1990:262).

Sumner'a göre insan birleşme eğilimini sonradan kazanmıştır. Ona göre insanlar doğal olarak sosyal değillerdir. Toplumsal kurumlar kendi kendilerine otomatik bir tarzda meydana geldikleri için doğaldırlar (Larson 1973:82). Âdetler, örfler, görenekler, gelenekler ve müesseseler sosyal gruplara dahil olan fertleri belli biçimlere sokmaktadırlar. Sosyo-kültür çevre elemanları bu arada toplumsal hareketleri de tanzim etmektedirler. Bu elemanlar da kendi aralarında ahenkleşmiş bir durumda bulunmaktadırlar (Nirun 1972:163).

W.G.Sumner "Folkways" adlı eserinde görenek, örf-töre ve âdetlerin rolleri üzerinde bir teori ileri sürmüştür. Sumner'a göre görenekler bireyin, âdetler de toplumun alışkanlıklarıdır. Hayatın başlıca amacı yaşamak, varlığını korumak olduğuna göre de, insanlar önce hareket eder, düşünce çok daha sonra gelir. Türlü hareket biçimleri denendikten sonra en uygun olanlar kabul edilir. Onlar sık sık tekrarlanır. Böylece tekrar fertte alışkanlığı, toplumda âdeti doğurur. Bunlar bir kere belirdi mi, artık sonraki kuşaklar için bir buyruk, bir toplumsal kuvvet karakterini alır (Kösemihal 1982:250). Gelenekler bir insanın bütün davranışlarını düzenlerler. İnsan beşikten mezara eski alışkanlıklarının esiridir. Hayatında hiç

birşey özgün ve orjinal değildir (Park-Bourgness 1969:100). İnsanın sosyal mirası, daha dünyaya geldiği an yavaş yavaş öğrenip edindiği gelenekleridir (Childe 1988:21).

Âdetler, örfler, görenekler ve gelenekler sosyal grupların dinamik merkezler olmalarına hizmet ederlerken, sosyal organizasyonların teşekkülüne de yardım ederler. Âdetler, örfler, görenekler ve gelenekler bireyleri sosyal hayat alanına ve sosyal yapının gruplarına intibak ettirmede çok önemli bir yer tutarlar (Nirun 1981:153).

2.4.2. KÜLTÜR DEĞİŞMESİ VE KÜLTÜRLEŞME

Kültürün çeşitli unsurları değişik kültürlerde ortaya çıkarak yayılmaktadır. Bu durumda kültürün kesin sınırlarını çizmek, belli bir coğrafî sınır içine yerleştirmek mümkün değildir. Kültürün en önemli özelliklerinden biri onun sınırlarındaki belirsizliktir. Siyasî yada coğrafî açıdan sınırları kesin olarak çizilemeyen kültürler birbirleri ile devamlı bir temas halindedir ve sürekli olarak birbirini etkilemektedirler. Farklı kültürlerin bu karşılıklı ilişkisi karşımıza "kültürleşme" kavramını çıkarmaktadır.

Kültürleşme kavramını sosyo-kültürel yapının önemli bir bölümünü oluşturan "kültür değişmesi" başlığı altında incelemekte yarar vardır.

B.Malinowski'ye göre kültür değişmesi yada geniş anlamıyla sosyal değişme: "Bir toplumun mevcut düzenini, yani maddî ve manevî uygarlığını bir halden diğer bir hale aktaran bir süreçtir." Böylece kültür değişmesi, bir toplumun siyasî yapısında, idarî kuruluşunda, toprağa yerleşme tarzında, inançlarında, bilgi sisteminde, kanunlarında, maddî alet ve araçlarında, bunların kullanılmasında, ekonomik sosyolojinin dayandığı maddelerin sarfinda azçok meydana gelen değişmeleri içerir (Türkdoğan 1977:54).

Kültür değişmesi çeşitli aşamalardan geçerek gerçekleşir. George Peter Murdock bu aşamaları şöyle belirlemiştir (Murdock 1965:117).

I- Yenilik (Innovation)

II- Seçici Ayıklama (Selective Elimination)

III- Toplumsal Kabullenme (Social Acceptance)

IV- Bütünleşme (Integration)

I- YENİLİK

Kültür değişmesi yenilik olayı ile başlar. Yenilik, çoğunlukla ferdin yaşamış olduğu toplum üyelerinden öğrenme ve kazanma faaliyetleri neticesinde elde etmiş olduğu yeni

geleneklerin bir oluşumudur. Yenilik adı verilen süreç öğrenme mekanizması ile ortaya çıkar (Türkdoğan 1977:54). Sosyo-kültürel yada fiziksel çevrede bir değiştirme fertlerde yeni şartlara uyum sağlayacak ve yeni cevapları kolaylaştıracaktır. Yenileşme bu uyumların kaynağıdır ve uzun süreli değişiklik keşif, icat ve yayılma gibi biçimleri söz konusudur (Tezcan 1991:23).

a) İcat

Daha önceden toplumda var olmayan birşeyin, toplumda ilk kez yaratılmasıdır. İcat, eski âdetlerin yeni bir sentezidir. Bu bakımdan icat kültürün var olan özüne bağlıdır. Eğer onu birleştiren, meydana getiren unsurlar kültürde mevcut değilse sentez meydana gelmez (Türkdoğan 1977:54).

Kültür bütünüyle icadın ürünüdür, ancak hiçbir kültür sadece kendini oluşturan bireylerin yalnız başlarına yarattıkları icatların ürünü değildir. Herhangi bir kültür ele alındığında, bu kültürün komşu kültürlerden iktibas ettiği özelliklerin, kendi başına icat ettiği unsurlardan daha fazla olduğu görülür (Hoebel 1958:83).

b) Deneme

Mevcut kültür unsurları işe yaramaz duruma geldiğinde fertler yeni davranış biçimleri geliştirmeye ve bulmaya zorlanır. Önce, var olan biçimlerin çeşitli değişik görünümleri kabul edilir. Bunlar işe yaramazsa o zaman rastlantısal biçimler görülmeye başlar. Bunların en yararlı olanı yeni bir kültür unsuru olarak topluma yerleşir (Tezcan 1991:23).

c) Yayılma (Difüzyon)

Yayılma (Difüzyon), kültür unsurlarının coğrafya bakımından yer değiştirerek bir toplumdan başka bir topluma geçmesi sürecidir. Kültürel yenilikler, genetik değişmelerin tersine, toplum içinde yayılır. Difüzyon olarak bilinen bu süreç o kadar yaygındır ki, herhangi bir sosyo-kültürel sistemde baskın şekilde çoğunlukta olan özellikler diğer toplumlarda da ortaya çıkar (Harris 1971:152).

Sosyal yapı unsurlarının difüzyonu maddî ve dinî yeniliklerin difüzyonundan çok daha büyük zorluklarla karşılaşırlar (Heine-Geldern 1968:170).

II- SEÇİCİ AYIKLAMA

Bir kültüre giren yenilik, toplumsal bakımdan kabullenmeden önce, eski kültür unsurları ile mücadeleye girer. Eski unsur yeni unsurun işlevlerini yerine getirmektedir. Yeni kültür unsuru çok üstün olsa da toplum yıllardır alıştığı eski kültür unsurunu bir anda

terkedemez. Ancak yeni kültür unsuru eskisinden daha yararlı ve verimli sonuçlar sağlarsa toplumda süreklilik kazanır (Murdock 1965:126).

III- TOPLUMSAL KABULLENME

Kültüre giren herhangi bir yeniliğin kültürün bir unsuru haline gelebilmesi için, onun toplum tarafından kabul edilmesi gerekir.

Kültürel değişme seçicidir. Özel durumlarda hangi benzerliklerin kabul edilebileceğini her zaman tahmin etmek mümkün değildir. Bu konuda sınırlı bir genellemeye gidilebilir. Eldeki deliller sosyo-kültürel kimliğin korunduğu yada değerinin arttığı durumlarda kültürel değişmelerin meydana geldiğini göstermektedir. Sosyo-kültürel kimliği tehdit eden güçlü yenilikler toplum tarafından reddedilmektedir (Lurie 1968:297).

Kültür öğrenilen davranışlar sistemidir. Madem ki kültür tarafından biçimlendirilen davranışlar öğrenilmektedir ve organizmaya bağlı değildir, o halde değiştirilebilir ve kalıba sokulabilir. Bundan dolayı, kültürler değişebilirler. Değişmenin derecesi bölgeden bölgeye, zamandan zamana farklılık gösterir. Kültür icatların ilavesi ve eski usullerin değiştirilmesi ve yerlerine yenilerinin konmasıyla gelişir. Ferdi kültür, kendi toplumunun üyeleri tarafından tasarlanmış icatların kabulüyle yada bir başka yerde icat edilmiş ve kendi toplumunun üyelerinin ilgisine fikir ve davranışların difüzyonu yoluyla getirilmiş yeni usullerin kabulü yoluyla değişir ve gelişir (Hoebel 1958:71).

Difüzyon sürecinde her insan temas kurduğu yabancı kültürün özelliklerini seçerek kabul veya reddeder. Bu davranış, yeni özelliklere atfedilen amaçlar, anlamlar ve fonksiyonlar temelinde yapılır (Hoebel 1958:83).

IV- BÜTÜNLEŞME

Toplum tarafından kabul edilen yeni kültür unsuru toplumun diğer kültür unsurları ile bütünleşir. Yeni kültür unsurunun toplumun kültür yapısına tamamen uyum sağladığı bu aşamaya bütünleşme adı verilir (Murdock 1965:127).

Kültürel değişmenin geçirdiği safhalar kısaca bu şekilde özetlenebilir.

Çevresel ve sosyal adaptasyonlara ek olarak, bütün kültürler doğaüstü ile de birtakım ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişki bütün bir kültüre de yayılabilir, ya da onun küçük bir bölümü ile sınırlı da kalabilir. Bu ilişki ferdi bir ilginin ya da toplumsal bir hareketin konusu olabilir. İnsanın çevreye, sosyal hayata ve doğaüstüne uyumu bir ilişki modelidir (Schusky-Culbert 1969:334).

Sınırlı sayıdaki belirli kültürlerle kuşatıldığında, bir başka deyişle, kültürel çeşitlilikler evreninde bir istisna sayılabildiklerinde, kültürler arası benzerlikler kurumsal açıdan itibar kazanmışlardır. Bu gibi benzerlik örnekleri, kültürün göç yoluyla nakli, temas ve ödünç alma yoluyla kültürel yayılma, benzer kültürel altyapıya dayalı olarak paralel gelişme, benzer olmayan altyapıdan birbirine yakın gelişme, kalıtsal keyfiyetlerin bağımsız filizlenmesi ya da coğrafi faktörlerin belirleyici etkileri ile ilgili olarak açıklanmıştır (Murdock 1969:323).

Kültürlerin birbirleri arasındaki ilişkiler ve benzerlikler konuyu "kültürleşme" kavramına getirmektedir.

Kültürleşme ile geniş hatlarıyla, kültür açısından göze çarpar derecede farklılık gösteren iki topluluğun birbirleriyle uzun süreli ve sıkı temas halinde yaşamaları sonucu meydana gelen kültür değişmeleri kasdedilir (Erdentuğ,N. 1988:78).

Kültürleşme insanın başka toplumlardan öğrendikleri veya bir toplumun diğerinden aldığı, edindiği unsurlar ve farklı toplumların karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesidir. Kültürleşme süreci için en az iki ayrı kültür sistemi gereklidir, fakat bu yeterli değildir. Yeterlik şartı, sürekli ilişki ve etkileşimle yerine gelir. Kültürleşme kuramı, bu sürecin belli bir zamanda başladığını, belli bir süre sonra belli düzeylere ulaştığını ileri sürer (Güvenç 1984:135).

Kültürleşme kuramı ayrıca, gruplardan biri baskın olsa bile, her iki sistemin de bu kültür ilişkisinden etkilendiğini ve değişikliğe uğradığını önerir. Kültürleşme süreci içinde, insanlar değiştiği gibi, tüm kültürel unsurlar, araçlar ve kurumlar da değişikliğe uğrar (Güvenç 1984:135).

Bütün toplumların kültürleri çeşitli kaynaklardan beslenen unsurları ihtiva ederler. Bunlar o toplumun tarihî geçmişinden kalan kültür mirası, son yenilikler ve iktibaslar ve toplumun yeni şartlara gösterdiği adaptasyondur. Bunların hepsi grup tecrübesi içinde ya denenmiştir ya da deneme süreci içindedir (Murdock 1965:149). Toplumun komşu kültürlerden aldığı yenilikler kendi kültürü tarafından benimsendiği anda kültürleşme süreci başlamış demektir. Farklı bir toplumun kültürünün kazanılması süreci kültürleşme olarak tanımlanabilir. Bir toplum bir başka toplum tarafından istila edildiğinde yada ele geçirildiğinde geniş bir sahada kültürleşme meydana gelir. Kendi kültürüne düşkün olan toplumlar kültürleşmeye karşı koyabilmek için sosyal ilişkilere engeller koyarlar, ancak bu teşebbüslerin çok azı başarılı olabilir ve hiçbir zaman amaçlarına tam olarak ulaşamazlar. Bazan bir kültürün özellikleri diğer kültürle bir ahenk içine girmez ve kültürün intikaline karşı

koyar. Kültürleşme süreci her zaman engelsiz ve kolay işlemez. Bir başka kültürle uzun bir zaman periodu süresince sosyal ilişki içine giren toplumlarda kültürleşme daha çabuk olur (Bierstedt-Meehan-Samuelson 1964:75).

Kültürleşme genel anlamda, başka bir kültürle ilişki ve alışveriş sonucu ortaya çıkan bir kültür değişmesidir. Kültürleşme, tipik olarak, yüksek derecede seçici bir süreçtir. Bu süreç içinde, kültür temasına uğrayan bir grup kendi sosyal kimliğini devam ettirir ve keza, kültür farklılığını ve bütünlüğünü de bir derece devam ettirir (Erdentuğ,N. 1988:80).

Kültürleşmenin bir diğer ön şartı difüzyon, yani yayılmadır. İki ayrı kültür sistemi, doğrudan bir ilişki kurmadıkları halde, yayılma yoluyla ve başka kültürler aracılığıyla birbirlerini etkileyebilirler (Güvenç 1984:135).

Kültürel difüzyonla ilgili araştırmalar, bir gruba ait kültürel yeniliklerin bir başka gruba katkısız bir biçimde geçmediğini ve o grup tarafından aynen kullanmadığını göstermiştir. Malinowski'nin de belirttiği gibi, bir halka ait yenilikler ve kültürel formlar bir başka halkın kültürüne geçerken, bunları kendi kültürüne adapte eden toplum, o fikir, gelenek yada kurumları kendine göre geliştirir (Park 1948:282). Kültürün iktibas edilen unsurları genellikle bir değişme yada adaptasyona uğrarlar (Heine-Geldern 1968:170).

Kültürleşme, farklı kültürlere sahip fert gruplarının sürekli temasları neticesinde her iki grubun orjinal kültür kalıplarında meydana gelen değişmeleri ihtiva eden bir fenomendir (Spicer 1968:22). Kültürün bir etnik grup yada bölgeden bir diğerine yayılması anlamına gelen difüzyon ile kültürleşme arasındaki farkı belirlemek için çeşitli tanımlamalar öne sürülmüştür. İkisinin arasındaki fark temasın devamlılığı ve yoğunluğudur. Kültürleşme genellikle bütün kültürel bileşimlerin uzun süreli temasını gerektirir ve tek ya da iki taraflı olabilir (Heine-Geldern 1968:169).

Bütün kültürler, onları taşıyanların göçleri sonucunda yayılmakla birlikte, bir kültür değişime uğratılmadan ve yeniliklerin seçimi yapılmadan hiçbir zaman bir başka etnik grup tarafından kabul edilmez. Belirli bir yenilik unsurunun kabulü yalnızca onu alan etnik grubun yararına değil, fakat daha da önemlisi, o yeniliğin bu etnik grubun kültürüyle bütünleşip bütünleşemeyeceğine de bağlıdır. Geliştirilmiş alet ve teknikler ve ileri fikirler onları alan halkın bütünleşmiş bir sosyo-kültürel seviyede olmasını gerektirir (Heine-Geldern 1968:170).

Sosyal sistemler bir sosyal grubun üyeleri tarafından paylaşılan karşılıklı rollerle karakterize edilirler ve bu özellikler önceki nesillerden kazanılır. Bu roller bir toplumun üç fonksiyonel ihtiyacının tatmin edilmesine yarar. Bunlar: Kabullenme, düzenleme ve

bütünleşmedir (Spiro 1972:103). Bütünleşme kendi içinde sosyal kurumlarını sağlıklı bir biçimde dengelemiş kültürlerde meydana gelir. Bütünleşme eksikliği çoğunlukla çerçevesi iyi belirlenmiş kültür alanlarının sınırlarında ortaya çıkar. Bu marjinal bölgeler kendi kültürlerinin yakın temasından uzaklaşmışlar ve güçlü dış etkilere maruz kalmışlardır (Benedict 1968:162). Bazı kültürlerde bütünleşme eksikliğinden tarihî şartlar da sorumludur. Kültürü koordine edilmemiş marjinal toplulukların yanı sıra, üyeleri ile ilişkisini kesip bir başka medeniyet bölgesinde şekil alan topluluklarda da buna rastlanır. Bazı durumlarda topluluk üyelerinin üzerine dayatılmış yabancı etkilerle onların doğuştan gelen davranışları arasında çatışma çıkar. Aynı durum, kendi topraklarında yaşarken daha büyük etkiye ve daha çok nüfusa sahip bir başka topluluğun, bu küçük topluluğu büyük değişmelerle karşı karşıya getirdiği hallerde de meydana gelir (Benedict 1968:163).

Temel bir sistem olarak kültür, insan toplumsal yapısının fonksiyonel bir ihtiyacıdır (Spiro 1972:104). İnsan hiçbir zaman karşılaştığı güçlüklere karşı yalnız mücadele etmez. Aile biçiminde örgütlenir, otorite, liderlik, hiyerarşi gibi kültürel karakter tarafından tayin edilen prensiplerin olduğu bir toplumda yaşar (Malinowski 1961:43). Kültür, temel ihtiyaçların tatmini için bir araç, bir yardımcıdır. Organik açıdan hayatta kalmayı, çevreye uyum sağlamayı, biyolojik anlamda devamlılığı sağlar. Kültürel şartlar altında organik ihtiyaçların tatmini dolaylı yoldan sağlanır (Malinowski 1961:44).

Bir kültür fertlerin bir topluma ait olmaları sonucunda öğrenilir ve diğerleri ile paylaşılan öğrenilmiş davranışların bir bölümünü teşkil eder. Kültür, üyelerinin örgütlenmiş bir biçimde beraber yaşamalarına izin veren, hayatın problemlerine karşı ortak çözümler öneren, diğerlerinin davranışlarının önceden haber verilmesine yardım eden, başkalarına onlardan ne istendiğini bilmelerine izin veren, belirli bir grubun davranış biçimidir (Karlin 1967:95).

Madem ki kültür tabiî değildir, o halde fert tarafından yeniden kazanılmalı ve nesilden nesile aktarılmalıdır. Fertler sonsuza kadar kalıcı olmadıklarına göre, geleneklerin ve kültürel özelliklerin sonraki nesillere aktarılması kültürün devamlılığını emniyet altına alacaktır. Aktarılan bu gelenekler grubun sosyal mirasını teşkil ederler. Fakat kültürün yalnızca devamlılık değil, aynı zamanda ilavelerle çoğalma özelliği de vardır. Dışarıdaki yeni icatlar ve kültürleşme her nesilde kültüre eklenir ve çoğu durumlarda yeni unsurlar eskileri yerinden atmazlar. Kültür ve sosyal miras böylece daha zengin ve dolu olma eğilimi gösterir. Ancak bu durum kültürel kazanımların hiçbir zaman kaybolmayacağı anlamına gelmez (Murdock 1955:319).

Kafkasya halkları arasında yüzlerce yıllık tarihî süreç içinde meydana gelen kültürleşme ve difüzyon Kafkasya halklarının ve Karaçay-Malkar toplumunun sosyo-kültürel yapısının oluşmasında ve şekillenmesinde son derece etkili olmuştur.

İçgüdülere ve kalıtıma bağlı olmayan kültür sosyal hayat ile yakından ilgilidir. Sosyal yapı ise sosyal hayat unsurlarına bağlı olarak şekillenir. Karaçay-Malkar halkının sosyal yapısı ve kültürü onun sosyal hayat alanı içinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Coğrafî çevre üzerinde yer alan sosyal hayat alanının elemanlarını fertler ve ferdi topluluklar, muhtevasını da nüfus hareketleri ve sosyal ilişkiler oluşturur. Karaçay-Malkar halkının sosyal hayat alanı halen Kafkasya'da yaşadıkları bölge ve bu bölgeyi dört bir taraftan kuşatan farklı etnik kökenlere mensup ve herbiri farklı dilde konuşan çeşitli Kafkasya halklarıdır.

Karaçay-Malkarlılar çeşitli sosyal, siyasî ve tarihî şartların biraraya gelerek oluşturduğu uzun bir süreç sonunda, önce bir etnik grup daha sonra bir kabile-boy olarak Kafkasya'da tarih sahnesine çıkmış bir halktır. Dolayısıyla sosyal yapısının ve kültürünün oluşumunda Kafkas unsurunun son derece önemli bir yeri vardır. Ancak onların sosyo-kültürel yapılarının temelini oluşturan çeşitli Türk kavim ve boylarının, dolayısıyla Türk kültürünün de Kafkasya halkları ve kültürü üzerinde büyük payı vardır.

Son derece heterojen olan sosyal yapıların içinde yer alan sosyo-kültürel çevreye farklı sosyal ve etnik gruplar özellik kazandırır. Karaçay-Malkar halkı da kendi özel sosyo-kültürel çevresini Kafkasya'da içinde bulunduğu özel şartlar içinde yaratmış ve geliştirmiştir. Eski Türk kavimlerine dayanan sosyo-kültürel yapıları Kafkasya'daki coğrafî şartlar altında yeniden şekillenmiş, bu arada komşu Kafkas halkları ile aralarında meydana gelen yakın etnik ve kültürel temas neticesinde çevrelerindeki Kafkas halkları ile aralarında bir kültürleşme süreci başlamıştır.

Kültürleşme için iki yada daha çok kültürün birbirleriyle uzun süreli temas ve etkileşimde bulunmaları gerekmektedir. Kültürleşme sürecinde, temas içinde bulunan kültür gruplarından biri diğerine oranla baskın olsa bile neticede her iki sistem de bu kültür ilişkisinden etkilenmekte ve değişmektedir. Dolayısıyla Karaçay-Malkar halkının komşu Kafkas halklarıyla giriştiği kültürel temaslardan tek yönlü etkilendiği düşünülemez. Onlar da çevrelerindeki halkların sosyo-kültürel yapılarının değişmesinde ve şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Bu kültürleşme süreci sonunda Kafkasya halkları arasında benzer sosyal ve kültürel yapılar oluşmuştur.

Difüzyon yolu ile Kafkasya halkları arasında yayılan kültürel özellikler her halkın kendi coğrafî çevresi ve sosyal yapısı içinde yeniden biçimlendirilmiş ve kendi kültürlerine adapte edilmiştir. Böylece dış görünüşte aynı, ancak bölgelere ve halklara göre küçük nüanslar arzeden bir "Kafkas kültürü" meydana gelmiştir. Bu kültürün oluşumunda Kafkasya'yı yüzyıllar boyunca hâkimiyetleri altında tutan eski Türk kavimleri ile Kafkasya'nın yerli halklarının kültürel payları vardır.

Karaçay-Malkar sosyo-kültürel yapısının etnik kökenleri söz konusu olduğunda, Karaçay-Malkar halkını oluşturan etnik unsurlar ve bu etnik unsurların bütünleşerek bir sosyo-kültürel yapı oluşturmaları konuya yeni bir yön vermektedir. Etno-sosyal yapı adını verdiğimiz bu yapı etnik grupların oluşumu, birbirleri arasındaki ilişkiler ve asimilasyon gibi süreçleri ihtiva etmektedir.

2.5. ETNO-SOSYAL YAPI

"Etnik grup" ve "ethnos" kavramları etno-sosyal yapının en önemli iki unsurudur. Etnik gruplar arasındaki temaslar, çatışma ve asimilasyonu da beraberinde getirir. Bu sebeple, etno-sosyal yapıyı bu çerçevede ele almak yararlı olur.

2.5.1. ETHNOS

Eski Yunanca "ethnos" kelimesini "halk" kelimesiyle karşılamak yeterli olmaz. Çünkü etnik yapının temelini oluşturan ethnos, meydana gelişi ve gelişmesi tabiatın biyolojik kanunlarından çok, toplumun özel gelişme kanunları tarafından belirlenen sosyal ve tarihî bir kategoridir (Gumilev 1991:58).

Ethnos, kendilerini diğer bütün topluluklardan ayıran bir fertler topluluğudur. Tarih içinde meydana gelir ve yok olur. Kimi zaman az, kimi zaman çok durgundur. Dil, köken, gelenekler, maddî kültür ve ideoloji bir ethnos için bazan belirleyici unsur olabilir, ama bazan bunların önemi yoktur (Gumilev 1991:98).

Ethnosu ırk ve sınıf gibi biyolojik sınıflandırma birimleriyle eşit tutmak da yanlıştır. Fiziksel nitelik açısından ırklar farklı özellikler gösterirler ve insanın hayat faaliyetleri açısından esaslı bir önemleri yoktur. Nüfus, fertlerin belirli bir bölgeyi doldurarak birleşmeleridir. Burada serbestçe birbirleriyle karışabilirler ve komşu nüfus topluluklarından bazı izolasyon türleri ile ayrılırlar. Ethnos tek bir iç yapısı ve kendine özgü davranış stereotype'ı (kalıp yargısı) bulunan ve her iki unsurun da dinamik olduğu bir fertler topluluğudur. Bu sebeple, ethnos sosyolojik, biyolojik yada coğrafi fenomene indirgenemeyecek bir başlangıç fenomendir (tabiî olaydır).

Ethnos kavramını şu maddeler halinde tanımlayabiliriz:

1. Ethnos topluluğun kökeni tarafından tayin edilen bir fenomendir.
2. Ethnos ortak bir dil temelinde şekillenmiş kültürün neticesidir.
3. Ethnos birbirine benzeyen insanlar topluluğudur.
4. Ethnos ortak bir bilinç etrafında birleşmiş insan topluluğudur.
5. Ethnos insanları bazı oluşum biçimlerine göre gruplandıran keyfi ve geleneksel bir sınıflandırmadır.
6. Ethnos coğrafî çevrenin, yani tabiatın bir neticesidir.
7. Ethnos sosyal bir kategoridir (Gumilev 1991:30).

Görüldüğü üzere ethnos kavramı birbirinden farklı biçimlerde tanımlanabilmektedir. Ancak, kesin olan bir şey vardır. O da, yeryüzünde bir ethnosa dahil olmayan hiçbir insan yoktur. Bu sebeple, etnik ilişkiler ve etnik gruplar arasındaki temaslar evrensel bir tabiî olaydır (Gumilev 1991:29).

Etnogenesis, yani bir ethnos'un oluşması, çeşitli kaynakların kaydettiği ve gözle görülebilir tarihî süreçlerden çok daha derinlere uzanır. Etnogenesis tabiî bir süreçtir ve bu sebeple bir kültürün biçimlendirmesiyle kurulmuş olma durumundan bağımsızdır. Herhangi bir zamanda başlayabilir ve faal kültürel varlık yönünden kendi yolunda bir engel varsa, ya onu parçalar yada onun üzerinde parçalanır. Eğer ethnos "nadasa bırakılmış bir tarla" üzerinde oluşursa, yani işlenmeye elverişli bir sosyo-kültürel çevrede ortaya çıkarsa kendi kültürünü yaratır (Gumilev 1991:168).

Bir etnik topluluk, oluşumunun ilk yaratıcı dönemine girdiğinde, bütün sistemi etnik gelişme yolunda iten nüfusun öncü kısmı maddî ve ideolojik değerleri toplar. Toplanan bu değerler etik sahasında emredici bir unsur haline gelir ve etnik topluluğun her üyesi kendini etnik varlığın aktif bir oluşturucusu ve eski atalara ait çizginin bir devamı olarak addeder. Böylece kendini, "yeni bir zafer", "yeni bir mimari eser", "yeni bir elyazması eser", "yeni bir kılıç" gibi etnik topluluğun kültürünü devam ettirecek unsurlar eklemeye mecbur hisseder. Bunlar ona geçmişin yok olmadığını, daima insanın içinde olduğunu, böylece kültürüne yeni bir şeyler katması gerektiğini bildirirler (Gumilev 1991:99).

2.5.2. ETNİK GRUP

Etnik grup, daha büyük bir toplum içinde ırk, dil, milliyet ya da kültür gibi unsurlarla birbirine bağlı ve o toplumdan ayrı olan bir sosyal gruptur. Etnik topluluklar ırk, milliyet ya da kültür açısından ortak bağlarla bir araya gelen ve yabancı bir medeniyet içinde birlikte yaşayan, fakat kültürel açıdan farklı olan gruplardır. Etnik topluluklar kendi kendilerine yetecek bir pozisyonda izole edilmiş bir şekilde bulunabilirler yada farklı kimliklerini koruyarak kendilerini çevreleyen halkla geniş bir münasebet kurabilirler (Ware 1948:607).

Etnik gruplar ya göç adı verilen ve coğrafi mekan üzerinde gerçekleşen özel bir çeşit yatay sosyal hareketlilik veya zaman içinde sosyo-kültürel açıdan tecrid neticesinde birbirinden farklı iki veya daha fazla sayıdaki ırk, dil, inanç sistemlerine sahip insan topluluklarının aynı coğrafi çevreyi paylaşması ve belli bir süre bir arada yaşaması halinde meydana gelir (Özönder 1984:146). Göç hareketleri sonucunda ortaya çıkan etnik topluluklar kendi kültürlerine olan bağlılıkları ve asimilasyona karşı olan direnmeleriyle hayatta kalırlar (Ware 1948:607).

Etnik farklılık bazı durumlarda coğrafi şartların farklılığı ile açıklanabilir. Gerçi iklim ve arazi yapısının benzer olduğu şartlarda da etnik gruplar arasında farklılıklar gözlemlenmiştir. Coğrafi çevre millî etnik grupları etkilemiştir. İnsan günlük hayatını onu besleyen tabiat ile paylaşmaktadır. Fakat bu herşey demek değildir. Eski atalardan miras kalan gelenekler, komşu halklarla olan geleneksel düşmanlık yada dostluklar, ki buna "Etnik Çevre" adını verebiliriz, etnik farklılıkta rol oynar. Kültürel etkileşim ve din de bu farklılıkta önemlidir, fakat hepsinden önemlisi millî etnik gruba tabiatın diğer olayları gibi mahsus olan evrim yada gelişme kanunudur. Bu unsur, etnogenesis adı verilen, halkların çok çeşitli yükselme ve yok olma süreçlerinde açıkça görülmektedir (Gumilev 1991:36).

Bir etnik grup, içinde bulunduğu daha büyük bir toplumun kültüründen farklı bir kültüre sahip olan müstakil bir nüfus kategorisidir. Böyle bir grubun üyeleri, yada kendini öyle hissedenler veya öyle oldukları düşünülenler; ırk, milliyet veya kültürün ortak bağlarıyla bir araya getirilmişlerdir. Bir bütün olarak, bir etnik grubun toplumla ve diğer gruplarla ilişkilerinin doğası, bazı toplumların tahlilinde ve tanımlanmasında esas meselelerden birini teşkil etmektedir. Ruth Benedict'in ırk çatışması konusunda belirttiği gibi, bizim asıl anlamamız gereken mesele ırk değil çatışmadır. Bir sosyal sistemdeki etnik grupları anlamak için bize gerekli olanlar ırkî ya da kültürel farklılıklar değildir. Asıl dikkatimizi toplamamız gereken nokta etnik gruplar arasındaki ilişkilerdir (Morris 1968:167).

Berry-Tischler'e göre, "etnik gruplar" ve "ırk grupları" arasındaki ilişkiler insan hayatında sonsuz bir çeşitlilik gösterirler. Kimi zaman heyecan ve duygular dizisini, kimi zaman mümkün olan bütün davranış kalıplarını, kimi zaman da önceden haber verilmeyen, keyfi, mantıksız ve akla uygun olmayan durumları ihtiva ederler. Bazan merak ve misafirperverlikten meydana gelen davranışları sergilerken, bazan da en keskin düşmanlıkları yansıtırlar. Dostça işbirliği ya da ciddî çatışmalar etnik gruplar arası ilişkilerde yer alabilir. Bugün son derece heyecanlı ve duygusalken, yarın aralarındaki ilişki soğuyabilir ve tartışmalar çıkabilir. İnsanları bir araya getiren güdüler (motives) bencillikten fedakârlığa bütün duyguları yansıtır ki, bunların arasında özgürlük aşkı, ekonomik kazanç arzusu, dinî bağlılık da yer alır (Berry-Tischler 1991:149).

Farklı etnik gruplar arasındaki ilk temaslardan sonra, bu farklı kültür grupları arasında bir takım karşılıklı etkileşme türleri ve etkileşme safhaları meydana gelir. Bazı sosyologlara göre farklı "ırk" ve "etnik grupların" karşı karşıya geldiği her durumda ortaya benzer safhalar ve olaylar dizisi yada süreci çıkar. Bu konudaki bazı görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

Çeşitli etnik grupların diğer gruplarla olan ilişkileri sonucundaki davranışlarını yakından gözlemleyen Robert E.Park'a göre "ırkların ilişkilerinde her yerde kendini tekrarlamaya meyilli bir olaylar zinciri vardır". Park'a göre önce etnik gruplar arasında bir temas olur, bunu istisnasız olarak rekabet takip eder; er geç bir tür intibak yada uyum meydana gelir; ve sonunda asimilasyon ve karışma (amalgamation) oluşur (Berry-Tischler 1991:150).

Rus bilimadamı Leo Gumilev de, millî etnik gruplar arasındaki temasın şu dört türünü tesbit etmiştir:

1. Bir arada var oluş (coexistence). Millî etnik gruplar birbirlerine karışıp birleşmezler ve birbirlerini taklit etmezler. Sadece teknik yenilikleri birbirlerinden alırlar.
2. Asimilasyon. Bir ethnosun, kökenini ve eski geleneklerini tamamen unutarak bir başka ethnos tarafından yutulması.
3. Melezleşme (cross-breeding). Millî etnik grupların gelenekleri ve eski atalarına ait hatıralar korunarak gruplar birbirine karışır.
4. Karışıp birleşme (merging). Bütünü meydana getiren unsurların gelenekleri unutulur ve üçüncü yeni bir ethnos ikisinin yerine yükselir. Bu, etnogenesis'in esas

temel türüdür. Bazı sebeplerden dolayı diğerlerinden daha az gözlemlenir (Gumilev 1991:90-91).

2.5.3. ETNİK GRUP VE ETNİSİTE (ETHNICITY)

Bir etnik grup, diğer etnik grupların üyeleri tarafından paylaşılmayan bir takım farklı özelliklere sahiptir. Bu özellikler şu başlıklar altında sıralanabilir:

1. Biyolojik : Bir grubun üyeleri sonsuza kadar devam ettirecekleri belirli bir genetik kökene dayanırlar. Böylece bazı fiziksel özellikleri paylaşırlar.
2. Kültürel : Bir grubun üyeleri bazı ortak davranış tarzlarını paylaşırlar. Diğer insanlardan farklı düşünürler ve onlardan farklı bir evrimleşme takip ederler.
3. Linguistik : Bir grubun üyeleri kendi aralarında daha kolay iletişim kurarlar. Farklı düşünceler farklı biçimde ifade edilirler.
4. Yapısal : Bir grubun üyeleri ortak ilişkilerini diğer gruplardan farklı tarzda düzenlerler. Farklı sosyal roller geliştirebilirler ve hatta ortak roller bile diğer gruplardan farklı ilişki kalıplarına oturtulurlar (Foltz 1974:103).

Ethnicity'nin (etnik özellik-etniklik) tanımı belirli bir zaman ve yerde geçerli olan sosyo-politik şartlara dayanır. Bazı durumlarda bir arada var olan (co-existing) gruplar için hür irade ve nispeten eşit güce dayanan bir etnik pluralizm (değişik etnik gruplardan oluşan toplum) şartı doğabilir. Fakat genelde, hoş görüye dayalı ve çatışmadan uzak bir pluralizm durumu liberal demokrasi ideolojisinin telaffuz ettiği bir hayaldir. Bu duruma özellikle ekonomik ve siyasî kriz içinde bulunan, feodal güçler, oligarşik seçkinler yada sömürgeciler arasında bölünmüş Üçüncü Dünya Ülkelerinde olduğu gibi kapitalist ülkeler arasında da rastlanır. Bu gibi ülkelerde "böl ve yönet" politikası sömürgeci güçlerin tarihî bir siyaseti olmuştur ve bu gibi bölünmeler çoğunlukla insanların din, ırk, kabile dil yada gelenek farklılıkları temeline oturtulmuştur (Mast 1974:64).

Etnisitenin (ethnicity'nin) subjektif yönüne farklı biçimlerde yaklaşılabilir. Subjektif etnisitenin (ethnicity'nin) bir kaidesi doğal ve tarihî yönden grup gururu ve kimliğinin devamlı olmasıdır. Bu durum nispi pluralizmin olmadığı, nüfusun homojen olduğu şartlarda kendini açıkça gösterir. Bu tür subjektif etnisite (ethnicity) çok önemlidir. Irka ve etnik kökene yönelik baskı oluştuğunda, etnik kimlik baskı güçlerine ve ayrımcılara karşı bir savunma mekanizması meydana getirir (Mast 1974:64).

Etnik gruplar arasındaki çatışma çoğunlukla yüksek derecedeki bir düşmanlığı da açığa çıkarır. Böyle bir düşmanlık millî sistem içinde güç, statü ve refah için sürdürülen etnik rekabetin bir sonucu olabilir. Çatışma düşmanlıkla sonuçlansa da aynı zamanda sosyal etkileşime karşı daha ciddî engellerin hafifletilmesine vesile olur. Etnik çatışma etkisini artıran sosyal etkileşme ve iletişim yoluyla millî gelişmeye katkıda bulunur, sosyal dayanışma ve kalkınmayı artırarak fert ve grubu bir millî kimliği kabul etmeleri konusunda yönlendirir (Freeman 1974:178).

Ethnicity (etniklik-etnik özellik) bir toplumla sınırlandırıldığında çoğunlukla etnik çatışma gerçek çatışmaya dönüşür. Toplumsal etnisite insanlar üzerinde mahalli kimlik olma özelliğine ihtiyaç gösterir. Daha sonraki aşamada büyük sosyal fonksiyonların toplum içinde yerine getirildiği ve etnik üyeler tarafından bir dereceye kadar paylaşıldığı bir ortamı gerektirir. Üretim ve tüketim, toplumsallaşma, sosyal kontrol ve bağlılık toplumsal etnisiteye destek olmak için muhafaza edilmelidir. Toplumsal ilişkiler ortak bir bölgede sosyal etkileşimin paylaşılması üzerinde odaklanmıştır. İnsan burada kendini sosyal hayatın, kabile ve akrabalık ilişkilerinin küçük dünyası içinde bulur ve çoğunlukla topluluk ve toplum kavramları birbirleri ile değiştirilebilir kavramlar haline gelir. Sosyal kurumlar topluluk faaliyetleri içinde birleştirilirler ve coğrafya, iklim ve tarih insanlara diğer insan toplulukları ile temaslarında nispi bir dar görüşlülük verir. Bu topluluk ilişkileri inanç kalıplarında ve duygularda bir homojenlik sağlar. İnsanların toplumsal izolasyon içinde yaşadıkları bu normative (kaide teşkil eden) sistem topluluğa özgü kabile içi evlilik (endogami), dil ve dinî inançların temelini sağlar. Bu gibi topluluklar etnik yapı prototiplerine temel oluştururlar. Bu yüzden topluluk kökeninin ötesinde değerlendirilen ethnicity (etnik özellik) kendi hacminde genel değerler sistemine bağlı kalabilmek için zayıflar. Diğer gruplarla temas ve etkileşim meydana geldiğinde, etnik topluluklar bölgesel sınır düzenlemelerini korumaya gayret ederler (Freeman 1974:179).

Medeniyetin ve kültürlerin gelişmesi ile ilgili birçok teori korunma ve güçlendirme için kollektif tepkiye önem vermektedir. Toprak için olan bütün mücadeleler bir bölgede insan nüfusunun yoğunlaşmasına dayanır. İnsanları geçindirebilecek toprağın miktarı toplumlar arasındaki rekabetin şartlarını belirler.

Topluluklar başlangıçta homojen olan bir sosyal yapı meydana getirdiklerinde, kendileri ile rekabet içinde olan komşu toplulukların tehdit ve rekabetleri sonucunda bir etnik kimliğe sahip olurlarsa, bu şartların tayin ettiği etnik kimlik son derece güçlü olur. Daha heterojen bir yapıya sahip olan topluluklar kendi içlerindeki alt-kültürleri muhafaza ederler ve

güçlü bir alt-toplumsal kimlik ortaya çıktığında, küçük gruplar arasındaki güçlü etnik özellikleri korumayı başarabilirler. Bu durum çoğunlukla kendi sosyal düzenleri içinde daha esnek düzenlemelere karşı "topluluk ötesi" topluluklar geliştirmiş olan kast toplumlarında görülür (Freeman 1974:181).

Etnik bir gruba mensubiyet hissi bir insana diğer insanlardan farklı olduğu hissini verir. Kan bağı, coğrafi yakınlık, ortak gelenek ve inançlar günümüzde bile dünyanın her yerinde hala insan örgütlenmesinin temel ilkelerini oluşturmaktadır. Bunlar tabiatta sosyalleşmenin en temel unsurlarıdır. İnsan bunları din, ideoloji, millet, beşeriyet gibi daha kompleks ve soyut temellere oturtur (Fishman 1972:62).

2.5.4. AZINLIK GRUPLAR VE ETNİSİTE (ETHNICITY)

Fiziksel yada kültürel özelliklerinden dolayı içinde yaşadıkları toplumda farklı ve eşit olmayan davranışlara maruz kalan ve kendilerini toplu bir ayrımcılığın hedefi olarak gören insan grupları azınlık olarak tanımlanabilirler. Bir toplumda azınlık bir grubun varlığı bunun karşısında daha yüksek sosyal statülere ve daha büyük imtiyazlara sahip hâkim bir grubu gerektirir (Simpson-Yinger 1985:9).

Toplumda tek bir azınlık grubun yer aldığı bir durum, bir kaç azınlık grubun bulunduğu durumdan farklı olacaktır. Tek bir azınlık grup hâkim grubun yarattığı bütün endişe, huzursuzluk ve gerginlikleri içine sindirmek zorunda kalır ve hâkim grubun güçlü kalmak için başvurduğu yöntemlerin hedefi olur. Bir kaç azınlık grubun yer aldığı bir durumda bunlardan bazıları nispeten kolayca uyum gösterebilir ve aralarında bir hiyerarşi gelişebilir. Çoğunluk grup bir azınlık grubu diğerlerine karşı kullanabilir ve bu durum azınlık gruplar arasında birbirlerine karşı olan ilişkileri etkiler (Simpson-Yinger 1985:10).

Çoğunluk-azınlık gruplar arasındaki sosyal etkileşime yönelik analizler çeşitli tiplerdeki sosyal yapıların farklı etkilerini de göz önünde bulundurmalıdır. John Blue ırk ilişkilerinin sömürgeci, imparatorluk, bölgeci, ayrılıkçı, eşitlikçi yada benzeri sosyal sistemlerde farklı geliştiğini belirtmektedir. Van den Berghe, hâkim grupların sayıca kalabalık olduğu, kendiliğinden sınıflara ayrılmış ve açık, liberal, demokratik toplum ideolojisi tarafından harekete geçirilen şehir ve sanayi yerleşim bölgeleri gibi rekabetçi sistemlerde gelişen ırk ilişkileri türlerini, hâkim grubun sayıca az olduğu, ekonominin büyük ölçüde tarıma dayandığı ve iş bölümünün tam anlamıyla ırk özellikleri ile belirlendiği ataerkil sistemle karşılaştırır. Lieberson da yerli nüfusun hâkim olduğu ve göçmen nüfusun kendi

düzenini zorla kabul ettirmeye çalıştığı toplumlarda ırk ilişkilerinin farklı geliştiğine dikkatleri çeker (Simpson-Yinger 1985:10).

Azınlık Grubun Karakteristik Özellikleri:

1. Azınlıklar birleşik devlet topluluklarının alt bölümleridirler.
2. Azınlıklar toplumun hâkim kısmının değer vermediği, özel fiziksel yada kültürel özelliklere sahiptirler.
3. Azınlıklar kendi üyelerinin paylaştığı bazı özelliklerle birbirlerine kenetlenmiş içine kapanık birimlerdir.
4. Gözle görülebilir özel kültürel yada fiziksel özelliklerin yokluğunda bile bir azınlık grupta üyelik diğer nesillere soy yoluyla aktarılır.
5. Azınlık gruplar gönüllü yada zorunlu olarak grup içinden evlenmeye dikkat ederler (Simpson-Yinger 1985:10).

Ethnicity (etniklik-etnik özellik) kavramının azınlık teriminin tanımıyla olan ilişkisini incelemekte yarar vardır. Etnik gruplar mutlaka azınlık gruplar değildir ancak bir çok durumda bu böyledir. Etnisite kavramı daha çok kültürel farklılıklar üzerinde durur ve güç ve imtiyazın dağılımında etnik farklılıkların rollerine daha az dikkat eder. Bir etnik grup, ortak kökenden geldikleri ve ortak bir kültürün önemli kısımlarını paylaştıkları düşünülen ve bu ortak kültür ve kökenin önemli kısımlarına ait faaliyetleri paylaşan ve daha büyük bir toplumun bir parçasını teşkil eden gruptur (Simpson-Yinger 1985:11).

Bir toplum içinde yer alan etnik grup dil, din, bağlı olduğu kültüre ait bir ecdad vatanı (atayurt) ve ırk özelliklerinin bileşimiyle diğer gruplardan ayrılır. Bu özelliklerin hiçbiri tek başına bir etnik grubu belirlemeye yeterli değildir, fakat genelde bunlardan bir kaçı bir arada bulunur.

"Etnik grup" ve "azınlık" kavramlarının eşanlamlı olmadıklarını vurgulamamız gerekir. Bu iki kategori üstüste gelmekle birlikte analitik yönden farklıdırlar. Azınlıklar durumlarını sağlamlaştırmak amacıyla, paylaşılan bir ecdad kültürünü yeniden yaratıp canlandırarak etnisitenin ilk adımlarını harekete geçirebilirler. Bu şartlar altında, onları harekete geçiren güç onların azınlık statüleri ve onun getirdiği dezavantajlardır (Simpson-Yinger 1985:11).

Her azınlığın tarihinde nadir unsurlar bulunmakla birlikte bazı genel prensipler de yer alır. Madem ki azınlık fiziksel ya da kültürel özellikleriyle diğerlerinden ayırtedilebilen bir

insan grubudur, bu nüfusu daha heterojen hale getiren her unsur bir azınlık durumu yaratabilir. Heterojenliğin türü millî, kültürel, dinî ve ırka dayalı fikirlere, diğer bir deyişle, büyük gücü ve daha yüksek statüyü elinde tutan çoğunluğun karakteristik özelliğidir.

Göçler, kültürel temaslar ve fetih orduları farklı halkları bir araya getirir. Azınlıkların doğuşu böylece bölge, siyasî otorite, halk ve kültürün rastlaşması gerçeğinde aranmalıdır (Simpson-Yinger 1985:14).

2.5.5. ETNİK GRUPLAR ARASI İLİŞKİLER

Bir sosyal grubun üyelerinin toplumsal bilinçleri büyük ölçüde bu grubun toplam sosyal yapı içinde yer aldığı pozisyona göre belirlenir. Fakat bu toplam sosyal yapı genellikle, birbirine muhakkak uymayan farklı sosyal kategori ve sınıflandırma sistemlerinin bir kümesidir. Bunlardan üçünü şöyle ifade edebiliriz:

1. Bütün toplumlar sosyolojik anlamda kültür farklılığına bağlı sosyo-ekonomik durumla ilişkili bir sosyo-ekonomik tabakalaşmaya sahiptir.
2. Bir çok toplum ayrıca, antropolojik anlamda sosyal açıdan dil, din ve benzerleri gibi farklılıklara uygun bir sosyo-kültürel tabakalaşmaya sahiptir.
3. Bazı toplumlar, sosyal yönden pheno-typical gruplar arasındaki farklılıklarla ilgili bir sosyo-ırksal tabakalaşmaya sahiptir.

Bir sosyo-ekonomik tabakalaşma yatay bölünme çizgilerine sahipken (sosyo-ekonomik gruplar dikey olarak düzenlenmiştir), bazı sosyo-kültürel ve sosyo-ırksal tabakalar dikey bölünme çizgileri taşırlar. Bu durumda her grup kendi sosyo-ekonomik tabakalaşma sistemiyle ve bazan da ortak siyasî birimin içinde kendi bölgesinde, birbirlerine komşu biçimde yaşarlar (Hoetink 1974:35).

Sosyo-ırksal tabakalaşmanın hâkim olduğu bir toplumda, dikey sosyal yükselme yada düşmenin sıklığı ve fasılası belirli bir sosyo-ırksal kategoriye üyelikle belirlenir. Sosyal ayıklamanın özel mekanizması, diğer özellikleri eşit olsa da, hâkim sosyo-ırksal gruba bedensel özellikleri en yakın olan fertleri seçmeye dikkat eder. Sosyo-kültürel tabakalaşmanın hâkim olduğu bir toplumda da, belirli bir sosyo-kültürel gruba üyelik ferdin hayat zincirindeki avantaj ve dezavantajları belirleyen bir unsur olur (Hoetink 1974:35).

Sosyo-kültürel varlıklar ve onların sınırları ile ilgili antropolojik tahminler üzerinde tereddütler yaratan beş fenomen vardır:

1- Etnik Toplulukların Bölgesel Olarak Birbirleri İçine Geçmeleri:

Bu gibi durumlarda etnik topluluklar bir bölgenin çeşitli kısımlarına serpiştirilmiş vaziyette yaşadıklarından onları ayıran tek bir sınır çizmek mümkün olmaz. Bu gruplar kendilerini diğerlerinden ayıran bir etnik ideolojiyi muhafaza ederlerken bariz farklılıklarla diğer gruplardan ayrılırlar. Bunlar: Dil, ekoloji (geçim kaynakları), maddî kültür, sosyal örgütlenme, din ve hayat tarzıdır. Etnik ideoloji farklı kökenlere dayanan grup isimleri ve inançları ve ayırıcı özelliklerin kalıp yargılarını (stereotype'larını) ihtiva eder. Aynı etnik topluluğun üyeleri grup seviyesinde bir arada yaşamaya ve birbirleri ile evlenmeye dikkat ederler. Bu topluluklar çoğunlukla siyasî açıdan yarı özerk bir konumda bulunurlar ve devlet hiyerarşisindeki daha yüksek makamlar tarafından mahallî siyasî birimler olarak kabul edilirler (Levine-Campbell 1972:85). Etnik mozaiklerin çeşitli tiplerdeki göçebelik, küçük ve büyük çaplardaki göçler, fetihler ve sürgünler gibi hareketliliklerle birbirlerine yakınlaştıkları ve birleştikleri görülmektedir.

2- Kültürel ve Linguistik Özelliklerdeki Devamlı Değişim :

Eğer etnik grupların birbirlerine nüfuz etmeleri etnografik uygunluk için bir çok sınır ihtiva ediyorsa, devamlı değişim aslında aralarında hiç sınır bulunmadığı anlamına gelir, en azından hiçbiri araştırmacılar tarafından kolayca fark edilemez. Dil konusundaki bir örnek bu konuda bilinen bir olaydır. Bir bölgede geniş ölçüde ancak derece derece değişen diyalektler aslında birbirinden açıkça farklı olan komşu grupların ayırt edilmelerini güçleştirir (Levine-Campbell 1972:88).

3- Etnik Topluluk Sınırları ve İsimleri Konusunda Uyuşmazlık :

Bir bölgede yaşayan insanların kendi etnik isimlerinin tayin edilmesinde ve bu isimlerin onları diğer gruplardan ayıran sınırların çiziminde kullanılmasında tutarsızlıklar olabilir. Etnik bölünmeler o kültürün ve bölgenin bir parçası olan insanlar tarafından kavramlaştırılır ve isimlendirilirler. Bu anlamda onların gruplandırmaları, yabancı araştırmacıların kültür ve dil farklılıklarına dayanarak yaptıkları gruplandırmalardan daha gerçekçidir ve çoğu zaman yabancıların gruplandırmaları o bölgenin yerlilerine anlamsız ve saçma gelir. İnsanlar bazan kendilerine verilen etnik isimleri de kabul etmez ve benimsemezler (Levine-Campbell 1972:90).

4- Etnik Topluluklar Arasında Etkileşim (Interaction) :

Etnik grup kavramı yabancılardan ziyade kendi aralarında güçlü temaslar kuran insan topluluklarını belirtmekle birlikte, sosyal antropologlar etnik topluluk ya da toplumların nadiren tam izole olduklarını, birbirlerini ayıran sınırlar arasında üyelerin karşılıklı olarak

etkileşimde bulunduklarını belirtmektedirler. Etnik grupların bir başka yabancı etnik grup içine göç etmeleri ve orada erimeleri, karşılıklı evlilikler ve fertlerin asimilasyonu etnik sınırlara ait görüşlerin düzeltilmesi için daha kapsamlı verilere ihtiyaç göstermektedir ve bunlar şimdiye kadar ihmal edilmiş konulardır (Levine-Campbell 1972:97).

5- Etnik Kimlik Değişimleri ve Kültürel Hayat Tarzları :

Dağlık bölgelerde yaşayan bazı fertler ve gruplar yakın etnik ilişkilerini stratejik menfaatleri temelinde değiştirirler ve bu değişim bu bölgelerde toplumsal sürecin tekrar vuku bulan bir parçasıdır. Bazı durumlarda kültürel farklılığın bariz özellikleri sosyal hareketlilik ya da siyasî güç için verilen bir mücadelede kullanılacak semboller haline gelebilir (Levine-Campbell 1972:98).

Farklı soy yada ırkların değişik şartlar altında değişik toplumlarda karışmalarına rastlandığı gibi, değişik zamanlarda aynı toplum içinde karışmalarına da rastlanmıştır (Mason 1970:29).

Biyolojik amalgamasyon (amalgamation) süreci farklı kültürel ya da millî geçmişe ve altyapıya sahip halkların ilk temasları ile başlar. Hızlı yada yavaş biçimde ilerlemesi sosyolojik, psikolojik ve siyasî faktörlere bağlıdır (Simpson-Yinger 1985:34).

Fiziksel özellikler, lehçe yada dil, ekonomik geçim kaynakları, giyim-kuşam, sosyo-politik örgütlenme ve akrabalık sistemleri gibi karakteristik özellikler açısından farklılıklar gösteren halklar arasında, hiçbir zaman onları kesin çizgilerle birbirinden ayıran sınırlar olamaz (Levine-Campbell 1972:106).

Farklı ırk yada etnik gruplar arasında süre gelen temas sonunda sosyo-kültürel yapıda değişmeler meydana gelir. Araştırmalar, etnik gruplar arasındaki temasların asimilasyonla sonuçlandığını göstermektedir.

2.5.6. ASİMİLASYON

Asimilasyon, farklı etnik mirasa dahil fert yada grupların toplumun hâkim kültürü karşısında erimesi sürecidir.

Asimilasyon farklı etnik köken ve ırktan gelen insanların daha büyük bir toplum hayatı içinde, sınırlamalardan bağımsız olarak etkilenmeleridir. Değişik ırk ve kültür gruplarının bir arada yaşadığı her yerde, sayısal açıdan bir azınlık teşkil edip etmeseler bile, alt statüdeki bazı fertler asimile edilirler. Asimilasyon, iki yada daha fazla kültürel sistemin birleşmesi yada fertlerin orjinal toplumlarından ve kültürel ortamlarından yeni sosyo-kültürel

çevrelere geçmeleriyle başlaması yönünden "kültürleşme" yada "kültürel değişme"den ayrılır. Asimilasyon ayrıca ırkların karışması anlamına gelen "amalgamation" ve biyolojik birleşmeden de farklıdır (Simpson 1968:438).

Hangi durumda olursa olsun, asimilasyon tedricen ve çok önemsiz derecelerde meydana gelir. Öyle ki, açıkça gözlemlenemez ve ölçülemez (Park 1948:281).

Asimilasyon süreci çeşitli değişkenlerin etkileşimlerinden (interaction) etkilenir. Bunlar: Demografik, ekolojik, ırkî, yapısal, psikolojik ve kültürel değişkenlerdir (Simpson 1968:439).

Asimilasyonda pek çok faktör etkili olabilir. Irka dayalı yada başka türlü engeller olduğunda ve ferdin kimliği konusunda bir tatminsizlik ortaya çıktığında, fertlerin küçük bir bölümü bir başka kimliğe geçme yoluna giderken, geri kalan çoğunluk mevcut kimliği zenginleştirme yollarını aramaya mecbur kalır. Göçmenler arasında göç sebebi bir kimlik değişikliği arzusu uyandırır ve asimilasyon hızlı bir biçimde meydana gelir. Bununla beraber bazı göçmen grupları kendi kimliklerini eski yurtlarındakinden daha güçlü bir biçimde korumak için bir sığınak ararlar ve yeni çevrelerinin izin verdiği ölçüde kültürel çoğunluğu korumayı başarabilirler (Lurie 1968:298).

Fertler bir başka kültür tarafından yutulabilirler. Bu durum yalnızca bir kimliğin bir başkasıyla değişmesini, yeni kimlikteki kültürel unsurların kazanılmasını ve kullanılmasını içerir. Fertlerin kültüründe değişmeye karşı bir alternatif yer aldığında, asimilasyon genelde bir grubun bütün bireyleri değil, bazı bireyleri arasında meydana gelir. Eğer grup asimilasyona rağmen sayısını koruyabilirse, kendi kimliğinin çatısı etrafında kendi kültürel değişim uyarlamalarını yaparak, kültürel bir çoğunluk halinde kalabilir (Lurie 1968:298).

Sosyal asimilasyon kültürel olmaktan çok, siyasî bir kavramdır. Sosyal asimilasyon farklı ırk kökenlerine ve değişik kültür miraslarına sahip, ortak bir bölgede yaşayan ve en azından bir millî varlık iddia edebilmek için yeterli kültürel dayanışmayı başarmış halkların asimile edilme sürecine verilen isimdir (Park 1948:281).

Bir sosyo-kültürel yapının etnik kökenleri ile ilgili olarak asimilasyon bir süreç olarak ele alınmalıdır. Asimilasyon sürecinde karşı karşıya gelen her iki grubun da sosyal yapıları bir bütün olarak incelenmelidir.

Bugün Kafkasya' da yaşayan Abhaz, Adige- Kabardey, Karaçay- Malkar, Oset, Çeçen- İnguş ve Dağıstan halklarının dahil oldukları "Kafkas Kültür Alanı" nın oluşumunda

Kafkasya halkları arasındaki etnik ilişkilerin ve asimilasyonun son derece önemli rolü olmuştur.

Başlangıçta kendi kendilerine yetecek bir konumda, diğer gruplardan izole edilmiş bir biçimde yaşayan ethnoslar, birbirleri ile girdikleri etnik ilişkiler, göç, asimilasyon gibi sosyal süreçler sonucunda birer etnik grup görünümü kazanmışlardır.

Aralarında kimi zaman dostça, kimi zaman da ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı düşmanca ilişkilerin hüküm sürdüğü Kafkasya halkları, bu ilişkiler neticesinde önce birbirleri ile ekonomik ve siyasi rekabet içine girmişler, bunu aralarında bir uyum süreci izlemiş ve Kafkasya halkları arasındaki etnik ilişkiler asimilasyonla sonuçlanmıştır. Bir etnik gruptan diğerine geçen fertler, aileler yada soylar bu etnik grup içinde asimile olurlarken, beraberlerinde getirdikleri kültürel unsurların bir bölümünü de yeni katıldıkları etnik grubun kültürüne taşımışlardır. Böylece Kafkasya halkları arasındaki etnik ilişkiler asimilasyonla birlikte kültürleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Araştırmamızın Kafkasya halkları arasındaki etnik ilişkilerle ilgili bölümlerinde verilen bilgiler ve elde edilen bulgular bu konuya açıklık getirmektedir. Ayrıca Kafkasya halklarının sosyal tabakalaşma sistemleri, geleneksel hukukları, aile yapıları, dini inaçları incelenerek aralarındaki benzer sosyal yapılar ele alınmakta ve etnik ilişkilerin sonucunda meydana gelen asimilasyonun sosyo- kültürel yapı üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmaktadır.

BÖLÜM III

COĞRAFÎ YAPI-NÜFUS

3.1. KAFKASYA'NIN FİZİKÎ COĞRAFYASI VE NÜFUS KOMPOZİSYONU

Kafkasya yada Kafkaslar, Karadeniz ile Hazar denizi arasında uzanan, uzunluğu 1.100 kilometreyi bulan, genişliği 110-160 kilometre arasında değişen yüksek sıradağların genel adıdır. (Bkz. Harita-1)

Karadeniz kıyısındaki Novorossisk çevresinden Hazar denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Karaçay-Malkar bölgesinin tam ortasında yükselen 5.642 metre yüksekliğindeki Elbruz dağı (Mingi Tav)'dır.

Kafkas dağları Avrasya'nın Tersiyer genç kıvrımlar kuşağının bir bölümüdür. Bu sıradağlar sert biçimde uzanan dağların tipik bir örneğidir. Yaklaşık 1.000 kilometre boyunca dağlık sırtın yüksekliği 2.000 metrenin altına düşmez. Orta bölümlerini oluşturan Karaçay-Malkar ve Osetya'da yükseklikler 4.000 ile 5.200 metre arasında değişir.

Avrupa ve Asya'nın genç sıradağları gibi Kafkaslar da Alp jeosenklinalinde türlü safhalarda meydana gelmiştir. Bütün bu dağ oluşumları sırasında yer yer volkanik olaylar belirmiştir. Elbruz ve Kazbek dağları bu volkanik püskürmeler sonucu ortaya çıkan volkanik dağlardır.

Kafkas dağlarının yüksek yerlerinin bugünkü sarp biçimlerini almasında buzul devrindeki aşındırmaların önemli bir yeri olmuştur. Buzul devrinden kalan buzullar günümüzde Kafkas dağlarının aşağı yamaçlarına doğru sarkmışlardır. Kafkaslar'da 1.424 kilometrekarelik bir alan kaplayan 2.200 buzul vardır.

Kafkasların dağlık bölgelerinde sert bir iklim vardır. Dağların batı ve orta bölümlerinde yağış daha boldur. Bu yağış daha çok kar şeklinde olur ve buzulları, kalıcı karları besler. Kafkasya'nın ırmakları kaynaklarını Kafkas dağlarının buzullarından alırlar.

Kafkas dağlarının batı bölümünün yamaçları gür ve iyi yetişmiş ormanlarla kaplıdır. Dağ yamaçlarının aşağı bölümlerinde geniş yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar çok yer tutar. 1.500-2.100 metre arasındaki yüksekliklerde çam ormanları, daha yükseklerde otlak ve çayırlar yer alır. Buna karşılık Kafkas dağlarının doğu bölümü çok yerde seyrek ağaçlı veya çıplaktır.

Kafkasya'da bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçen, İnguş ve Dağıstan özerk cumhuriyetleri ile Gürcistan'a bağlı Abhazya ve Güney Osetya özerk cumhuriyetleri yer almaktadır. (Bkz. Harita-2)

Kafkasya'da yer alan Abhazya, Adigey-Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçen-İnguş ve Dağıstan bölgelerinin fizikî coğrafyaları ve nüfus kompozisyonları şöyledir:

ABHAZYA

Gürcistan içinde bir özerk cumhuriyet statüsünde olan Abhazya Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarının orta bölümünde yer alır. Yüzölçümü 8.998 kilometrekare olan cumhuriyetin başkenti Sohum'dur. Kuzeyde Karaçay-Çerkes cumhuriyeti, doğu ve güneydoğuda Gürcistan ile sınırı vardır. Kıyıdan başka taraflarda bütün Abhazya sık ormanlık ve dağlık bir araziden oluşur. Uzunluğu 200 kilometre, genişliği kuzeyde 15-20, ortada 3-5, güneyde 30-40 kilometre olan kıyı ova kesimi Abhazya halkının %95'nin yaşadığı verimli bölgeyi oluşturur. Dağlık bölgesi kuzeydeki Büyük Kafkas sıradağları ve onun kolları olan Çedim (2.795 mt) ve Kodor yada Panav (3.700 mt) dağlarından meydana gelir. Abhazya'nın %65'i ormanlıktır. Abhazlar'ın 1989 yılı nüfusları 102.938 kişidir. (Abhazya'daki nüfusun etnik dağılımı için Bkz. Harita-4)

ADİGEY-KABARDEY

Taman yarımadasından başlayarak Kuban ırmağı havzasını içine alan Adigey bölgesinde yükseklik Pşeha vadisine kadar bin metrenin altındadır. Yükseklik doğuya doğru artmaya başlar. Adigelerin Pşız, Kabardeylerin Psıj adını verdikleri Kuban Irmağı'na sol taraftan Abın, Afips, Psekups, Pşış, Şhaguaşe, Laba, Urup, Zelençuk ve Teberdi ırmakları karışır. Abın'dan Laba'ya kadar olan ırmaklar Adigey bölgesi içindedir. Laba'dan Teberdi'ye kadar uzanan topraklar ise Karaçay bölgesi içinde yer alır. Adigey bölgesi alçak tepeler ve geniş yapraklı ormanlarla kaplıdır.

Kabardey bölgesi Kafkas dağlarının eteklerinde uzanan geniş düzlüklerde ve hafif engebeli arazilerde yer almaktadır. Malkar bölgesindeki Kafkas dağlarından çıkan Malka, Baksan (Bashan), Çegem, Çerek ve Oset bölgesindeki Kafkas dağlarından çıkan Lesken, Uruh, Ardon ırmakları Kabardey bölgesinde düzlüğe çıkarak Terek ırmağına karışırlar.

Adigey ve Kabardey bölgelerinin ortasında Besleneylerle birlikte Abazinlerin de toprakları yer alır. Bu bölgeler de hafif engebeli arazilerden oluşur. 1989 nüfus verilerine göre Adigeler 124.941, Kabardeyler 394.651, Abazinler 33.801 kişidirler. (Adige, Karaçay-Çerkes

ve Kabardin-Balkar adlarını taşıyan üç özerk cumhuriyete dağılmış olan Adige, Kabardey ve Abazin'lerin etnik dağılımı için Bkz. Harita-5,6,7.)

KARAÇAY-MALKAR

Karaçay-Malkar Kafkasya'nın Orta Kafkaslar olarak bilinen merkezî kısmında yer almaktadır. Yalnızca Kafkasya'nın değil, Avrupa'nın da en yüksek dağları Karaçay-Malkar toprakları içindedir. Bunların başlıcaları Mingi Tav (Elbruz 5.642 mt), Dıh Tav (5.203 mt), Koştan Tav (5.145 mt), Uşba, Dombay Ölgen gibi zirvelerdir.

2.200 metreye kadar çam, ladin ve köknar ormanlarıyla kaplı olan Karaçay-Malkar dağlarının daha yukarı kısımlarında otlak ve çayırlar yer alır. 3.000 metreden yukarı kısımlar buzullarla kaplıdır. Bazı vadilerde buzulların 2.000 metreye kadar indiği görülür. Kafkasların en büyük buzulları olan Alibek, Amanavuz, Uzunkol, Ullukam, Tonguzorun, Azav, Bızıngı, Dıhsuv buzulları bu bölgede yer alır.

Kafkasya'nın en büyük ırmakları Mingi Tav (Elbruz) buzullarından doğmaktadır. Bunlardan Hurzuk, Ullu Kam ve Uçkulan ırmakları birleşerek Karaçay'ın Uçkulan köyü yakınlarında Koban (Kuban) adını almaktadır. Bazı kaynaklar ise Hurzuk köyü içinde birleşen Hurzuk ve Ullu Kam ırmaklarının Koban (Kuban) ırmağı adını aldığını bildirmektedirler. Karaçay dağlarından doğan Duvut, Teberdi, Arhız, Morh, Zelençuk (İnçik), Laba, Urup ırmakları da Kuban ırmağını beslemektedir. Biyçesın yaylasından doğan Hudes, Calankol, Amankol, İndiş, Mara ırmakları da Kuban ırmağına sağ taraftan karışırlar.

Mingi Tav (Elbruz) buzullarından doğan Malka ve Bashan ırmakları, daha doğudan doğan Çegem, Holam-Bızıngı ve Çerek ırmakları ile beraber Terek ırmağına karışırlar. Karaçay'ın kuzeyindeki Biyçesın yaylasından doğan Kuma (Gum) ırmağı da Hazar denizine dökülür.

Karaçay-Malkar bölgesinin kuzeyindeki düzlüklerde Adigey-Kabardey-Abazin bölgeleri yer alır. Güney kısımları baştanbaşa Kafkas sıradağları ile kaplıdır ve dağların arkasında Abhazya ve Gürcü-Svanetya bölgeleri ile komşudurlar. Tonguzorun, Mahar, Kluhor, Morh, Sançar adlı dağ geçitleri Karaçay-Malkar'ı Abhazya ve Gürcü-Svanetya bölgelerine bağlar. Doğularında ise Osetya yer almaktadır. 1989 nüfus sayımına göre Karaçaylılar 156.140, Malkarlılar 88.771 kişidirler. (Karaçay-Çerkes ve Kabardin-Balkar adlarını taşıyan iki özerk cumhuriyete dağılmış olan Karaçay-Malkarlıların etnik dağılımı için Bkz. Harita-6,7.)

OSETYA

Orta Kafkasların bir başka dağlık bölgesi de Osetya'dır. Kafkas dağlarının önemli geçitlerinden Daryal geçidi burada yer alır. Deniz seviyesinden 2.379 metre yükseklikte yer alan Daryal geçidi Osetya'nın başkenti Vladikafkaz'ı Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e bağlar. Kuzey Osetya ve Güney Osetya olarak ikiye ayrılan bölge Kafkas dağlarının kuzey ve güney yamaçlarında yer almaktadır. Bölgenin en yüksek dağı Gürcistan'a bağlı Güney Osetya sınırları yakınında yer alan Kazbek dağıdır (5.047 mt). Osetlerin 1989 yılı nüfusları 597.802 kişidir. (Osetlerin etnik dağılımı için Bkz. Harita-8)

ÇEÇEN-İNGUŞ

Doğu Kafkasya'da yer alan Çeçen-İnguş bölgesi Kafkas dağlarının kuzey etekleri ile Terek ovasının (Nogay bozkırı) güney kesimini kaplamaktadır. Güney sınırlarında bulunan Tebulos-Mta dağı 4.494 metre yüksekliğe erişir. Kuzey bölümü ovalık olup, büyük bir kısmı kumluktur. Çeçen-İnguş bölgesinde Terek ırmağına karışan Sunja, Assa ve Argun ırmakları yer almaktadır. Bölgede geniş yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlara rastlanır. 1989 nüfus sayımına göre Çeçenler 958.309, İnguşlar 237.577 kişidirler. (Çeçen-İnguş'ların etnik dağılımı için Bkz. Harita-9)

DAĞISTAN

Fizikî coğrafya bakımından Dağıstan güney (dağlık) ve kuzey (ovalık) olmak üzere iki bölüme ayrılır. Dağıstan'ın büyük bir kısmını içine alan güney bölümü Büyük Kafkas dağlarının doğu kesiminin kuzey eteklerinde uzanır. Kuzeyde ise Hazar düzlüğü ya da Terek-Sulak ovası adıyla anılan geniş düzlükler yer alır. Hazar denizine doğru gittikçe alçalan bu düzlük alüvyonla kaplı bir ovadır. Dağıstan'ın güney ve kuzey bölümleri arasındaki sınır çizgisi Mahaçkala'dan Hasavyurt'a kadar uzanır. Dağıstan'ın bu çizginin güneyinde kalan bölümü dağlık bir bölgeyi kapsar. Bu bölümün İç Dağıstan adıyla anılan kesiminde kuzeybatıdan güney doğuya doğru pek çok sıradağ uzanır. Dağıstan'ın bu kesiminde Sulak ırmağına karışan Koysu ırmağının Andi, Avar ve Kazikumuk kolları ile Kara Koysu ırmağı vardır. Bu ırmakların yatakları dar ve dik kayalıktır. Bu kesimde dik yamaçlı dağlar arasında derin boğazlara ve dar yaylalara rastlanır.

Hazar denizi kıyısı boyunca uzanan genişliği 1.5 ile 30 kilometre arasında değişen Derbent geçidi, tarih boyunca kullanılan ve Kafkasya'yı Azerbaycan'a bağlayan en önemli geçittir. Dağıstan'da bundan başka ortalama 3.000 metre yükseklikte bulunan ve ancak yaz aylarının belirli bir döneminde kullanılabilen Avar, Karayan, Sol ve Mamison geçitleri

bulunmaktadır. Dağıstan halklarının 1989 yılı nüfusları şöyledir: Avarlar 604.202, Lezgiler 466.833, Dargılar 365.797, Kumuklar 282.178, Laklar 118.386, Tabasaranlar 98.448, Rutullar 20.672, Tsakhurlar 20.055, Agullar 19.936 kişidir. (Dağıstan halklarının etnik dağılımı için Bkz. Harita-10.)

"KAFKASYA" ADININ KÖKENİ

Kafkas ve Kafkasya adı ilk defa eski Yunan yazarlarından Aiskhylos'un M.Ö. 490 yılında yazdığı "Zincire Vurulmuş Zevk Ve Eğlence" adlı eserinde anılan "Kavkasos Dağı" deyiminde görülür. Karadeniz ile Kuban ırmağı arasında kalan sıradağların batı kesiminin kuzeyindeki yerli ahalinin, yani bugünkü Adigelerin millî adı olarak "Kavkas" deyimi, eski Yunanca yazılı yerli efsanelerden M.S. 430 yılında Gürcü alfabesine çevrilen destanî Gürcü tarihi "Kartlis-Çkhovreba"da geçmekte ve Lekan (Dağıstan'daki Lak ve Lezgiler) kavminin batı komşusu olan halkın ataları bu adla anılmaktadır. Kavkas adı eski Yunanlılardan Romalılara "Kavkasus" biçiminde geçmiş ve Kafkas sıradağlarının adı olarak kullanılmıştır (Kırzıoğlu 1993:xv).

Rönesans devrinden sonra hümanistlerin eserlerinde Kafkas adı "Caucasus" diye anılmaya başlanmıştır. Çar I. Petro döneminde Ruslar 1722 yılında Kafkasya'yı Dağıstan kıyılarından işgal ettiler. I. Petro'nun Petersburg şehrinde kurduğu "İmparatorluk İlimler Akademisi"nin bilimadamları Ruslar'ın yeni işgal ettiği bu bölgeyi tanımlamak için tarihteki "Kavkasos" coğrafya adını kullandılar (Kırzıoğlu 1993:xvı). Karadeniz'den Hazar denizine kadar uzanan sıradağlara ve kuzeyindeki bölgelere "Kavkaz" adını veren Ruslar, dağların ardındaki Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'a da "Kafkas ötesi" anlamında "Zakavkaz" adını vermişlerdi.

KAFKASYA'NIN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Jeopolitik yönden Kafkasya'nın coğrafi konumu Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasına girmiş olan ve 5.000 kilometre uzunluğunda bulunan Akdeniz-Ege Denizi-Boğazlar ve Marmara Denizi, Karadeniz, Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin vücuda getirdikleri bir su koridorunun ucunda, aynı zamanda Hazar denizi vasıtasıyla da doğuya ve Orta Asya'ya bağlanmış bir vaziyettedir.

Bu koridorun şu özelliği de vardır: Bu koridor kuzeyde Hazar denizine akan Volga (İdil) ırmağı ve Karadeniz'e akan Don, Dinyeper, Dinyester ırmakları ve batıdan yine Karadeniz'e akan Tuna nehri vasıtasıyla Avrupa'nın, güneyde Akdeniz'e akan Nil nehri vasıtasıyla Afrika'nın kara kısımlarının içlerine bağlanmaktadır.

İnsanların dünya üzerindeki yayılma ve yerleşme hareketleri ve bunu tesbit eden arkeolojik buluntular göz önüne alındığında Kafkasya ve Kafkasya'nın bağlı bulunduğu iç denizler koridoru ilk etnik hareketlere ve etnolojik oluşum ve gelişmelere sahne olmuştur. İç denizler koridoru etrafında oluşan etnolojik birlik buradan nehir yollarını takip ederek karaların içlerine doğru yayılmıştır (Berkok 1958:11).

Bu durumda Kafkasya, kuzey-güney-doğu-batı yollarının birleştiği bir bölge özelliği kazanmaktadır. Kafkasya'nın bu coğrafi konumu etnolojik oluşumlara ve gelişmelere, tarihin akışına çok etkili olmuştur. Bu sebepten dolayı tarih boyunca Kafkasya önemini her devirde korumuştur (Berkok 1958:11).

BÖLÜM IV

TARİHÎ PERSPEKTİF İÇİNDE KAFKASYA

4.1. TARİH VE SOSYOLOJİ

C.Wright Mills, "*Eğer bir sosyolog tarihten kopmuş ve insan konularına tarihî bir düşünüşle yaklaşmıyorsa, araştırmalarına yön verecek olan çağdaş sorunları gereği gibi temellendiremez*" der.

Sosyolojik karakteri kaybetmemek için sosyal fenomenlerin çözümlemesinde sosyal gerçeğin bütün katlarını veya tabakalarını göz önünde bulundurmak gerekir. Bir sosyo-kültürel yapının tarihî ve etnik kökenlerine yönelik bir araştırmada bu sosyal gerçeğin ilk katını tarihî süreç oluşturacaktır.

Sosyal tarih ayrı ayrı yada birbirlerine karşılıklı bağıntılı olan birimler durumundaki devletlerin, sınıfların ve sosyal grupların tarihinden ibarettir. Böylece devletlerin, sınıfların ve sosyal grupların yapısını araştıran bir sosyolog, aynı zamanda bir tarihçinin incelemesi gereken konuları da belirlemiş olmaktadır. Çünkü her iki ilmin de amacı toplumu ve onu meydana getiren insanlararası münasebetler sistemini araştırmaktır (Türkdoğan 1982:17).

Tarihle sosyolojinin kesiştiği alan, hem sosyoloji hem de tarihin paylarının ortaklaşa yürütüldüğü sınırlar içinde belirlenir. Bu alan, ister "sosyal tarih", isterse "sosyo-tarih" diye adlandırılsın, daha ziyade tarihsel olayların bir sosyal sistem içinde yansıtılması ve tarihe sosyolojik bir kimlik kazandırılması çabasıdır. Bu süreçte, hiç şüphesiz tarihsel olayların meydana geldiği toplum yapısı ve değerler yönelimi önemli rol oynarlar. Bu noktaya bir açıklık getirmek amacıyla, bundan bin yıl önce yaşamış bir (x) kavmini ele alabiliriz. Tarih bilimi bu kavmin medeniyet ve kültür özellikleri ile siyasî, iktisadî, sosyal ve askerî faaliyetlerini tek tek ele alarak, zamanın akışı ve kronolojik bir sıralama içinde yorumlamaya çalışır. Fakat, hiçbir zaman bütün bu olaylar dokusunu meydana getiren sosyal yapı ve değerler sistemine eğilmez. Öyle ki, söz konusu (x) kavminin bir kültür ve değerler düzenine, sosyal yapı dinamiklerine göre, bir biçim kazandığı göz önüne alınmaz. Böylece, sosyal sistemi belirleyen rol, statü ve norm farklılaşmalarıyla, fertler veya müesseseler arasındaki bir hedef veya amaca yönelmenin hangi şartlar altında belirdiği, çoğu kez, olayların gerisine itilmek suretiyle sadece olguların tek tek görünümleri tarih sahnesine aktarılmış olunur. O zaman tarihsel olaylar, bir defalık "yaşanmış olaylar" olarak bile, yine de zaman süreci içinde

"ölü kalırlar". Oysa bir sosyal sisteme göre tarihsel olaylara yönelim, daha çok olayları birbiriyle bağlantılı, sürekli ve bütüncül bir biçimde kazanmamıza yol açar. Böylece tarihsel olaylar hem durgunluktan kurtularak sosyal yaşantımızın bir parçası haline gelir, hem de tek tek olgular olmaktan çıkarak bir süreklilik kazanırlar (Türkdoğan 1990:8).

Kültür ve tarihî olayların devamlılığı günümüz sosyolojisinin yeni bir yaklaşım tarzı olarak kabul edilir. Sosyolojinin tarihî metodlara dayanarak insan vakıasını incelemesi bu iki ilmî disiplin arasındaki kesin sınırları daha çok yumuşatmaya çalışmıştır. Böylece, sosyologlar için belirli tarihî devirlerin ve toplum tiplerinin farklılıklarını kavramak önemli hareket noktasını teşkil edebilir (Türkdoğan 1982:17).

Sosyo-kültürel yapının etnik kökenleri, ait olduğu bölgenin kültür tarihi ile yakından ilişkilidir. Kültür yayılışının takip ettiği yolu arkeolojik deliller gösterir.

Tarihî verilerin fizikî coğrafya ve paleontoloji ile fonksiyonel bir bağlantısı kurulduğunda şu sonuçlara varılmaktadır:

1. Bir ethnosun (halkın) ekonomik faaliyetleri ile meydana gelen tarihî kaderi, üzerinde yaşadığı bölgenin dinamik durumuyla doğrudan ilgilidir.
2. Bir ethnosun tarihî kaderinde iz bırakan arkeolojik kültürü, üzerinde yaşadıkları bölgenin bir devirdeki paleo-coğrafik durumunu tam anlamıyla yansıtır.
3. Tarihî ve arkeolojik malzemenin bileşimi, bir devirde üzerinde yaşanılan bölgelerin ve dolayısıyla değişimin karakteri konusunda hüküm verebilmeyi mümkün kılar (Gumilev 1991:40).

Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapılarının tarihî ve etnik kökenleri Kafkasya'yı dışarıdan etkileyen çeşitli medeniyet ve kavimlerle yakından ilişkilidir. Tarihin çeşitli dönemlerinde, gerek Sibirya-Orta Asya-Güney Rusya bozkırları yolu ile kuzeyden, gerek Anadolu-Ön Asya-Mezopotamya yolu ile güneyden, gerekse Karadeniz yolu ile batıdan Kafkasya'ya gelen çok çeşitli kavim ve medeniyetler, beraberlerinde getirdikleri pek çok kültürel özellikleri ve etnik unsurları Kafkasya'da bırakmışlar ve Kafkasya'nın yerli unsurları ile karışan bu sosyo-kültürel özellikler, Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapılarının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde son derece etkili olmuşlardır.

Tarih öncesi devirlerden orta çağa kadar, gerek ticaret amacıyla, gerekse savaşlar ve fetih yoluyla Kafkasya'ya giren eski Anadolu ve Mezopotamya kabileleri, Yunan, Roma ve Ceneviz ticaret kolonileri, Kimmer-İskit gibi proto-Türk kavimleri ile Hun-Bulgar, Alan,

Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimleri Kafkas sosyo-kültürel yapısının temel taşlarını oluşturan medeniyet unsurlarını da beraberlerinde Kafkasya'ya getirmişler ve Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapılarının şekillenmesinde en önemli rolü oynamışlardır.

4.2. TARİH ÖNCESİ ANADOLU-KAFKASYA KÜLTÜR İLİŞKİLERİ

Şimdiye kadar yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde Anadolu'nun Orta Asya ile bağlılıkları geniş bir surette meydana çıkmamıştır. Buna karşılık eski Anadolu medeniyetleri ile Kafkasya arasında bir ilişki ve etkilenme söz konusudur. Gerçekten de Anadolunun ilk tarihinde Kafkasya ile bariz uygunluklar göze çarpar. Anadolu'nun ve Kafkasya'nın son devrine ait bulunan saf neolitik parçaları arasında dikkati çeken bir benzerlik vardır (Hancar 1943:52).

Bu benzerliklerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Anadolu'da Ahlatlıbel'de bulunan mâdenî halkadan gerdanlıklar ile Kafkasya'da Koban'da bulunan gerdanlıklar arasında büyük benzerlik vardır. Bunlar M.Ö. 3 bin ile 2 bin yılları arasından kalmıştır.
2. Anadolu'da Truva'da ele geçirilen savaş baltaları ile Kafkasya'nın Kuban-Terek sahasında, bilhassa Beştav (Pyatigorsk) sahasında ele geçirilen topuzlu baltalar büyük benzerlik göstermektedir.
3. Truva ve Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan idoller ile Kafkasya'da Nalçik kurganında ve Nalçik'te Dolinski iskan sahasında ortaya çıkarılan Kafkas idolleri birbirlerine çok benzemektedir.
4. Alacahöyük ile Kafkasya'da Maykop'ta bulunan boğa figürleri birbirine çok benzemektedir (Hancar 1943:53).

M.Ö. 3 bin yılının ikinci yarısına ait olduğu tespit edilen Maykop medeniyetinin Anadolu ve Mezopotamya medeniyetleri ile sıkı bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Truva II medeniyeti ile olan ilişkinin yanında, Alacahöyük kraliyet mezarlarının ve bu mezarlarda bulunan hayvan biçimli ölü armağanlarının Maykop medeniyeti ile çok yakın bir ilişkiyi yansıttığı görülmektedir. Aynı şekilde, ele geçen mâdenî bıçak ve kılıçlar, Ege-Anadolu-Mezopotamya dünyası ile yakın ilişkileri açıklayacak benzerliktedir (Zoroğlu 1975:23). Maykop kültürü içinde çarklı çömlek tezgahının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kadar erken bir dönemde çömlekçi çarkının bulunması Kafkasya üzerindeki Mezopotamya medeniyetinin bir etkisidir (Yismeyl 1989:18). Maykop medeniyetinin ikinci bölümü olarak nitelenen

Novosvobodnaya medeniyetine İran'daki Tepe-Hisar III medeniyetinin etkileri olmuştur (Zoroğlu 1975:23).

Anadolu ile Kafkasya kültürleri arasındaki bu benzerlik hiç şüphesiz ekonomik durumların önemli ölçüde birbirine yakın olmasını, sosyal yapı benzerliğini ve her iki sahanın kültür taşıyıcılarının mahiyet itibariyle benzer düşüncede olmalarını gerektirir (Hancar 1943:55).

Nalçik kurganı ile Nalçik yakınındaki iki iskan sahasından çıkarılan buluntular çakmak taşından ve obsidiyen taşından aletler, taştan bilezikler, küçük taş kaplar ve tokmaklar, delinmiş dişler ve vahşi hayvanlardan kalma kemiklerden ibarettir. Kuban sahasında dağınık bulunan ve kulübelere benzer şekiller, çömelmiş cesetler ve dağınık mezarlar ile eşyalar arasında altın, gümüş ve yarı kıymetli taşlar dikkati çekmektedir. Bunların menşei yerli değildir (Hancar 1943:56).

Nalçik ve Kuban-Terek bölgelerinde ortaya çıkarılan tarih öncesi buluntular ilkel ziraatin Kafkasya'nın ilk maden sanayii bakımından gittikçe fazlalaşan önemini ortaya koymaktadır. Maykop'ta kesici baltaların, Kuban-Terek bölgesinde bileyi taşının, tokmak ve orak taşlarının en basit fakat amaca en uygun şekilleriyle meydana çıkması bunu göstermektedir (Hancar 1943:57).

Avcılığın ekonomik bakımdan önemi, Kafkasya bakır devri içinde gerilemeye doğru bir meyil gösterir. Nalçik buluntularındaki insana, daha yerleşmiş bir avcı nazarıyla bakılabilirken, mezarları ve oturdukları yerlerin kalıntıları yalnız geyik, yabani sığır, yaban domuzu, kurt ve tilki kemiklerinden ibaret olup, tek evcil hayvan kemiği bulunmadığı halde, Koban buluntuları geyik kıkırdaklarına benzer kemik boncuklar ve domuz azı dişleri ile bir kap üzerindeki geyik resminden başka avcılıkla ilgili hiçbir ipucu vermemektedir. Avcılığın bu sessizliğinin devamlı iklim değişmeleri ile ilişkisi vardır. Senelik yağışın azalması ormanların yetişmesine engel olur ve hayvanlar yavaş yavaş göç ederler. Kuzey Kafkasya bakır devri sakinlerinin bir bölümünün hayvan yetiştirmeye başlamasında bu hayat şartları etkili olmuştur. Hayatın bütün güçlüklerine rağmen hayvan yetiştirmeleri, bu ekonomi dalının önem kazandığını gösterir (Hancar 1943:58).

Kafkasya'da ortaya çıkarılan hayvan kemikleri burada sığır ve atın yanında, koyun ve keçinin de önemli derecede yetiştirildiğini göstermektedir. Kuban-Terek grubunun en son seviyesinde at yetiştirme fazlalaşmıştır. Yerleşmiş olan halkın yaşayış tarzlarına uygun olarak,

hayvan yetiştirmenin öneminin artmasına rağmen, bunlar daima bölgesel yetiştirmelerdir ve hiçbir zaman sınırı aşmamışlardır (Hancar 1943:59).

Şehir kültürü için Kafkasya'nın yalnız çok sayıda yerleşme yerleri, duvar ile çevrilmiş ve hükümdarların tahtgâhlarının bulunduğu tepeleri noksan değil, aynı zamanda, toplumun sosyal yapısında bu hususta aramamız gereken esas şartlar da mevcut değildi. Bu bakımdan madenciliğin seviyesi bize bir çok fikirler verebilir. Hiçbir buluntu yeri Kafkasya'da bakır çıkarılıp işletildiğinin başlangıcını göstermemekte ve hiçbiri bakır devrine kadar daimi surette tunç elde edildiği hakkında deliller vermemektedir. Nalçık ve Maykop'taki buluntuların Kafkasya'ya güneyden getirildiği anlaşılmaktadır (Hancar 1943:60).

Kafkas dökme şekillerine ve saf Kafkas eşya şekillerinin geniş yayılma sahalarına bakınca Kuban-Terek grubunun orta kademesinde toplumun ihtiyacını tamamen karşılayıp fazlasıyla eşya imal edildiğine dair deliller görülmektedir. Böylece, toplumda bakırcılık zanaatinde sosyal gelişmenin kökünü teşkil eden gruplardaki özel iş bölümleri meydana çıkarılmış olmaktadır (Hancar 1943:60).

Ticaret Kafkasya'da sosyal gelişme üzerinde daha bariz surette etkili olmuştur. Nalçik kurganının çok sayıdaki mezarları muazzam bir mezar tepesi altında toplanmış, her tarafta aynı derecede fakir olarak ve uzuvları gruplar halinde açıkça eşit seviyeden olan büyük bir klan topluluğu örneği verirken, Kuban grubunun dört mezarı, bir taraftan cesetlerin yanlarındaki eşyaların zenginliği, diğer taraftan insanların da onlarla beraber gömülmesi asilzadeliğin yüksek derecede gelişmiş olduğunu göstermektedir. Burada, yalnız Ön Asya ticaretinin, hayvan yetiştiren ve çift süren kavimlerin hayatında ekonomi faktörü olarak yetiştirdiği klan reisinin birdenbire yükselen hâkimiyeti görülmektedir. Ön Asya ile ticaret ilişkilerinin devamı, Kafkasya'yı Anadolu'nun bakır devrindeki şehir prensliğine ve şehir krallığına eşit bir gelişmeye doğru götürmüştür (Hancar 1943:61).

Kafkasya'nın Kuban-Terek ve Maykop medeniyet sahalarında ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular, Kafkasya'nın kuzey düzlüklerinin tarih öncesi sakinlerinin Anadolu ve Mezopotamya-Ön Asya medeniyetlerinin önemli derecede kültürel etkilerine maruz kaldıklarını belgelemektedir. Ancak M.Ö. 1700 yılında Orta Asya'da ortaya çıkan Andronova kültürüne mensup çeşitli proto-Türk kavimleri kuzey bozkırlarından Kafkasya'ya girerek Kafkasya'nın sosyo-kültürel yapısında etkili olmaya başlamışlardır.

4.3. ANDRONOVA KÜLTÜRÜ

M.Ö. 1700 tarihinden itibaren Orta Asya'da göçebe ve savaşçı bir kavime ait kültürün yavaş yavaş hâkim olmaya başladığı görülmektedir. Altay ve Tanrı dağlarını kaplayan ve antropologlar tarafından "Andronova insanı" olarak adlandırılan bu kültürün yaratıcıları Türk kavimlerinin proto tipini teşkil ediyordu (Ögel 1984:7).

M.Ö. 1700-1200 yıllarında Yayık ve Balkaş gölü, İrtiş ırmağı boyları ve Obi ırmağının baş kısımlarına yayılan Andronova kültürüne mensup kavimlerin başta at, koyun, inek olmak üzere çok miktarda ehli hayvan besledikleri ve başta bronz (tunç) olmak üzere madenciliği de geliştirdikleri bilinmektedir (Kurat 1972:2).

Andronova kültürünün en önemli eserleri kaplar idi. Geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz, üç köşeli veya mendirek şeklindeki basma süslerle süslenmiş olan bu kaplar, güneyde Tanrı dağlarına, batıda ise Don nehri kıyılarına kadar yayılmıştı. Bu kültürün taştan yapılmış kaşıkları, ok uçları, kemik iğneleri, yekpare kabzalı hançerleri ve baltaları, delikli ok uçları, inci ve küpe gibi süs eşyaları başlıca eserlerini teşkil ediyordu (Ögel 1984:25).

Göçebe ve savaşçı proto-Türk kavimlerinin Andronova medeniyeti olarak adlandırılan kültür dairesine mensup Kimmerler ve İskitler Kafkasya'ya kuzey bozkırlarından gelerek proto-Türk kültürünü ve sosyal yapısını da beraberlerinde Kafkasya'ya taşımışlardır.

4.4. KİMMERLER

Kimmerler meselesi İskit araştırmaları ile ortaya çıkmış ve buna paralel olarak gelişmiştir. 17. yüzyıl sonlarında Sibirya'daki bazı kurganlarda tesadüfen ele geçirilen bazı altından yapılmış eserlerin Avrasya bozkırlarında bir zamanlar yaşamış olan göçebelerle bağlantılı bulunduğu anlaşılmıştı. 19. yüzyılda ve çağımızda yapılan ve çeşitli aralıklarla günümüze kadar devam eden araştırmalar Kimmerlerin Güney Rusya ve Kafkasya Bronz Çağı kültürlerinin bir temsilcisi ve taşıyıcısı olduğunu ortaya koymuştur (Tarhan 1979:356).

Kimmerler etnik bakımdan Orta Asya kökenine dayanan Ural-Altay kökenli bir toplumdur. Yani Proto-Türkler kavramı ile organik olarak bağıntılıdır ve onun bir parçasıdır.

Kimmerler Orta Asya kökenine dayanan "kurgan kültürleri"nin tipik bir temsilcisidir. Bozkırların geniş sahalarına yayılmış olan "Atlı Kavimler Medeniyeti"nin büyük bir Batı Kolu'nu teşkil ederler.

Kimmer-İskit kültürlerinin yakın bağları ve bunların birbirinden ayırt edilemeyen kültür beraberlikleri vardır (Tarhan 1979:357).

Kimmerler öncesinde Bozkır Kuşağı'nın kültürel durumunu bozkır göçebelerinin bıraktığı kurgan adı verilen mezarlardan tanımak mümkündür. Bu mezarlarda ölülerin yanına bırakılan değerli eşyalar o dönemin kültürü açısından önemli ipuçları vermektedir. Bu devri takiben Bakır ve Bronz çağlarına ait -Kimmerlere izafe edilen- ve "İskit Öncesi" kültürleri temsil eden kurganlar tespit edilmiştir. Bu devri temsil eden kültürler Rusya'da Kiev civarından batıda Podolia bölgesi ve doğuda Urallara kadar uzanan geniş bozkır kuşağına yayılmışlardır. Ayrıca Kafkasya'nın kuzeyinde yer alan Kuban bölgesi ve merkezî Kafkasya'yı kapsayan "Koban" mıntıkası da bu alana dahildir. Bu yöredeki buluntular, Güney Rusya Bronz Çağı formlarına bağlı bir durum gösterdikleri halde, kısmen özel bir bölüm teşkil ederler (Tarhan 1979:359).

M.Ö. 2000 yılı başları, tarihî ve kültürel olayların gelişimi yönünden çok önemlidir. Bu devrede Karadeniz ve çevresi âdeta bir merkez niteliği taşımakta ve büyük hareketlere sahne olmaktadır. Bu hareketler İndo-Avrupalıların büyük göçleri ile bağlantılıdır. Kuzeydeki bozkır kuşağında oluşan büyük bir depresyon hareketinin sonucunda Hititlerin Kafkaslar yolu ile Anadolu'ya geldikleri ileri sürülmektedir. M.Ö. 1800-1700'den itibaren M.Ö. 13. yüzyıla kadar Kimmerler Güney Rusya Bronz Çağı kültürlerinin temsilcisi olarak ortaya çıkarlar. Bu devrede Orta Asya'dan gelerek Kafkasların kuzeyindeki bozkırlardan, Donetz havzasına kadar uzanan geniş sahada yaşamışlardır. Bu döneme ait katakomb mezarları kültürü ve Kuban kurganları kompleksi Kimmer kültürünün temsilcileridir (Tarhan 1979:360).

Katakomb mezarları kültürü doğuda Volga, batıda Dinyeper, güneyde ise Azak denizi ile sınırlanmış geniş bozkır kuşağında görülmektedir. Bu kurganlardan çıkan arkeolojik malzeme tamamen Kuban kurganları kompleksi ile bağıntılıdır. Mezarlardan çıkarılan bütün buluntular katakomb kültürünü yaratan bozkır sakinlerinin, pastoral yani göçebe-çoban bir yaşam tarzı ile yerleşik ziraat arası bir yaşantıyı sürdürdüklerini göstermektedir. Kuban kurganları Kimmerlerin bu devrede Kafkaslar üzerine yayılmaya başladıklarını belgelemektedir. Bu kültürün komşu çevre kültürleri üzerindeki etkisi dikkati çekmektedir (Tarhan 1979:362).

Kimmerler M.Ö. 13. yüzyıldan M.Ö. 8. yüzyıla kadar olan ikinci dönemde de çeşitli kollar halinde Kafkasya, Kırım ve Dinyeper havzasındaki sahalara yayılmışlardır. Bu yayılma Orta Asya yöresinde görülen ve daha sonra bütün Karadeniz çevresini etkileyen kavimler kaynaşması ile bağıntılıdır (Tarhan 1979:362). Kafkasya'da Beştav (Pyatigorsk) kurganları ve Kuban'ın başlangıcındaki bazı kalıntılar M.Ö. 1200-1000 yılları arasında Kimmerlerden kalmıştır (Grousset 1980:22).

Koban ve Kolhidik kültürleri Kimmerlerin merkezî Kafkaslar yöresine yayılan büyük bir kolunun temsilcisidirler. Çevre kültürler üzerindeki etkileri dikkat çekicidir. Ancak yerli Kafkas gelenekleri de bu yeni gelenleri etkilemiştir. Kurganlardan elde edilen arkeolojik malzeme çok zengin olup, bu bozkır insanlarının tipik savaşçı karakterlerini açıkça yansıtmaktadır. Bu toplum grubu, sonraki safhada Kimmer göçlerinde önemli bir rol oynamıştır ve muhtemelen ana gruba Kafkas geçitleri aşılırken öncülük etmişlerdir (Tarhan 1979:362).

Srubna kültürü dönemi aynı kökene dayanan proto-Türklerin bir temsilcisi olan Kimmer ve Pre-İskit kültürlerinin beraberliğini yansıtmaktadır. Srubna kültürünün M.Ö. 900 yılları civarına kadar devam eden "Khvalinsk Periodu" adlı döneminde M.Ö. 1750'den itibaren Ural-Altay yöresinde ortaya çıkan Andronova kültürü ile bağlantılar tespit edilmiştir. Bu kültür beraberliği Kimmer probleminin ana çözüm noktalarından birini teşkil etmektedir. "Andronova insanı" olarak tanımlanan bu kültürün taşıyıcıları Türk kavimlerinin bir proto-tipini yansıtır. Göçebe ve savaşçı bir kavim olan Andronova kültürünün taşıyıcıları M.Ö. 1700'den itibaren yavaş yavaş Orta Asya'ya hâkim olmaya başlamışlardır. Altaylara ve Tanrı dağlarına yayılan bu kültürün egemenliği Hun devrine, hatta, Göktürk çağına kadar devam etmiştir. Aynı kurgan geleneği bu kültürlerde ortak bir unsur olarak görülür. En önemli buluntular keramiklerdir. Ayrıca ok, yay, kılıç ve baltalar tipiktir. Bu devirde at binek ve yük hayvanı olmakla kalmamış, eti de yenmeye başlamıştır (Tarhan 1979:363).

Bozkır yaşantısının karakteristik temsilcisi olan kurgan kültürlerinin arkeolojik materyali -silahlar, araç ve gereçler v.s.- yanında esas olarak at ve araba unsurları ile bağıntılı bulunmaktadır. Kurganlardan elde edilen koşum takımları, at tasvirleri, araba kalıntıları veya modelleri ile at gömüleri, bu iki unsurun bozkır insanının ayrılmaz bir parçası olduklarını açıkça belgelemektedir. Çünkü bozkırlarda yaşanılan hayat tarzı bu iki unsurun varlığı ile hayatiyetini koruyabilmektedir. Adı geçen kaynaklar ve sanat eserleri üzerindeki tasvirler Kimmer ve İskitlerin göçebe ve atlı savaşçı niteliklerini daima ön planda canlandırmışlardır (Tarhan 1979:364).

M.Ö. 7. ile 5. yüzyıllar arasında doğudan gelen İskit baskısı neticesinde Kimmerler güneye ve batıya çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Orta Asya'da meydana gelen göç hareketleri Güney Rusya'nın bozkır bölgelerinde önemli bir nüfus baskısı oluşturmuştur. M.Ö. 7. yüzyılda Çin'in kuzeybatı sınırlarından batıya göç eden Hun boyları İskitleri batıya sürüklemiştir. İskit baskısı neticesinde göç eden Kimmer boyları burada çeşitli kavimlerle

kaynaşarak tarih sahnesinden silinmişlerdir. Güneye göç eden Kimmer boyları Kafkas geçitlerini aşarken burada da kendilerinden önemli ölçüde nüfus bırakmışlardır.

M.Ö. 5. yüzyıla kadar Kafkasya'nın yerli halklarının kültürlerinde, sosyal ve etnik yapılarında önemli izler bırakan proto-Türk kavimlerinden Kimmerler kuzey bozkırlarının kurgan kültürü ve medeniyetini de Kafkasya'ya taşıyarak buradaki Maykop ve Koban kültürlerinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Çeşitli Kafkas halklarına karışarak etnik yönden tarih sahnesinden çekilirken Kafkasya'daki Türk unsurlarının ilk temsilcileri olan bazı grupları da Kafkas dağlarında bırakmışlardır. Bunlar Karaçay-Malkarlıların ilk ataları diyebileceğimiz küçük Kimmer boylarıdır. Bunları yine proto-Türk kavimlerinden İskitler takip etmiştir.

4.5. İSKİTLER

Eski Çin kaynaklarında Su, Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lugat-it Türk adlı eserinde Şu diye anılan atlı göçebe Türk kavimine M.Ö. 680 yıllarına ait Asur kaynaklarında Aşkuza adıyla rastlanır. Yunan kaynaklarında İskitler (Scythe) olarak geçen bu atlı göçebeler, Azak denizi çevresindeki soydaşları Kimmerleri M.Ö. 720 yıllarında Kafkas dağlarının güneyine sürmüşler ve M.Ö. 680 yıllarında da onların peşinden Kafkas dağlarını aşıp Asurluların sınırlarına dayanmışlardır (Kırzıoğlu 1992:31).

İskitlerin menşei meselesi Batılı bilimadamları arasında uzun tartışmalara yol açmıştır. Ellis H.Minns bu konuda şöyle der: "*Etnografya ile ilgili hiçbir mesele belki de İskitlerin soyu problemi kadar tartışılmamıştır.*" Batılı araştırmacıların çoğu İskitlerin İranlı yani Hint-Avrupa ırkından olduklarını düşünmektedirler. Ancak Rus bilimadamları Batılılardaki İranizmi hem ölçüsüz hem temelsiz bulmaktadırlar (Ayda 1987:29).

Eski Yunanlılar Karadeniz kıyılarında ve Orta Asya'da yaşayanların hepsine İskit adını verirlerdi (Ayda 1987:29).

İskit ve Hun kabilelerinin hayat tarzı hemen hemen aynıydı. Yunan tarihçilerinin anlattığı İskitler ile Çinli tarihçilerin tasvir ettiği Hunlar kültür ve genel hayat tarzı açısından birbirine benziyordu. İskit ve Hunlar arasında bir çok töre ve âdetin ortak olduğu görülmektedir. Bu gerek aynı hayat tarzının İskitlere ve Hunlara aynı çözüm yollarını sağlamasından, gerekse İskit ve Hun topluluklarının aynı kültür sahası ile olan coğrafi temaslarının aynı uygulamaları vermesindendir (Grousset 1980:26).

M.Ö. 700 ila 550 yılları arasında İskit kültür merkezi Güneydoğu Rusya bozkırlarından, Kafkasya'da Kuban havzasında ve Taman yarımadasında toplanmıştı. M.Ö. 7.

yüzyılda Kafkasları aşarak Ön Asya'ya yaptıkları akınlar sırasında İskitler bronz çağını bırakarak demir çağına geçtiler (Grousset 1980:30).

Atları ehlileştiren ve avcılık yapan İskit-Hun gibi kavimlerin hiçbir zaman gözden uzak tutmadıkları hayvan realizmi onların süsleme stillerinin ana kaynağı olmuştu. Ne sabit yerleşme merkezlerine, ne de rahat evlere sahip olan bu kavimler için realist bir sanat gerektiren heykeltraşlık, kabartma sanatı ve resim tamamen yabancı kalmıştı. Bütün lüksleri elbise ve kuyumculuk, techizat veya koşum takımı parçaları yapımından ibaretti (Grousset 1980:31).

İskit sanatı hakkında Rus bilimadamı M.İ.Artamanov şöyle yazar: *"Altay bölgesinin eski sanatında görülen süsleyici motifler geniş ölçüde o bölgedeki hayvanların gerçek şekillerinden esinlenmiştir. Bu şekiller ve hayvanların dövüşmesini gösteren sahneler Karadeniz kıyılarında yaşayan İskitlerin de kullandıkları hayvan uslübu ile akrabalık göstermektedir"* (Ayda 1987:194).

Bozkırın eski tarihinin en büyük olayı, göçebelerin lüksü sayılan bronz, altın veya gümüşten yapılmış süsleme plakaları veya koşum takımlarını süslemeye yarayan son derece orjinal, gittikçe belirli bir stile kavuşan bir hayvan sanatının teşekkülüdür. Bu sanat Kuban'da Maykop kurganında, kesin şekilde Asur-Babil etkisi taşıyan hayvan (boğa-aslan v.s.) tasvirlerini gösteren som altın veya gümüşten heykelcikler ile hafif bir alaşımdan yapılmış bir vazonun bulunmasıyla ortaya çıkmıştır. M.Ö. 1600-1500 yıllarına ait olan bu eserlerdeki Asur-Babil etkisi M.Ö. 6. yüzyıla ait meşhur Kelermes baltasında da görülmektedir (Grousset 1980:22). İskit kültürü üzerindeki Asur-Babil Mezopotamyası'nın etkisini gösteren Kelermes baltasından başka, Asur hayvan sanatından ilham aldığı belli olan, ama süsleme usulü ile özel İskit sanatının izlerini taşıyan, hayat ağacı çevresinde dikilmiş iki dağ keçisini temsil eden eski Asur-Babil teması da Mezopotamya kültürünün İskit kültürü üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır (Grousset 1980:30).

Adige ve Abazin halklarının Nart destanlarında, özellikle tarım bayramlarında ortaya çıkan "Ajegafe" yada "Cegafe" adı verilen keçi ayaklı bir yaratık görülmektedir. Bu motif yukarıda bahsettiğimiz, İskitlerin hayat ağacı çevresinde dikilmiş dağ keçileri motifinin Adige-Abazin kültürüne yansımış bir şeklidir. Bu durum proto-Türklerin kültür ve mitolojilerinin çok eski devirlerinden itibaren Kafkasya halklarını etkilemeye başladığının bir göstergesidir.

İskitlerle ilgili olaylar nasıl Yunan efsanelerine ve mitolojisine malzeme sağlamışsa, İranlıların da tarihî rivayetlerine ve edebiyatlarına konu olmuştur. Firdevsi, Şehnamesini

yazarken çok eski devirlerden kalmış rivayetlerden ve efsanelerden ilham almıştır. İranlılardaki efsane ve rivayetler içinde özellikle İskit hükümdarı Afrasyab ile yapılan savaşlarla ilgili olanlar meşhurdur. İranlılar için savaşılan millet Turanîdir ve bu milletin ülkesinin adı Turan'dır (Ayda 1987:39).

İskitlerin Türk soyundan olduklarına dair deliller Bizans kaynaklarında da vardır. Bunlardan en önemlisi, Bizans imparatoru İkinci Justinus tarafından M.S. 568'de Batı Göktürk İmparatorluğuna elçi olarak gönderilen Zemarkos'un yolculuğunu ve Türk imparatoru tarafından kabul edilişini anlatan tarihçi Menander'in eseridir. Bu eserde İskitlerle Türklerin aynı kavim olduklarını Bizanslıların gayet iyi bildiklerini gösteren cümleler vardır. Bunlardan ikisi şöyledir:

1. Zemarkos Bizans'a döndükten sonra imparator İkinci Justinus'a şunları söyler: "*Bugün Türk adını verdiğimiz millete eskiden İskit denirdi*".
2. Türk hakanının Orhon-Göktürk harfleriyle yazılmış mektubunu imparatoruna sunarken Zemarkos şöyle der: "*Bu mektup İskit harfleriyle yazılmıştır*" (Ayda 1987:31).

İskit kültür ve inanışları da eski Türk kültürü ile benzerlik göstermektedir. İskit efsanelerine göre İskitlerin atası Gök Tanrısı ile Yer Tanrıçasının evliliğinden doğan bir kahramandı. Daha sonra Gök Tanrı torunlarına bazı faydalı hediyeler göndermişti ki, bunların arasında altından bir sapan da vardı (Ayda 1987:200).

Heredot İskitlerin "Tabiti" adını verdikleri Ocak Tanrıçasına çok önem verdiklerini ve ona taptıklarını yazmaktadır. İskitlerin Ocak Tanrıçasına verdikleri Tabiti adı ile Karaçay-Malkarlıların günümüzde dahi Ocak Tanrıçasına verdikleri "Tabu" ve "Tabıt" isimleri arasında büyük benzerlik vardır (Laypanov-Miziyev 1993:59).

Günümüzden en az 2700-3000 yıl önce İskit kültüründe yaşayan Ocak Tanrıçası Tabiti'nin, günümüzde Karaçay-Malkar kültüründe "Tabu" adı ile yaşaması Karaçay-Malkar halkının Kafkasya'daki etnik ve kültürel varlığını günümüzden 3000 yıl öncesine taşıyacak önemli bir bilimsel gerçektir.

4.6. KAFKASYA'DA YUNAN-ROMA KOLONİLERİ

Karadeniz'in Kafkasya ve bunun kuzeyindeki kıyılarında Yunan ticaret kolonileri M.Ö. 8-6. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra Kafkasya uluslararası ticaret ilişkilerindeki mevkiini güçlendirmiştir (Canbek 1978:21).

Batum civarından denize dökülen Çoruh ırmağı ile Kırım yakınlarında denize dökülen Kuban (Koban) ırmağı ağızları arasındaki Karadeniz kıyıları, tarihte hiçbir zaman medenî bir hayat yaşamamış ve buralarda şehir kurulamamıştır. Çok bol yağışlar, gür ormanlar, Kuban'dan İngur ırmağına kadar arkasında sarp ve aşılmaz Batı Kafkaslar ile İngur-Çoruh ırmakları arası bataklık ve sıtma yatağı bölgesi olduğundan, eski medenî milletler de bu topraklara sahip olmak için çok arzu duymamışlar ve buraları temelli elde tutmak için kendi halklarını getirip yerleştirmemişlerdir. Bu yüzden Gürcü, Abhaz, Adige soyundan gelen yerli halk da kısıtlı imkanlara sahip bu topraklarda medeniyetten uzak bir hayat süre gelmiştir (Kırzıoğlu 1993:2).

Öteden beri kıyılarında birkaç sömürge kuran eski medenî milletlere köle satmakla ve bal-kendir gibi yerli mahsulleri dışarıdan gelen gemicilerin getirdiği bakır ev eşyası, tuz, silah, giyecek gibi eşyalarla değiştirmekle geçinen bu kıyılardan Abhazya'daki Dioscurias şehri, M.Ö. 7. yüzyılda İyonya'nın Milet şehri sömürgecileri tarafından kurulmuş bir esir iskelesi idi (Kırzıoğlu 1993:2). Bundan başka Yunanlıların Taman yarımadasında kurduğu Tanogoria, Hermonosa ve bugünkü Kerç civarında Pantikapea kentleri diğer koloni merkezleriydi (Canbek 1978:23).

Yunan tüccarları tarafından Kafkasya, Kırım ve diğer güney ülkeleri halkıyla yapılan ticaretin önemli bir kısmı Pantikapea kentinde toplanmıştı. Bu ticaretin en önemli maddesini tahıl teşkil ediyordu. Tahıldan başka tuzlu balık, kenevir, kendir, kereste, katran, deri, ve kürk de buradan ihraç edilmekteydi (Canbek 1978:24).

Karadeniz kıyılarında bugünkü Sohum kenti yakınlarında kurulmuş olan Dioscurias şehri Yunanlılarla Kafkasya kabileleri arasında mühim bir rol oynamakta idi. Tarihçi Strabon'un kaydettiğine göre Dioscurias'ya çeşitli dillerde konuşan 70 kadar millet toplanırdı. Yerliler Dioscurias ırmağına ya karadan, veya deniz kıyısıyla ve Kafkas dağlarını aşarak gelirler ve getirdikleri mallar da özellikle tunç ve bakırdan mamül mâdenî eşya, bal, deri, ve ziraat ürünlerinden ibaret olurdu. Satılan bütün bu mallara karşılık, dağlarda her zaman yokluğu duyulan tuz alınırdı. Yunanlılar tuzu Kırım'dan getirirlerdi (Canbek 1978:27).

Yunanlılar ile Kafkas kavimleri arasında mevcut bu ilişkilerden dolayı eski devirlere ait belgeler Yunan ve Roma kaynaklarında oldukça fazladır. Ancak Yunan ve Roma kolonileri Kafkasya'nın dağlık iç kesimleri ile doğu bölgelerine sokulamadıkları için bu bölgeler hakkındaki bilgiler azdır.

Yunan ve Roma kolonileri Hunların Kafkasya'ya akınları neticesinde ortadan kalkmıştır. Hunlar önce Bosfor krallığını ve Azak Denizi sahilleriyle Taman yarımadasındaki Yunan kolonilerini ortadan kaldırdılar. Bu şehirlerin ortadan kalkması, Karadeniz'in Kafkasya sahillerindeki diğer kolonilerin de düşmesine sebep oldu. Ticaret merkezlerinin geliri azalmaya, halkın sefaleti artmaya ve ticaret geleneği tamamen unutulmaya başladı. Az zamanda mamur ve zengin bir hale gelen şehirlerin yerinde harabeler kaldı (Canbek 1978:28).

Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde Yunan ve Roma kolonileri ile bu bölgede yaşayan yerli halk arasında kurulan ticarî ilişkiler, yerli halkın sosyal yapısında ve kültüründe de önemli izler bırakmıştır. Özellikle eski Yunan ve Roma mitolojilerindeki tanrılar ve kahramanlar Kafkasya kıyı bölgesi halklarının kültürlerine yerleşmiş ve yerli motiflerle birleşmiştir. Bugün Adige ve Abhaz halklarının mitolojilerinde, eski inanç ve geleneklerinin bir kısmında eski Yunan-Roma kültürünün izlerini görmek mümkündür.

4.7. HUNLAR - BULGARLAR

Hunlar esas itibariyle göçebe bir kavimdiler. Ancak Çin kaynakları onların hayvan sürüleri ile meşgul olurken ziraat ile de uğraştıklarını belgelemektedir. Altay bölgesinde Hun döneminde açılmış çeşitli su kanalları ileri derecedeki ziraatçiliğin en belirgin delilleridirler. Hun çağındaki ziraat kültürü ile ilgili saban demirleri, oraklar, hububat öğütmek için kullanılan taşlar bu kültürün en önemli eserleri arasındadır (Ögel 1984:89).

M.Ö. 2-1. yüzyıllara ait Pazırık kurganları Hun kültürünün örneklerini taşımaktadır. Hunlara ait bu mezarların etrafları tomruklarla kaplanmış ve tavanları da kumaş ve keçelerle örtülmüştür. Mezar odasının üst kısmı, üzerindeki toprak tabakasına dayanabilecek şekilde birkaç kat tomrukla sağlamlaştırılmış ve bunun üzerine de ham toprak serilerek onun üzerine de taşlar yığılmıştır. Atlar, insanlara mahsus bu mezar odasının dışına gömülmüştür. Bu tip mezarlar Hun kültürünün ortak bir özelliğidir (Ögel 1984:64).

Hun Sanatı içinde geliştiği muhitin büyük ölçüde tesiri altındadır ve kökleri M.Ö. 7. yüzyıla kadar çıkan, çağdaşı ve daha sonraki Yunan kaynaklarının İskit toplu adı altında kaydettikleri bozkır sanatı ve kültürü, Kuzey Kafkasya ile Güney Rusya'nın Dinyeper ve Karadeniz sahilleri ile Kırım yarımadasını içine alan bölgelerde yayılmıştır. Atı ekonomik ve askerî sahada ilk defa kullanan Kimmer Kültürü bunun başlangıcını oluşturur. Bu kültürün gelişmesinde Anadolu ve Karadeniz sahillerinde faaliyet gösteren Yunan kolonilerinin büyük payı vardır. Zira bozkır bölgesi ile güneyin gelişmiş medeniyetleri arasındaki mübadeleyi Yunanlıların idare ettikleri bilinmektedir. Bu itibarla bu sanat üzerinde İyon tesirleri açıktır.

Bunların dışında eski Got, Cermen ve İran sanatı da bu geniş sahada birbirine rakip olarak karşılaşır. M.Ö. 400-300 yılları arasında Kafkasya'ya kadar uzanan sahalarda etkisini hissettiren Kelt sanatının dışında, bu bölge doğrudan gelen sanatların da tesirine açık bulunmuştur (Baştav 1987:51).

Kafkasya'da bilhassa Digorya ve Vladikafkaz'da ortaya çıkarılan Hun eserleri Macaristan'daki Hun çağı eserler ile büyük benzerlik göstermektedir. Hunların bu devrine ait Kafkas buluntularına Kırım ve Kerç kültürlerinin çok kuvvetli tesirler yaptıkları, bilhassa ele geçirilen toka şekillerinin karşılaştırılmalarından anlaşılmaktadır (Ögel 1984:101).

Hunların Orta Asya'dan batıya göç ederek M.S. 370-375 yıllarında Volga ırmağını geçip, Kafkasların kuzeyinde yaşayan Kuban Alanları'nı boyundurukları altına aldıkları bilinmektedir (Grousset 1980:88).

Batı Hunları'nın bir kolu olan Bulgar Türkleri'nin 3.-4. yüzyıllarda Kuban bölgesine yerleştikleri anlaşılmaktadır (Feher 1984:5). Bizanslı tarihçi Diyonysius de Charax Hunların 330 tarihlerinde Kafkaslar'ın güneyine kadar indiklerini kaydetmiştir. Bunlar da Hunların Bulgar kolu idi (Kurat 1972:12). M.S. 3. yüzyılda yaşayan Suriyeli tarihçi Mar Abas Katuni'ye göre ise Bulgar Türkleri M.Ö. 149-127 yıllarında Kafkasların kuzeyinde bulunuyorlardı (Kurat 1972:108).

558 yılında Kafkasya'ya gelen Avar Türkleri bir kısım Bulgar boyları ile birlikte Balkanlar'da Tuna bölgesine göç ettiler. 671 yılında liderleri Asparuk komutasında Balkanlar'a giden ve bugünkü Bulgaristan'a adlarını veren Bulgar Türkleri orada Slav kabileleri arasında eriyip yok oldular. Kafkasya'da kalan Kuban Bulgarları ise Alan ve Adige boyları ile yaşamaya devam ettiler (Avcıoğlu 1982:720).

Bizans kaynakları Bulgar Türklerinin 7. yüzyıla kadar Kuzey Azak bozkırlarında göçebe hayatı yaşadıklarını ve Han'ları Kubrat'ın ölümüyle dağıldıklarını yazmaktadır. Kubrat'ın büyük oğlu Batbay Azak'ta kalmış, Kotrag adındaki ikinci oğlu Don ırmağının karşısına yerleşmiştir. Üçüncü kardeş Asparuk ise, Tuna boylarına göç etmiştir. Azak denizinin kuzey kıyılarında yerleşen Batbay'ın kabilesi Bizans ve Rus kaynaklarında Kara Bulgarlar adıyla geçmektedir.

Rus bilim adamlarından A.Miller yaptığı arkeolojik çalışmalar sonucunda elde ettiği bilgilere dayanarak Kafkasya'daki Karaçay-Malkar halkının Kara Bulgarlar'ın torunları oldukları görüşünü ileri sürmüştür. Ancak A.Miller'in 1933 yılı sonlarında Sovyet hükümeti

tarafından tutuklanarak Sibirya'ya sürülmesi ve orada ölmesiyle bu konudaki çalışmalar yarıda kalmıştır (Miller 1985:42).

Kafkasya'da Şarkel dolaylarında, Kuzey Kafkasya'nın orta kesimlerinde ve Kuban bölgesinde ele geçirilen M.S. 6-7. yüzyıla ait toprak bakraçlar Bulgar Türklerinin tipik bir yemek kabıdır (Balint 1988:37).

Don bölgesinde Novoçerkassk'da bulunan Bulgar Türklerine ait kazanlar ile Aşağı Dinyester ve Tuna boylarında ele geçirilen kazan parçaları aynı kültürel özellikleri göstermekteydi. Bu arkeolojik eserlerin dağılımı Bulgar Türklerinin Azak'tan Tuna'ya doğru olan göç yollarını gösteriyordu. Aynı kaplara Kuzey Osetya'da yapılan araştırmalarda da rastlanması üzerine A.Miller Azak bölgesindeki Kara Bulgarların bir bölümünün Kafkasya'ya gelip yerleştiğini ve bunların günümüzdeki torunlarının Karaçay-Malkarlılar olduğu tezini ileri sürdü (Miller 1985:42).

1930'lu yılların başında ileri sürülen bu tezin doğruluğunu ispatlayacak veriler daha sonraki yıllarda yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur.

Son yıllarda Kafkasya'nın Karaçay-Malkar bölgesinde ortaya çıkarılan runik harfli yazıtların dilinin çözülmesi Karaçay-Malkar halkının etnik kökeni ile ilgili bir çok sorunun aydınlatılmasına yardımcı olmuştur. Önceleri Adigeler'in yada Osetler'in atalarından kaldığı sanılan runik harfli kaya yazıtlarının Adige ve Oset dilleri ile çözülememesi sonucunda bu yazıtların Türkçe olabileceği düşünülmüştür. 1943-1944 yıllarında Orta Asya ve Sibirya'ya sürgüne gönderilen Karaçay-Malkar halkının 1957 yılından sonra Kafkasya'ya dönmesiyle Karaçay-Malkarlı bilimadamları bu yazıtları incelemeye başlamışlar ve runik harfli yazıtların Hun-Bulgar Türkçesinde yazıldığını ortaya koymuşlardır.

Türkoloji araştırmaları Kafkasya'da yaşamış olan Kuban Bulgarlarının Karaçay-Malkar halkının etnik ve sosyo-kültürel yapısındaki önemli yerini belirleyen başka delilleri de ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan biri de bugün Macarca'da yaşayan ve Macar diline Kuban Bulgar Türkçesinden giren kelimelerdir.

Urallar'dan göç ederek Kuban bölgesine gelen Macarlar uzun yıllar Kafkasya'da Bulgar Türklerine komşu yaşadılar. Bu ortak yaşam sırasında kültür yönünden daha ileri olan Bulgar Türklerinden Macarca'ya pekçok kelime girdi. Macar Türkolog Zoltan Gombocz, Macarların Kafkasya'da Kuban bölgesinde yaşadıkları dönemde Bulgar Türkçesinden Macarca'ya geçen üçyüz kadar kelimeyi tesbit etmiştir (Gombocz 1912). Macarların 4. yüzyılda Bulgar Türklerinden aldıkları kelimelerin çoğu son derece gelişmiş olan hayvan

ıslahatına, ziraat kültürüne, sosyal ve idarî teşkilata dairdir. Bulgar Türklerinin kültürünün çeşitli zaman ve mekanda komşu milletlere büyük tesirler yaptığı bundan da anlaşılmaktadır (Feher 1943:290). Bu kelimelerden birçoğu günümüzde Karaçay-Malkar dilinde yaşadığı gibi, bazıları Adige ve Oset dillerine de girmiştir (Tavkul 1993:22).

Macarlar Kafkasya'da yaşadıkları dönemde etnik ve sosyo-kültürel açıdan Bulgar Türklerinin güçlü tesiri altında kalmışlardı. 6. yüzyıl sonlarında Ermeni tarihçi Khoreneli Moses Kuban ırmağı kıyılarında yaşayan Macarları Türk olarak adlandırmaktaydı (Rasonyi 1988:20).

Macarların kökeni ile ilgili bir efsane onların Kafkasya'da Kuban ırmağı kıyılarında Bulgar Türkleri ile birlikte yaşadıkları 6-7. yüzyıllara dayanmaktadır. Efsaneye göre Hunor ve Magor adlı iki avcı Alan prensi Dula'nın iki kızıyla evlenirler ve bu suretle Macar milleti meydana gelir (Ögel 1989:580).

Malkarlılar arasındaki bir efsaneye göre de Macarlar arasından ayrılan Badinat ve Basiyat adlı iki kardeş Kafkas dağlarında Malkar ve Oset halklarının yaşadıkları bölgelere gelirler. Badinat Osetlerin Digorya bölgesine yerleşir ve onların beyi olur. Digor prensleri onun soyundan gelmektedirler. Çerek vadisine yerleşen Basiyat da Malkarlıların beyi olur. Onun soyundan gelen Abay, Canhot, Aydabul ve Şahan soyları Malkarlıların prensleri (biyleri) olurlar (Abayev 1992:7).

Macarlarla Bulgar Türkleri arasındaki etnik ve kültürel ilişkilerin son derece canlı olduğu anlaşılmaktadır. Kafkas halkları arasında günümüzde dahi yaşatılan Macarlarla ilgili anılar bunu doğrulamaktadır.

Karaçay-Malkarlılar'ın Bulgar Türkleri ile olan etnik yakınlıklarını ortaya çıkaran pekçok arkeolojik belgeler bulunmaktadır. Karaçay'da İndiş ırmağı başındaki ve Humara köyü yakınlarındaki eski Bulgar şehirlerinin kalıntıları, Töben Çegem ve Laşkuta köylerinde bulunan eserler, Kaşha Tav yakınlarında ortaya çıkarılan Bulgar kurgan tipi mezarları ile Ogarı Çegem'de Lıgıt denilen yerde bulunan Bulgar mezarları Bulgar Türkleri ile Karaçay-Malkarlılar arasındaki etnik ve sosyo-kültürel akrabalığı ve ilişkiyi belgelemektedir (Mızı ulu 1994:39).

4.8. ALANLAR

Alanlar miladın ilk yıllarında Orta Asya'dan gelerek Kuzey Kafkasya'da Aşağı Kuban boylarına yerleşmişlerdi (Kurat 1972:15). Çin kaynaklarında Alanlar "Alang-ni" adıyla bir Türk boyu olarak gösterilmektedir (Eberhard 1942:153). Yine Çin Kaynakları

onlara An-tsi, Romalılar Alani adını vermişler, Bizanslılar ise Asioi demişlerdir. Alanların bir diğer adı da As'tır. Bir çok tarihî kaynakta Alanlar As adıyla geçmektedir.

İkinci yüzyılda günümüzdeki Adigey bölgesine girmeye başlayan Alanlar en başta hayvancılık ve tarımla uğraşıyorlardı. Bashan (Baksan) ırmağı civarından çıkardıkları bakırı işledikleri gibi, demirden alet yapımında da ileri gitmişlerdi. M.S. bin yılı sonlarında Alanlar Kuban ırmağının kaynak bölümlerinde -bugünkü Karaçay'da- merkezlenerek toplanmaya başladılar. 11-13. yüzyıllarda Alan kavimleri birliği birbirine düşman bir feodal parçalanmaya uğradı. 1230 yıllarında Alan ülkesinde bulunan katolik rahibi Julian Alanlar hakkında şunları yazmaktadır:

"Ne kadar küçük bölge varsa o kadar da prens (derebeyi) vardır. Bunların hiçbiri diğerini dinlememektedir. Bu nedenle bir prens diğeri ile, bir bölge de bir başka bölge ile sürekli savaş içerisindedir" (Aşemez 1973:47).

Alanların Bizans, Hazar, Gürcü, Ermeni, İran ve başka halklarla ticarî ilişkileri vardı. Alan prensleri 921-925 yılları arasında Abhaz kralı Gorgi'nin etkisiyle hristiyanlığı kabul ettiler ve çok sayıda taş kiliseler yaptırdılar. Bunlardan Karaçay'da Kuban ırmağı yamaçlarında Çuvana, Teberdi ırmağı yamaçlarında Sıntı adlarıyla iki Alan kilisesinden başka, Karaçay'ın Zelençuk ırmağı kıyılarındaki Arhız bölgesinde de bir Alan kilisesi bulunmaktadır.

Avrupalı bazı bilim adamlarınca Hint-Avrupa kökenli İranlı bir kavim olarak kabul edilen Alanlar'ın bu yüzden bugün Kafkasya'da İran kökenli bir dil konuşan Osetler'in ataları oldukları ileri sürülmektedir. Osetler'in İran kökenli bir dil konuştukları gerçektir. Ancak tarihteki Alanlar'ın dilleri hakkında tatmin edici bir belge bulunamadığı için Alanlar'ın dili konusunda kesin bir şey söylenememektedir.

Alanlar'ın Türk mü yoksa İran kökenli mi oldukları konusu bilim dünyasında henüz kesin olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır. Alanlar'ın en azından Türk ve İran kökenli iki zümreden oluştukları kabul edilmektedir. Ancak ilginç olan taraf, Bizanslı ve Arap tarihçilerin, gezginlerin eserlerinin hepsinde Alanlar'ın Türkçe konuşan bir halk oldukları yazılmaktadır. Yapılan son araştırmalar da Alan zümreleri içinde Türk unsurunun hâkim olduğunu belgelemektedir.

"Alan" adının proto-Türk kavimleri döneminden beri Türk kültür sahasında yaygın bir isim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Rusya'da Moloçnaya ırmağı kıyısındaki Vinogradnıy köyü yakınlarında yapılan bir kazıda, M.Ö. 3000 yılı sonları ile 2000 yılı başlarına ait eski bir mezardan çıkarılan bir kap üzerinde runik harfli eski Türk dilinde yazılmış bir metin ele geçirilmiştir. Metinde şunlar yazılıdır:

"Sadak ok ança anın sanç Alan Köbes eki"

(Alan ile Köbes iki hana yay oku sertçe saplandı)

Bilimadamlarına göre bu mezarlar Alan ve Köbes adlı iki Türk hanının gömüldükleri mezarlardır (Süleymanov 1987:25).

Rusya'nın Kırım yakınlarındaki Herson (Sarı Kerman) bölgesinde bulunan, M.Ö. 3000 yılı sonlarına ait bir başka mezarda ele geçirilen bir kap üzerinde runik harfli şöyle bir metin vardır:

Üş Alan Alanç

Anal Alaş Alban üş

Apa Turus

Bir soy şeceresi olduğu anlaşılan bu metin şöyle tercüme edilmiştir:

Üç Alan. Alanç, Anal ve Alban. Üçünün büyüğü Turus. (Süleymanov 1987:26)

Bu kısa metinden Alanç, Anal ve Alban adlı kişilerin Alan milletinden/halkından oldukları ve büyüklerinin de Turus adını taşıdığı anlaşılmaktadır.

M.S. 1. yüzyılda yazılan Yosif Flaviy'in "İvdeyskaya Voyna" adlı kitabını 12. yüzyılda Rusça'ya tercüme eden bir yazar "As'ların dili Peçenek dili ile aynıdır", diye yazmaktadır (Mızı ulu 1994:43).

Arap tarihçilerinden Biruni de Alanlar'ın dilinin Peçenekçe ile Harezmce karışımı bir Türk lehçesi olduğunu bildirmektedir (Şeşen 1985:197).

Eski Arap coğrafyacılarından Sa'id el Magribi Alan ülkesinin Gürcistan'ın doğusunda bulunduğunu ve Alanların hristiyanlaşan Türk kavimlerinden olduğunu yazmaktadır (Şeşen 1985:203).

Karaçaylılar bugün Kafkasya'da Gürcü-Mingrel halkı tarafından "Alan" adıyla tanınırlar. Osetler de Malkarlılara As, Malkar bölgesine Asiya, Karaçay'a ise Ustur Asiya (Büyük Asiya) adını verirler. As bilindiği gibi Alanların diğer bir adıdır.

Bütün bunların yanısıra Karaçay-Malkar halkı bugün dahi birbirine "Alan" diye hitap eder. Alan adı Karaçay-Malkar dilinde soydaş, dost, kardeş anlamlarına gelmektedir ve Kafkasya'da yalnızca Karaçay-Malkarlılar birbirlerine Alan diye hitap etmektedirler.

Osetler'in tarihteki Alanlar ile akrabalığı ve ilişkisi şüphelidir. Bunlar Osetleri Hint-Avrupa kökenli halklara bağlama gayreti içinde olan bazı Avrupalı bilim adamlarının temelsiz yakıştırmalarından ileriye gidememektedir. Oset bilimadamı G.A. Kokiyev Alanların Osetlerin değil, Karaçay-Malkarlıların ataları olduklarını kabul etmektedir (Mızı ulu 1994:42).

Gerçekten de Alanlar Karaçay-Malkar halkının etnik ve sosyo-kültürel yapısında önemli bir yer tutmaktadırlar.

4.9. HAZARLAR

Avrupa'da kurulan ilk Türk devletleri arasında en kuvvetlisi ve en uzun ömürlüsü, 400 yıla yaklaşan tarihi ile Hazar İmparatorluğudur. Hazar devletinin, bir çok Türk kavmini içine alan Batı Göktürk Devleti'nin bir devamı olarak ortaya çıktığı bilinmektedir (Baştav 1987:139).

Daha 4. yüzyılın ikinci yarısında Hunların hâkim bulundukları Güney Rusya bozkırları ve özellikle Kuzey Kafkasya ile Azak denizi arasındaki bölge, 5. yüzyılda yine doğudan gelen Türk-Ogur kavimlerinin hâkimiyeti altına girmişti. Orta Asya'dan hareket eden Ogur kavimleri Volga (İdil) ırmağını geçerek Karadeniz kıyısında ilerlediler ve Kuban ırmağı ile Azak denizi arasındaki araziye yerleştiler. Ogurların arkasından gelen bir başka Türk kavmi Sabirler de 506 yılında Kafkasya'nın kuzeyine yerleşmişlerdi. Sabirler 558 yılında Avar Türklerinin Kafkasya'yı istila etmelerine kadar Kafkasya'da hüküm sürdüler. Özellikle Bizans kaynakları 6. yüzyılın ilk yarısında onlardan bu bölgede güçlü ve savaşçı bir kavim olarak bahsederler. Göktürklerin baskısıyla İç Asya'dan batıya göç eden Avarlar Kafkasya'ya girerek buradaki bütün kavimleri hâkimiyetleri altına aldılar. Ancak, 576 yılında Göktürk ordularının Kafkasya'ya yönelmeleri sonucunda Avarlar Kafkasya'yı terkettiler. Böylece Volga-Don ırmakları ile Kafkas dağları arasındaki bölge Göktürklerin hâkimiyetleri altına girdi. Burada yaşayan Onogur, Alan gibi Türk kavimleri de Göktürklere tabi oldular. 7. yüzyıl başlarında Göktürkler Kafkasya'da yaşayan Sabir, Ogur, Onogur gibi bütün Türk kavimlerini kuvvetli bir birlik haline soktular ve bu tarihten itibaren bu birliğin adına "Hazar" denildi. Böylece Göktürklerin Kafkasya'daki kuvvetlerinin temelini Hazarlar oluşturdular. 8. yüzyıl Çin ve Bizans kaynakları onlardan "Türk Hazar" adıyla bahseder (Baştav 1987:139-140).

Hazar ülkesinin asıl sahası Don, Aşağı Volga ve Kafkasların sınırladığı bölgeydi (Balint 1988:33). Aşağı Volga (İdil), Dağıstan, Kuban boyları, Azak denizi çevresi ve Karadeniz'in kuzeyinde Orta Dinyeper'e kadar uzanan geniş sahadaki Hazar kağanlığının 8. yüzyıl içinde siyasî, askerî ve ekonomik yönlerden mühim bir faktör teşkil ettiği muhakkaktır. Güneyden gelen Arap istilasına karşı durabilmeleri, Hazarların önemli bir askerî güç olmalarının açık bir delilidir (Baştav 1987:149).

Hazarların antropolojik özellikleri, yaşayış tarzları, giyimleri, kültürleri, dilleri hakkında esaslı bir bilgi elde edilememiştir. Hazarlara ait bir takım ziraat aletleri ve ev eşyası Orta Don havalisinde ziraat ve hayvancılığın gelişmiş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hazarların şehirleri bulunmasına, ziraatin ve özellikle ticaretin gelişmiş olmasına rağmen, ekonomik hayatın esası yine de hayvancılık idi (Baştav 1987:161).

Hazarlara ait arkeolojik buluntular Hazar ülkesinin yüksek teknik gelişmişliğini göstermekle kalmamakta, el sanatlarının ileri bir aşamada olduğunu kanıtladığı gibi Hazar ülkesinde tarımdan da, hayvancılıktan da anladıklarını göstermektedir. Bunun, ortaçağ başlarında bozkırlarda yaşayan halklar hakkında hükme varılmasında bugün de ağırlığı olan olumsuz yaklaşımlara karşı son derece büyük önemi vardır. Bulunan bir Hazar sabanının hem saban kulağı, hem de asimetrik demir ucu vardı. Bunlar o dönemde Avrupa'da kullanılan en yüksek teknoloji düzeyi ile eşdeğerdi. Bunların yanısıra Hazarlar kazmayı, demir ucu, ocağın iki tipini, kısa tırpanı, üzüm budama makasını, değirmen taşını biliyorlardı. Hayvancılık için gerekli aletler arasında Hazarlara ait köstek, koyun kırkma makası, çıngırak gibi aletler bulunmuştur. Zıpkınlar, oltalar, ağ ağırlıkları balıkçılık yapıldığını göstermektedir. Tahta işlemek için kullandıkları aletler arasında testere, planya, keski, delgi, balta bulunmaktadır. Madenleri işlemek için kullandıkları aletler arasında ise çekiç, kerpeten, kıskaç, örs, eğe, zımba demiri, çekiç, pense ve iki bölümlü demir eritme fırını yer almaktadır. Kafataslarında yapılmış delgi ameliyatları cerrahlık bilgisinin yüksek düzeyini kanıtlamaktadır. Hatta bir defasında kafatasından kesilmiş bir kısmın gümüş levha ile kapatıldığına bile rastlanmıştır. Kazı bölgelerinde bulunan hayvan kemiklerinin oranı, daha ilk bakışta, ziraatle tamamlanan hayvancılık şeklindeki bir hayat tarzını belgelemektedir (Balint 1988:37-38).

Hazarların çok gelişmiş kent merkezleri vardı. Durmadan göçebe bir savaşçılar topluluğu olmaktan uzaklaşıyor, yerleşmiş çiftçilik, hayvancılık, balıkçılık, ticaret ve küçük sanatlar toplumu olmaya doğru gelişiyorlardı. Hazarların ileri uygarlık düzeyinde olduklarını belgeleyen pek çok arkeolojik eser ele geçmiştir. Birkaç bin metrekarelik alana yayılmış kent kalıntıları, dehlizlerle ahırlara bağlanmış evler, geniş ahır ve ağıllar, bütün bu yapılardan

başka, ileri işçilik düzeyinin varlığını gösteren öküz sabanları, araç-gereçler de bulunmuştur. Özellikle ilginç olan, toprak altında bulunan temellerdir. Bunlardan anlaşıldığına göre yapılar çember biçiminde kurulmuştur. Yuvarlak yapılara ait bu temeller taşınabilir çadırlardan temelli konutlara, göçebelikten yerleşik düzene geçme döneminin simgesidir. Arap yazılı kaynakları Hazarların kış süresince kentte oturduklarını, yaz gelince çadırlarını alarak sığır ve koyun sürüleriyle birlikte bozkırlara çıktıklarını anlatmaktadır (Koestler 1984:15-16).

Bizans ile Hazarlar arasında Kafkasya ve Kırım sahillerinde ekonomik ilişkilerin geliştiği bilinmektedir. Kuban nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerdeki Tamatarhan şehri Hazarların bir ticaret iskelesiydi (Baştav 1987:150). Hazarlara ait arkeolojik kalıntılardan elde edilen paralar, bazı takılar, kemik tarak, ipekli kumaş parçaları, Kafkaslar'da sık rastlanan cam bardaklar ve bileziklerle sırlı seramik Bizans ile Hazarlar arasında sıkı ilişkiler bulunduğunu gösteren belirtilerdir. Bulunan amforalar şarap ve yağ ticaretinin de var olduğunu göstermektedir. Ön Asya'daki çömlekçilik ürünleri, Mısır orjinli ipekli kumaşlar buralara Bizans aracılığı ile gelmiştir. Hazar ülkesinde müstakil para basma denemesinde bulunduklarını gösteren bazı belirtiler de vardır. Ele geçen bir paranın üzerinde Arap yazısıyla, paranın basıldığı yer olarak "Hazarlar Ülkesi" yazmaktadır (Balint 1988:48).

Hazar sanatının aslı İran-Sasanid desenlerine dayanıyordu. Pers stili gümüş çatal-bıçak ve gümüş eşya desenlerinin kuzeye yayılmasında Hazarların büyük rolü olmuştur. M.S. 629 yılında Tiflis'in Hazarlar tarafından işgalinden sonra Hazar Kağanı gönderdiği adamlarına, burada altın ve gümüşün, demir ve bakır eşyanın nasıl yapıldığını incelettirmişti. 7. yüzyıl boyunca süren Kafkas çatışmaları sırasında Hazarlar Pers-Sasanid geleneğinden gelişmiş bir kültürle ilişki halinde kaldılar. Bu yüzden, o insanlara ait eserler Kafkasya kuzeyine yalnızca ticaret yoluyla yayılmakla kalmadı, aynı zamanda yağma ve vergileme yoluyla da götürüldü (Koestler 1984:55).

Hazar devletinin kültürüne Kafkas unsurlarının girdiği şüphesizdir. Çünkü Hazar devleti, Onogur-Bulgar devletinin yıkıntıları üzerine kurulmuştu. Bu birlik daha önce Kuzey Kafkasya'yı hâkimiyeti altında tutuyordu. Avrupa Hunlarının ve eski Hun kavimlerinin kalıntıları da Onogur-Bulgar birliğinin kültür temelini teşkil ediyordu. Hazar kültürü Kafkas tesirlerinden başka, yukarıda bahsettiğimiz İran kültürünün dışında, islam ve hatta İskandinav kültürlerinden bir çok tesirler almıştı. Bu kültürlerin karışımından meydana gelen Hazar kültürünün içinde Orta Asya menşeli kılıçlar, baltalar, oklar, yaylar gibi harp aletleri ve at koşumları bulunuyordu. Bunlar Hazar devletinin kurucularının Orta Asya kültür dairesine bağlı olduklarını gösteriyordu (Ögel 1984:229).

9. yüzyılda Hazarların bir kabilesi olan Kabar boyu Hazar imparatorluğuna isyan etti. İsyan sonunda yenilen Kabarlar Kuban kıyısında yaşamakta olan Macarlarla birlikte 896 yılında bugünkü Macaristan topraklarına göç ettiler. Kabar Hazarları yetenekli altın ve gümüş işçileri olarak olarak ün yapmışlardı (Koestler 1984:56). Kabar adı "baş kaldıran,isyan eden" anlamına geliyordu (Kafesoğlu 1984:166). Tarihçi Macartney Kabarlar hakkında şunları yazmaktadır:

> *"Macar ulusunun çoğunluğu Fin-Ugor ırkından olanlardı. Bunlar barışçı ruhlu, tarımla uğraşan kişilerdi. Tuna ırmağının batı yamacındaki topraklara yerleşmiş, yaşıyorlardı. Alföld ovasında ise göçebe bir topluluk olan Kabarlar yaşamaktaydı. Kabarlar gerçek Türklerdi. Hayvan yetiştiriyor, ata biniyor, dövüşüyorlardı. Ordunun ve ulusun güçlü bir unsuruydular. İşte Constantine'in zamanında "**Macar kabilelerinin ilki**" diye onurlu bir yer kazanan ırk bunlardı. Bence steplerden (bozkırlardan) gelerek Slavlara ve Ruslara saldıranlar daha çok bu Kabarlardı. 895 yılında Bulgar savaşında önderlik edenler de yine onlardı. Bundan sonra gelen yarım yüzyıl boyunca Avrupa'nın büyük korkusunu oluşturanlar gerçekte Kabarlardı*" (Koestler 1984:127).

10. yüzyılda Hazar İmparatorluğunun çökmesiyle Hazarlar'dan pek çok aileler Kafkasya'da Adigeler arasına sığınarak onlara karışmış ve bazıları Adigeler'in soylular sınıfına girmişlerdi. Bir kısım Hazar ailelerinin de Digor-Osetler'e karışarak onların soylular sınıfını meydana getirmiş oldukları muhakkaktır (Metcunatuko 1975:8).

Hazarların Kabar boyundan ayrılan bazı klan ve ailelerin, bugün Kafkasya'da Adigelerin en kalabalık boyu olan Kabardey halkının prens ve soylular sınıfını oluşturduğu ve Kabar adını Kabardey biçiminde bu kabileye verdiği düşünülebilir. Kabardeyler Kafkasya'da siyasî-sosyal yapı ve örgütlenme açısından diğer Adige kabilelerinden ayrılan oldukça farklı özellikler taşımaktadırlar. Kökenlerini "Kabarda Tambiy" adlı bir prense bağlayan Kabardeylerin en azından prens ve soylular tabakasını oluşturan bazı ailelerin Hazar-Kabar kökenli olmaları uzak bir ihtimal değildir.

Hazarlar, imparatorluğun gücünün doruğa vardığı yıllarda otuzu aşkın ulus yada kabileyi denetimleri altına almış, Kafkaslardan Aral gölüne, Ural dağlarından Ukrayna bozkırlarına kadar olan alanda yaşayan toplumları haraca bağlamışlardı. Hazar egemenliği altında yaşayan toplumlar arasında çeşitli Kafkas kavimleri, Bulgar Türkleri, Macarlar, Slavlar gibi milletler bulunmaktaydı (Koestler 1984:17).

1347-1348 tarihleri arasındaki veba salgını Kafkaslar ile Don ve Volga (İdil) arasındaki Hazar topraklarının ıssızlaşmasında rol oynadı. Eskiden bozkır kültürünün doruğa vardığı bu yerleri, çevredeki bölgelerden daha derin bir barbarlığa doğru itti. Bundan yalnızca Hazar ülkesi değil, Volga Bulgarları ile Alan ve Kıpçaklar'ın Kafkasya'daki üsleri de etkilendi (Koestler 1984:178).

Hazarların örf ve âdetleri, sanatları, giyim-kuşamları, daha açık bir ifadeyle Hazar kültürü çok geniş bir sahaya yayılmıştı. Kuzey Kafkasya'dan Orta Rusya'ya kadar tek bir kavmin elinden çıkmış ve her bakımdan Hazar özelliği gösteren muhteşem bir kültürün yaşadığı açıkça görüldüğü gibi, Hazar devletinin yıkılmasından sonra da bu kültür pekçok milletin kültürünü etkilemiş ve onların gelişmesine yardım etmişti. Rus bilimadamları Hazar kültür çevresinin devamını Karaçay-Malkarlılar, Tatlar ve diğer çeşitli Kafkasya halkları ile Karaimler arasında aramışlardır (Kuzgun 1985:71).

Bugün Polonya ve Rusya'da yaşayan Karaim (Karay) Türkleri Kıpçak ve Hazarların karışımından ortaya çıkmış ve Hazar Yahudi dinini günümüzde de yaşatan bir Türk boyudur. Hazar devletinin yıkılmasıyla Kafkaslara gelen Kıpçaklar Hazar unsurlarını içlerinde erittiler. Bu sırada bazı Hazar boyları Kırım üzerinden Rusya içlerine ve Polonya'ya kadar gittiler. Karaimlerin Polonya'ya Kafkasya'dan gittiklerini ispatlayacak dil ve kültür verileri mevcuttur. Bu veriler bize ayrıca Hazar kültürünün Kafkasya'daki mirasçılarının kimler olduğunu da belgelemektedir. Bunlar Karaçay-Malkarlılardır. Çünkü bugün Polonya'daki Karaimler ile Kafkasya'daki Karaçay-Malkarlıların dilleri dışında başka hiçbir dilde rastlanmayan bazı ortak kelimeler vardır. Gelin tarafının damat tarafının akrabalarına gönderdiği hediyeler anlamına gelen "berne" kelimesi bunlardan biridir (Kuzgun 1985:223).

Karaim (Karay) kültür materyallerinin en önemlilerinden biri "talki" denilen alettir. Bu alet Karaimler'de hamur yoğurmak için kullanılır. Sivri uçlu uzun bir tahta, sofanın bir tarafina bağlanır ve bir taraftan diğer tarafa doğru aşağı-yukarı hareket ettirilerek hamur yoğurulur. Bu alet Kafkasya'da Karaçay-Malkarlılar tarfindan "talkı" adıyla kullanılmakta olup, Hazar kültüründen günümüze kalmıştır (Kuzgun 1985:234).

4.10. <u>KIPÇAKLAR</u>

Doğu kaynaklarında Kıpçak, batı kaynaklarında ise Koman (Kuman) adıyla tanınan bu kavim Rus kaynaklarında Polovtsı şeklinde geçmektedir. 13. yüzyıl Gürcü kaynaklarında Kıpçaklara Gürcü dilinde "Kivçaked" adı verilmektedir. Kafkasların kuzeyindeki en büyük

siyasî güçlerden biri saydıkları Kıpçak Türklerine Gürcü tarihçiler 13. yüzyılda "Didi Kivçakti" (Büyük Kıpçak halkı) adını vermişlerdi (Tekelanı 1979:305).

11. yüzyılda Orta Asya'daki İrtiş ırmağı boylarından Uralları aşarak Volga (İdil) sahasına gelen Kıpçaklar burada İdil Bulgarları ile karışmaya başlamışlardı. Aşağı İdil boyuna giden Kıpçaklar ise Peçenekler'den boşalan yerleri işgal ederek Kuzey Kafkaslar'da Kuban boylarına kadar inmişlerdi.

Tarihî araştırmalar Kıpçak adını taşıyan Türk boylarının Kafkasya'da çok erken tarihlerden itibaren görünmeye başladıklarını belgelemektedir.

Gürcü kaynakları Kıpçak ve diğer Türk boylarının Hazar denizi ile Karadeniz arasında, yani Kafkasya'da Makedonyalı İskender'den çok daha öncelerden beri yaşaya geldiklerini göstermektedir (Kırzıoğlu 1992:12). Gürcü tarihçileri M.Ö. 4. yüzyılda İskender zamanında Bunturki ve Kıpçak adlı iki Türk kavminin kuzeyden Gürcistan'ın Kura (Kür) ırmağı boylarına gelip yerleştiklerini bildirmekteydiler (Kırzıoğlu 1992:33). 6. yüzyılda yaşamış Gürcü yazar Leonti Mroveli yazdığı eserinde Kura (Mtkvari) vadisinde yaşayan Buntur ve Kıpçaklar'ın insan eti yediklerini yazmaktadır (Tardy 1978:109).

1. yüzyıl yazarlarından Plinius'un verdiği bilgilerden de milad çağlarında Kıpçaklar'ın Kafkasya'da yaşadıkları anlaşılmaktadır. Plinius Kafkas dağlarına yakın yaşayan Kamak ve Oran adlı iki kavimden bahseder. Kamak ve Oranlar Orta Asya'da Maveraünnehir bölgesinde yaşayan eski Türk kavimleridir. Bunlar Kıpçaklar'ın boylarıdır (Kırzıoğlu 1992:32).

1223 yılında Cengiz Han'ın orduları ile karşılaşan Kıpçaklar Alanlar'la birleşmek istediler. Önce Alanlar üzerine yürüyen Cengiz Han ordusu onları yenerek Kuban kıyılarındaki Kıpçaklar'a doğru harekete geçti. Kıpçaklar'ın büyük kısmı kuzeydeki bozkırlara kaçarken, küçük bir kısmı da öteden beri bu bölgede yaşayan Türk kavimlerinden Kuban Bulgarları ve Alanlar'la birleşerek Kafkas dağlarına sığındılar. Karaçay-Malkar halkının etnik yapısının oluşumunda bu tarihî olayların büyük etkisi olmuştur.

Dede-Korkut kitabında Oğuz Türklerinin başlıca düşmanları olarak Kafkasların kuzeyinde yaşayan Kıpçaklar gösterilmektedir. Bunlar Daryal geçidinden güneye akınlar yapan Dağıstan hakimi Alaca atlı Şavhal-Melik, onun sağ kol (Kuban ırmağı başında Karaçay-Malkar) beyi Bogaçuk-Melik ile sol kol (Koysu-Ilısu boyları) beyi Kara Tokan-Melik olarak tanıtılmaktadır. Yine Dede-Korkut kitabında Kuban ırmağı boyu hakimi olarak Demir Yaylı Kıpçak-Melik gösterilmektedir (Kırzıoğlu 1992:11).

Kıpçaklar 12. yüzyılda Gürcistan'da da faaldirler. Gürcistan'ın en parlak çağının büyük başbuğu Kubasar Kıpçaklıdır. Gürcü kraliçesi Tamara'nın damarlarında da Kıpçak kanı vardır (Rasonyi 1988:145).

Ebulgazi Bahadır Han 1660 yılında yazdığı Şecere-i Terakime adlı eserinde 1237 yılında Cengiz Han'ın büyük oğlu Cucı Han'ın ordusuna yenilen Kıpçaklar'ın güneye kaçarak Kafkasya'da yerleştiklerini anlatır. Kıpçakların "Çerkes ve Tuman" yurtlarına yerleşip karıştıkları ifade edilen bu bölümdeki Tuman yurdu Karaçay-Malkar ve Kuzey Gürcistan'ın dağlık Svanetya bölgeleridir.

Kıpçaklar'ın esas kitlesi göçebe hayatı sürüyordu. Ancak yerleşik hayata geçiş süreci yer yer başlamıştı. Feodalleşmekte olan bir düzene tabi bulunan göçebelerin tarım bölgelerine bitişik alanlarda yerleşik hayata geçtikleri bilinmektedir. Aşağı Volga boyunda çiftçilikle uğraşan Hazar köylerinin yer aldığı bölgelerde Kıpçaklar da bu hayat tarzını benimsemişlerdi. Don ve Aşağı Volga havzasında kısmen yerleşik hayata geçmiş olan Kıpçaklar gerek dil gerekse etnik açıdan güçlüydüler. 12-13. yüzyıllarda bu bölgede Hazarlardan başka Alan zümrelerine de rastlanıyordu (Yakubovskiy 1992:6).

13-14. yüzyıllarda Altın Ordu İmparatorluğu döneminde Kıpçak bozkırlarına gelmiş olan Moğol boyları Kıpçaklar arasında asimile oldular. Kıpçaklar'ın Kıpçak Bozkırında esas göçebe kitlesini teşkil ettikleri Arap gezgin Al-Omari'nin şu sözlerinden de anlaşılır:

> *"Bu devlet (Altın Ordu) eskiden Kıpçakların yurdu idi. Lakin Moğollar tarafından işgal edilince Kıpçaklar onlara tabi oldular. Sonra Moğollarla Kıpçaklar karışıp akraba oldular. Toprak onların tabiat ve soylarına galip geldi. Moğollar tamamıyla Kıpçaklaştılar"*.

Moğollar Kıpçak Bozkırlarında yaşayan esas halk kitlesine nispetle sayıca pek fazla değillerdi. 14. yüzyılda Altın Ordu İmparatorluğunda Moğolca yerine Türkçe bir edebi dilin teşekkül etmiş olması Moğol unsurunun kısa sürede asimile edildiğini göstermektedir (Yakubovskiy 1992:34).

14. yüzyılda Altın Ordu İmparatorluğu Kök-Orda ve Ak-Orda adında iki parçaya bölündü. Kök-Orda devletinin elindeki topraklar İdil ırmağından batıya uzanan topraklar ile Kırım ve Kafkasya'dan oluşuyordu. Arap gezgin Al-Omari'nin belirttiğine göre Kök-Orda'nın esas unsurunu Kıpçaklar oluşturuyordu.

Kök-Orda'nın 14. yüzyıldaki Han'ı Tohtamış ile Timur arasında 1395 yılında Kafkasya'nın Terek ırmağı kıyılarında büyük bir savaş oldu. Timur'un ordusu bu savaşta

Tohtamış'ın ordusunu yendi. Ali Yezidi adlı Arap tarihçinin o dönemde kaydettiğine göre Tohtamış'ın askerleri ve halkı başlarında liderleri olmadan dört bir tarafa dağıldılar. Bu sırada Kıpçakların bir kısmı da Kafkas dağlarının sarp ve yüksek kısımlarına ulaşan derin vadilere sığınarak yerleştiler. Karaçay-Malkar halkının etnik yapısının bir bölümünü oluşturan Kıpçak unsuru onlara böylece karıştı (Mokayev 1976:88).

Kafkasya'da Karaçay-Malkar bölgesinde ortaya çıkarılan Kıpçaklar'a ait arkeolojik eserler, mezarlar ve heykeller Kıpçaklar'ın bu bölgenin etnik ve kültürel yapısının oluşmasında oldukça etkili olduklarını belgelemektedir.

Karaçay'da Kuban ırmağının sol kıyısındaki Kubina köyünün beş kilometre kadar uzağında ortaya çıkarılan höyükler Kıpçak özelliği taşımaktadır. Fazla derin olmayan bu kurgan tipi mezarların tabanları taş döşelidir. Ölünün yanında atı da gömülüdür. Her mezarda odun kömürü parçaları ve birer-ikişer çakmak taşı bulunmuştur. Mezarlar yuvarlak biçimde yapılmış, kemikler meşe tabutlarda kurganların tam ortalarına konulmuştur (Tekelanı 1979:306).

Yine Karaçay'da Baytal Çaphan'da bulunan mezarlarda birer ölü vardır. Yalnız birinde iki ölüye rastlanmıştır. Bu mezarda erkek sırtüstü yatırılmış, kolları yanına uzatılmıştır. Kadın da aynı biçimde yatırılmış, yüzü ise erkeğe doğru dönmüştür. Yanlarında eşya olarak bir koyun kırkma makası bulunmuştur. Mezarlar meşe ağacı tahtasından yapılmıştır. Altlarına ince tahtalar döşenmiş, ölünün içine konulduğu tabut ise ikiye yarılmış bir ağaç tomruğu ile örtülmüştür. Mezarda topraktan yapılmış eşyalara rastlanmamıştır. Ölülerin yanında silahları da gömülüdür.

Erkek mezarlarında uzun eğri kılıçlar, uçları sivri küçük bıçaklar, demir uçlu oklar, süngüler, çakmak taşları, deriden yapılmış çizme bağları bulunmuştur.

Kadın mezarlarında yuvarlak küpeler, makaslar, küçük demir bıçaklar, gümüş yüzükler ele geçirilmiştir.

Baytal Çaphan'da görülen ölü gömme âdetleri 14-16. yüzyıllardaki Kıpçak geleneklerine uymaktadır. Bu mezarların çokluğu 14. yüzyılda Karaçay'da Kuban kıyısında Kıpçaklar'ın yaşadıklarını göstermektedir (Tekelanı 1979:307).

1958 yılında Karaçay'ın Kart-Curt köyündeki eski Karaçay mezarlarını inceleyen Rus bilimadamı E.P. Alekseyeva, en az dörtyüz yıllık olan bu mezarlardaki ölü gömme biçimlerinin Kıpçaklar'ın ölü gömme âdetleri ile büyük bir benzerlik gösterdiğini tesbit etmiştir.

Doğu-batı yönünde uzanan bu mezarların uzunlukları 3-4 metre, genişlikleri 2-3 metredir. Ölüler 1-1,5 metre derinlikte bulunmaktadır. Sırtüstü uzanan ölülerin başları batı yönünde, yüzleri ise güneye bakmaktadır. Baş ve ayak uçlarına odun kömürü dökülmüştür. Mezarların başları taşlarla kapatılmıştır (Tekelanı 1979:308).

1250'li yıllarda Kıpçaklar arasında yaşayan meşhur Flaman gezgini Rubruk Kıpçaklar'ın ölü gömme âdetleri hakkında şunları yazmaktadır:

> *"Kıpçaklar ölülerinin üzerine büyük bir tepecik yaparlar ve onun üzerine de bir insan heykeli dikerler. Heykelin yüzü daima doğuya çevrilir. Zenginler mezarın üzerine büyük bir piramit yaptırırlar. Bu bir tür küçük evden ibarettir. Mezara ölünün yiyip içmesi için et ve kımız koyarlar"* (Ögel 1984:294).

Rubruk'un bahsettiği heykellerin birisi Karaçay'da Zelençuk ırmağı kıyılarında bulunmuştur. Malkar bölgesindeki Oganı Çegem köyü yakınlarında ise Kıpçaklar'dan kalan piramit şeklindeki mezarlar hala ayaktadır.

1848 yılında Karaçay'da bulunan Rus tarihçisi G.Tokarev şunları yazmaktadır:

> *"Bu topraklarda Komanlar (Kıpçaklar) yaşamışlar. Onlar kendi beylerine piramit şeklinde sivri çatılı evler inşa etmişler. Koban (Kuban) ırmağının adı hiç şüphesiz Komanlar'dan kalmıştır"* (Şamanlanı 1987:76).

4.11. SOSYO-KÜLTÜREL YAPININ KÖKENİNDE TARİH BİLİMİ

Arkeolojik, etnolojik ve linguistik verilerle desteklenen bir tarih araştırması, bir bölgenin etnik ve sosyo-kültürel yapısının kökenleri ile ilgili pek çok bilgiyi ihtiva eder.

Kafkasya ve onun bir parçası olan Karaçay-Malkar halkının etnik ve sosyo-kültürel yapısının kökenlerini tarihî perspektif içinde değerlendirdiğimizde, bu yapının oluşmasında eski Anadolu ve Ön Asya medeniyetlerinin, Yunan ve Roma kolonilerinin, proto-Türk kavimleri ile birlikte eski Türk kavim ve boylarının son derece etkili oldukları ve bunların yerli Kafkas unsurları ile gerek kültürleşme, gerekse asimilasyon ve amalgamasyon yolu ile bütünleşerek Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısını oluşturdukları ve biçimlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Araştırmamızın ileriki safhalarında Kafkasya'nın etnik yapısı ile, sosyo-kültürel yapısını oluşturan "sosyal tabakalaşma", "geleneksel hukuk", "aile", "din" gibi kurumlara

yönelik inceleme ve analizlerimiz de "tarihî perspektif"te ortaya konan sonuçları doğrulayacaktır.

BÖLÜM V

KAFKASYA'DAKİ ETNİK TOPLULUKLAR

5.1. ABHAZLAR-ABAZALAR

Abhazlar İngur ırmağından kuzeye doğru Kafkas dağlarının güney eteklerine ve Karadeniz kıyıları boyunca Adler'in ötesine kadar uzanan bölgede yaşarlar. Abhaz-Adige zümresinden bir Kafkas kavmi olan Abhazlar kendilerine "Apsua" derler.

Abhazlar beş boya bölünmüşlerdir. Bunlar Karadeniz kıyısı boyunca kuzeyden güneye Cigetler, Abzıblar, Ahçipsalar'dır. İç kesimlerde ise kuzeyde Zamballar (Hırps ya da Tzaballar) güneyde Aybgalar'dır.

M.Ö. 13-12. yüzyıllarda kurulmuş olan Kolhide Krallığı'nda yaşayan Abhazlar M.S. 2. yüzyılda bu krallığın Romalılar tarafından yıkılmasıyla Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmişlerdi. Bu tarihten sonra Abhazya pek çok yabancı devlet ve kavmin istilası altında yaşadı.

Abhazlar antropoloji bakımından diğer Kafkasyalı kavimlerden oldukça farklıdırlar. Mısırlılar, Yunanlılar, Romalılar, İskitler, Gotlar, Araplar, İranlılar, Selçuklular, Osmanlılar gibi birçok kavim ve devletlerin istilasına sahne olan Abhazya'da, bu istilalar Abhazların etnik yapılarına ve antropolojik tiplerine etki yapmıştır. Uzun kafatası, düz burun, mavi göz, parlak sarı saç bunları diğer Kafkas kavimlerinden ayıran antropolojik özelliklerdir.(1) Ancak Avrupalı bilimadamı A.Byhan kendi gözlemlerine dayanarak daha farklı bir Abhaz tipi belirlemektedir. Byhan Abhaz tipini şöyle tarif etmektedir:

> *"Abhazların boyları orta, bünyeleri sağlam, yüz hatları solgundur. Alın biraz yassı, burun kısa, düz ya da konveks(dış bükey)dir. Yüz rengi mat esmer, gözler, saçlar ve sakal koyu esmer yahut siyahtır. Mavi gözler ve açık renk saçlar nadirdir. Memleketin güney kesiminde olan Samurzakanlar Gürcülerle karışmış olup daha büyük, daha kuvvetli ve daha yumuşak hatlara sahiptirler"* (Byhan 1961:12).

Abhaz dili Kafkas dillerinin kuzey grubunun batı ya da Abasg-Kerket bölümünün başlıca bir koludur. Abhazca telaffuz bakımından Kafkas dillerinin en ahenksiz ve en zor

---

(1) "Abhazlar". İnönü Ansiklopedisi, 1981,1:75.

olanıdır. Bu dilde bulunan 77 fonemden vokaller basit, konsonantlar ise çok karışıktır. Çok ilkel olan bu dilin yapısı, kelime kırıntısı ve yıkıntısı haline gelmiş küçük ögelerin yanyana yapışmasından ibarettir. Bir çok kavramlar cümlenin ağırlık merkezi olan fiilin çekilmiş gövdesine giren ek unsurlarla ifade edilir.[1]

1777 yılında Trabzon'da doğan ve Venedik Mekhitarist Manastırında yetişen alim rahiplerden Per Minas Bıjışkyan 1817 yılında Karadeniz sahillerini adım adım dolaşarak gözlemlerini "Pontos Tarihi" adlı kitabına yazmakla beraber, o bölgelerin eski tarihî devirlerine ait bilgileri de eserine kaydetmiştir. Bu bakımdan Per Minas Bıjışkyan'ın "Pontos Tarihi" adlı eserinde Abhaz ve Adige halklarının 19. yüzyıl başlarındaki sosyo-kültürel yapıları ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Bıjışkyan'ın aşağıda bazı bölümlerini verdiğimiz, Abhazlar'la ilgili gözlemleri onların 19. yüzyıl başlarındaki sosyal yapıları, dinleri ve eski inançlarına ışık tutacak niteliktedir. Bıjışkyan'ın Abhazlar'a ilişkin verdiği bilgiler şunlardır:

> *"Abazalar (Abhazlar) putperest ve ağaca tapan bir topluluk oldukları halde haçtan çok korkarlar ve ona da taparlar. Abhazlar büyücü ve falcıların baklaya ve hayvanların kürek kemiğine bakarak yaptıkları kehanetlere inanırlar. Haç üzerine yemin eder ve hırsızları korkutmak için sakladıkları şeylerin yanına haç koyarlar. Pek çok batıl itikadlara bağlı kalmış olan bu insanlar yeni şeyler öğrenmekten çekindikleri için oldukları gibi kalmışlardır.*
>
> *Abhazlar davalarını şu suretle görürler.İhtiyarlar "samalta" dedikleri yerde toplandıktan ve tarafları iyice dinledikten sonra ayrı bir yere çekilerek kendi aralarında kararlarını verir ve ilan ederler. Kararı beğenmeyip riayet etmeyen ağır cezaya çarptırılır. Rüşvet ve gaddarlığı asla sevmezler, nizam ve örf-âdetlerine karşı geleni şiddetle cezalandırırlar. Kitap ve yazılı kanunları olmayıp,işlerini tabiî sevkle yürütürler.*
>
> *Abhazlar reis ve hâkim olan şeflerden başlıcalarına şu isimleri verirler:*
>
> *Çaçba(kral)*
>
> *Açba(bey)*
>
> *Nalipa(derebeyi)*

[1] "Abhazlar".İnönü Ansiklopedisi, 1981,1:75-76.

Maan(bölükbaşı)

Çirik(zabit)

Dzumba(küçük zabit)

Daba(kabile reisi)

Lakirba(ırsi ve asil bir mevki)

En büyükleri Çaçba bu şefler tarafından seçilir.

Abhazlar ticarette ve hırsızlıkta usta insanlardır. Çok basit ve yabani bir hayat tarzları vardır. Yemekte aşırıya kaçmadıkları (mutedil oldukları) halde, içkiye çok düşkündürler. Memleketleri dağlık olduğundan buğday ve sebze kıt yetişir ve yiyecekleri genellikle et, peynir ve mısır unundan yapılmış bir nevi hamurdan ibarettir. Elbiselerini siyah kıldan kendileri örerler ve yaz kış aynı şeyi giyerler.

Abhazlar yabancılara çok iltifat ederler, fakat esir olursa merhametsizce satarlar. Onların içine düşen bir yabancı derhal diz çökerek bir Abhaz'ın elini tutup başka birisinin huzurunda "konak" deyince, misafir olarak kabul edilir ve kimse kendisine dokunamaz. Aynı konakban Abhaz kaç kişiye de "konak" verse hepsi dokunulmaz hale gelir, fakat dışarıda tek başına görülünce tutup esir olarak satarlar. Bu suretle yeminle misafir kabul etmek âdeti onlarda o derece kudsi bir şey sayılır ki konakban, tutmak isteyenlere karşı misafirini hayatı pahasına da olsa savunur. Bu adamlar yabancılara o kadar iltifat gösterirler ki misafiri senelerce alıkoyar, kız ve oğlanlarına sabah akşam ona hizmet ettirirler. Son derece namuslu olan bu adamlar birisinde ahlaksızlık görünce tereddüt etmeden satarlar veya öldürürler.

Abhazlar Tapşi dedikleri büyük ağaçlara taparlar, aynı zamanda ikon, haç ve incile de hürmet ederler. Bazı yerlerde eski kiliselerin içinde dua gibi şeyler okurlar. Eskiden hristiyan oldukları için perhiz âdetleri vardır. Tenefe dedikleri paskalya yortusunu bilirler ve o gün ölülerin ruhuna yemek dağıtırlar.

Abhazlar'da bekar gençler evleninceye kadar sakallarını asla traş etmezler. Evlenince traş olurlar ve ölünceye kadar sakalsız kalırlar. Akrabalardan kız almazlar. Büyük nişan merasimi yaparak her evden getirilen eşyayı ağacın dibine yığarlar. Ellerinde tılsım gibi şeyler tutmuş oldukları

halde hep birden "Tapşi Meyrem" diye bağırarak dua ederler. Sonra yer içer, toplu halde oynarlar. Nişanlanmak isteyen oğlan mendilini çıkarıp alnına sürer ve beğendiği kızın omuzuna koyar. Kız da oğlanı beğenmişse aynı mendili kendi alnına sürdükten sonra koynuna koyar. Nişan bu suretle kıyılmış olur. Evlenme merasimleri de, ihtiyarların önünde rıza gösterildikten sonra aynı suretle yapılır. Evlilikte ahlaksızlık yapanı tutup denize atarlar ve kimse korumaya kalkışmaz.

Abhazlar ölüleri yıkadıktan sonra gömerler. Göğüslerini döver ve kırk gün matem tutarak siyah giyer ve traş olmazlar. Gelen geçenin yiyip dua etmesi için mezarın yanına yiyecek koyarlar ve kırk gün mumlar yakarlar. Kırk günlük matem bittikten sonra akraba ve dostlar tekrar mezarın etrafında toplanarak feryad eder, sonra da koyunlar keserek, yer içer ve oynamaya başlarlar. Sohum'dan elli mil uzakta Soğuksu Abhazları ölülerin başlarını traş ettikten sonra gömerler" (Bıjışkyan 1969:79-81).

14-15. yüzyıllarda Abhazlar'dan ayrılarak Kafkas dağlarının kuzeyine göç eden ve kendilerine Aşuva, Aşkaruva adlarını veren bazı etnik gruplar Abaza (ya da Abazin) adıyla tanınmaktadırlar. Karaçaylıların kuzeyindeki düzlüklerde ve hafif engebeli arazilerde, Kuban ırmağı civarında yaşayan Abazalar Aşuva ve Aşkaruva adlarıyla iki bölüme ayrılmışlardır. Kendi aralarında altı alt kola ayrılan Aşuvalar için Karaçaylılar ve Nogaylar kendi dillerinde "Altı kesek Abaza" (Altı parça Abaza) adını kullanırlardı. İsimlerini kendi beylerinden alan bu altı grubun adları Loo, Biberd, Dudaruk, Kılıç, Cantemir ve Kaçua idi. Abazaların Aşkaruva bölümü ise Tam, Bağ, Mısılbiy, Kızılbiy (Kızılbek), Başılbiy, Barakey, Şegerey adlı yedi gruptan oluşuyordu (Habiçoğlu 1993:34).

5.2. ADİGELER

Kafkasya'nın batı kısmında Karadeniz sahilinden Kuban ırmağı havzasına kadar olan geniş bölge ile Terek ırmağı havzasında yaşayan ve kendi aralarında Abzeh, Şapsığ, Bjeduğ, Natuhay, Hatıkoy, Temirgoy, Besleney, Kabardey gibi çeşitli kabilelere ayrılmış olan Kafkas halkı kendilerini "Adige" adıyla tanımlar.

1864 yılında Adige kabileleri Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına sürülmeden önce Batı Kafkasya'daki Adige kabilelerinin etnik dağılımı şu şekildeydi:(Bkz: Harita-3)

ABZEHLER (ABADZEHLER):

Abzeh ya da Abadzeh kelimesi "Abazeler'in (Abazalar'ın) ötesinde oturanlar" anlamına gelir. Abazalar'ın kuzey komşuları olan Abzehler'in kökeni Kaçmez ve Vozdemir (Özdemir) adlı iki aileye dayanmaktadır (Aydemir 1988:57). Diğer Adige kabilelerine göre en demokrat kabile olan Abzehler arasında prens (Pşi) tabakası yoktur ve asillerin nüfuzu daha az, sınıf farklılıkları daha az belirgindir (Habiçoğlu 1993:31). Şhaguaşe, Kuban, Laba, Psekups ırmakları ve bunların kolları üzerinde yaşarlar.

ŞAPSIĞLAR (ŞAPSUĞLAR):

Kabile isimleri "At yetiştiriciler" anlamına gelen Şapsığlar Kuban ırmağının güneyindeki düzlük ile Kafkas dağlarına kadar uzanan bölgede yaşarlar. Doğudan Bjeduğlar ve Abzehler, batıdan Natuhaylar ile çevrilen Şapsığlar da Abzehler kadar demokratik ve sınıf ayırımı az bir Adige kabilesidir. Güldenstaedt, Pallas gibi araştırmacılar onları Abazalar arasında sayarken, Bronevski onları Adige-Abaza karışımı olarak kabul etmektedir (Aydemir 1988:58). Natuhaylar'ın da Şapsığlar'dan ayrılmış bir kitle oldukları ileri sürülmektedir (Habiçoğlu 1993:29). Şapsığlar'ın Tuapse yakınlarında oturan kolonilerine "Küçük Şapsığlar", dağların kuzeyinde Kuban ırmağına doğru oturan ana kütlelerine "Büyük Şapsığlar" adı verilir.

BJEDUĞLAR (BJEDUHLAR veya BJEDUKLAR):

Doğudan Temirgoylar (Kemirgueyler), batıdan Şapsığlar, güneyden Abzehler, kuzeyden de Kuban ırmağı ile çevrelenen bir bölgede yaşayan Bjeduğlar Ruslar'ın 19. yüzyıl başlarındaki baskılarına kadar Kuban ırmağının kuzeyinde otururlardı. Daha sonraları Rusların gelmesi ve buralara Rus Kazakları'nın yerleştirilmesi üzerine Kuban ırmağının sol tarafina göç ederek Şapsığlar'la Temirgoylar arasındaki büyük düzlüğe yerleştiler.

NATUHAYLAR (NATUHAÇLAR):

Karadeniz kıyılarında, Taman yarımadasından kıyı boyunca Şapsığ, Ubıh ve Abzeh bölgelerine kadar uzanan alanda yaşayan Natuhaylar Anapa ve Novorossiski çevrelerinde daha yoğun olarak bulunuyorlardı (Habiçoğlu 1993:30).

JANELER:

1778 yılına kadar Kuban ırmağının sağ kıyılarında oturan Janeler, Ruslar'ın yaklaşması üzerine Kuban'ın sol kıyısına çekilmişlerdi. Bjeduğlar tarafından Kara Kuban

adası ile Moziçepsi (Kızılorman) bölgesine sürülen Janeler büyük ölçüde Şapsığ ve Natuhaylar'a karışarak eridiler (Habiçoğlu 1993:30).

TEMİRGOYLAR (KEMİRGUEY-KEMGUY-ÇEMGUYLAR):

Kuban, Laba, Şhaguaşe ırmakları arasındaki bölgede oturan Temirgoylar "Adamey", "Yegerkoy" ve "Kiray" adlı üç gruptan meydana gelirler. Yaşadıkları bölge kuzeyden Kuban ırmağı, doğudan Besleneyler, batıdan Bjeduğlar, güneyden ise Abzehler ile çevrilidir.

HATIKOYLAR (HATKOY-HATUKAYLAR):

Şhaguaşe ve Psıp ırmakları arasında oturan Hatkoylar küçük bir Adige kabilesidir ve Şapsığ, Natuhay, Temirgoy kabileleri arasına dağılmışlardır (Aydemir 1988:60).

BESLENEYLER:

Büyük ve Küçük Laba vadileri ile Urup ırmağı havzasında yaşayan Besleneyler ayrıca Kuban ovası ile Fars ve Psefir vadilerine kadar da yayılmışlardır.

Besleneyler Kabardeyler'in bir kolu sayılmaktadır. Kabile isimleri Kabardey prenslerinden "Beslan"ın adından gelir.

KABARDEYLER (KABARTAYLAR):

Adige kabilelerinin en kalabalığı ve sosyal-siyasî açılardan en örgütlenmişi olan Kabardeyler Büyük ve Küçük Zelençuk havzalarından Vladikafkaz'a kadar uzanan ve Kuma ile Terek ırmaklarının yukarı kollarının suladıkları geniş bölgede yaşamaktadırlar. Batılarında Besleney ve Abazalar, doğularında Çeçenler, güneylerindeki dağlarda ise Karaçay-Malkar ve Oset halkları yaşamaktadır. Kabile adları "Kabarda Tambiy" adını verdikleri cedlerinin adından gelir. Bu adı Hazar Türkleri'nin "Kabar" boyuna bağlayan tarihçiler de vardır. Feodal sistem ve sosyal tabakalaşma açısından Kafkasya'daki en gelişmiş toplumdurlar. Bölgeleri çeşitli prens soylarının idaresinde Büyük Kabardey ve Küçük Kabardey olarak ikiye ayrılmıştır.

Yukarıda saydığımız Adige kabileleri dışında nüfusları birkaç bin kişiyi geçmeyen Mahoş, Çebein, Hegak, Hetuk, Gruun, Hakuç adlı küçük Adige etnik toplulukları da vardı. Bunlar zamanla büyük kabileler arasında asimilasyona uğrayarak varlıklarını yitirmişlerdi.

Adigelerle Abhazlar arasında bir etnik grup görünümünde olan Ubıhlar da Adige kabileleri arasında sayılabilirler. Bunlar Pekh ya da Piokh diye de adlandırılırdı. Karadeniz kıyısında Şhaguaşe ve Pçeha ırmaklarının kaynaklarına yakın bölgelerde, Şaşe (Soçi), Hamiş

(Hosta), Zuebze ırmakları ve kollarının suladığı topraklarda yaşarlardı. Şapsığ, Abzeh ve Abhazlar ile sınırları vardı.

1864 yılında tamamı Osmanlı topraklarına sürüldükleri için bugün Kafkasya'da Ubıh kalmamıştır. Şapsığ ve Abzehler arasında öz dillerini yitirerek onların dillerini benimseyen Ubıhlar arasında bugün Ubıhça ölü bir dil haline gelmiş ve Ubıhça bilen kimse kalmamıştır.

Adigeler yaşadıkları bölgeye "Adigey" adını verirler. Yunanlıların ve daha önceleri İyonyalıların Kafkasya kıyılarında koloniler kurdukları M.Ö. 6. yüzyılda Adigey'de çok sayıda yerli kabileler ve küçük etnik gruplar bulunuyordu. Bunlardan Azak denizi kıyısında bulunanlar kendilerine "Mıutveher" adını veriyorlardı. Bunların Yunanlıların Meot adını verdikleri halk oldukları sanılmaktadır. Meotlar Karadeniz kıyısında oturan Sind, Kerket, Toret, Pses, Dane, Hanioh, Zih, Abasg gibi halklara "Dehher" ya da "Adehher" adını veriyorlardı. Bu kelime "öbür denizliler" anlamına geliyordu. Adige adının Adehher isminden ortaya çıkmış olabileceği ileri sürülmektedir (Aşemez 1973:37).

M.Ö. 2-1. yüzyıllarda İskitlerin ardından gelen Sarmatlar Adigey topraklarının çoğunluğunu ellerine geçirdiler ve Kafkas sıradağları yamaçlarına dayandılar. Arkeolojik buluntular Adige-Sarmat ilişkilerini belgelemektedir. Eski mezarlarda büyük Sarmat kılıç, demir gem ve ağır mızrak uçlarına rastlanmaktadır. Bütün bu buluntular Sarmat kültürünün Adigeler'e de geçmiş bulunduğunu kanıtlamaktadır (Aşemez 1973:42). Hunlar eski Adige kavimleri olan Sind-Meot'ların bir kısmını yok ettiler, kalanını da önlerine katıp dağlara sürdüler. Bu durumu belgeleyen 4-6. yüzyıllara ait yerleşme izleri arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Orta çağa ait belgelerde Adigeler'den Zih ve Kasog adları ile bahsedilmektedir. 8. yüzyıl sonu ile 9. yüzyıl başlarına ait Bizans yazarı Epiflanni'nin yazılarında Kasog ve Zih adları ayrı olarak zikredilmektedir. Bizans imparatoru Konstantin Bagrianorad da 10. yüzyılda Kasog ve Zihleri ayrı olarak belirtir. Fakat 10. yüzyıl Arap yazarı Masud'dan itibaren bunların hepsine birden Kasog adının verildiği görülmektedir. Masud şöyle yazar:

> "*Alanlar'a komşu olarak (Kafkas) dağları ile Karadeniz arasında Kasog adlı kavim yaşamaktadır. Alanlar onlardan çok daha güçlüdürler.*"

Tmutarakan prensliği döneminde (10-12. yüzyıllar) eski Ukrayna yazarları da Adigelere Kasog adını verirlerdi (Aşemez 1973:44).

10. yüzyıla ait Rus belgelerinde Kuzey Batı Kafkasya'da yaşayan Kasog adlı tek bir kavmin varlığından bahsedilir. Kuzey Batı Kafkasya'da müstakil dil konuşan ayrı kabilelerin ortaya çıkışı 10. yüzyıla rastlar.

Orta Çağa ait eski Adige mezarlarında desenli ve çeşitli biçimlerde kap-kacaklara, İran'dan gelme demir gemlere, eski Slav, Alan, Bizans, Gürcü, Ermeni ve Arap eşyalarına rastlanmaktadır. Adigeler değerli Bizans ve İran taşlarından başka, Azak'tan tuz, Dağıstan ve İran'dan giyecekler, miğferler ve silahlar, Bizans, Gürcistan ve Rusya'dan değerli eşyalar, mâdenî haçlar ve azize heykelcikleri alıyorlardı. Bu son bilgiler Adigeler arasında Orta Çağda hristiyanlığın yayıldığını da ortaya koymaktadır (Aşemez 1973:46).

1404 yılında Kafkasya'da bulunan Avrupalı başpiskopos Johannes de Galonifontibus "Zikia" adını verdiği Adigey'de "Zih" adını verdiği Adigeler arasında bulunmuş ve onlarla ilgili önemli bilgiler kaydetmiştir. Galonifontibus'un 1404 yılında Adigeler için yazdıkları şöyledir:

> *"Deniz kıyısında yaşayan Zihler (Adigeler) Yunanlıların dinini benimsemişlerdir ve ayrıca kendilerine göre ibadetleri ve dinî törenleri vardır. Paskalyadan önceki perhiz günlerini kırk gün değil elli gün olarak tutarlar. Noelden önceki bir ay ve Cuma günleri de oruç tutarlar. Kiliseleri, ikonları ve yortuları Yunanlılarınki gibidir. Büyük yortularda ve Pazar günleri hayvan kurban ederler. Kurbanın etleri dağıtılır ve yenilir. Kurbanın başı ise yaşlılara ya da fakirlere verilir veya yüksek ağaç dallarına asılır. Böylece kutsal ruhları doyurduklarına inanırlar. Kilisenin yanında üzerinde haç bulunan bir ağaç vardır. Bu ağaca "Allahın ağacı" derler. Bu ağacın dallarına çeşitli semboller, hayvan kafaları asılmıştır. Keşişleri yoktur. Bunlar büyük hırsız ve dolandırıcıdırlar. Bir köy diğer bir köye açıkça saldırır ve erkeklerle oğlan çocuklarını esir edip kaçırır. Daha sonra deniz kıyısında bunları derhal köle tüccarlarına satarlar. Yaptıkları tek iyi bir şey vardır: Kilise ve "Allahın ağacı" dedikleri ağacın yanında çizilmiş büyük bir daire vardır. Bunun içinde bulunan şeylere hiç kimse dokunmaya cesaret edemez. Fakat bu dairenin dışında bulunan bir şeye ilk kim elini sürerse onun olması bir kuraldır. Bu kural özellikle deniz kıyısında yaşayanlar arasında geçerlidir. Onlar bir deniz kazasından kurtulan insan ve malları Allahın hediyesi olarak kabul ederler ve kurtulan erkekleri esir edip domuz karşılığında satarlar. Bu insanlar kendi ülkeleri dışında, her tür işte çok hünerli ve zeki kimselerdir. Bu ülkenin sınırları*

batıda Karadeniz, kuzeyde Tatarlar ülkesi, doğuda Kafkas dağları ve Gürcistan, güneyde Abhazyadır" (Tardy 1978:93).

17. yüzyıl ortalarında Kafkasya'da bulunan ünlü gezgin Evliya Çelebi, seyahatnamesinde "Çerkes vilayetleri" dediği Adigey bölgesi ve Çerkesler dediği Batı Kafkasya Adige halkı ile ilgili şunları yazmıştır:

"*Çerkes beyleri: Taman adasından doğuda yetmiş konak, tâ Elbruz dağlarına varıncaya kadar salyane ile kırk adet Çerkes beyleri vardır. Osmanoğullarının seferi olsa bunlar Kefe paşası ile sefere çıkarlar. Azil ve tayinleri yine Osmanlı elindedir. Bir bey ölse, yeri oğluna yahut akrabalarının en layıkına verilir... Özdemir oğlu Osman Paşa (1580) zamanından beri Osmanoğullarına itaat edegelmişlerdir... Vakıa müslüman ve bir mezhebde değillerdir. Ama Allah daha ziyade ede, sevimli bir dağ adamlarıdır ki,müslümanlık ve kafirlik nedir asla bilmezler. Ama ahiret gününü de inkar etmezler, garib kimselerdir*" (Evliya çelebi 1970:237).

"*İlk Çerkezistan hududu Şefake Çerkes köyüne geldik. Bu diyarda köye "kabak" derler. Bu köyler halkı asidir. Çok şiddetli, asabi ve hiddetli mel'un kavimdir. Ama gayet bahadır, seci, yarar ve namlı yiğitlerdir*" (Evliya Çelebi 1970:255).

"*Çerkesçe'de Pşikoy diye beylerin oturduğu yere derler. 550 saz örtülü, çit örtülü, ikişer kapılı evlerdir. Ama bu memlekette para, çarşı, pazar, han, hamam, kilise yoktur. Kâfir ve müslüman değillerdir. Kendilerine kâfir derseler kızarlar, behey müslüman desen göz yumarlar. Haşır ve neşri inkar ederler. İnsan ot gibi biter, mahvolur derler. Bir alay dağî adamlardır. Çarşı pazarları olmadığından mallarını birbirleriyle değiş tokuş ederler. Ama evlerinde sanatkârdırlar*" (Evliya Çelebi 1970:257).

"*Çerkes dili saksağan kuşu dili gibi acaibdir. Kaleme gelmez, işitmek gerektir. Boğazdan, avurttan, dil altından ses çıkar. Bu aciz kul, dünya seyyahı ve adem nedimi, riyasız Evliya bir senedir ki yedi iklimde onsekiz padişahlık yer dolaştım. Her diyarın dilini bir miktar öğrenip yazdım. Ama bu Çerkes dilini yazamadım. İnşallah himmet edip onu da yazarız*" (Evliya Çelebi 1970:262).

"Çerkes kavminin kıyafetleri: Hepsi kıllı kebeden siyah takke giyerler. Koyun yününden ince, siyah, daracık abadolama giyip orta kuşak gezerler. Zenginleri kuzu kürkü giyerler. Ayaklarına altı bütün çarık giyerler. Mirzaları sahtiyandan ve üstten dikilmiş mestler giyerler ki ayaklarından zor çıkar. Fukaraları kış günü yırtmacı, yakası olmayan kalın kıllı bir kebe (yamçı) giyerler. Hatta savaş sırasında bu kebeyi (yamçıyı) yüzüne tutup cenge girince karşılarında hiçbir silahşör duramaz. Sanki o kebe (yamçı) onların kaleleridir. Kılıçlarının uçları dört ve üç köşe mızrak gibidir. Önce düşmana dürtüp, sonra kılıçla çalarlar. Tüfek atanları pireyi gözünden vururlar. Bu diyarda demir kır at ve siyah at çok makbuldür. Ama gayet hırsız kavimlerdir. Hatta bu diyarda hırsızlık etmeyenlere yiğit değildir diye kız vermezler. Canlı at, koyun, sığır, esir, zırh ve külah gibi şeylere "baş" ve "mal" derler. Şimdi iş ve güçleri birbirlerinin köylerini vurup geçinmektir. Ama öyle hırsızdırlar ki gözden sürmeyi çalıp, göz yerinde kalır. Ama misafirlerinin bir tane eşyası uğruna canlarını verirler" (Evliya Çelebi 1970:263).

"Atları başları ucunda ve silahları yanlarında yatarlar. Kışın büyük meşe ağaçlarını evlerinin ortasında yakıp etrafında ısınırlar. Fukaralarının yatakları ottandır. Yastıkları koyun derisindendir. Ama mirzalarının evleri temiz kilim, kebe ve keçelerle döşelidir. Misafirhanelerinde birkaç Çerkes hiç uyumayıp misafirleri hırsızlardan korurlar. Garib dostu adamlardır. Ama bir kötü şeyleri vardır. Yüz yaşında olanlar bile sakalını traş ederler. Başı traş edip kulaklarının üstlerinde iki yanlarında saçları sarkar. Bazı fukaraları yemekten sonra ellerini saçlarına sürerler. Ama ayanları ellerini yıkayıp silerler" (Evliya Çelebi 1970:264).

"Çerkes köylerinin etrafı kale duvarı gibi dört kat ağaçlarla örülmüştür. Çünkü Çerkes kabileleri birbirine düşman olduğu gibi, bütün Abaza kabileleri de Çerkeslere düşmandır ve cenk ederler. Onun için bu Çerkesler on yıl bir yerde, bir köyde oturamazlar. Çerkeslere kafir desek aman vermeyip öldürürler. Lailaheillallah derler. Ama semiz domuzları kuyruğundan yerler. Oruç tutmazlar, namaz kılmazlar. Domuzu olmayanı köye koymazlar. Fakat evlerine bir misafir gelse malını ve canını öyle korurlar ki, senin uğruna ölürler. Neleri varsa yedirirler. Giderken küçük bir hediye verirsen çok sevinirler" (Evliya Çelebi 1970:268).

"Ademi kavmi ağaca taparlar. Bunların taptıkları ağacın boyu gayet yüksek, yaprakları sarı, misk ve zafran gibi kokar. Bu yaprağı bir kimse elinde ovalasa kokusu bir hafta gitmez. Ağacın alt kısmını 22 kişi elele tutuştuk, güçle kucakladık... Herkes bu ağaca bir demir parçası çakmıştır. Öyle ki gövdesi baştanbaşa demire garkolmuştur. Ağaca tapanlar bu ağaca bir çivi çakan kimseyi bu ağaç cehennem azabından kurtarırmış derler" (Evliya Çelebi 1970:270).

"Bu Çerkesler'de akça, pul yoktur. Bölme diye bir hesapları vardır. Kırk ağaç değer bir şeye bölme derler. Bir kuruşluk şeye üç bölme derler. At ve sığıra baş derler. Ama bir esir oğlana ve kıza yüzbaş derler" (Evlıya Çelebi 1970:273).

"Bozodok köyü konağı: Bozodok (Bjeduğ) beyi Azamat-Geriy burada oturur, üç bin askeri vardır. Sarp Abaza dağlarında olduklarından dağlarında kaplan, vaşak çoktur. Bunlar diğer Çerkesler gibi ölülerini yere gömmezler. İri meşe ve pelit ağaçlarını hendek gibi oyup, ölülerini içine koyarlar ve sıkıca kaparlar. Sanduğun baş ve ayak tarafına birer delik delerler ve sanduğu ağacın dalları arasına koyarlar. Sanduğun içine arılar girip bal yaparlar. O vakit ölünün cennetlik olduğuna inanırlar. Eğer arılar bal yapmazsa cehennemliktir diye ağlarlar. Güya ölüleri sanduğun başucundaki delikten cenneti, ayak tarafındaki delikten cehennemi seyrederlermiş" (Evliya Çelebi 1970:274).

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl ortalarında Adige'lerin sosyo-kültürel yapıları ile ilgili verdiği bilgiler 19. yüzyıl başlarında Adigeler arasında bulunan Bıjışkyan'ın verdiği bilgilerle de teyid edilmektedir. Bıjışkyan "Pontos Tarihi" adlı eserinde Adigeler hakkında şunları yazmaktadır:

*"Anapa civarı Adigelerinde (*yazar Abazalar olarak yazmıştır*) "konak" âdeti Abazalar (*Abhazlar*)dakinden daha güçlüdür. Burada konakbanı olmayanın vaziyeti çok tehlikeli olur. Osmanlı sınırından bunların içine gidecek olanların emniyetleri için konakban tutmaları zaruridir. Konakban, hangi milletten olursa olsun misafirine çok iyi bakar. Onu istediği müddetçe evinde alıkoyar, işlerine yardım eder ve başkalarından korumak için daima yanında bulunur. Çünkü misafir yalnız bulunduğunda diğer Adigeler onu tutar ve hiç tereddüt etmeden esir olarak satarlar. Konakban'ın ev halkı da misafire aynı itinayı gösterir. Misafir memnuniyetle ve teşekkür ederek ayrıldığı zaman bunu*

kendileri için büyük şeref sayarlar ve tekrar gelişinde daha çok sevinirler. Fakat şayet başka birisine misafir giderse, bunu kendilerine karşı bir hakaret sayar ve kin bağlarlar.

Anapa civarındaki Adigeler büyük ağaçlara taparlar ve bu ağaçları çeşitli eşya ve çiçeklerle süslerler, kılıç ve silahlarını da onlara asarlar. Bütün ayinlerini ağaçların altında yapar ve bazan da sabahları işe başlamadan önce onların etrafında dönerek dua ederler. Bu ağaçperest insanlar ağaçların yanına diktikleri Tapşi denilen kazıkların önünden geçerken başlarını açarak secde ederler. Dualarında Meryem Ana'yı anarlar ve kimliğinden habersiz oldukları halde "Meyremok" yani Meryemoğlu dedikleri İsa'ya çok hürmet gösterirler.

Adigeler yıldırım isabeti ile ölenleri şehit addeder ve bunun için yedi gün yedi gece şenlikler yaparlar. Ölüyü şimşekten vurulduğu yerde bir ağaca koyarak üç gün orada, üç gün de evinde eğlenip oynadıktan sonra "Taşkhor Yovağ" yani Allah'ın oğlu vurdu diyerek gömerler. Bu âdet eski Romalılar'da da mevcut olup, yıldırım çarpan adam ölmezse Zeus'un oğlu sayılır ve soyu asil sınıfına dahil edilirdi.

Adigelerin ne yazısı, ne de kanunu olmadığı için davalarını kendi âdetlerine göre ve tabiî bir sevkle hallederler. Hunhar insanlar değil, iyi yürekli fakat hırsızlığa çok düşkün adamlardır. Sahile yakın yerlerdeki Adigelerin çoğu müslüman olmuştur. Fakat putperestlik âdetlerini de yaşatmaktadırlar.

Yabancı misafire hürmet ederler, fakat misafir olmayan birisini tutunca esir olarak satarlar. Uzakta bir yabancıyı görür görmez atları ile yetişir ve kement atarak adamı yakalar ve atlarını sürerler. Bu suretle tutulan biçare adamı arkalarından koşturur ve kendi aralarında satarlar.

Kabardey Çerkesleri kabile reisi(prens), asiller ve avam olmak üzere üç sınıfa ayrılırlar. Reisler (prensler) mübarek şahsiyetler telakki edilip çok itibar görürler. Gerçi kıyafet, ikametgâh ve yiyecekleri ile basit halktan ayrılmazlar.

Kabardeyler, yazılı kanunları olmayıp eski âdet ve geleneklerine göre hareket ederler. Büyük bir mesele veya teşebbüsleri olduğu zaman bütün halk

toplanır, baş reis(prens) yapılacak işi teklif eder, ihtiyarlar halk namına karar verirler. İhtiyarlarına karşı büyük hürmet ve itimat besleyen halk hiç itiraz etmeden razı olur.

Kabardeyler Plinius'un dediğine göre Kafkasya sakinlerinden Hun veya Hazarlardan inmişlerdir. Tarihçi Konstantin ise Kabardey'lerin doğudan gelmiş Kabari'ler olduklarını ve memleketlerine bundan dolayı "Kabarta" denildiğini söyler" (Bıjışkyan 1969:84-86).

A.Byhan Adigeler hakkında şunları kaydetmektedir:

"*Adigeler mağrur, intikamcı, sinsi ve savaşçıdırlar. Dayanıklı süvari ve piyadedirler. Abhazlar Adigeler'e benzer durumda olup, büyük bir öfkecilik ve sebatsızlıktan başka, geveze ve naziktirler. Megreller gibi sağlam ve hırsızlık şöhretinden yararlanırlar*" (Byhan 1961:12).

Ritter Adigeler hakkında şu bilgileri vermektedir:

"*Adigeler güzel vücutları ile ünlüdürler. Hareketleri asil ve uyumludur. Çoğunlukla küçük ve zarif olan Adige kadını koyu siyah saçlara, parlak ve manalı gözlere sahiptir. Adigeler'de çocukların gerçek bir eğitiminden bahsedilemez. Erkek çocuklara binicilik sanatı, kız çocuklara ev işleri öğretilir. Adigeler'de aşırı içki düşkünlüğüne rastlanmaz. Yaşlılara karşı son derece saygılı ve çok misafirperverdirler. Diğer taraftan kan davası vazgeçilmeyen bir yasa, korsanlık ve hırsızlık mizaçları olmuştur. Eğlence olarak savaş oyunlarını severler ve ozanlarıyla birlikte şarkı söylemeye bayılırlar*" (Ritter 1977:10).

Adigelerin etnik oluşumunda İskit, Kimmer, Alan, Hun, Bulgar, Hazar, Kıpçak gibi eski Türk kavimleri ile Sarmat gibi İran (Hind-Avrupa) kavimlerinin ve Yunan, Roma, Bizans medeniyetlerinin büyük rolü vardır.

Adige kabilelerine çok eski devirlerden beri birçok yabancı kabile, soy ve şahıslar karışmıştır. Bunlar tamamen Adigeleşmekle birlikte Adige ırkı, dili ve kültürü üzerinde önemli etkilerde bulunmuşlardır. Hazar Türkleri Adigelerin gelişmesinde yapıcı bir rol oynamışlardır. O zamana kadar daha çok Bizans kültürünün etkisi altında bulunan Adigeler Hazar Türkleriyle sıkı bir ilişki kurmuşlardır.

Hazar ve Macar (Bulgar) kökenli birçok aileler Hazar İmparatorluğunun çökmesiyle Adigelere sığınmış ve onlara karışmışlar, bazıları asiller sınıfına girmişlerdir. Karadeniz

kıyılarında koloniler kuran Yunanlılardan da Adigelere karışan unsurlar vardır. Kafkasya'da hristiyanlığı yayan Yunan rahiplerine Adigeler "Şogen" adını verirlerdi. Bugün çeşitli Adige kabilelerinde Şogen adını taşıyan aileler vardır. Aynı şekilde Kırım Tatarlarından, Osmanlı Türklerinden, hatta esir olarak alınmış Ruslardan, Ermenilerden, Gürcülerden ve başka halklardan Adigelere karışmış aileler çoktur. Özellikle Kırım Tatarları ile Adigeler arasında yakın ilişkiler kurulmuş, siyasî sebeplerle Kırım'dan kaçmak zorunda kalan Kırım hanzadelerinin çoğu Adigeler arasındaki atalıklarına sığınıp orada yerleşmiş ve Adigeleşmişlerdir. Adigeler arasında özellikle Kabardey ve Bjeduğ'larda bu gibi hanzadelere "Hanuko" adıyla bir asalet makamı verilmiş ve onların soyundan gelenler hanuko (han oğlu) adıyla anılmışlardır. Başka kavimlerin asilzade sınıfından Adigelerin arasına gelip yerleşenlere de asilzade ünvanı verilerek Adigeler arasında asimile edilmeleri kolaylaştırılmıştır (Metçunatuko 1975:8).

5.3. KARAÇAY-MALKARLILAR

Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz (Mingi Tav) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşayan Karaçay-Malkarlılar, tarih boyunca Kafkasya'da hâkimiyet kuran Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden ortaya çıkmış bir Kafkasya halkıdır.

Yaşadıkları bölge doğuda Çerek ırmağının kaynak havzasından batıda Laba ırmağının kaynak havzasına kadar uzanan ve Kafkas dağlarının en sarp ve yüksek bölümünü meydana getiren dağlık arazidir.

Kendilerine Tavlu (Dağlı) adını veren Karaçay-Malkarlılar, ayrıca kendi aralarında kendilerini yaşadıkları vadilerin adlarına göre Karaçaylılar, Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bızıngılılar ve Malkarlılar olarak çeşitli zümrelere ayırırlar. "Balkar" adı Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar vadilerinde yaşayan dağlıları tek bir isim altında toplamak isteyen Sovyet yönetimi tarafından uydurulmuş sunî bir etnik isim ve millet adıdır. Karaçay-Malkarlılar ayrıca kendileri için "Alan" adını kullanır ve birbirlerine "Alan" diye hitap ederler.

Karaçay-Malkarlılar günümüze gelene kadar Avrupa ve Rus kaynaklarında çok çeşitli adlarla anılmışlardır.

1404 yılında Kafkasya'da bulunan başpiskopos Johannes de Galonifontibus Karaçaylılara "Kara Çerkesler" adını vermiştir. 1635 yılında A.Lamberti de Karaçaylılara

"Kara Çerkes" adını vermiştir (Tavkul 1993:50). Tatarlar da Karaçaylılara "Kara Çerkes" adını verirlerdi (Byhan 1936:241).

Karaçay-Malkarlılara kendi dillerinde "Dağlı" anlamına gelen "Kuşha" adını veren Kabardeyler onları yaşadıkları bölgelere göre "Karçaga Kuşha", "Çegem (Şecem) Kuşha" ve "Balkar Kuşha" olarak adlandırırlardı.

19. yüzyıl sonlarında Rus literatüründe Karaçay-Malkarlılar için "Gorskiy Tatar" (Dağlı Tatar), "Gortsı (Dağlı) ve "Dağlı Kabardeyler" adları kullanılırdı (Tavkul 1993:51).

Kafkas halkları Karaçay-Malkarlılar için değişik etnik isimler kullanmaktadırlar. Adigeler Karaçaylılar için "Karaşey" ve "Kuşha", Abhazlar "Akaraç", Abazalar "Karça", Gürcü-Svanlar "Mukrçay", Osetler "Asi", Gürcü-Megreller "Alani" adlarını kullanırlar. Gürcüler de onlara "Karaçioli" derler. Malkarlılar için Gürcüler "Basiyani", Gürcü-Svanlar "Sabir", Abhazlar "Azuho", Osetler "Asson", Kabardeyler "Balkar" ve "Kuşha" adlarını kullanırlar (Miziyev 1991:135).

Karaçaylılar Elbruz dağının batı eteklerinde, Kuban ırmağının kaynak havzasında yer alan Hurzuk, Uçkulan, Kart Curt köyleri ile, daha batıdaki Duvut, Teberdi, Morh, Ishavat, Urup, Laba ırmaklarının yukarı kısımlarında yer alan köylerde yaşarlar. Mara, Cögetey, Zelençuk vadilerinde de Karaçay köyleri yer almaktadır.

Malkarlılar Elbruz dağının doğu eteklerindeki Bashan vadisi ile daha doğuya doğru yer alan Çegem, Holam-Bızıngı ve Malkar (Çerek) vadilerinin yukarı kısımları ile Köndelen, Aksuv, Hasaniya, Kaşha Tav, Karasuv, Gerpegej köylerinde yaşamaktadırlar.

Karaçaylılar hakkında Avrupa kaynaklarındaki ilk bilgiler 1404 yılında Kafkasya'da bulunan Johannes de Galonifontibus'un notlarıdır. Galonifontibus "Kara Çerkesler" adını verdiği Karaçaylılar hakkında şu bilgileri verir:

> "*Çerkesya ya da Zikia adı verilen ülke, Karadeniz'in arkasındaki dağların eteklerinde uzanır. Burada iki değişik halk yaşar. Yüksek dağların üzerindeki vadilerde yaşayan halk "Kara Çerkesler"dir. Aşağılarda deniz kenarında yaşayanlar ise "Beyaz Çerkesler"dir. Kara Çerkesler'i hiç kimse ziyaret etmez. Onlar da tuz ihtiyaçlarını karşılamanın dışında dağlarını asla terketmezler. Kara Çerkesler'in kendilerine özgü bir dilleri vardır*" (Tardy 1978:105).

1635-1653 yıllarında Kafkasya'da bulunan İtalyan misyoner A.Lamberti Karaçaylılar için şunları yazmaktadır:

"Kafkas'ın kuzey eteklerinde Karaçaylılar (Karaçioli'ler) yada Kara Çerkesler adı verilen halk yaşar. Onlara bu ad yaşadıkları dağlarda gök daima bulutlu ve karanlık olduğundan verilmiştir. Dilleri Türk dilidir, fakat hızlı konuştuklarında anlamak zordur. Beni hayrete düşüren şey, bu kadar garip dilleri konuşan çeşitli milletlerin ortasında Karaçaylılar Türk dilinin saflığını nasıl korumuşlardır? Kafkaslar'ın kuzeyinde eskiden Hun Türkleri yaşamışlardır. Karaçaylılar da Hunlar'ın bir dalıdır. Şimdiye kadar eski dillerini korumuşlardır"(Şamanlanı 1987:780).

1643 yılında Terek bölgesindeki Rus ordusu komutanı M.İ.Volinskiy yazdığı bir raporda "Malkar" köyleri ve Beştav (Pyatigorsk) yakınlarında yaşamakta olan "Karaçaylı Çerkesler" hakkında bilgi vermektedir (Mızı ulu 1994:29).

19. yüzyıl başlarında Kafkasya ve Gürcistan'ı gezen Avrupalı bilimadamı J.Klaproth Karaçaylılarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

"Adigeler (Çerkesler) bunlara Karçaga Kuşha derler. Tatarlar ise Kara Çerkes adını verirler. Onlar Kabardeyler'den önce Kabardey'e yerleşmişlerdi. Karaçay adını beyleri Karça'nın adından alırlar. Mingi Tav dedikleri Elbruz dağının kuzey eteklerinde yaşarlar. Karaçaylılar Kafkasya'nın en güzel milletlerindendirler. Beyaz tenleri, siyah gözleri, belirgin güzel hatları ve mükemmel bir vücut yapıları vardır. Göçebe Tatar ve Nogaylar'da görülen basık suratlar, çekik gözler onlarda görülmez. Moğol ırkları ile bir karışımları yoktur. Gürcülere benzerler.

Karaçaylılar komşuları Çerkes (Adige) ve Abazaların aksine, hırsızlık ve dolandırıcılık nedir bilmezler. Cömert ve çalışkandırlar.

Genel olarak Kafkasya'daki en uygar toplum oldukları söylenebilir. Beylerine son derece bağlıdırlar. Fakirlere karşı cömerttirler. Zenginler fakirleri hor görmezler, onlara öküzlerini ödünç verirler.

Bashanlılar Bashan ırmağının yukarı kısımlarında yaşarlar. Çegemliler Çegem ve Şavdan ırmaklarından Bashan'a uzanan yüksek karlı dağlarda yaşarlar. Malkarlılara Kabardeyler Balkar Kuşha, Gürcüler Basiyani derler. Bunlar Çerek, Psigon, Aruvan ırmakları kıyılarında otururlar. Bızıngı

da Malkar sayılır. Yüksek yerlerde yaşarlar. Bunlara çok tehlikeli yollardan sonra ulaşılır" (Klaproth 1823:305-314).

1848 yılında Karaçay'da bulunan Rus tarihçisi G.Tokarev onların etnik kökenlerini Kıpçaklar'a bağlar. Bu konuda Tokarev şunları yazmaktadır:

"*Bu topraklarda Komanlar (Kuman-Kıpçaklar) yaşamışlar. Onlar kendi beylerine piramit şeklinde sivri çatılı evler inşa etmişler. Koban (Kuban) ırmağının adı şüphesiz Komanlar'dan kalmıştır. Karaçaylılar Kafkasya'nın en güzel milletlerinden biridir. Bunların yüzleri Tatar, Moğol ve Nogaylarla hiçbir benzerlik göstermez. Karaçaylılar Adige (Çerkes)'lerden önce Kabardey'e yerleşmişlerdir. Kendi ağızlarından Bashan(Baksan)'dan çıktıklarına dair rivayetler dinledim*" (Şamanlanı 1987:77).

1850'li yıllarda Karaçay'da bulunan Rus askerî görevlisi V.Şevstov şunları yazmaktadır:

"*Karaçaylılar Elbruz dağının eteğinde, yüksek yerlerde yaşarlar. Sayıları çok olmasa da çok yiğittirler. Kendileri hiçbir zaman düşmana mağlup olmazlar. Onların düşman komşuları Kuban'ın karşı tarafında Başilbiy, Tatar, Abzeh, Şapsığ, Natuhay, Besleney, Ubıh ve Abazalar, sol taraflarında ise Kabardeyler'dir*" (Şamanlanı 1987:84).

1870'li yıllarda Rus idarecisi olarak Karaçay'da bulunan G.Petrov, onlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

"*Karaçaylılar'ın çoğu orta boylu, sağlam yapılı, esmer, geniş omuzludur. Bütün dağlılarda fark edilen açık, hayat dolu gözleri vardır. Karaçaylılar dağlarından ayrıldıklarında hüzünleniyorlar, solan çiçeklere benziyorlar. Düz yerler onlara çirkin görünüyor*" (Şamanlanı 1987:131).

1890'li yıllarda Karaçay'da bulunan N.Aleksandroviç Ştof, Karaçaylılar'ın müslüman oluşları ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"*17. yüzyılın başındaki savaşa kadar Karaçaylılar, derin dağ vadilerinde putperest olarak yaşamışlar. Kırım Hanı Kafkasya'da islam dinini yaymak için iki bölük asker göndermiş. Zelençuk ırmağı kıyısındaki Adige (Çerkes) köylerini islam dinine sokmuşlar. Kuban ırmağının başında ise şimdiye kadar hiç kimseye boyun eğmeyen Karaçaylılar'a rastlamışlar.*

Yurtlarını, hürriyetlerini korumak için Karaçaylılar "Marca" adlı kutsal putlarından güç alarak düşmanlarına karşı koymuşlar. Kırım Hanı'nın askerleri islamiyeti Karaçay'a zorla kabul ettiremeden geri dönmüşler. İslamiyet ancak 18. yüzyıl sonunda Karaçay'a girmiş" (Şamanlanı 1987:166).

A.Byhan Karaçaylılar'ın müslüman oluşlarını şöyle yazmaktadır:

"*Mezarlıkları taş duvarlarla çevrilidir. Teberdi yöresinde mezarların üzerinde piramit ya da daire biçiminde kalın taşlar vardır. İslamiyet 1782 yılından sonra Karaçaylılar arasında yayılmaya başlamıştır. İslamiyeti benimsemelerine rağmen doğa üstü güçlere inanırlar. Kendilerine göre dağ tanrıları vardır. Eliya bunların en önemlisidir. O'nun şerefine törenler düzenler, dans ederler, kurban keserler. Diğer Kafkas toplumlarında olduğu gibi kutsal ağaçları ve kutsal su kaynakları vardır*" (Byhan 1936:240).

1886 yılında Elbruz dağına tırmanmak için Bashan vadisinin yukarı kısmında yaşayan Karaçay-Malkar soylarından Orusbiy'lerin köylerine gelen Rus araştırmacı S.Davidoviç, Dağlı Kabardeyler adını verdiği Karaçay-Malkar halkı için şunları yazmaktadır:

"*Dağ Kabardeyleri dilleri, âdetleri ile ovada yaşayan Kabardeyler'den tamamen başkadırlar. Milletin temiz kalpliliği, derin zekası, soylarının dağılmasına karşı koyuşları örnek alınacak derecededir. Bu tabiat çocukları ne kadar sağlıklı ve güzel bir millettir*" (Şamanlanı 1987:212).

Kökenleri Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimlerine dayanan Karaçay-Malkar halkının etnik oluşumunda Kafkas kavimlerinin de son derece önemli payı vardır. Dillerindeki Kafkas kökenli dillerden giren kelimelerin varlığının yanı sıra, etnik yapılarında kökenleri komşu Kafkas halklarına dayanan pek çok soyun ve ailenin bulunması ve yaşadıkları bölgelerde standart bir Karaçay-Malkar tipinin bulunmayıp, tersine birbirinden farklı pek çok fizikî özelliklere sahip tiplerin çokluğu onların eski Türk ve Kafkas kavimlerinin karışımından ortaya çıkan bir etnik grup olduklarını belgelemektedir.

5.4. OSETLER:

Orta Kafkaslar'ın dağlık kesimleri ile kuzey düzlüklerinde yaşayan Osetler kendilerine "İron" adını verirler. "Oset" kelimesi "Os'ların yurdu" anlamında Gürcüce bir etnik isimdir. Osetlere Karaçaylılar "Tegey", Malkarlılar "Düger", Kabardeyler "Kuşha" adını verirler.

Hint-Avrupa dillerinin İran koluna bağlı bir dil konuşan Osetler'in dili Orta Asya'da konuşulmuş olan Soğd diline benzer.

Osetler "İron" ve "Digor" olmak üzere iki büyük kola ayrılmışlardır. Tagaurlar da İronlar'a bağlıdırlar. Güney Osetlerin konuştukları dil Tual kolu olarak adlandırılır. Digor diyalekti Oset dilinin daha arkaik bir biçimidir. Edebi dil ise İron lehçesine dayanmaktadır. Eski çağlardan beri Kafkas ve Türk dillerinin güçlü baskısı altında kalan Oset dili, bu dillerin ses özelliklerini aldığı gibi, onlardan birçok alıntılar da kazanmıştır. Ancak Oset dili eski gramer yapısını ve ana kelime varlığını ana çizgileriyle korumuştur.

Osetler'in büyük çoğunluğu Ortodoks hristiyan, bir kısmı da sünni müslümandır. Hristiyanlık Osetler arasında Gürcüler vasıtasıyla yayılmıştır.

Tarih boyunca siyasî açıdan Kabardeylerle araları açık olan Osetler, batı komşuları Malkarlılar ile iyi ilişkiler kurup birbirleri ile kaynaşmışlardır. Çeçen-İnguşlarla da aralarında birçok akrabalıklar meydana gelmiştir (Alankuş 1980:33).

Orta Kafkaslar'ın Tagauri Kom, Kurdtatı Kom, Alagir-Uallaciri Kom ve Digor Kom adlı boğazlarında yaşayan Osetler kendi ülkelerine "İrişton" adını verirler.

Dillerinin İran kökenli olması onların etnik kökenlerinin de İran kökenli kabilelere dayandığı görüşünün ortaya atılmasına sebep olmuştur. Avrupalı bilimadamlarınca İranlı bir kavim kabul edilen "Alanlar" uzunca bir süre Osetler'in ataları olarak kabul edilmişlerdi. Ancak son araştırma ve deliller Alanlar'ın bir Türk kavmi olduğunu ve bugün Kafkasya'da kendilerine "Alan" diyen Karaçay-Malkarlılar'ın etnik ataları olduğunu ortaya koymuştur. Alanlar'ın Osetlerle doğrudan ilişkisini ve bağlantısını meydana çıkaracak bilimsel kanıtlar henüz ortada yoktur. Aksine Osetler'in atalarının Kafkasya'ya kuzeyden değil, güneyden geldikleri yönünde bazı tarihî veriler bulunmaktadır. Dolayısıyla Osetleri tarihteki Alanlar'a bağlamak tarihî gerçekler ve bilimsel açıdan doğru değildir. Bugün Oset tarihçileri de "Alanlar" tezini reddetmektedirler.

Ritter, Osetler hakkında şu bilgileri vermektedir:

> "*Kendilerini İron olarak isimlendiren Osetler İran kökenli bir halktır. Bazı bilimadamları Osetleri Orta çağdaki göçlerden tanınan Alanlar'ın torunları olarak kabul etmek eğilimindedirler. Fakat bu durum kesinlik kazanmamıştır. Osetlerin ismi Gürcücedir. Gürcü dilinde "Oseti" Oslar'ın ülkesi anlamına gelir. Osetler'in Digor kabilesi uzun ve uyumlu ölçülü vücutlarıyla Adigelere benzerler. Bu dağlarda Oset'in bir yabancı olduğunu*

Osetler'in dış görünümü göstermektedir. Halk içerisinde yalnızca basık boylu, çoğunlukla ablak yüzlü kimseler bulunur. Kadınları çoğunlukla küçük olup, ablak ve hissiz bir simaya sahiptirler. Yün eğiren, örtüler ören, elbiseler diken, hatta tembel kocasının çizmelerini yapan, yemek pişiren, kocasına rakı benzeri bir içki ile tahıldan bira hazırlayan, tarlaları ekip tahılı öğüten hep kadındır. Evde babanın sözü geçer. Genç kardeş ağabeyine karşı itaatkardır, ona hizmet eder, ayrıca onun yanında oturamaz. Aile fertlerinden biri ağır bir suç işlediğinde en yaşlılardan oluşan ihtiyar heyeti ölüm cezası kararı verir. Bu cezayı erkek kendisi uygulamak zorundadır. Erkek ayrıca karısının sadakatinden şüphelendiğinde, karısını sorgusuz sualsiz asabilir.

Osetler müslüman olmakla birlikte, onların dini islamlık, hristiyanlık ve Tanrı tanımazlığın garip bir karışımıdır. Her köyde, içinde köy perisinin oturduğu bir kule vardır. Bu periye her yıl, her ev bir kuzu kurban eder. Ayrıca yıl boyunca erkek çocukları dünyaya gelen aileler de, doğan erkek çocuk sayısı kadar dana kurban ederler. Her kurban dans, oyun ve ziyafetle içiçedir. Aynı zamanda av hayvanları, akıl, saçlar, tırnaklar için koruyucu evliyalar vardır. Su perileri ve su evliyaları bilhassa Paskalya'da çağrılırlar. Paskalya'da alnına daha önce haç işareti yapılan bir kuzu kesilir. Her köyün üst tarafında, içerisinde Maria Ana'nın oturduğu kutsal bir kayalık vardır. Buraya genç kız ve kadınlar gelerek kendilerine çok sayıda erkek çocuk ve mavi gözlü bir kız vermesi için Maria Ana'ya dua ederler" (Ritter 1977:13-14).

Osetler'in etnik yapılarının İran kökenli çeşitli kabilelerle Kafkas halklarının karışımı neticesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Dillerinde de Karaçay-Malkar, Kabardey, Gürcü kökenli pekçok kelime yer almaktadır.

5.5. ÇEÇEN-İNGUŞLAR:

Doğu Kafkaslar'da Terek ırmağının kolları olan Sunja ve Argun ırmaklarının suladığı bölgede yaşayan Çeçen-İnguşlar doğuda Dağıstan halkları, güneyde Gürcüler, batıda Oset ve Kabardeyler ile komşudurlar. Kuzeylerindeki düzlüklerde çeşitli Nogay toplulukları yer alır.

Çeçen, İnguş ve Tuş olmak üzere üç gruba ayrılan bu halk kendilerini topluca "Vaynah" olarak adlandırır. Çeçenler kendilerine "Nohçu", İnguşlar "Galgay", Tuşlar ise "Batsoy" derler. Kumuklar Çeçenler'e "Miçigiş", Avarlar "Burtel", Kabardeyler "Şeşen", Karaçay-Malkarlılar "Çeçen" adını verirler. Çeçen kelimesi Karaçay-Malkar dilinde

"becerikli, ağzı laf yapan" anlamlarına gelmektedir. Tuşlar Kafkas dağlarının güney yamaçlarında Gürcistan'da yaşamaktadırlar ve Gürcüleşmişlerdir.

Kültür ve gelenek bakımından Kumuk ve Avarlar ile büyük bir benzerlik gösteren Çeçen-İnguşlar, bu bölgede uzun süre hâkimiyet kuran Hazar, Alan, Kıpçak gibi Türk kavimlerinden pekçok kültürel özellikler almışlardır. Özellikle ev eşyası, savaş aletleri ve süs eşyaları konusunda Alanlar'dan çok yararlanmışlardır.

Çeçen-İnguşlar'ın etnik kökenleri konusu karanlıktır. Ancak bazı tarihçiler onları Önasya'dan Kafkasya'ya gelip yerleşen çeşitli kavimlere, özellikle Urartular'a bağlamaya çalışmaktadırlar (Kutlu 1993:109). Bu konudaki iddialar Urartu dili ile Çeçen dili arasında varolduğu öne sürülen kelime benzerliklerine dayanmaktadır. Ancak tespit edilen kelimelerin kökenlerinin iyi araştırılmadığı anlaşılmaktadır.

Örneğin Urartuca "düşünce" anlamına geldiği ileri sürülen "ulini" kelimesinin Çeçence'de "oylanie" biçiminde bulunduğu belirtilmektedir (Kutlu 1993:110). Oysa ki bu kelimenin kökü Karaçay-Malkar dilinde "düşünmek" anlamına gelen "oyla" fiilidir ve bu kelime Urartuca değil eski Türkçe bir kelimedir. Aynı şekilde Urartuca "halı" anlamına gelen "kuzu" kelimesinin Çeçence'de "kuz" biçiminde yaşadığı ileri sürülmektedir. Bu kelime de Urartuca'dan değil Karaçay-Malkar dilinde halı anlamına gelen "küyüz" sözünden Çeçence'ye girmiştir. Dolayısıyla o da eski Türkçe bir kelimedir. Dilbilim verilerine dayanarak Çeçenlerin kökenini Urartular'a bağlama çalışmalarının daha ciddî ve kapsamlı araştırmalara ihtiyacı vardır.

Gürcüler vasıtasıyla aralarında hristiyanlık inancı yayılan Çeçen-İnguşlar 17. yüzyıl ortalarından itibaren Dağıstanlılar vasıtasıyla islamiyetle tanışmışlardır. Bugün islamiyetin Şafi mezhebine mensupturlar.

Çeçen-İnguşlar "tukum" adı verilen kabilelere ve "tayp" adı verilen soy ve klanlara ayrılmışlardır. Bu soylar arasında sürekli savaşlar ve kan davaları süre gelmiştir.

Kafkasya halkları arasında araştırmalar yapmış olan A.Byhan Çeçenler konusunda şunları yazmaktadır:

> *"Çeçenler'de kafatası kısa, yüz geniş yahut beyzi, burun düz ve kuvvetli, gözler koyu renk, saçlar esmer olmakla birlikte, mavi veya gri göz rengi de çoktur. Kuzeyde Miçiko Çeçenleri'nde Tatar simasına rastlanır. Doğuda İçkerler ve Akki'lerde hatlar basık bir burunla Orta Asya hatlarını, diğerleri de kartal burunlarıyla Arapları hatırlatırlar. İnguşlar zalimlikleri,*

intikam zihniyetleri ve yağmaya karşı düşkünlükleri ile meşhurdurlar" (Byhan 1964:19).

Çeçen-İnguşlar üzerinde Gürcülerin güçlü etnik ve kültürel etkileri olduğu hissedilmektedir. Çeçen-İnguş etnik yapısının oluşmasında komşu Kafkas halklarından karışan unsurların da önemli bir yeri vardır.

5.6. DAĞISTAN HALKLARI:

Kafkasya'nın doğu bölümünü oluşturan Dağıstan bölgesinde birbirlerinden farklı dillerde konuşan pekçok etnik grup yaşamaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

LEZGİLER:

Dağıstan'ın güneydoğusunda yaşayan Lezgiler Samur Irmağı'nın orta ve yukarı mecralarında ve Şamahı yöresine kadar uzanan alanda yayılmışlardır. Nüfuslarının bir bölümü Azerbaycan sınırları içersindedir ve Kafkas kültürünü Azerbaycan'a taşımışlardır. Kuzey ve kuzeybatıda Dargı, Lak ve Avarlar'la komşu olan Lezgiler arasında Türk dili geniş ölçüde yayılmıştır (Habiçoğlu 1993:40).

Rutul, Agul, Tsakhur, Tabasaran gibi alt kollara ayrılan Lezgiler ırk bakımından farklı özellikler taşırlar. Bu konuda A.Byhan şunları yazmaktadır:

"*Lezgiler ırkî bakımdan yeknesak (tek örnek) değildirler. Doğuda basık ve kıvrık bir burun, çıkıntılı bir çene, ince bir bıyık ve ikiye bölünmüş sakalla Orta Asya siması çoğunluktadır. Akhtiyen Kuri'leri, Khevsurlar (bir Gürcü kabilesi) gibi sivri uzun burunlarıyla, muntazam burun delikleriyle, kısa yüzleri, çıkıntılı çeneleri, derine gömülmüş gözleri ve kalın kaşlarıyla, yüzde çok açık bir deri ile, kesif ve siyah saçları ile temayüz ederler, Lezgiler genellikle vasat (orta) boyda, sağlam yapılıdır. Kafatası geniş, yüz vasat yahut geniştir. Burun büyük ve kalın, göz ve saçlar koyu yahut siyahtır*" (Byhan 1964:19).

Ritter Çeçenlerle birlikte Lezgiler'in de özelliklerini şöyle kaydetmektedir:

"*Çeçen ve Lezgilerin uzun ve zayıf vücutları, güzel kartal burunları, ateş saçan gözleri vardır. Fakat hareketleri Adigeler'de olduğu gibi uyumlu değildir. Evlilikler kısa tarafından anne ve babalarca kararlaştırıldıktan sonra "kalım" adı verilen başlık parası için pazarlık yapılır. Genç kız kendisi hakkında kararlaştırılanları daha sonra öğrenir. Kadının kaderi hiçbir zaman*

gıpta edilecek gibi değildir. Özgürlük ve insancıl muamele kadınlara yabancıdır. Ölçülü yaşarlar, iyi bir müslüman olarak şarap içmezler, misafirperverdirler. Yabancılara karşı şüpheci ve haristirler. Lezgiler vefalılık, ahlaklılık ve namusluluklarıyla tanınırlar. Hırsız komşuları Çeçenler'den son aşamada ayrılırlar. Çalışkan tarımcılar olan Lezgiler silah yapımı ve sanat-kültürde de ileridirler. Çeçen ve Lezgiler sünni müslüman olmakla birlikte, her tarafta hristiyanlığın izlerine rastlanır" (Ritter 1977:12).

Gürcüler arasındaki bir rivayete göre Lezgiler ile Kartveller (Gürcüler) Likos ve Kartlos adlı iki kardeşten türemişlerdir. Derbent ile Şirvan arasında yerleşen Hazar ve Kıpçak Türkleri zamanla yerli halkla karışarak Lezgileşmişlerdir (Erel 1961:17).

DARGILAR:

Orta Dağıstan'da, Derbent geçidinden Hazar denizi kıyılarına kadar uzanan bir bölgede yaşayan Dargılar'ın kuzeyinde Kumuklar, batılarında Avarlar ve Laklar, güneylerinde Kaytaklar bulunurlar. Dargılar'a Avarlar "Zdih", Laklar "Akuşa" adını verirler. Kendileri de "Sutkur" adını kullanırlar.

Konuştukları dil Lezgiler'in konuştuğu dile yakındır. Bu sebeple Lezgi kabileleri arasında sayılan Dargılar Akuşa, Sutkur, Sırhal, Urkarak, Horakan, Kaytak ve Kubaçi gibi oymaklara ayrılırlar (Erel 1961:43). Oturdukları yerler Hazar denizi ile Kafkas dağlarının kavuştuğu Derbent geçidinin kuzey giriş bölümü olması sebebiyle Dargılar Lezgi kabileleri içinde yabancı kavimlerle en çok karışan Dağıstan halkıdır. Doğudan gelen Türk kavimlerinin Dargılar üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bunlar Türklerle ilişkiye giriştikten sonra birçokları Kıpçak Türkçesiyle konuşmaya başlamışlardır. Dargılar aynı zamanda Hazarlar'ın da mühim bir unsuru idi. Hazarlar'ın merkezi 7. yüzyıla kadar Dargı bölgesindeydi. Arap kaynakları Dargılar'ın bir kolu olan Kaytak (Haydak)'ları Hazarlar'ın bir oymağı olarak göstermiştir. Dargılar'ın zırh, silah yapımı ve altın-gümüş işçiliği ile tanınan "Kubaçi" oymağının adı eski Türkçe'de "zırh yapan" anlamına gelen "Kübeçi" sözünden gelmektedir ve bu kelime bugün Karaçay-Malkar dilinde yaşamaktadır.

LAKLAR (GAZİ-KUMUKLAR):

Doğuda Dargılar, batıda ve kuzeyde Avarlar, güneyde Küreliler'le çevrilmiş bir bölgede yaşayan Laklar'a Avarlar "Gumik" ve "Toma", Dargılar "Bulikan" ve "Kumuçan", Gürcüler "Leki" derler. Laklar da kendilerine "Lek" ve "Gumuçi" adlarını verirler (Erel 1961:39).

AVARLAR:

Koysu ırmağının Andi, Avar, Karah gibi kollarının kaynaklarından kuzeyde Kumuk ovalarına kadar olan yerlerde ve güney Dağıstan'ın Zakatala ve Lakaduh bölgelerinde yaşamakta olan Avarlar'ın tarihte bir dönem Kafkasya'yı işgal etmiş olan Avar Türkleriyle hiçbir ilgileri yoktur. Avarlar kendilerine "Maarulal" adını verirler. Kumuklar onlara "Tavlu", Laklar "Yerusa", Karaçay-Malkarlılar "Tav Kumuk" adını verirler.

Avarlar dil yönünden "Avar", "Andi", "Dido" adlarını taşıyan üç gruba ayrılırlar.

KUMUKLAR:

Dağıstan'ın Kumuk ovası ile ona bitişik Tarki ve Buynak (Temirhanşura) bölgelerinde yaşamakta olan Kumuklar'dan bazı küçük etnik gruplar da Osetya ve Çeçen bölgelerinde yaşamaktadır. Kumuklar'ın kendi adlarını taşıyan düzlük, Sulak ırmağının her iki kıyısında olmak üzere, kuzeyde Terek deltası ile güneyde Hasav Yurt-Tarki (Mahaçkala) hattına dayanmakta ve Uç yarımadasını da içine almaktadır.

Klaproth Kumuk Türkleri'nin kökenini Hazarlar'a bağlamaktadır. W.Barthold Kumuk Türklerinin "Kumuk" adını, dağlardan ovalara inerek Türk boylarına karışan ve Türkleşen Gazi-Kumuk (Lak)'lardan aldıklarını ileri sürmektedir.

Kumuk dili üzerinde çalışan Bekir Çobanzade Kumuk dilinin tetkiki sonucunda Kumuklar'ın Hazarlar zamanında bu bölgeye yerleştiklerine hükmetmenin mümkün olmayacağı ve bunların Karaçay-Malkar ve Kuzey Kırım Türklerinden ayrılmış bir etnik grup olduğu düşüncesindedir (Bala 1970:986). Samoyloviç ve N.Y.Marr Kumuklar'ın da Karaçay-Malkarlılar'da olduğu gibi, Türk kavimleri gelmeden önce bölgede yaşayan yerli kabilelerin Türkleşmesi sonucu ortaya çıkan karışık bir kabile olduğunu ileri sürmektedir (Bala 1970:986).

Kumuk Türkçesi Hasav-Yurt, Buynak ve Haydak olmak üzere üç diyalekte ayrılmıştır. Kumukların dil ve kültür hudutları çok genişti. Kumukça bütün Dağıstan kabileleri arasında ortak anlaşma dili olarak kullanılıyordu. Diğer Dağıstan kabilelerine nisbetle daha büyük ölçüde aydın zümre ve devlet adamları yetiştiren Kumuklar Dağıstan'da hâkim bir rol oynuyorlardı. 1918 yılında kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin resmi dili de Kumuk Türkçesi olarak kabul edilmişti.

Dağıstan kavimlerin göç yolları üzerinde önemli bir geçit yeri olmuştur. Bunun neticesinde Dağıstan'da birçok ırk ve kavim birbirine karışmıştır. Ancak bugün Dağıstan'da

yaşayan kabile adlarının ve lehçelerinin değişikliğine bakarak bunları birbirinden ayrı ve müstakil kavim grupları olarak kabul etmek gerçeğe uygun değildir. Dağıstan halkları Dağıstan'ın yerli kavimleri ile Türk kavimlerinin etnik karışımından meydana gelmişlerdir (Erel 1961:14).

5.7. KAFKASYA HALKLARI ARASINDA ETNİK İLİŞKİLER

Etnik yapı ve etnik ilişkiler açısından, zannedildiğinin tersine, Kafkasya halkları arasında büyük ölçüde bir etnik karışım ve bütünleşme olduğu görülmektedir. Bir etnik grubu diğerlerinden ayıran biyolojik, sosyo-kültürel ve linguistik özellikler bakımından ele alındığında Kafkasya halklarını biyolojik ve sosyo-kültürel açılardan birbirlerinden tamamen farklı etnik gruplar olarak ayırmak mümkün değildir. Aralarındaki farklılık linguistik özelliklere dayanmaktadır. Kafkasya halklarının sosyal yapıları onları birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılan etnik gruplar biçiminde bir değerlendirmeye imkân vermemektedir. Bölgelere göre değişen küçük farklılıklar dışında Kafkasya halklarının sosyal yapıları birbirinden etkilenmiş ve birbiriyle bütünleşmiştir. Bu durumda Kafkasya halklarını ırklara yada etnik gruplara göre değil, yalnızca aralarındaki linguistik farklılıklara göre "dil grupları" olarak sınıflandırmak mümkündür. Bunun dışında, Kafkasya halkları her yönden birbirleri ile karışmış ve akraba topluluklar haline gelmişlerdir. Etno-linguistik ve sosyo-linguistik araştırmalar onların dillerinin de birbirinden oldukça etkilendiğini ve aralarında önemli ölçüde kelime alış verişi olduğunu belgelemektedir (Tavkul 1995:22-25).

Kafkasya halklarının konuştukları diller üç ana grupta toplanabilir.

1- Kafkas Dilleri

a-) Abhaz- Adige dilleri (Batı Kafkasya' da)

b-) Çeçen- Lezgi dilleri (Doğu Kafkasya' da)

2- Türk Dilleri

a-) Karaçay- Malkar (Orta Kafkaslar' da)

b-) Kumuk (Dağıstan' da)

3- İran Dilleri

a-) Oset (Orta Kafkaslar' da)

b-) Tat (Dağıstan' da)

Toplum kavramı ortak maddî hayatın belirli tarihî şartlarının bir araya getirdiği ve birleştirdiği insan topluluklarını belirtir (Gumilev 1991:57). Bir toplum içinde ırk farklılıklarının olması yada aynı ırka mensup grupların kendi aralarındaki farklılıkları ırka dayalı terimlerle ifade etmeleri görülebilmektedir. Ancak bugün Kafkasya'daki çeşitli toplum ve etnik grupları ırk gruplarına göre ayırmak sosyolojik açıdan doğru değildir. Çünkü bugün Kafkasya'da binlerce yıllık tarihî süreç, savaşlar, istilalar, etnik ilişkiler sonucunda ırk saflığını koruyabilmiş tek bir etnik grup yoktur. Bu bakımdan bugün Kafkasya'da farklı ırklardan değil, tarihî sürecin oluşturduğu tek bir Kafkas ırkından yada daha doğru bir ifade ile "Kafkas Kültür Alanı"ndan söz etmek mümkündür. Kafkas ırkının özellikleri "Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde (Great Soviet Encyclopedia) şöyle tarif edilmektedir:

> *"Kafkas ırkının karakteristik özellikleri brekisefal kafa, geniş yüz, düz yada dalgalı koyu renk saç, koyu renk gözler, çok gelişmiş sakal ve vücut tüyleridir. Bu ırk, yerli nüfusun büyük kısmını oluşturacak şekilde Kafkasya'da dağılmıştır".*[1]

Ancak bugün Kafkasya toplumları arasında sarışın, açık renk gözlülere ve Mongoloid tipli çekik gözlülere de rastlanmaktadır. Bu durum Kafkasya halkları ile dışardan gelen yabancı etnik gruplar arasındaki karışımın bir sonucudur.

Kafkasya halkları ırk ve etnik özellikler bakımından birbirleriyle tamamen karışmalarına rağmen "etnosantrizm" ve etnik grup bilinci aralarındaki birleşme ve bütünleşmeyi zorlaştırmaktadır ve dışarıdan bakıldığında Kafkasya halklarının birbirlerinden tamamen farklı etnik gruplardan oluştukları izlenimini vermektedir. Bu durumu ethnicity'nin (etnik özelliğin) subjektif yönü açısından değerlendirmek gerekir. Subjektif etnik özellik, doğal ve tarihî yönden grup gururu ve kimliğinin devamlı olması kuralına dayanır. Bunlara karşı baskı oluştuğunda bir savunma mekanizması ortaya çıkar.

Etnik gruplar arasındaki çatışma genellikle siyasî ve ekonomik sebeplere dayanan etnik rekabet sonucunda ortaya çıkmakta ve düşmanlığa dönüşmektedir. Kafkasya halkları arasında yüzyıllar boyunca süre gelen etnik çatışma ve savaşların kökeninde de siyasî ve ekonomik sebepler yatmaktadır. Otlaklar, yaylalar, hayvan sürüleri için yüzyıllar boyunca birbirleri ile çatışan küçük boy ve kabileler, ortak düşmanlarına karşı bir güç oluşturabilmek amacıyla güçlerini birleştirerek daha büyük kabileler haline gelmişlerdir. Birleşen boy ve kabileler arasındaki sosyal dayanışma fert ve grupları bir millî kimliği kabul etmeleri

---

[1] "Caucasian Race".Great Soviet Encyclopedia,1973,2:585.

konusunda yönlendirmiştir. Böylece çeşitli dil grupları etrafında birleşen çeşitli Kafkas kabile ve toplumları ortaya çıkmıştır.

Homojen bir sosyal yapı meydana getiren topluluklar kendileri ile ekonomik ve siyasî rekabet içinde olan toplulukların tehdit ve rekabetleri sonucunda son derece güçlü bir etnik kimlik kazanmaktadırlar. Bu sosyal yapıya Kafkasya'da rastlanmaktadır. Kafkasya halkları içinde aynı dil grubuna dahil olan, aynı etnik kökenden ve ortak atadan gelen topluluklar bile ekonomik ve siyasî tehdit sonucunda birbirlerine karşı düşmanca bir tutuma girebilmektedirler. Bu durum etnik gruplar ve topluluklar arasındaki etnik kimlik ve bilincin daha da güçlenmesine yol açmakta ve daha büyük siyasî ve ekonomik tehditler karşısında birleşmelerini önlemektedir. Yirminci yüzyıl başlarında Kafkasya'da bulunan R.Hausen Kafkasya halkları arasındaki etnik çatışmaları gözlemlemiş ve bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

> *"Kendi ölçüleriyle Alplere benzetilebilen, fakat daha vahşi, daha heybetli ve daha romantik olan Kafkas Alplerinde hayatı rahatlaştıran oteller, yapılar, yol işaretleri hatta rahatça yürünebilecek yollar yoktur. Bu denli geçit vermez bir yerde kökleri, kültürleri ve örfleriyle apayrı olan sayıları yaklaşık elliye varan halklar ilkel esaslarını koruya gelmişlerdir. Yenilmeyen özgürlük arzuları bir çok kanlı savaşlara sebep olmuştur. Rusya'nın Kafkasya'yı egemenliği altına almasından sonra, ayrı etnik gruplar arasındaki savaşlar sürmektedir. Karaçaylılar Svanlar'a, Kabardeyler Osetler'e, Nogaylar Kumuklar'a, Abhazlar Gürcüler'e karşı kin duymaktadırlar"* (Hausen 1977:8).

Kafkasya halklarını otokton (yerli) ve Kafkasya'ya dışarıdan gelmiş halklar biçiminde ikiye ayırmak tarihî ve sosyolojik açılardan doğru değildir. Bu düşünceye daha çok, Kafkasya'da Türk dilleri grubuna giren dillerde konuşan Karaçay-Malkar ve Kumuk halklarını Kafkasya'nın otokton (yerli) halklarından saymama ve onları dışlama eğiliminde olan araştırmacılarda rastlanmaktadır. Ancak bu düşünce tarihi, sosyolojiyi, kültür teorilerini, etnik ilişkileri bilmemenin sonucunda, kasıtlı yada bilmeyerek ortaya atılan bir iddiadır. M.Ö. 1800'lü yıllardan itibaren Kimmerler'den başlayarak çeşitli proto-Türk ve eski Türk kavimlerinin Kafkasya'da hâkimiyet kurdukları ve Kafkasya'yı etnik, sosyal ve kültürel yönlerden etkiledikleri ve bugünkü Kafkas kültürünün oluşumunda baş rolü oynadıkları bilinmektedir. Bu durumda, Türk kökenli bir dil konuşan Karaçay-Malkar ve Kumuklar'ın yanı sıra İran kökenli bir dil konuşan Osetler de Kafkas Kültürünün oluşumunda önemli rol oynadıkları ve pay aldıkları için bugün Kafkasya'nın otokton (yerli) halkları arasındadırlar.

Kafkasya'ya dışardan gelmiş halklar arasında, bu bölgeye çeşitli dönemlerde yerleşmiş Rum (Grek), Ermeni kolonileri ve Kafkasya'yı işgal amacıyla bölgeye gelen Rus ve Rus Kazakları gibi Slav unsurlar ile Kırım Hanlığı tarafından Kafkasya'nın kuzey düzlüklerine yerleştirilen Nogaylar sayılmalıdırlar. Bunların dışındaki Abhaz, Adige, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halkları birbirleri ile etnik yönden karışmış ve Kafkas kültürünün oluşumunda herbiri pay sahibi olan akraba etnik gruplardır.

Bugün Kafkasya halklarını oluşturan soyların etnik kökenleri incelendiğinde pek çok soyun komşu kabilelerden diğer kabileye geçtiği ve burada asimile olarak o kabileye karıştığı görülmektedir.

Kafkas halkları arasında bölgeden bölgeye olan göçler neticesinde halklar karışıyor ve başka bölgeye göç eden bir soyun üyeleri bir-iki kuşak sonra orada tamamen asimile olarak önceki etnik özelliklerini büyük ölçüde kaybediyordu. Ancak bu gibi soylar etnik kökenlerini biliyorlar ve ona ait hatıraları koruyarak nesilden nesile aktarıyorlardı (Musukayev 1992:9).

19. yüzyılda Kafkasya'da pek çok etnik gruba mensup soy, ekonomik ve dinî sebepler, atalık müessesesi, kültür akrabalığı, kültür temasları neticesinde etnik yönden birbirleriyle karışmışlardı. Kan davası gibi sebeplerle kendi bölgelerinden kaçmak zorunda olanlara Anzor, Dohşuk, Kaytuk, Hatohşuk, Abay, Orusbiy, Kırımşavhal gibi Kabardey ve Karaçay-Malkar prens soyları kucak açıyor ve onları koruyordu.

Digorya yöresindeki Osetlerle Kabardeyler arasında güçlü bir bağlılık mevcuttu. 18. yüzyılda Osetlerle Kabardeyler arasında güçlü bir birlik oluşmuştu. Digorya bölgesi Kabardey Prenslerinin yönetimi altındaydı fakat aralarında barış sürüyordu. Osetler Kabardeyler'e vergi veriyorlardı fakat aralarında akrabalık ilişkileri de kuruluyordu. Birbirlerinden kız alıp veriyorlardı (Dzidzoev 1992:48).

Osetlerle Malkarlılar arasındaki etnik ilişkiler de güçlüydü. 18. yüzyıl başlarında bir çok Oset ailesi Malkar yöresine göç etmişlerdi. Bir çok Malkar ailesi de Osetya'nın Digorya bölgesine yerleşmişlerdi. Her iki halkın dili farklı olmakla birlikte ortak pek çok kelimeye sahiptiler (Dzidzoev 1992:49).

Karaçaylılar arasında da değişik etnik kökenlere sahip soyların sayısı oldukça fazlaydı. Örneğin Karaçay'ın Kart Curt köyünde Gürcü-Svan, Megrel, Abhaz, Dağıstan, Kabardey bölgelerinden kan davası ya da başka sebeplerden dolayı, tek başlarına ya da aileleri ile kaçıp gelerek yerleşen pek çok soy vardı (Aliyev 1927:52).

1875 yılında Karaçay'ın Mara vadisinde kurulan Ogarı Mara ve Töben Mara köylerinde 1885 yılına gelindiğinde 168 Karaçaylı aile (981 kişi), 6 Abhaz aile (35 kişi), 2 Kumuklu aile (10 kişi), 4 Nogay aile (22 kişi), 5 Gürcü -Svan aile (32 kişi) yaşıyordu (Tekeyev 1987:92).

Malkar'da Yukarı Bashan bölgesinin prensleri olan Orusbiy soyunun aynı adı taşıyan köylerinde, 1867 yılında yazılan belgelere göre Bızıngı, Karaçay, Çegem, Malkar bölgelerinden gelen ailelerin yanı sıra Gürcistan, Adigey, Kabardey, Çeçen ve Dağıstan bölgelerinden gelip yerleşen soylar da yaşıyordu (Musukayev 1976:90).

Malkar bölgesinin Köndelen köyünde yaşayan "Botaş" soyu buraya Karaçay'ın Hurzuk köyünden gitmişlerdi. Osetler'in "Kaloy" soyundan 123 aile İnguşlar arasında yaşamaktaydı. "Arguyan" soyu Karaçay'a Gürcü-Svanlar'dan, "Karamirza" soyu ise Nogaylar'dan gelmişti. Aydabul soyu da Megrel kökenliydi (Aliyev 1927:58).

Kabardeyler, Osetler ve Malkarlılar arasında aynı adı taşıyan pek çok aile vardır. Öyle ki bu soyadını ilk kullanan kişinin bu halklardan hangisine mensup olduğunu bulup çıkarmak artık son derece zordu (Dzidzoev 1992:50).

Kabardey'ler arasındaki Malkar kökenli soylara örnek olarak Baysı, Bözü, Buday, Kuday, Kerti, Küçmez, Meçuka, Misak, Sokur, Ogurlu, Ulbaş, Şava soylarını verebiliriz (Gadiyları 1993:81).

Kafkasya halkları arasında soyların etnik kökenleri ile ilgili soy ve sülale adları da yaygındır.

Bu gibi soylara örnek olarak, Kabardeyler arasında Kumık (Kumuk), Karaşey (Karaçay), Balkar (Malkar), Kuşha (Karaçay-Malkar, Oset), Kalmuk, Abaze (Abaza) soylarını; Karaçay-Malkarlılar arasında Abaza, Abazalı, Ebze (Gürcü-Svan), Çerkes, Gürcü, Orus (Rus), Nogay, Nogaylı, Kabardok (Kabardey), Abezek (Abzeh), Kumuklu, Çeçen, Türklü, Kazanlı soylarını sayabiliriz.

Kafkasya halkları arasındaki etnik karışımı ve akrabalığı belgeleyecek olan en önemli bilgiler bir etnik gruptan diğerine geçmek zorunda kalıp orada asimile olarak yaşamaya devam eden soyların varlığı ve onların etnik kökenlerine ait hatıralardır. Bunlardan pek çoğu bugün Kafkasya halkları arasında korunmaktadır. Aşağıda tespit edebildiğimiz bazı Kafkas soylarının etnik kökenleri ile ilgili bilgiler Kafkasya halkları arasındaki etnik birleşmeyi ve bir örgü niteliği taşıyan etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmeyi ortaya koymaktadır.

5.7.1. BAZI KAFKAS SOYLARININ ETNİK KÖKENLERİ

ABAZE

Kabardey'lerin Abaze soyu aslında Abaza kökenlidir. Bundan beş kuşak önce Kabardey'in Lafişevo köyüne gelen Abaza Hacı İsmail'in soyu Kabardey'de "Abaze" adıyla yayılmıştır. Kahunski'de yaşayan Abaze'lerin Abaza değil Abzeh kökenli oldukları ileri sürülmektedir (Musukayev 1992:66).

ABDULLA

Dağıstan'ın Kumuk bölgesinden Malkar'ın Yukarı Bashan vadisine gelip yerleşen Kumuklu Salah, Maza ve Bagırçı adlı üç kardeşten burada Malkarlı "Abdulla" soyu ortaya çıkar (Musukayev 1976:102).

AFAŞOK

Kuban bölgesi Adigelerinden Kaç adlı biri Kabardey'de Hatohşukuey (Atajukina) köyüne gelir. Geldiğinde üzerinde zırh olduğu için onu görenler ona Kabardeyce zırh anlamına gelen "afeşague" adını verirler. Kaç'ın oğlu İsmail yerleşmek için güzel bir yer arayarak Kabardey'den Malkar bölgesine gelir ve yerleşir. Malkar'da onun soyundan "Afaşok" sülalesi ortaya çıkar (Musukayev 1992:102).

AHKÖBEK

Malkarlı "Ahköbek" soyunun kökeni Gürcistan'dan Malkar bölgesindeki Bızıngı vadisine, oradan da Bashan vadisine göçüp yerleşen bir Gürcü'ye dayanmaktadır (Musukayev 1976:102). Karaçay'daki Ahköbek soyu bunlardan farklıdır ve onların kökeni Abaza'dır.

ALİY

18. yüzyıl sonlarında Dağıstan'dan Karaçay'a gelen Kumuklu Aliy adında bir din hocası Karaçaylılara islamiyeti öğretmek amacıyla Karaçay'ın Kart-Curt köyüne yerleşir ve onun soyundan Karaçay'da "Aliy" soyu ortaya çıkar.

APPO

Karaçay'ın Teberdi vadisi ile Malkar'ın Holam vadisinde yaşayan "Appo" soyunun kökeni Kabardeyler'in Temirkan sülalesine dayanır. Kabardey'in Psıgansu köyünde yaşayan Temirkanlar'dan bir genç, kan davası yüzünden Malkarlıların Holam köyüne kaçar ve orada yerleşir. Onun soyundan Malkar'da Appo sülalesi ortaya çıkar ve daha sonra onlardan bir kol Karaçay'a gelerek Teberdi vadisine yerleşir.

ARTABAY

Toprak azlığı yüzünden Malkar bölgesindeki Muhol'dan Kabardey'deki Psıgansu köyüne göç eden Malkarlı Juko Atabiy'in soyuna burada "Artabay" adı verilir ve artık Kabardeyleşen bu Malkarlı soy o isimle yaşamaya devam eder (Musukayev 1992:22).

AMO-AHEY

Kuzey Osetya'nın Mahçessiy bölgesinde yaşayan Datte soyundan Amo, Aha ve Aka adlı üç kardeş kan davası yüzünden kaçarlar. Amo Kabardey'in Yerokko köyüne gelir ve yerleşir. Orada onun adıyla anılan "Amo" soyu ortaya çıkar. İkinci kardeş Aha Kabardey'in Lesken köyüne yerleşir. Onun soyuna da "Ahey" adı verilir. Aka ise Karaçay'a gelir ve Botaş soyuna sığınarak onlar tarafından soya kabul edilir (Musukayev 1992:14).

AYBAZ

Karaçay'daki Aybaz soyu, Karaçay'a gelip yerleşen Ermeni bir avcıya dayanmaktadır. (Eski Osmanlı köşklerinde ev işlerini yapan Ermeni uşak ve hizmetçilere de Ayvaz adının verildiği bilinmektedir.)

BAYSİ

Yukarı Malkar'dan toprak azlığı sebebiyle Kabardey'in Argudan köyüne yerleşen Malkarlı Çebaş Baysi'nin soyu burada Kabardeyleşerek yaşamaya devam eder (Musukayev 1992:23).

BERSEK

19. yüzyıl başlarında Adigey bölgesinden Aslanuko, oğlu Kanşav ve torunu Zeşa ile birlikte Kabardey'e kaçıp gelir ve Babukova köyüne yerleşir. Babukova köyünde Ruslarla yapılan bir savaştan sonra Nalçik ırmağının sol kıyısındaki Gukejova köyüne göç ederler. Kabardey'de onlara Jane soyadı verilir. Gukejova köyünde çıkan bir veba salgınında Jane soyundan Zeşa'nın 12 yaşındaki oğlu İshak dışında hepsi ölür. İshak, Bersek adlı Kabardey ailesinin kölesi olur ve onların soyadını alır. Adigey kökenli Jane'lerin soyundan gelen Bersekler'den bugün Kabardey'in Nartan (Kılışbiy) köyünde 22 aile yaşamaktadır (Musukayev 1992:10).

BİJO

Kabardey'in Eski Uruh köyünde 1905 yılında doğan Mişa Kurjiyeviça Bijoyevo'nun anlattığına göre Kabardey'deki Bijo soyu beş kuşak önce kandavası sonucunda Gürcistan'dan

Kabardey'e gelmiştir. Güney Osetya bölgesinde Gürcü prenslerle yapılan bir savaş sonucunda üç Gürcü kardeş Kabardey bölgesine kaçarlar. Büyük kardeş Eski Uruh (Hetuey) köyüne, ortancaları Küçük Kabardey yöresine, küçükleri ise Malka bölgesine göç ederler. Hetuey'e yerleşen kardeşleri burada kendine soyadı olarak Gürcü dilinde "genç, delikanlı" anlamına gelen "Biço" adını alır. Kabardey'deki Bijo soyu onun soyundan gelir (Musukayev 1992:10).

BORÇA

Osetyanın Digor bölgesinden göç edip Bashan vadisine yerleşen Tuvmak'ın soyundan Malkar'da "Borça" adlı soy ortaya çıkar (Musukayev 1976:101).

BORİ

Osetyalı Ashad Bori kan davası yüzünden kaçarak Küçük Kabardey bölgesine gelip yerleşir ve orada Kabardey'deki "Bori" soyunu başlatır (Musukayev 1992:19).

BOTTA-BOTA

Malkarlı Botta soyundan bir genç Gürcistan'da Kahiani soyundan bir kızla evlenip Svan bölgesine yerleşir ve orada yeni bir soy başlatır. Botta soyundan bir diğer genç Malkar'dan Osetya'ya göç eder ve orada "Bota" adıyla bir soy başlatır. Botta'ların bir kısmı da Kabardey'e göç ederek Kabardeyleşirler (Musukayev 1992:44).

BÖZÜ

Malkarlı İbrahim Bözü'nün soyundan gelen aileler Osetya'nın Stur-Digora köyünde yaşamaktadır. Malkar kökenli bu Oset ailesinin hikayesi şöyledir: 1880 yılında Bözü soyundan İbrahim adlı Malkarlı bir çocuk, amcasının Osetyalı bir arkadaşı olan Savloh Gatsiyev tarafından alınarak Osetya'ya götürülür. Bu Malkarlı çocuk büyüdüğünde orada bir Oset kızı ile evlenerek çoluk çocuğa karışır ve Osetler arasında soyu yayılır (Dzidzoev 1992:50).

BUGO

Bugo adında bir Oset kendi prensleriyle arasında çıkan bir çatışma neticesinde Kabardey'in Kuba köyüne kaçıp yerleşir. Osetya'daki soy adı unutulduğu için Kabardey'de kendi adından "Bugo" soyu ortaya çıkar (Musukayev 1992:11).

CANGULAN

Ullu Malkar'da yaşayan "Cangulan" soyunun bir kısmı Gürcistan'da da yaşamaktadır. Bu soyun adı Gürcistan'ın Svanetya bölgesinde Cangulaşvili, İmeretya'da

Canguladze, Megrelya'da Canguliya adlarıyla bulunmaktadır. Malkarlı Cangulan soyundan Bepi adlı birinin oğulları Küçük Kabardey bölgesine göç ederek Elhotovo adlı köye yerleşirler. Bunlardan Kabardey'deki Cangulanlar soyu çıkar. Yine bu soydan bir başka genç de Kuban ötesindeki Adigeler arasına yerleşir ve orada yeni bir soy başlatır (Cangulanlanı 1993:77).

CURTUBAY

Kabardey prenslerinden Hatohşuk'ların köleleri olan Curtubay'lardan Şhanuka ve Davletuka adlı kardeşler azat edildikten sonra Malkar'da Bashan vadisinin Bıllım köyüne yerleşirler ve Malkarlı "Curtubay" soyunu başlatırlar (Musukayev 1976:101).

ÇABDAR

Karaçay'da Adurhay ve Çabdar adlı iki kardeş bir kavgaya karışırlar ve Karaçay'ın Töre adlı halk mahkemesi onları suçlu bularak bu iki kardeşten birinin Karaçay'ı terketmesine karar verir. Küçük kardeş Çabdar Karaçay'dan Malkar bölgesine gelir ve Holam köyüne yerleşir. Orada evlenir ve üç oğlu olur. Onlardan Malkar'da "Çabdar" soyu ortaya çıkar (Tavmurzalanı 1982:121).

ÇEÇEN

Malkar'da Köndelen köyünde yaşayan "Çeçen" soyunun kökeni Çeçenler arasında buraya göç edip yerleşen bir Çeçen'e dayanmaktadır. Bunlardan ayrılan bir kol da Kabardeyler arasında yaşamaktadır.

ÇOÇAY

Malkar'lı "Çoçay" soyunun kökeni Osetya'nın Digor bölgesinden Malkar'ın Bızıngı bölgesine gelip yerleşen bir Oset ailesine dayanır.

ÇORA (TSORA)

Osetyalı bir çoban, efendisine ait koyunların çalınması üzerine korkup önce Çeçen ve Dağıstan bölgelerine kaçar. Oradan Malkar bölgesine gelerek bir yaylada Malkarlı çobanlara misafir olur. Yaz boyunca yaylada kalan çobanlara işlerinde yardım eden bu Osetyalıyı Malkarlılar orada yerleşip kalması için ikna ederler. Onun soyundan Malkar'da "Çora" (Tsora) soyu ortaya çıkar (Musukayev 1992:22).

DEPPU

Karaçay'da Özden soyunun Hajgeriy kolundan (atavul'undan) Deppu adlı birisi Botaş soyu ile kandavalı olup, Malkar bölgesinde Bızıngı'ya gelip yerleşir. Onun soyundan Malkar'da "Deppu" soyu ortaya çıkar (Musukayev 1992:45).

DZUGUR

Malkarlı "Dzugur" soyunun tamamı toprak azlığı yüzünden Kabardey'de Psıgansu köyüne göç ederler. Burada tamamen Kabardeyleşen Dzugur soyundan bugün Malkar'da kimse kalmamıştır (Musukayev 1992:23).

DZUGUR-ŞERETLOK

Kendi aralarında çıkan bir çatışma neticesinde Şeremırza ve Şerelıkue adlı iki kardeş Osetya'dan kaçarak Kabardey'in Auşiger köyüne gelip yerleşirler. Büyük kardeş burada Osetya'daki eski soyadları olan "Dzugur" adını devam ettirirken, küçük kardeşin adından da Kabardey'de "Seretlok" soyu ortaya çıkar (Musukayev 1992:10).

GEUNE

19. yüzyıl başlarındaki Rus-Kafkas savaşları sırasında Kabardey'in Kızburun bölgesine Adigey'den Abzeh kökenli Geune soyuna mensup Baj ve Hajmahue adlı iki kardeş gelirler. Hajmahue burada ölür, Baj'ın soyundan Kabardey'de Abzeh kökenli "Geune" soyu ortaya çıkar (Musukayev 1992:33).

GOÇİYA

Karaçay'lı "Goçiya" soyunun kökeni Gürcü-Svan bölgesinden bir kan davası yüzünden Karaçay'a kaçıp yerleşen Goçiya Capriyani adlı bir Gürcü-Svan'a dayanır.

GOLA

Karaçay'ın Uçkulan bölgesine yerleşen "Gola" soyunun kökeni Gürcistan'ın Megrel bölgesinden kaçıp Karaçay'a yerleşen Megrel (Margallı) kökenli bir aileye dayanır (Habiçlanı 1990:4).

HUBİY-BİCİ-KULİY

Karaçay prenslerinden Kırımşavhal soyundan bir kız kaçıran Hubiy adlı gence düşman olan Kırımşavhallar onu öldürmek isterler. Hubiy, Bici ve Kuliy adlı üç kardeş bir kan davasına sebep olmamak için Karaçay'dan kaçarlar. Hubiy Kabardey'de Kundetova'ya,

Bici Yukarı Malkar'a, Kuliy de Yukarı Çegem'e giderler. Yukarı Malkar ve Çegem'de bu iki kardeşin adıyla Malkarlı "Biçi" ve "Kuliy" soyları ortaya çıkar. Bir müddet sonra Kuliy'lerden Çopan'ın oğlu Kaziy Kabardey'in Zayuko köyüne göçeder. Kaziy'in oğlu Temircan'dan itibaren Kabardeyler arasındaki Kuliy soyu ortaya çıkar. Bugün Kabardey ve Malkar bölgelerinde iki ayrı etnik kimlik altında yaşayan Kuliy soyu birbirleri arasında halen akrabalık ilişkilerini devam ettirmektedir (Musukayev 1992:15).

KANKUL

Kabardey "Kankul" soyunun kökeni yine Kabardey asilzade (vork) ailelerinden Şogemok soyuna dayanmaktadır. Kankul soyunun hikayesi ilginçtir. Bundan on kuşak önce Hasanbiy Şogemok, Leçinkay adlı Kabardey köyünde beş oğlu ile yaşıyordu. Bir şölen sırasında küçük oğlu kendi kölelerinden birinin kızını oyuna çıkarır. Bir asilzadenin köle kızı ile oynaması köydeki diğer Kabardey asilzadelerinin gururuna dokunur. Daha sonra olaylar gelişir ve Şogemok ailesi ile diğer soylu aileler arasında büyük bir silahlı çatışma çıkar. Şogemok'ların bütün fertleri bu savaşta öldürülür. Yalnızca hamile bir gelinleri sağ kalır. Gelinin akrabaları onu Kabardey'den Abhazya'ya kaçırırlar. Şogemoklar'ın gelini orada bir oğlan çocuk dünyaya getirir ve doğum sırasında ölür. Doğan bebeğe geleneklere göre "Kankul" adı verilir. Kankul Karaçay-Malkar dilinde "Kan'ın misafiri" anlamına gelmektedir. Abhazya'da dünyaya gelen bir Kabardey çocuğuna Karaçay-Malkar dilinde bir isim verilmesi Kafkas halkları üzerindeki Karaçay-Malkar kültürü etkisini de ayrıca göstermektedir. Gerçekten de kanlı olaylar sonucunda doğan bu çocuğa verilen Kankul adı onun geçmişini yansıtmaktadır. Kankul Abhazya'da büyür ve annesinin akrabaları gelerek ona geçmişindeki olayları anlatırlar. Kankul ölürken iki oğluna Kabardey'e geri dönmelerini vasiyet eder. Oğulları Kabardey'e dönerler ve Kankul adıyla yeni bir soy başlatırlar. Büyüğü Kuba'ya, küçüğü Kamlüko'ya yerleşen Kankul'un oğullarından çoğalan Kankul soyu bugün Kamlüko'da 53, Kuba'da 25, Nalçik'de 5, Psıgansu'da 5 aileden oluşmaktadır (Musukayev 1992:15).

KOÇHAR

Karaçay'ın "Koçhar" soyundan Atalık, Malkar bölgesinin Yukarı Bashan vadisinde, Elbruz dağının güneydoğu eteklerindeki Terskol vadisine yerleşir. Onun Husey, Hasan, ve Kartlık adlı üç oğlundan Malkarlı (Bashanlı) Koçhar soyu başlar (Musukayev 1976:101).

KUMIK-ŞİTU

Kabardey'deki "Kumık" ve "Şitu" soyları Dağıstan'ın Kızlar bölgesinde yaşayan Tuzar soyundan ortaya çıkmıştır. Kan davası yüzünden Tuzar'lardan dört kardeş kaçarak Küçük Kabardey bölgesine gelirler. Burada Botaşey köyüne yerleşen iki kardeşe orada Kumık soyadı verilir. Kabardey'in İnarokova köyüne yerleşen iki kardeş ise Şitu adını alır. Bunun hikayesi şöyledir: İnarokova köyüne uzaktan bu iki kardeşin geldiğini gören bir Kabardey kendi dilinde "şuvit kokue" (iki atlı geliyor) der. Bu ifade zamanla değişerek Şitu biçimine dönüşür ve Kumuk kökenli bu iki kardeşten Kabardey'de yayılan bir soyun adı olur (Musukayev 1992:14).

KURDAN-LEPŞOK-İJA

Gürcistan'dan Malkar bölgesinin Bızıngı köyüne gelip yerleşen Kurdiani adlı bir Gürcü'nün burada Teyrikul, Gela ve Lepşok adlı üç oğlu olur. Gela büyüdüğünde atayurdu Gürcistan'a geri döner. Svanetya bölgesinin Sulah adlı Gürcü-Svan köyünde Kurdiani adı ile soy başlatır. Kurdiani'nin Lepşok adlı oğlu Bızıngı'dan Karaçay'a göç eder ve orada "Lepşok" soyunu başlatır. Kurdiani'nin Teyrikul adlı oğlunun torunu Tavbolat Bızıngı'dan Bashan vadisine göç eder. Onun oğlu Sangırav'dan burada Malkarlı "Kurdan" soyu başlar (Musukayev 1976:99). Karaçay'daki Lepşoklardan bir kol ayrılarak "İja" soyunu başlatır.

KUŞHA

Kabardey'de bugün "Kuşha" adını taşıyan soyların kökeni üç ayrı etnik gruba dayanmaktadır. Bunlar Karaçaylılar, Malkarlılar ve Osetlerdir. "Kuşha" sözü Kabardey dilinde "dağlı" anlamına gelmektedir ve Kabardeyler yüzyıllar boyunca kendi bölgelerinin güneyindeki yüksek dağlık bölgelerde yaşayan Karaçay, Malkar ve Oset halklarını bu isimle tanımlamışlardır.

Kabardey'in Şaluşka köyünde yaşayan Kuşha soyunun kökeni Malkarlı'ların Yukarı Künnüm köyünden buraya göç eden Açıkan adlı Malkar ailesine dayanır.

Psıgansu köyündeki Kuşha soyunun kökeni Osetyalı Astemir ailesidir.

Kabardey'in Zalukokoaje köyüne yerleşen Kuşha soyunun başlangıcı da Ogurlu adında bir Karaçaylıya dayanır. Sarmakov'daki Kuşha soyu Karaçay'ın Hurzuk köyünden buraya medrese eğitimi görmek için gelen Salih adında bir Karaçaylıya dayanmaktadır.

Karaçay kökenli Kuşha soyu bugün Kabardey'in Malka, Kamlüko, Psınodaha, Zayukova köylerinde, Malkar kökenli Kuşha soyu Volnomaul, Kenje, Şaluşka, Baksan,

Zalukokoaje köylerinde, Oset kökenli Kuşha soyu ise yukarı Lesken, Yerokko, Lesken Vtorom, Aşağı Çerek ile Urvan ve Terek rayonlarının bazı kısımlarında yaşarlar.

Zayuko'da yaşayan Kuşha soyunun bir kısmı aslında Kabardey kökenlidir. Muhammed adlı bir Kabardey Karaçay'ın Ishavat köyünde bir süre yaşayıp geri döndüğü için ona Kuşha Muhammed adı verilmiş, daha sonra bu isim onun soyunun adı olmuştur (Musukayev 1992:65-66).

MARŞANKUL

Karaçaylı "Marşankul" soyunun kökeni Kabardey soylularından (vork sınıfından) Marşankul sülalesinden Karaçay'a 19. yüzyıl ortalarında gelip yerleşen bir Kabardey'e dayanır.

MAŞUK

19. yüzyıl başlarında Ullu Karaçay bölgesinden Beştav (Pyatigorsk) yöresine gelen Hubiy soyundan Maşuk adlı silah ustası bir Karaçaylı bu bölgedeki bir Kabardey köyüne yerleşir. Orada kendi adıyla Maşuk soyunu başlatır. Ancak Karaçay'daki Hubiy'ler ile Kabardey'deki Maşuk'lar akrabalık ilişkilerini devam ettirirler (Musukayev 1992:16).

MIZI-BEGİY

Mızı, Çora, Çoçay adlı üç Nogay kardeş bir Nogay Han'ının oğlunu öldürüp Malkar bölgesine kaçarlar. Mızı Çegem vadisinde Dumala denilen yere yerleşir. Mızı'nın burada üç oğlu olur. İsa, Begiy ve Artık adlarını koyarlar. Begiy Malkar (Çerek) vadisine göç eder ve orada Begiy soyunu başlatır. Begiy'in Amırhan adlı bir oğlu Osetya'ya göç eder ve orada Osetler arasında Begiy soyu ortaya çıkar. Hangeriy adlı oğlu ise Kabardey'de Mozdok bölgesine yerleşir ve orada Kabardeyler arasındaki Begiy soyunu başlatır.

Malkar'daki Mızı soyundan bazı aileler Çeçen-İnguş bölgesine gidip yerleşirler ve Çeçenler arasında yeni bir soy başlatırlar (Tavmurzalanı 1982:150).

MENDOH

Osetya'nın Alagir yöresinden, Mendoh soyundan Far adlı hristiyan bir Oset, babasıyla Kabardey'e gelir ve burada pazar yerinde görüp beğendiği bir Kabardey kızını kaçırıp evlenir. Kızın ailesi onu iki yıl sonra Alagir'de bulur ve Kabardey'e geri getirir. Far kendi köyünün yaşlıları ile Kabardey'e gelerek karısını ailesinden geri ister. Kızın ailesi ona müslüman olması şartını koşarlar. Osetyalı Far Kabardey'de Abayevo köyüne göç eder ve müslüman olur. Kabardey'deki Mendoh soyu ondan yayılır (Musukayev 1992:17).

MOLLA-MAMUSUR

Gürcistan'dan Yukarı Bashan'a gelen Gürcü Girguçen'in burada üç oğlu olur. Aubekir, Aliy ve Geriy adlı üç oğuldan burada Malkarlı "Molla" soyu ortaya çıkar. Geriy daha sonra Karaçay'ın Ishavat köyüne göç edip, yerleşir. Yukarı Bashan'da yaşayan Malkarlı Mamusur soyunun kökeni de Gürcistan'dan buraya göç eden bir Gürcü'ye dayanmaktadır (Musukayev 1976:101).

OSMAN

Kabardey'deki Osman soyunun kökeni Kuban ötesindeki Adigeler arasından kan davası yüzünden kaçan bir aileye dayanır. Mahueş soyundan olan bu Adige ailesi Kabardey prenslerinden Dohşuk'lara sığınır. Orada ailenin reisi izlerini kaybettirmek için kendi babalarının adı olan Osman adını soy adı olarak kullanır ve bu isimle Kabardeyler arasına karışırlar (Musukayev 1992:15).

OTAR

Bundan sekiz kuşak önce Gürcistan'ın Meshia yöresinden Malkar bölgesinin Yukarı Bashan köyüne gelen Gürcü prenslerinden Otar Dadeşkeliyani'nin Caşibek ve Kalibek adlı iki oğlundan Malkar'da "Otar" soyu ortaya çıkar. Bu soy Bashan, Girhojan ve Köndelen'e yayılır (Musukayev 1976:100).

ÖZDEN-MAMAŞ

Gürcistan'ın Svanetya bölgesinden Bashan vadisine göç ederek yerleşen Gürcü Uzdiani'nin burada Çoppak, Zagaştok ve Basiyat adlı üç oğlu olur. Çoppak'ın oğulları Karaçay'a giderler ve orada "Özden" adlı soyu başlatırlar. Özden'lerden Hacibiy Bashan'a geri döner ve Gijgit adlı yerde yurt kurar. Orada onun oğulları Ogurlu, Ishak, Aslanbek ve Aslan'dan Malkar'lı "Özden" soyu başlar. Daha sonra onlardan bir kol ayrılır ve Bashan'da "Mamaş" soyunu başlatırlar (Musukayev 1976:99).

SOKUR

Kabardey ve Malkar'daki "Sokur" soyu Malkarlı Tavken soyundan Karakişi adlı birisinden yayılır. Yukarı Malkar'da Abay adlı prens (biy) soyundan bir kızı kaçıran Karakişi'yi Abay'lar Töre adlı halk mahkemesine verirler. Töre ceza olarak Karakişi'nin Aşağı Cem Tala köyüne göç etmesini kararlaştırır. Cem Tala'ya yerleşen Karakişi bir gün karanlıkta atıyla ormandan geçerken kırık bir dal parçası gözünü çıkarır ve o günden sonra ona Karaçay-Malkar dilinde kör anlamına gelen "Sokur" adı verilir. Karakişi'nin soyu

"Sokur" adıyla anılmaya başlanır. Bu soyun bir kısmı daha sonra Kabardey'e giderek orada da aynı isimle yayılır (Musukayev 1992:17).

ŞAHMURZA-ATMURZA-TEKU-ÇERKES

Malkarlı "Şahmurza" soyu bundan yedi kuşak önce Gürcistan'dan gelen Gürcü-Svan kökenli Elmurza Guceciyani'nin soyuna dayanır. Elmurza Guceciyani Gürcü-Svan bölgesinden dört oğlu, Şahmurza, Atmurza, Aslan ve Teku ile Yukarı Bashan vadisine gelip yerleşir. Burada üç oğlundan Şahmurza, Atmurza ve Teku adlarını taşıyan soylar ortaya çıkar. Babaları Elmurza ve kardeşleri Aslan Svanetya'ya geri dönerler. Şahmurza Çegem'e yerleşir. Şahmurza'nın oğlu İsmail Kabardey prenslerinden Hatohşuk'ların köylerine yerleşir. Malkarlılar ona "Çerkes İsmail" adını verirler. Ondan yayılan soya Malkar'da "Çerkesler" adı verilir (Musukayev 1992:45).

ŞAMAN

Karaçay'ın "Şaman" soyunun kökeni Adige'lerin Bjeduğ kabilesinin "Şaban" soyuna dayanır. 1788 yılında Tangaur-Han soyunun Şaban sülalesinden Mahamed Bjeduğlar arasından ayrılarak önce Kabardey'e, oradan da Karaçay'a gelir. Karaçay'a Dağıstan'ın Kumuk bölgesinden gelip yerleşmiş olan Aliy adlı bir din hocasının kızı ile evlenerek burada Karaçaylılar arasındaki Şaban soyunu başlatır. 1807 yılında Karaçay'da bulunan Avrupalı bilim adamı J.Klaproth Karaçay prensleri arasında gösterdiği bu soyun adını "Chaban" olarak kaydetmiştir. Şaban adı Karaçay dilinde Şaman biçimine dönüşür.

ŞAMURZA

İnguş bölgesinin Yukarı Açaluki köyünde yaşayan Yandi soyundan İbrahim adlı bir kişinin dört oğlu at çalmak için arkadaşlarıyla yola çıkarlar. Ancak at hırsızlığı sırasında bir arkadaşları öldürülür. Öldürülen gencin ailesi olaydan Yandi'lerin dört oğlunu sorumlu tutarlar. Kan davasından kurtulmak için dört kardeş İnguş bölgesinden kaçarlar. Üçü Kabardey'e, biri Dağıstan'a gider. Kabardey'deki üç kardeşin ikisi İnarkuey (V.Krup), biri Bolatova (Terekskoe) köyüne yerleşir. Dağıstan'a giden kardeşten orada "Şamurza" adlı soy ortaya çıkar (Musukayev 1992:15).

ŞANA

Osetya'nın Alagir bölgesinde meydana gelen bir kan davası sonrasında Sana adlı bir Oset çocuğunu ölümden kurtarmak için Kabardey'e kaçırırlar ve Kabardey prenslerinden

Dohşuk'ların himayesine teslim ederler. Dohşuk'lar tarafından büyütülen bu Oset çocuğunun soyundan Kabardey'de "Şana" soyu ortaya çıkar (Şanayev 1870:37).

ŞAVAY-OSMAN-TOLGUR

Karaçay'ın Adurhay klanından Şavay, Osman ve Tolgur adlı üç kardeş Kırımşavhal soyundan Karaçay prensleri (biyleri) ile aralarındaki kan davası yüzünden Malkar bölgesine kaçarlar. Osman Malkar (Çerek) vadisindeki Muhol köyüne, Tolgur Bızıngı'ya Şavay Bızıngı-Holam bölgesinin Şıkı köyüne yerleşir ve buralarda kendi isimleriyle yeni soylar başlatırlar (Musukayev 1992:18).

TAVKEN

Küçük Kabardey'in Baroka köyünde yaşayan üç kardeş, prenslerinin kendilerinden çok vergi alması yüzünden onunla çatışırlar ve içlerinden biri prensi öldürerek Yukarı Malkar bölgesine kaçar. Orada dağlılar ona yaptığı iş yüzünden Karaçay-Malkar dilinde cesur anlamına gelen "tavkel" adını verirler. O isim değişerek "Tavken" biçimini alır ve onun Malkar'da yayılan soyunun adı olur (Musukayev 1992:16).

TEMMO

Kalmuk Moğollarından Bala adlı bir genç Malkar'da Bashan vadisine gelip yerleşir ve onun torunu Temmo'dan itibaren burada "Temmo" soyu ortaya çıkar (Musukayev 1976:100).

TOHÇUK-TAMBİY

Kabardey prenslerinden Kaytuk oğlu Aslanbek döneminde (18. yüzyıl) Karaçaylılar ile Kabardeyler arasında meydana gelen bir savaş sonrasında iki halk arasında barış yapılır. Karaçaylılar bu savaşta ölen iki gencin kanlarının karşılığı olarak Kabardeyler'den iki delikanlı vermelerini isterler. Kabardey prenslerinden Dohşuk ve Tambiy soylarına mensup iki delikanlı Karaçaylılara kan borcu karşılığı verilir. Onların soyundan Karaçay'da "Tohçuk" ve "Tambiy" soyları ortaya çıkar. 19. yüzyıl başlarında Kabardey'den Kuban ötesinde Besleneyler arasına göçeden ve Dohşukuey[(1)] adlı köyü kuran Dohşuk'lardan bazı aileler de daha sonra Karaçay'a gelerek buradaki Tohçuk'larla birleşirler.

(1) Dohşukuey köyüne Karaçaylılar "Tohçuk Kabak" (Tohçuklar'ın Köyü) adını verirlerdi.

TOKUMA

Malkarlı "Tokuma" soyunun kökeni Gürcü-Svan bölgesinden Yukarı Malkar bölgesine göç edip yerleşen Başil adlı bir Gürcü'ye dayanır.

TOKMA-KUŞHA

Yukarı Malkar'da Çerek vadisindeki Kumayat köyünden Tokuma soyundan İshak adlı bir genç alışveriş yapmak için pekçok kereler Kabardey prenslerinden Dohşuk'ların kasabaları olan Dohşukuey'e gider. Onun niyeti buraya yerleşmektir. Prens Dohşukov onun niyetini sezer. Daha önce Malkar'dan Dohşukuey'e gelip yerleşen dört aile burada "Kuşha" soyadını alarak Kabardeyleşmiştir. Onlardan sonra Malkar'dan Başi ve Cabo soylarından aileler de Dohşukuey'e gelip yerleşirler. Prens Dohşukov İshak Tokuma'yı da oraya yerleştirir ve en iyi yerlerden birini verir. Tokuma soyadı Kabardey'de "Tokma" şekline dönüşür (Musukayev 1992:23).

ÜSÜP

Bayçora'ların Biyaslan 19. yüzyıl sonlarında hükümetin toprak dağıtımı sırasında çıkan bir kavgaya karışır ve Karaçay'dan Yukarı Bashan'a kaçar. Orada Etez soyundan bir kızla evlenir ve Üsüp adını verdikleri bir oğlu olur. Biyaslan daha sonra affedilir ve Karaçay'a dönmesine Rus hükümeti tarafından izin verilir. Ancak karısının ailesi Biyaslan'ın karısını ve çocuğunu Karaçay'a göndermez. Üsüp büyüdüğünde Çegem'de Kelemet soyundan Jan adlı bir kızla evlenir ve Girhojan'a yerleşir. Orada Malkarlılar arasında kendi adıyla anılan "Üsüp" soyunu başlatır (Zumakulları 1994:158).

YELEY

Osetya'lı Yeley'ler yaşadıkları bölgedeki toprakların verimsiz ve az olması yüzünden Lesgor köyünden göç ederek Kabardey soylularından Mudar Anzor'un yaşadığı Lesken'e gelirler. Anzorlar onlara burada altmış hektar toprak verirler ve orada yerleştirirler. Onlardan Kabardey'deki "Yeley" soyu çıkar (Musukayev 1992:22).

5.8. ETNİK İLİŞKİLER AÇISINDAN KAFKASYA'DA SOY-KLAN ÖRGÜTLENMESİ

5.8.1. ATAERKİL TOPLUMLARDA SOY ÖRGÜTLENMESİ

Aile yapıları baba hâkimiyetine, akrabalık sistemleri kan birliğine dayanan toplumların siyasî ve medenî yönden gelişmesinde soy örgütlenmesinin önemli bir rolü vardır. Soy-oymak şeklindeki bir örgütlenme eğilimi, insanların doğuştan sosyal bir varlık olduklarını gösteren sosyolojik bir hadisedir.

Soy örgütlenmesinde hâkim olan esaslar şunlardır:

1. Her soy müstakil bir siyasî ve sosyal çekirdektir.
2. Her soyun kendisine özgü örf ve âdetleri, o soy içindeki hayatı düzenleyen hukukî mahiyette mecburi kaideleri vardır.
3. Her soyun bir reisi vardır.
4. Her soyun bir soy adı (nomen gentilicium) vardır (Arsal 1952:110).

5.8.2. KAFKASYA TOPLUMLARINDA SOY ÖRGÜTLENMESİ

Karaçay-Malkar toplumunda soy ilişkilerinin ve soya dayalı akrabalığın çok önemli bir yeri vardır. Geleneklere göre yedi kuşak öncesine kadar birbirleri ile akraba olanlar birbirlerine kız alıp-veremezler, evlenemezler. Bu yüzden her Karaçay-Malkarlı yedi kuşak önceki dedelerine kadar bütün soyunu bilmek zorundadır.

Karaçay-Malkar'da soy yada sülale karşılığında "tukum" sözü kullanılır. Eski ve köklü ailelerden gelen her Karaçay-Malkarlı'nın "tukum at" adı verilen bir soy adı vardır. Soya adını veren, genellikle yedi-sekiz kuşak yada daha önceleri yaşamış olan dedelerden biridir. Bazan soylarda, soya adını veren dedenin bir kaç kuşak sonraki torunlarından yeni bir soyadı çıkar. Böylece bir soy zamanla birbirine akraba olan birkaç soya daha ayrılır. Soyun bu ayrılan kollarına "atavul" adı verilir. Atavul soyların hepsinin dedeleri aynı kişidir (Tavkul 1993:119).

Karaçay'da "tukum" adı verilen soy örgütlenmesinin dışında, bazı soyların dahil olduğu ve "kavum" adı verilen "klan" örgütlenmesi de vardır. Karaçay'daki başlıca klanlar "Adurhay", "Budyan", "Navruz", "Şadibek", "Tram" gibi adlar taşımaktadır. Adurhay klanına Laypan, Orus, Batça, Teke, Şıdak, Erikgen soyları; Budyan klanına Canköz, Toturkul, Tambiy, Bayramuk soyları; Navruz klanına Batdı, Bayramkul, Aci, Sılpagar, Gola,

Koçhar, Kappuş, Gappo soyları; Şadibek klanına Bıtda, Hasan, Hubiy, Tohçuk soyları; Tram klanına Albot, Camıbek, Bostan, Korkmaz, Semen soyları girmektedir.

Eski Türk topluluklarında klanın soy şeceresi sabit ve kapalı değildi, çoğunlukla yeniden düzenlenirdi. Ekonomik, siyasî, askerî sebeplerden dolayı soylar bir klan çatısı altında birleşirler ve bu birleşmeden sonra klanın soy şeceresi yeniden düzenlenirdi. Böylece klanın asıl kurucusu olan soylar, klana yeni katılan soylarla güçlerini ve siyasî-ekonomik nüfuzlarını artırırlardı. Eski Türk topluluklarında rastlanılan bu soy örgütlenmesine Karaçaylılar arasında da rastlanmaktadır.

Yabancı soyların klana kabul edilerek "karnaş tukum" adı verilen kardeş soylar oluşturulması Karaçay sosyal yapısında görülen bir hadisedir. Örneğin, Navruz klanını oluşturan soylar arasında Sılpagar ve Kappuş soyları, soy ataları olarak Navruz'u kabul etmekte ve soy şecerelerini ona dayandırmaktadırlar. Sılpagar soyu, soya adını veren büyük dedeleri Sılpagar'ın Navruz'un torunu olduğunu kabul etmektedir. Bunu şöyle gösterebiliriz:

Navruz → Zıgıtçı → Endrevuk → Sılpagar

Kappuş soyu da büyük dedeleri Kappuş'un Navruz'un bir diğer torunu olduğunu kabul etmektedirler. Bunu da şöyle gösterebiliriz:

Navruz → Zıgıtçı → Nukkol → Kappuş

(Karaçayevtsı 1978:234).

Navruz klanına dahil olan bazı soyların Navruz'un soyundan gelmediği ve Karaçay'a komşu Kafkas kabilelerinden katılarak bu klana dahil olduğu bilinmektedir. Örneğin Aci soyu Abazinler ve Kabardeyler arasında da bulunmaktadır ve Karaçay'a dışarıdan gelerek Navruz klanına kabul edilmiştir. Gürcistan'ın Megrel bölgesinden Karaçay'a gelerek Kırımşavhal adlı prens soyuna sığınan Megrel kökenli Gola soyu da Navruz klanına kabul edilmiştir (Habiçlanı 1990:4).

Budyan klanına dahil olan Tambiy soyu Karaçay'a Kabardey'den gelerek bu klana kabul edilmiştir.

Tram klanına dahil olan Semen soyu da Karaçay'a dışardan katılan soylardandır (Aliyev 1927:58).

Şadibek klanını oluşturan soylardan Bıtda ve Hasan soyları şecerelerini Şadibek'e dayandırmaktadırlar.[1] . Megrel kökenli Hubiy Bıtda'nın kızı ile evlenerek Şadibek klanına dahil olmuş ve Karaçay'daki Hubiy soyunu başlatmıştır. Bazı araştırmacılar Hubiy soyunun Abazin'lerin Kızılbek kabilesinden olduğunu belirtmektedirler (Aliyev 1927:57). Ancak, Megreller arasında "Hobiya" adlı bir soy yer almaktadır. Şadibek klanına dahil olan soylardan Tohçuk ise Kabardey'den Karaçay'a gelerek bu klana kabul edilmiştir.[2] .

Karaçay-Malkar'da aynı soydan olanlar birbirlerine "tukum cuvuk" (soy akrabası) derler ve akrabalık dereceleri yedi kuşaktan öteye de olsa birbirleri ile evlenemezler. Aynı "atavul" soyundan gelenler birbirleri ile yakın akraba sayılırlar. "Atavul" akrabalığının Karaçay-Malkar geleneklerinde özel bir yeri vardır.

Karaçay-Malkar'da her soy (tukum), köyün kurulduğu vadide "tiyre" adı verilen kendi mahallelerinde yaşardı. Soyların mezarlıkları da birbirinden ayrı olduğu gibi, her soyun (tukumun) içindeki atavul soyların da mezarlıkları ayrı olurdu (Tavkul 1993:121).

Eski Karaçay-Malkar geleneklerinde, dışardan gelen bir yabancı bazı törenlerle bir soya kabul edilebilir ve bundan sonra o soyun bir üyesi kabul edilirdi. Soya kabul edilecek bir yabancı o soyun en yaşlı ve saygı değer kadınının göğsüne dokunur ve o soydan iki erkeğin tuttuğu bir sopanın altından geçerdi. Bu şekilde bir soya kabul edilen kişiye "tayak karnaş" adı verilir ve o kişi artık soyun adını ve damgasını kullanabilirdi (Karaçayevtsı 1978:215).

Çeçen-İnguş toplumunda "gar" adı verilen soylar birleşerek "tayp" adı verilen boyları ve onlar da birleşerek "tukum" adı verilen kabileleri oluştururlardı (Kutlu 1993:114). Çeçenler dokuz, İnguşlar ise iki kabileye bölünmüşlerdi. Dokuz Çeçen kabilesi toplam 131 "tayp"tan (boydan) oluşuyordu. Bu tayplar'dan bazılarının adları şöyledir:

> Açaloy, Bagaçuroy, Bigakhoy, Bugaroy, Contaroy, Çermoy, Dişnoy, Ersanoy, Garçoy, Haçaroy, Kuloy, Marşaloy, Naşkhoy, Sadoy, Şirdoy, Tumsoy, Yalharoy (Kutlu 1993:120).

---

[1] 1397 yılında Altınordu Hanı olan Timur Kutlug'un iki yıl sonra ölümü üzerine, Emir Edige'nin desteği ile onun yerine Akordu'dan Kutlugbek'in oğlu Şadibek geçmişti. 1407 yılında çıkan bir karışıklık üzerine Şadibek Han yerini oğlu Bolat'a bırakarak Kuzey Kafkasya'ya çekilmek zorunda kalmıştı. Şadibek 1411 yılında ölümüne kadar Kafkasya'da Şirvan Hanı Şeyh İbrahim'in yanında yaşamıştı. Bu devirde Kuzey Kafkasya Altınordu Hanlığı'ndan fiilen ayrılmıştı (Ağat 1961:26).

[2] Tohçuk soyunun Şadibek klanına kabul edilmesinde, Tohçuk soyunun bağlı olduğu Kabardeyler'in Kaytuk sülalesinin İnal hanedanına mensup olması ve böylece Şadibek ve İnal soyundan gelen sülalelerin Altınordu Hanlarına dayanan bir akrabalıklarının bulunması rol oynamıştır

Dağıstan'ın Dargı (Akuşa) bölgesinde soy'a "Dzegala Kante" adı verilir. Soy'da 15 adet akrabalık derecesi vardır. Bunlar:

1- Urşi (Oğlan)

2- Urşila urşi (torun)

3- Dudeş (baba)

4- Dudeşla dudeş (dede, ata)

5- Udzi (Kardeş)

6- Udzila urşi (kardeşin oğlu)

7- Udzzıkar (amca çocukları)

8- Udzı karlaurşı (amca çocuklarının çocukları)

9- Karigan (amca çocuklarının birbirlerine hitap şekli)

10- Kariagurşi (amca çocuklarının oğullarının çocukları)

11- Garigan (Kariagurşi'nin oğulları)

12- Garigaurşi (Garigan'ın oğulları)

13- Garikan (Garigaurşi'nin oğulları)

14- Garikaurşi (Garikan'ın oğulları)

15- Turbilgan (Garikaurşi'nin oğulları)

Akuşa (Dargı)lar böylece bir soy içinde dokuz kuşağa kadar erkek tarafından olan akrabalık derecelerini isimlendirmektedirler. Akuşa'larda soy adları yoktur. Genellikle soyun adı halk arasında yiğitlik yada bir başka meziyeti ile meşhur olmuş kişinin adı ile anılır. Bu ad soya adını vermiş olan kişiden daha güçlü birisinin ortaya çıkmasıyla sona erer (Aksay 1972:2-3).

5.8.3. KAFKASYA TOPLUMLARINDA SOY ADLARI VE SOY DAMGALARI

Kafkasya'da özellikle Abazin, Abhaz, Adige-Kabardey ve Karaçay-Malkar toplumlarında kökü çok eskilere uzanan soy adları ve bu soyların sahip oldukları çeşitli armalar yada soy damgaları vardır.

Kafkasya'da soy damgalarının ortaya çıkışının toplumda özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla yakından ilgisi vardır. Kafkasya toplumları arasında soy damgalarının kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşmasında Kafkasya'ya kuzeyden gelen "bozkır kültürüne" mensup çeşitli Türk kavimlerinin önemli rolü olmuştur. Çünkü özel mülkiyeti belirtmek için damga kullanma geleneği bozkırlarda büyük ölçüde hayvan sürüleri besleyen Türk boyları arasında yaşayan bir "bozkır" geleneği idi. Müstakil olan veya daha yüksek siyasî birliğe katılmış olan boylar, yaylaklarda hayvanlarını, göçlerde kendi mülklerini ayırabilmek için özel damgalar kullanırlardı.

Eski Türkler damgaya "tamga" adını verirlerdi. "Tamga" sözü Karaçay-Malkar dilinde yaşamakta ve farklı dillerde konuşan Kafkas halklarının dillerinde de bu şekilde bulunmaktadır. Bu da soy damgası kullanma geleneğinin Kafkasya'ya Türk kavimleri tarafından getirildiğini belgelemektedir. Adigeler arasında kullanılan bazı damgaların Hititlerden adapte edilen hiyeroglif alfabesinden türetildiği iddiası bilimsel gerçeklere uymamaktadır. Kafkasya halkları arasında kullanılan soy damgaları incelendiğinde bunların büyük ölçüde İskit, Hun-Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimleri ile Sarmat gibi Türk-İran karışımı göçebe kabilelerinin damgalarına ve onlardan kalan bazı yazıtlardaki harflere benzedikleri dikkati çekmektedir (Bayçorov 1989:90-91). Kafkasya'daki damgalarla Orta Asya ve Sibirya'da bulunan eski Türk damgaları arasında da büyük benzerlik vardır (Laypanlanı 1993:2).

Abazin, Adige, Kabardey ve Karaçay-Malkarlılara ait soy adları ve damgalar incelendiğinde bu halklar arasında benzer soy adlarının ve damgalarının varlığı dikkati çekmektedir. Bu durum Kafkasya halkları arasındaki etnik karışma ve bütünleşmeye de ışık tutmaktadır. Aynı adı ve damgayı kullanan bazı soyların farklı toplumlarda yaşıyor olması Kafkasya halkları arasında uzun süreden beri etnik bir karışımın yaşandığını belgelemektedir.

- "Abuk" soyu Kabardeyler ve Abazinler arasında yaşamaktadır. Kullandıkları soy damgasının da aynı olması bu soyun kökeninin aynı olduğunu belgelemektedir.
- "Aci" soyu Karaçaylılar, Kabardeyler ve Abazinler arasında bulunmaktadır. Karaçay'daki Aci soyu ile Abazin Aci soyu aynı damgayı kullanmaktadır.
- "Abay" soyu Karaçay-Malkar'da ve Kabardey'de yaşamaktadır. Damgaları da benzerlik gösteren bu soy Karaçay-Malkar kökenlidir ve bir bölümü Kabardeyleşmiştir.

- Abazinler'in "Çurdım" soyu ile Kabardeyler'in "Şurdım" soyu aynı kökene dayanmakta ve aynı damgayı kullanmaktadır.
- "Camankul" soyu Karaçaylılar ve Abazinler arasında yaşamakta ve aynı soy damgasını kullanmaktadır.
- Karaçay kökenli Botaş soyu "Boteş" adı ile Kabardey'de de yaşamaktadır. Bu soyun bir kolu da Malkarlılar arasındadır.
- Karaçay kökenli "Caraşdı" soyu "Jereştı" adı ile Abazinler ve Kabardeyler arasında da yaşamakta ve aynı damgayı kullanmaktadır.
- Karaçay kökenli "Meker" soyu "Makar" adıyla Abazinler arasında da bulunmakta ve aynı soy damgasını taşımaktadır.
- Abazin kökenli "Tram" soyu Karaçay-Malkar'da da yaşanmakta ve damgaları da benzerlik göstermektedir.
- Karaçay-Malkar kökenli "Bolat" soyu "Bolet" adıyla Kabardey'de de yaşamakta ve soy damgaları da benzerlik göstermektedir.
- "Haçuk" soyu Kabardeyler ve Abazinler arasında yaşamakta ve aynı soy damgasını kullanmaktadır.
- Abazin "Şeremet" soyu ile Kabardey "Şermet" soyunun isimleri ve damgaları arasındaki benzerlik bu soyun aynı kökene dayandığını göstermektedir.
- Karaçaylılar ve Kabardeyler arasında yaşayan "Şıdak" soyunun damgası da aynıdır. Bu da onların ortak kökenden geldiğini gösterir.
- Kabardey kökenli "Dohşuk" soyu Karaçay'da "Tohçuk" adıyla yaşamakta ve aynı soy damgasını kullanmaktadır.
- Kabardey kökenli "Tambiy" soyu aynı isimle Karaçay'da da yaşamaktadır.

Kafkasya'daki farklı etnik gruplarda göze çarpan benzer yada aynı soy adları ve soy damgalarının varlığı, Kafkas halklarının etnik yönden birbirleri ile karışarak akraba etnik gruplar haline geldiklerini ve benzer sosyo-kültürel yapılar oluşturduklarını ileri süren varsayımımızı da doğrulamaktadır.(Bkz. Soy damgaları ile ilgili bölüm.)

5.9. ETNİK İLİŞKİLER AÇISINDAN KAFKASYA'DA "ATALIK" GELENEĞİ

"Atalık" Karaçay-Malkar dilinde bir ailenin çocuğunun bir başka aileye verilerek orada büyütülmesi ve yetiştirilmesi geleneğini ifade eden bir terimdir. Göktürkler zamanından itibaren örneklerine rastlanılan bu eski Türk geleneği Selçuklular'da da "Atabek" adıyla bulunmaktaydı.

Altın Ordu ve Kırım Hanları'nın şehzadelerinin Kafkasya'da Karaçaylıların elinde büyütüldükleri, burada silah kullanmayı, ata binmeyi, aile terbiyesini öğrendikten sonra ailelerine teslim edildikleri bilinmektedir. Bu şehzadeleri Kafkasya'da eğiten Karaçaylı aileler onların manevî babaları, yani "atalıkları" sayılırdı. Kafkasya'da Karaçaylılardan Abhaz-Abazin ve Adige toplumlarına da geçen bu gelenek onlar arasında da "atelıkh" adıyla benimsenmiş ve yaygınlaşmıştı. Özellikle soylu Adige aileleri Kırım Hanlarının şehzadelerinin "atalıkları" olarak onları yetiştiriyor ve bu sayede Kafkasya için her zaman bir tehdit unsuru olan Kırım Hanlığı ile aralarında iyi ilişkiler kuruyorlardı. Kafkasya'da eğitim gören Kırım Hanlarının oğulları Kafkasya'daki "atalıklarını" her zaman kendileri için gerçek bir baba olarak kabul ediyorlardı. Taht kavgaları yüzünden Kırım'dan kaçmak zorunda kalan şehzadeler Kafkasya'daki atalıklarının yanına sığınıyorlardı. Özellikle Bjeduğ ve Kabardeyler arasında, kendilerine sığınan Kırım Hanları'nın soyundan gelen "Hanuko" (Han oğlu) adlı bir sosyal tabaka ortaya çıkmıştı.

Kabardey toplumunda, Kabardey prenslerinin çocuklarının terbiyeleri ve bakımı için asillerin (vork'lerin) evlerine gönderilmesi âdetti. Prensin çocuğunun terbiyesini üstüne alma şerefine erişen vork (asilzade) kendisini çok mutlu sayardı. Çocuk gelenek uyarınca "bof hakue" denilen terbiyecisinin yanında yedi yıl kalırdı. Böylece eğitim gören çocuğa "Pur" adı verilirdi. Çocuk 16 yaşına gelince atalığı ona en iyi elbiseyi giydirir ve en iyi ve asil ata bindirir, en gösterişli silahları takar ve çocuğu evvelce hiç gitmediği baba evine geri verirdi.

Genç prensin baba evine dönüşü özel tören ve şartlar altında gerçekleşirdi. Baba prens, oğlunun atalığına pahalı ve değişik hediyeler bağışlar ve kendi mevkiine, ekonomik gücüne ve cömertlik derecesine göre de at, öküz, inek ve köleler verirdi. Atalığın evine ve yurduna büyük bir alay ve merasimle ağırlanarak geri gönderilmesi prensin görevi idi. Terbiye gören çocuk (pur) da kendi atalığının bütün isteklerini yerine getirmekte tereddüt etmezdi (Noghumuka 1974:38).

Karaçay-Malkar'da bir prensin (biy'in) çocuğu Kara Özden tabakasından bir ailenin evinde büyütülür, dağlı gelenekleri ve âdetleri öğretilirdi. Bazan çocuk azat tabakasından bir

aileye de verilebilirdi. Çocuğa "atalık" olan ailenin reisine "emçek ata" denirdi. Onun karısı da çocuğun süt annesi olurdu.

Bir prensin (biy'in) karısı hamile kaldığında çeşitli aileler doğacak çocuğu alıp yetiştirmek için onun "atalığına" talip olurlardı. Çeşitli hediyeler alarak prensin evine gider ve dileklerini bildirirlerdi (Karaçayevtsı 1978:211).

Prensin annesi torununu kendi eliyle atalığa verirdi. Atalığa verilen erkek çocuğa "emçek ulan", "emçek caş", kıza ise "emçek kız" denirdi. Büyüyüp yetiştikten sonra atalıktan çıkan çocuğa ise "emildeş" adı verilirdi. Atalığa verilen çocuklar yetişkin bir genç olana kadar atalıkta kalırlardı. Bazan kız çocuklar evleninceye kadar atalıklarının yanında kalabilirlerdi.

Çocuğun bütün bakım masrafları atalık evine aitti. Atalık evi çocuğa hayatı için gerekli herşeyi öğretir, onu yetiştirirdi.

Atalığa gelen çocukla evin çocukları süt kardeş olurlardı. Atalığa gelen çocuğun beşiği evin kendi çocuklarının beşiklerinden daha yüksek ve süslü olurdu. Onun beşiği ayakla değil elle sallanırdı. Evin çocuklarından önce atalığa gelen çocuk emzirilirdi (Karaçayevtsı 1978:212).

Çocuk atalık evinden ayrılırken atalığı ona eğeri ile birlikte bir at ve elbise armağan ederdi. Çocuğun atalık evinden ayrılmasına "nühden çıkmak" denirdi. Bu sırada atalık evinde kurban kesilir, şölen (toy) düzenlenirdi.

Atalıktan çıkarak "emildeş" adını alan çocuk baba evine giderken onu babası olan biy (prens) ve emrindeki özdenler (asiller) karşılarlar ve "emildeş" eve özdenlerle beraber girerdi. Evde onu ilk önce annesi, sonra babası kucaklardı.

Çocuğunu büyütüp yetiştiren atalığa prens (biy) at, silah, giyim, toprak parçası armağan ederdi. Buna "emçeklik" denirdi. Prensin çocuğu kendisini yetiştiren atalığına ömür boyu saygı duyar, onu korurdu. Atalık alt tabakadan da olsa büyüttüğü prensin yanında yemek yiyebilirdi.

Karaçay-Malkar'da "atalık" olacak aile akraba olmayan soylardan seçilirdi. Prensler (biyler) atalıklarını alt tabakalardan seçerek halkla iyi ilişkiler kurma yoluna giderlerdi (Tavkul 1993:152).

Karaçay-Malkar'da prenslerin (biylerin) çocuklarını büyütüp eğiterek onların atalıkları olan alt tabakalar arasında "emçekler" adı verilen bir sosyal tabaka ortaya çıkmıştı. Özgür sınıfı oluşturan emçekler'e prensler her zaman destek verirlerdi (Miziyev 1992:110).

Atalık geleneği Kafkasya ve İdil (Volga) bölgelerinde yaşayan Bulgar Türklerinde de görülürdü. 922 yılında Bulgarlar arasında bulunan İbn Fadlan bu konuda bilgi vermektedir.

Kafkasya halklarının etnik ve sosyo-kültürel açılardan birbirlerine yakınlaşmalarında ve bütünleşmelerinde "atalık" geleneğinin son derece önemli rolü olmuştur. Atalık müessesesi bütün Kafkasya halkları arasında geçerliydi. Bütün halklar çocuklarını eğitmek üzere birbirlerine gönderirlerdi. Bu durum Kafkas halklarını birbirine daha da yakınlaştırırdı. Örneğin bir Oset çocuğu Adige ailesi içinde, yada Kabardey çocuğu Karaçaylılar arasında eğitildiğinde bu aileler birbirine yakınlaşır ve gelecekte de birbirlerini akraba ve kardeş kabul ederlerdi.

Kafkasya'da süt akrabalığı kan akrabalığından daha yakın akrabalık sayılırdı. Süt kardeşliği yoluyla birbirlerine akraba olan ailelerin çocukları birbirleri ile evlenemezlerdi.

Karaçay-Malkarlıların Gürcü-Svan, Abaza, Kabardey ve Osetlerle etnik yönden yakınlaşmasında "süt akrabalığı" kurumu etkili olmuştur. Süt akrabalığına özellikle Malkar Prenslerinden Abay'lar ile Kabardey prenslerinden Kaytuk'lar arasında ve Malkar prenslerinden Orusbiy'ler ile Gürcü-Svan prenslerinden Dadeşkeliyani'ler arasında rastlanırdı (Miziyev 1992:110). Karaçay prens ve soyluları da özellikle Kabardey ve Gürcü-Svan prenslerinin çocuklarını atalığa alarak onlarla sosyal ve siyasî ilişkilerini iyi tutmaya çalışırlardı. Örneğin 19. yüzyılda Karaçay'ın özden (asilzade) tabakasından Aliy soyu Kabardey prenslerinden Hatohşuk'ların oğullarını, Karaçay prenslerinden Duda soyu da Gürcü-Svan prenslerinden Dadeşkeliyaniler'in oğullarını atalığa almışlardı (Karaçayevtsı 1978:212).

Kafkasya toplumlarının kültür birliğine varma sürecinde onları etnik yönden birbirlerine yakınlaştıran ve aralarında akrabalık kurulmasını sağlayan "atalık" geleneğinin özel bir yeri olmuştur.

BÖLÜM VI

SOSYAL YAPI

6.1. ÇOĞRAFÎ ÇEVRE-SOSYAL HAYAT ALANI İLİŞKİSİ

Maddî üretim herzaman temel iki unsurdan, coğrafi ortam ile insan sayısından oluşmuş doğal bir çerçeve içinde gerçekleşir. İçinde bulunduğu coğrafi ortam, insan toplumunun ilerlemesinde büyük yer tutar. Tabiat, insana yaşaması ve çalışması için gerekli ilk maddeleri sağlar. Tabiat, üzerinde toplumsal hayatın geliştiği alandır. Coğrafi ortam kavramı, insanı kuşatan doğayı yani toprağı, iklimi, denizleri, nehirleri, hayvanlar ve bitkiler alemini, yerin engebelerini, yararlı maden filizlerini v.b. kapsar (Kerov 1987:20)

Coğrafi ortam, sınai faaliyetlerin zorunlu şartıdır. Bu sınai faaliyetler, insanın hayatını sürdürme araçlarını elde ettiği tabiat ile ilişkileri dışında düşünülemez. Coğrafi ortamın, toplumun ilerlemesi üzerindeki etkisi değişebilir. Ormanlar, akarsular ve iklim yönünden elverişli ise ilerleme hızlanır, tersi durumda ilerleme dizginlenir. Ama toplumsal gelişmenin, tümüyle coğrafi ortamın yada onu oluşturan çeşitli unsurların işlevi olduğunu düşünmek yanlış olur (Kerov 1987:20)

Toplum yeni belirmekteyken, insan tabiat güçleri karşısında hemen hemen güçsüzken, coğrafi ortamın etkisi daha belirgindi. Ama üretici güçlerin gelişmesi ölçüsünde insan tabiatı kendi ihtiyaçlarına boyun eğmeğe gittikçe daha çok zorladı ve coğrafi ortamın toplumsal evrim üzerindeki etkisi azaldı. Çevrenin hayvan ve bitki alemi ilkel toplulukta insan için maddî mallar elde etmenin tek kaynağı idi ve bu bakımdan çok büyük önemi vardı. Hayvan ve bitki yetiştirmenin gelişmesi ile, insan, kendi kullanımı için coğrafi kaynaklardan çok kendi özen ve çalışmasına dayanan bir hayvanlar ve bitkiler topluluğu yaratmayı öğrendi. Üretimdeki ilerlemeler, iklimin, arazi yapısının, su kaynaklarının bolluğunun ve başka coğrafi etkenlerin toplumsal ilerlemenin gidişi üzerindeki rolünü hissedilir ölçüde azalttı (Kerov 1987:21)

Göçler nüfus coğrafyasının en ilgi çekici tarihî meselelerinden biridir. Ekonomik bölgelerin oluşumunda ve yeni kültürel görünümlerin yaratılmasında göç olgusu güçlü bir etki gösterir. Daha önce yerleşilmiş olan bir bölgeye yönelik göçlerde bile, özellikle yeni yerleşenler yeni bir üretim modelini ve daha ileri bir teknolojiyi beraberlerinde getirirlerse

(tarihî olarak bu durum genellikle meydana gelmiştir), göç insan ve onun çevresi arasındaki "güçler ilişkisini" önemli derecede değiştirebilir. Bazan fiziksel şartları tamamen biçim değiştirmiş bir arazi (territory) göçler sonucunda bir ülke (country) haline gelir (Pokshishevskiy 1984:514). Toplumun varlığı ve maddî malların üretimi, insanın sayıca düzenli üremesinden ayrı düşünülemez. Bu açıdan nüfus, nüfusun çoğalması, hızla artışı, yoğunluğu, toplumun maddî hayatının doğal bir şartını oluşturur ve toplumun ilerlemesi üzerinde kesin bir etki yapar. Örneğin, nüfus yoğunluğu az olan bölgelerde, ekonomik ilişkiler kurulmasındaki güçlükler bakımından toplumsal ilerleme duraklar, aynı şekilde, iş deneyiminin ve alışkanlıkların yayılmaması yüzünden bu bölgelerde üretimin gelişmesi yavaşlar. Toplumun yaşam düzeyi ve evrimi, maddî malların üretimiyle belirlenir. Bu üretim durmadan genişler ve gelişir. Üretimin ilerlemesi toplumsal hayatın bir yasasıdır. Bu ilerlemenin kökeninde durmadan artan ihtiyaçlar ve sürekli nüfus artışı vardır.

İbn Haldun toplu yaşamanın ilk örneğini göçebelerin oluşturduğunu belirtmektedir. Ona göre, göçebelik yerleşik şehir hayatından önce meydana gelmiştir ve şehirler ile medenî hayatın aslı göçebeliktir (İbn Haldun 1989:307).

Bir ethnos, yada toplum, oluşumu sırasında araziyi kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirirken aynı zamanda kendisini de bölgenin şartlarına adapte eder (Gumilev 1991:338).

Karaçay-Malkar toplumunun etnik ve sosyo-kültürel yapısının kökenlerini oluşturan unsurlar eski Türk göçebe toplum yapısı ile yakından ilişkilidir. Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde son derece etkili olan eski Türk kavimleri Orta Asya'dan Güney Rusya'ya ve Karadeniz çevresine kadar uzanan geniş bölgenin coğrafi şartlarına uyum sağlayarak temelde hayvancılığa dayalı bir ekonomik ve sosyal sistem kurmuşlardı.

Ekonomisi hayvancılığa dayalı bir toplumda yarı göçebe bir hayat tarzı kaçınılmazdır. Eski Türk toplumları da öteden beri göçebe bir hayat tarzına sahiptiler. Ancak bu göçebelik antropologların ikili örgütlenme (dual organization) adını verdikleri yaylak ve kışlak tarzındaydı (Türkdoğan 1982:38).

Orta Asya'dan Karadeniz kuzeyine ve Kafkasya'ya kadar uzanan bu geniş sahada yaşayan çeşitli Türk kavim ve toplulukları, coğrafi çevrenin sağladığı imkânlar çerçevesinde sosyal hayatlarını kurmuş ve geliştirmişlerdi. Bu çevrede ortaya çıkan ve

Kafkasya halklarının etnik ve sosyo-kültürel yapıları üzerinde son derece etkili olan, eski Türk kavimlerine özgü atlı göçebe kültürü kısaca "Bozkır Kültürü" adıyla tanınmaktadır.

6.2. BOZKIR KÜLTÜRÜ

Bozkır açık bir havza, kışın çok soğuk ve kar fırtınalı, yazın genellikle kurak bir iklime sahip toprak parçasıdır. Yazın arasıra yağan şiddetli sağanak yağmurlar dahi kuraklığı gideremez. Bu bölgenin tipik hayvanı attır. Bozkır'ın bu tabiat şartları göçebe kültürünün en yüksek derecesi olan atlı çoban kültürünü ortaya çıkarmıştır (Rasonyi 1988:2). Dilbilimi belgelerinin yardımı ile tespit olunan ve Türk anayurdunda gelişen bu kültür, oradan benzer şartları taşıyan bölgelere de yayılmış ve göçebe kültür çerçevesinin en yüksek kademesini teşkil etmiştir. Bozkır kültürü kısaca, atlı-hayvan yetiştiren kültür olarak anılır (Rasonyi 1988:3).

Türk bozkır kültürünün geliştirildiği bölge, yani Andronova kültür sahası Altay dağları ile Sayan dağlarının güney batı düzlüklerinde yer alan, denizden yüksekliği 500-1000 metre arasında değişen, bol otlakları ile besiciliğe çok elverişli, hatta kuru ziraate imkân verecek ölçüde rutubetli bir yayla durumundadır (Kafesoğlu 1984:201).

Etnologların Viyana Okuluna mensup tarihçi Menghin, insanlığın yarattığı üç büyük kültür çevresinden biri olan göçebe kültürünün gelişmesini ve önemini şöyle izah eder:

> "Buz çağının sona ermesi üzerine Baykal gölünden Baltık denizine kadar uzanan geniş sahada yeksenak bir kültür gelişti. Bu kültürün başlıca özelliği kemikten işlenmiş aletler ve yer değiştiren balıkçı-avcı hayat tarzıdır. Ural-Altay dil ailesine mensup kavimlerin aslî kültürü bu idi. Bu kültür çevresi içinde hayvan besleme önce köpek ve ren geyiğinin evcilleştirilmesiyle başlar. Sığır çobanlığı kültüründen göçebeliğin (nomadizmin) yüksek derecesi olan at besleyen atlı göçebe ve ondan savaşçı çoban bozkır kültürü gelişti. Bunun en tipik şekli Altaylı kavimler arasında teşekkül etmiştir. Ural-Altay kavimlerinin iki sahada dünya tarihi bakımından kesin şekilde önemli rolleri olmuştur:
>
> 1- Ekonomik alanda hayvan yetiştirmeyi geliştirme.
>
> 2- Sosyal alanda olağanüstü devlet kurma kabiliyeti" (Rasonyi 1988:4).

Eskiden çalışkan, fakat devlet kurmaya ehliyetsiz çiftçi kavimlerle meskûn büyük nehirler çevresinde yüksek kültürler, ancak savaşçı ve hayvan yetiştirici kavimlerin akınları dolayısıyla teşekkül etmiştir. Büyük sürülerin idaresi ve bakımı, geniş sahalarda sürekli dolaşma, mera ve mülk hukuku bakımından kaçınılması imkânsız çatışmalar, oymak teşkilatları, hayvan yetiştirici göçebelikle ilgili herşey birbiriyle sıkısıkıya bağlıdır. Bunun tabiî sonucu olarak görüş ufku genişler, cesaret, oymağa bağlılık şuuru, hükmetme gururu, teşkilatçılık kabiliyeti gibi devlet kurmak için gerekli bütün vasıflar gelişir. Bu ruhi kabiliyet ve meleke ile yetişen insanlar, çiftçi kavimleri yendikten sonra, sürülerini barındırma imkânlarına da sahip doğuştan hâkim unsur ve devlet kurucu olurlar (Rasonyi 1988:5).

Çağdaş İngiliz tarihçisi Toynbee'ye göre göçebelik bir çok bakımlardan çiftçilikten üstün bir meziyettir. Çünkü, başta hayvanların ehlileştirilmesi, yabani bitkilerin ehlileştirilmesinden şüphesiz ki üstün bir sanattır. Ekonomik bakımdan ise çiftçi yetiştirdiği ham mahsulü doğrudan doğruya tükettiği halde, göçebe aslında yenmesine imkân olmayan otları hayvanlara yedirerek onları süte, ete ve yapağıya dönüştürür. Bunun için güç fizikî şartlara uymak gerekir. Bu faktörler çobanlık mahareti yanında askerî kabiliyetlerin de gelişmesini sağlar. İleriyi görüş, sorumluluk duygusu, fizikî ve ahlaki dayanıklılık gibi kabiliyetler kazandıran göçebe hayatı Toynbee'ye göre, hiç şüphesiz insan maharetinin bir zaferidir (Rasonyi 1988:5).

Koppers "Urtürkentum und Urindogermanentum" adlı eserinde atlı göçebe kültürü hakkında şunları söyler:

> "Atın ilk ehlileştirilmesini ve bununla ilgili karakteristik atlı çoban kültürünün yaşatılmasını, kesin olarak iç Asya'da yaşayan eski Türklere kadar dayamak gerekir. Bu başlı başına kendine has tarihî bir başarı olup, dolayısıyla kavimlerin ve kültürlerin gelişmesinde özel durumlar ve önemli sonuçlar yaratmıştır. Atı ve genel olarak çoban kültürünün esas unsurlarını ilk İndo-Germenler eski Türklere borçludurlar. Bu irtibatın doğrudan doğruya veya vasıta ile olup olmadığı hususu henüz çözülmüş değildir. Süvarilik, görünüşe göre, henüz ne eski çoban kültüründe ve ne de İndo-Germenlik çevresinde genel ve sistemli bir seviyeye ulaşmamıştı. Süvariliğin düzenli bir şekil almasında ve gelişmesinde komşu kültürlerin de tesiri olmuştur. Eski Türklük ve eski İndo-Germenlik sosyolojisi pekçok ve esaslı uygunluklar

gösterdiğinden her ikisinin "genetik" bağlantıları hususunda şüphemiz yoktur. İç Asya'da kök salan dinî unsurlar da bunu teyid etmektedir"(Rasonyi 1988:6).

Müşterek sosyoloji (büyük aile, ataerkil teşkilat, ilk doğanın hukuku), ayrıca eski dinî unsurlar (güneş efsanesi, ateşe saygı, başlangıçta tek tanrıya tapma ve bunun gelişmesi ile fonksiyonlarına göre tali tanrıların meydana çıkması ve diğer tabiriyle hypostasis'in teşekkülü) gibi sahalarda eski Türk ve İndo-Germen kavimleri arasında bir mutabakat vardır. Ancak Koppers'e göre Altaylı kavimlerde bahsedilen hususlar daha aslî ve saf şekli ile bulunmaktadır (Rasonyi 1988:6).

6.2.1. BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN MENŞEİ

İ.Zichy, atlı göçebe kültürünün M.Ö. 5-4. yüzyıllarda Karadeniz kuzeyi ile Kuzey Türkistan arasındaki İskit sahasında oluşmaya başladığını ileri sürmektedir. Ancak Avrasya bozkırlarında M.Ö. 1000 yılı başlarında atlı kavimlerin yaşadığı ve İskit adı ile anılan topluluğun içinde İranlı kavimler ile birlikte önemli oranda Türk kavimlerinin de yer aldığı düşünülürse, M.Ö. 5-4. yüzyıllarda İskitlerin benimsediği Bozkır kültürü üzerinde M.Ö. 7-6. yüzyıllardan itibaren İskit bölgesine nüfuz eden Türk kavimlerinin etkisi bulunduğu anlaşılır (Kafesoğlu 1984:204).

S.Gallus ve T.Horvath adlı bilimadamları ise, Macaristan'daki kazılarda ele geçen bronz ve demir gemleri tiplere ayırarak Güney Rusya, Kafkaslar, İran ve Sibirya'daki benzerleri ile karşılaştırmak suretiyle, M.Ö. 8-6. yüzyıllarda Alpler-Kafkaslar arasındaki sahada bir tür atlı kültürün yaşadığı sonucuna varmışlardır. At konusundan çok, gemler ve gemlerle birlikte bulunan diğer arkeolojik malzeme üzerinde duran bu iki araştırmaya göre, "Atlı kültür" taşıyıcısı olan bu kavmin Kafkaslar'dan Orta Avrupa'ya göç etmiş olması muhtemeldir. Onların görüşlerine göre Kafkasya, başta M.Ö. 1200'lerden beri atın ehlileştirildiği Mezopotamya olmak üzere Ön Asya kültürlerinin şiddetli tesiri altındadır. Buna göre "hayvan üslubu" ile birlikte "atlı kültür"ün teşekkülünde Mezopotamya büyük rol oynamış olmalıdır (Kafesoğlu 1984:205).

Bozkır kültürünün menşei konusundaki bir diğer görüş de bu kültürün İndo-Germen kökenli olduğudur. Hind-Avrupa kavimlerinin çok erken devirlerde Çin'in Kansu bölgesine kadar bütün Orta Asya'ya yayıldıkları ve aslında göçebe olan bu kavimlerin atı

ilk defa ehlileştirdikleri iddia edilen bu görüşe göre ata binme sanatı ve dolayısıyla bozkır kültürü dünyaya İndo-Germenler tarafından yayılmıştır (Kafesoğlu 1984:205).

Ancak Asya'da ilk at kalıntıları M.Ö. 2500-1700 yılları arasına ait Afanasyevo kültürü ile onun bir gelişmesi ve devamı olan M.Ö. 1700-1200 yıllarına ait Andronova kültüründe görülmektedir. Her iki kültür de Proto-Türk kavimlerinin mensup olduğu kültür çevreleridir.

Atın yük taşımada ve araba çekmede kullanılması topluluğun sosyal ve ekonomik hayatında etkili bir unsur değildir. Önemli olan atın belirli bir kültür bütünü içinde fonksiyonel değer kazanmış olmasıdır ki, bu durum ancak Bozkır kültüründe görülmektedir. Esas olan, atın binek hayvanı haline getirilmesidir. Bozkır kültüründe rol oynayan baş aksiyon biniciliktir. Böyle bir ihtiyaç "yerleşik" (köylü) kültürlerde değil, geniş otlaklar ve uzak su başlarını süratle dolaşmak zaruretine dayanan Bozkır kültüründe hissedilir. Dolayısıyla, önce kalabalık sürüleri kollamak gibi bir ekonomik araç olan binicilik, kısa zamanda "askerî" değer kazanarak bozkır savaşçılığının temeli olmuş ve at da savaş atı tipine doğru geliştirilmiştir (Kafesoğlu 1984:207).

"Andronova kültürü" çekirdeği etrafında geliştiği anlaşılan Bozkır kültürünün Altay yaylalarında proto-Türkler tarafından ortaya konduğu hususu, arkeolojik ve antropolojik delillerin ortaya çıkışından daha 25-30 yıl önce, bir kültür çevresi olarak bozkırlar üzerine dikkati çeken W.Schmidt, O.Menghin, W.Koppers, F.Flor gibi tanınmış kültür tarihçileri tarafından ileri sürülmüştür.

6.2.2. BOZKIR KÜLTÜRÜNDE AT VE DEMİR

Atlı göçebe kültürü adı da verilen Türklere özgü Bozkır Kültürü at üzerinde kurulmuş olmakla beraber, prensipleri yalnız attan ibaret değildir. Bunun yanında demir de vardır. At ve demir bozkır kültürünün iki temel unsurudur. Kendine özgü bir hukuk sistemine sahiptir. Başlı başına bir kültür tipi olduğu için din, düşünce, ahlak yönlerinden de tamamlanarak bir manevî değerler birliği meydana getirmiştir. Çünkü herhangi bir kültürde ekonomik imkân ve faaliyetler kültürün tamamını değil, sadece bir cephesini teşkil eder. Bu itibarla, meseleyi yalnız iktisadî bakımdan ele alıp yaylalarda besiciliğe dayalı bozkır kültürünü dıştan sırf çoban hayat tarzına bakarak göçebelikle nitelemek yanlıştır (Kafesoğlu 1984:202).

Bozkır kültüründe temel olan at, göçebelerin hayatında birinci planda görülmez. At, göçebe kavimlerin kültürüne sonradan girmiş, sadece maddî bir yardımcıdır. Örneğin Moğollar aslında atı tanımıyorlardı. Yerleşik kültürde de başlangıçta at önemli bir yer tutmamıştır.

Bozkır kültürünün ikinci karakteristik unsuru olan demir ise Bozkır Türk çevresinde, eski Yunandaki gibi sadece bir mitoloji konusu değil, doğrudan doğruya Bozkır tipi devlet ve toplumun kuruluş ve gelişmesinde kesin etkili bir gerçek vasıta idi. Buna karşılık yerleşik kültürün başlangıcında önemli bir rolü olmayan demir, mesela tipik göçebe Moğollarca bilinmiyordu. Efsanelere göre demirciliği sonraları öğrenen Moğollardan pekçoğu 13. yüzyıla kadar bile maden işlemenin yabancısı idiler. 1226 yılında Çinli Men Hung'un raporuna göre Moğollar ok uçlarını hala kemikten yapıyorlardı. Moğol Kitanlar da demir işçilik tekniğini Uygur Türklerinden öğrenmişlerdi (Kafesoğlu 1984:203).

Demir devri Altay çevresinde Çin'den daha önce başlamıştır. M.Ö. 5-4. yüzyıllarda Minusinsk bölgesi ve Altay çevresinde demirciliğin geliştiği tespit edilmiştir. Altaylarda bol miktarda demir cevherinin bulunması bu hususta en önemli faktör olmuştur. Türklerin tarih sahnesine çıkışlarında demirci oldukları gözönünde tutulursa, Altay çevresinde M.Ö. 500 yıllarında Türk kavimlerinin yaşamış oldukları kabul edilebilir (Kurat 1972:3)

Eski Türk kavimlerinin yerleşik çiftçi-köylü topluluklar üzerinde kolayca siyasî hâkimiyet kurmalarını demir madeni sağlıyordu. Zira fetih hareketlerinde asıl rol oynayan maden, daha önceki çağlarda da bilinen bakır, bronz ve altın değil, demir idi. Demirin ilk keşfedildiği yer olarak bazan Afrika, bazan Güney Hindistan, bazan Doğu Anadolu gösterilmiş, M.Ö. 4 binlerde Mısır'da, daha sonraları Çin'de, Çanakkale-Truva'da ve Mezopotamya'da demirin tanındığı ileri sürülmüş ise de, bunlar doğru olsa dahi, fazla bir değer taşımamaktadır. Çünkü meteor ve filiz halde bulunan bu demir materyal o çağlarda son derece azdı ve faydası yoktu. Esasen adı geçen bu bölgelerde üretime geçilebilecek ölçüde demir madeninin mevcut olduğu bütün tarih boyunca da ispatlanmış değildir. Gerçek demir çağı bu madenden bol miktarda alet ve silah yapılması ile başlar. Bu imkân da Altaylarda Yenisey ırmağının kaynak bölgelerinde mevcut olmuştur. Tarihî devirlerde aynı bölgede yüksek kalitede demir cevherine rastlanmıştır. Kuzey Altaylar'da demir eritme ocakları Ulan-Ede (Baykal'ın doğusu) yakınında demir ocak ve döküm yerleri

ortaya çıkarılmıştır. Çin kaynaklarına göre Yenisey'in yukarı yatağı dolaylarında eskiden beri demir filizi toplanırdı. Abakan havalisinde yüksek vasıfta mıknatıs ve Tuba ırmağı boyunca demir cevheri bulunuyordu. İnsanlık tarihinde bir çağın açılmasına başlangıç teşkil edebilecek miktarda demir madeninin varlığı Orta Asya'da farkedilmiş ve işlenmeye geçilmişti. W.Ruben'e göre Altayların batısında bol miktarda demir üretilmekteydi. Bu sebeple, tarihî belgelere dayanarak bu eski Türk sahası demir kültürünün doğduğu yer kabul edilmelidir (Kafesoğlu 1984:212).

6.2.3. BOZKIR KÜLTÜRÜ İLE YERLEŞİK KÜLTÜR ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

İnsanların henüz teknik bilgiye sahip olmadığı milattan önceki ilk devirlerde yaşayabilmek için bulundukları sahanın coğrafi şartlarına uymak zorunda kalan kütlelerden kendilerini toprağa bağlayan tarım bölgelerinde oturanlar, ancak el yordamı ile çapa, tekerlek v.s. gibi aletler icat etmek ve ilkel sabit barınaklar yapmak suretiyle yerleşik kültürün temellerini atarken, bozkırdakiler, yine coğrafi imkânlar gereği olarak, hayvan beslemeye sarılmışlar ve böylece kendi kültürlerini oluşturmaya başlamışlardır. Ekonomik vasıtayı değerlendirme bakımından yerleşik insan daha çok oturmaya, atıl kalmaya mahkum bulunurken, bozkırlı daima hareketli bir yaşayışın takipçisi olmuştur. Yerleşik insan, bir ailenin sınırlı menfaatleri dışında herhangi bir hak davası gütmeye ve daha geniş bir toplum yapısının gereklerini düşünmeye ihtiyaç duymazken, bozkırlı, kalabalık sürülerini türlü manevralarla kışın ayrı, yazın ayrı ve birbirinden uzak mesafelere götürmek, otlakları ve suyu silahla korumak, hayvanların yaylak ve kışlaklarda barındırılması, çeşitli hastalıklardan korunması ve tedavi edilmesi gibi maharetlerde yatkınlık kazanmak, gerektiğinde otlak ve kaynakları ortaklaşa kullanabilmek için diğer sürü sahipleri ile anlaşmalar yapmak ve aralarındaki haksızlıkların, anlaşmazlıkların halli için bir hakem heyeti ve başkanlığı tesis etmek, nihayet besicilik-çobanlık zamanla geliştikçe çok geniş arazi üzerine yayılan şiddetli rekabetlerden bunalan kabilelerin toplanarak ortak mücadeleye hazır tutulması gerekliliğinin doğurduğu daha kuvvetli bir teşkilat kurmak, buna meşruiyet kazandırmak gibi hukukî yollar aramak zorunda kalmıştır. Böylece bozkırlı, çobanlığın geliştirdiği sevk-idare kabiliyeti ve emretme-itaat alışkanlığını hayvan sürülerinden insan kütlelerine intikal ettirmek suretiyle beşeriyet tarihinde çok etkili bir dinamizm içine girerek bambaşka bir dünya görüşü elde etme şansına erişmiştir.

Bu durum bütün sosyal, ekonomik, hukukî cepheleri ile tarihte ilk "sosyal organizasyon"un açık belirtisidir. Menghim bu durumu şöyle açıklar: "En eski yüksek medeniyetler, daha çalışkan ve ziraatçi olmakla birlikte, devlet kurmakta yetersiz kavimlerin yerleşik halde bulunduğu nehir vadilerine savaşçı atlı çobanların müdahalesinden sonra doğmuştur" (Kafesoğlu 1984:211).

Göçebeliğin tarihî gelişme bakımından izahında yapılan iki önemli hata bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bozkır sahasında görülen bütün toplulukların, aynı sosyal yapıya sahip sanılarak, aralarındaki "kültür birimi" farklarının gözden kaçırılmasıdır. İkincisi de, bu toplulukların yalnız birer "ekonomik kuruluş" olarak ele alınmasıdır. Her topluluk gibi, bozkırlarda yaşamış çeşitli kavimlerin de ekonomik özellik yanında, ayrı ayrı sosyal, dinî, idarî ve siyasî cepheleri bulunacağı hesaba katılmadıkça, mesela Türk ile Moğol'u ve bazı Hind-Avrupa kavimlerini birbirinden ayırmadıkça onların "bozkırlı", "göçebe", "köylü" vasıflarının tayin ve izahında kesin ve doğru bir sonuca varmak imkânsızdır (Kafesoğlu 1984:203).

Bozkır-göçebe kültürü ile yerleşik kültürler arasındaki ilişkiler toplumsal işbölümünü yaratmış ve bunun sonucunda ortaya çıkan özel mülkiyet sistemi sosyal tabakalaşma sürecini başlatmıştır.

6.3. TOPLUMSAL İŞ BÖLÜMÜ

Üretim araçlarının gelişmesi toplumsal evrimin başta gelen faktörüdür. Toplumun tarihî ve ekonomik evrimini iyi anlamak için, üretici güçlerin gelişmesini incelemek yeterli değildir. Maddî malların üretimi sırasında ya da çalışmalarının ürünlerini birbirleriyle değiştirmeleri sırasında, insanların kendi aralarında kurdukları bağları ve ilişkileri de iyi bilmek gerekir. Üretimde toplumsal ilişkiler, maddî üretimin zorunlu bir unsuru olan ve üretim ilişkileri denilen şeyi oluştururlar. Üretim ilişkileri insanın iradesine bağlı değildir, çünkü insanlar kendi üretici güçlerini seçmekte özgür değillerdir. Üretici güçlerle buna uygun düşen üretim ilişkilerinin tümü, tarihî açıdan belirli bir üretim tarzı oluştururlar. Bu da toplumsal hayatın maddî temelini meydana getirir. Maddî malların üretim tarzı, toplumsal ilerlemenin belirleyici kesin etkenidir ve evrimin her döneminde toplumu niteler. İnsan yaşamının maddî temeli üretim tarzı olduğuna göre, toplum tarihi de, üretim biçimlerinin gelişmesi ve düzenli olarak birbirlerini izleyişi tarihi olarak ele alınmalıdır. Böyle ele alınınca, toplum hayatının her dönemi, o üretim tarzına uygun düşen üretim tarzı yasaları incelenmeksizin anlaşılamaz (Kerov 1987:25).

İnsanlığın tarımda ve hayvanlıkta uzmanlaşması ilk toplumsal iş bölümünü başlattı. Göçebe çobanlar ile tarımcılar arasındaki ilişkiler, ayrıca üretici güçlerin ilerlemesinde büyük rol oynadı. Göçebe toplulukların yetiştirdiği hayvanların tarımda çekim hayvanı olarak kullanılmaya başlanması, kas gücü insanınkinden üstün olan hayvanlardan daha fazla faydalanabilmek için ağaç karasaban gibi yeni aletlerin bulunmasına ve yayılmasına yol açtı. Bu durum toprağın üretkenliğini artırdı. İlk toplumsal iş bölümü, kabilelerin hayvan yetiştiricileri ve çiftçiler olarak iki geniş grup halinde bölünmesi ile sonuçlandı. Çoban kabileler ellerinde fazla miktarda hayvan, deri, yün, et ve benzeri hayvansal ürünleri bulunduruyorlar, ama tahıl, sebze ve benzeri tarımsal ürünlere sahip bulunmuyorlardı. Tarımcı topluluklarda ise bunun tersi ortaya çıkıyordu. Ürünlerini birbirleriyle değiştirmek çoban ve tarımcı kabileler için zorunlu oldu (Kerov 1987:57).

Toprağa yerleşik çiftçi toplulukları ile göçebe çoban toplulukları arasındaki ekonomik farklılaşma sonucunda çiftçi topluluklar üretim teknolojisinde ileri giderlerken, çoban toplulukları da hayat tarzlarına paralel olarak savaş teknolojisinde üstünlük sağlamışlardı. Bu sebeple, yerleşik çiftçi toplulukların üretim teknolojisinde, göçebe çoban topluluklarının ise savaş teknolojisinde üstün olmaları toplumsal tabakalaşmaya yol açan temel olgu olarak düşünülebilir.

6.4. TOPLUMSAL SINIFLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Toplumsal sınıfların ortaya çıkışı toplumsal işbölümü ve ortak mülkiyet sisteminden özel mülkiyet ve kölelik sistemlerine geçişle yakından ilgilidir.

Tarım kabilelerinin başlıca üretici gücü olan toprak daima ortak mülkiyet sayılmıştı. Ancak zamanla aileler kendilerine ayrılan küçük toprak parçalarını ayrıca işlemeye başlamışlardı. Çoban kabilelerde de sürüler yavaş yavaş aile mülkü haline geliyordu. Ataerkil aileler, artık ortaklaşa üretime gitmeyip, kendi özel malları olarak kalan ürünleri değişik miktarlarda üretmeye başladılar. Özel mülkiyetin gelişiyle birlikte, ailenin malları miras yolu ile çocuklara geçmeye başladı. Bu durum topluluğun eskiden eşit olan üyeleri arasındaki servet dağılımında bir eşitsizlik yarattı (Kerov 1987:64). Bu eşitsizlik toplumlarda köleci sisteme doğru giden bir süreci başlattı.

Asya'da bazı hayvanların evcilleştirilip, hayvan yetiştirme ve hayvan sürülerinin korunmasına geçilmesi ile birlikte göçebe kavimler ilk büyük toplumsal iş bölümünü gerçekleştirdiler.

Hayvancılık, tarım, ev sanayii gibi bütün çalışma kollarındaki üretim artışı, insan emek gücüne, kendisine gerekenden daha çoğunu üretmek yeteneğini kazandırdı. Bu aynı zamanda, her gens (soy), ev topluluğu yada karı-koca ailesi üyesine düşen günlük iş tutarını artırdı. Yeni emek güçlerine başvurmak gerekli duruma geldi. Savaş bunları sağladı: Savaş tutsakları köle haline getirildiler. Birinci büyük toplumsal işbölümü, emek üretkenliğini dolayısıyla servetleri artırıp üretim alanını genişleterek, o günkü tarihî şartlar içinde, zorunlu olarak köleliği getirdi. Birinci büyük toplumsal işbölümünden, toplumun efendiler ve köleler, yada sömürenler ve sömürülenler biçimindeki ilk büyük bölünüşü doğdu (Engels 1979:193).

Emek üretkenliğinin artması, insan üzerindeki mülkiyeti, maddî malların doğrudan üreticisi üzerindeki mülkiyeti ortaya çıkardı. Her bireyin ancak açlıktan ölmemek için en gerekli olanı üretebildiği zamanlarda, insanın insan tarafından sömürüsü imkânsızdı. Bu yüzden savaş tutsakları hemen her zaman öldürülmekteydiler. Yalnız topluluk, insan sayısını artırmakta yarar görüyorsa, o zaman tutsakları topluluğa kabul ediyor ve onlara öteki üyelerle eşit haklar veriyordu. Ama emek üretkenliğindeki ilerleyiş bu duruma son verdi. Çünkü tutsak, şimdi kendi tükettiğinden daha fazla maddî değer üretiyordu. Toplumun bir bölümü tutsağın emeğini sömürebiliyordu. Onun için savaş tutsakları öldürülmediler ve haklardan yoksun köleler haline getirildiler. Bir artı-ürün yaratmayı amaçlayan köle emeği, bir zenginlik kaynağı haline geldi. Başlangıçta köleler topluluğa yada ataerkil aileye aittiler. Zamanla köleler kabile reislerinin ve klan aristokrasisinin diğer temsilcilerinin özel mülkü haline geldiler. Köle emeğinin sömürülmesi bu zümreyi zenginleştirdi ve iktidarlarını daha da güçlendirdi (Kerov 1987:65).

Göçebe çoban aşiretleriyle yerleşik çiftçi aşiretleri arasındaki savaşçı ilişkiler genellikle göçebeler lehine sonuçlanmıştır. Yenilen çiftçi toplulukları topraklarını terkedip kaçamazlardı ve topraklarında kalıp boyun eğerek göçebe topluluklara haraç ödemeyi kabul ederlerdi. Yenen çoban aşiretlerinin önünde ise köyü yağmalayıp gitmek, köy halkını öldürüp topraklarına el koymak yada onları çalıştırarak yöneten bir egemen sınıf olup, yerleşmek gibi seçenekler vardı. Bir göçebe çoban topluluk bir yerleşik çiftçi topluluğu yağmaladıktan sonra, ertesi yıllarda onu başka göçebelerin yağmalayabileceği

düşüncesiyle ayrılıp gitmek istemezse, ilk birkaç kuşakta yerleşik toplulukla ne ekonomik bir işbölümüne gidebilir ne de onun içinde eriyerek onunla bütünleşebilirdi. Çiftçilik yapmayı bilmeyen ve zahmetli çiftçilik işlerini yapmak istemeyen göçebe topluluk için çıkar yol egemen bir askerî sınıf olarak, onu öteki topluluklara karşı korumak işleviyle yerleşik toplumun üzerine çöreklenmek ve ondan toplumsal artı almaktı. Böylece bütünleşmeyi askerî-ekonomik işbölümü sağlamış olurdu (Şenel 1985:190).

Zamanla, yerleşik toplum üzerinde hakimiyet kuran göçebe topluluğun askeri şefi halk için vazgeçilmez, sürekli bir görevli durumunu kazandı. Savaş için askeri örgütlenme halk yaşamının düzenli görevi haline geldi. Komşu yerleşik toplumlar üzerine yapılan yağma savaşları yüksek askeri şefin de, art şeflerin de gücünü artırdı. Bunların ardıllarının aynı aileler içinden seçilmesi töresi soydan geçme soyluluğun temelini oluşturdu (Engels 1979:196). Fetih sonucunda fetheden toplumun fethedilen toplum üzerinde kurduğu denetim ve yönetim tarihte toplumsal tabakalaşmayı başlatan süreç olarak kabul edilebilir (Şenel 1985:190).

Ancak medeniyet, kültür ve değerler sistemiyle tarihî gelişimi birbirinden farklı olan toplumları, bir tek genel şema altında toplayarak hepsinin aynı kanuna tabi olduğunu iddia etmek mümkün değildir (Türkdoğan 1982:20). Bu bakımdan eski Türk ve Kafkas topluluklarının sosyo-kültürel yapılarının gelişimi ve bünyelerinde ortaya çıkan kölelik, sosyal tabakalaşma ve sınıf sistemlerinin bir takım farklılıklar göstermesi doğaldır.

6.5. KAFKASYA TOPLUMLARINDA SOSYAL TABAKALAŞMA

Toplumun bir nüfuz hiyerarşisi, zenginlik ve güç teşkil eden geniş tabakalara bölünmesi bir çok toplumlar için genel bir özelliktir ve onların sınıflandırılmasında kullanılmıştır. Ancak çok az toplum, özellikle ilkel yada küçük ölçekli olanlar tabakalara bölünmemiş olabilirler. Böyle toplumlarda eşit bir statüyü paylaşan fertleri benzer kümelerin üyelerinden ayıracak sosyal pozisyonlar kolayca tabakalara yada kümelere ayrılabilecek kadar çok yada çeşitli olmayabilir. Fakat bu durum, böyle küçük toplumlardaki statülerin sınıflandırılmamış oldukları anlamına gelmez, sadece bunların gruplar teşkil etmediklerini belirtir. Sosyologlar geleneksel olarak tabakalaşma tiplerini kast, tabaka yada sınıf sistemleri olarak sınıflandırırlar. Etnik gruplar ve alt kültür grupları bir tabakalaşma sisteminin temelini oluştururlar (Morris 1968:168).

Sosyal tabakalaşma sistemlerinde şu özellikler olmalıdır:

1. Bir tabakaya mensup olan fertler, diğer tabakalardaki fertlerden belirli bir biçimde ve bilerek farklı olmak için mecburi davranış tarzlarını paylaşmalıdırlar.
2. Tabaka, hiç kimsenin aynı zamanda birden çok tabakaya mensup olamaması için zümreye has, yani kapalı olmalıdır.
3. Tabaka, toplumdaki her ferdin birine mensup olması için geniş olmalıdır.
4. Tabaka tertip edilmiş olmalıdır.

Bu kriterler farklı tabakalaşma tiplerini ayırmamaktadır.Bunlar etnik grupların sistemi oluşturan unsurlardan biri oldukları bütün toplumlarda örnek teşkil ederler (Morris 1968:169).

Marx'ın toplumsal sınıflar ve sınıf çatışması kuramında her toplumda bir egemen sınıf ve bir yada daha çok sayıda bağımlı sınıf bulunduğu ileri sürülür. Egemen sınıfın hâkim konumu, onun başlıca ekonomik üretim araçlarına sahip olmasıyla açıklanmaktadır, ama onun siyasî egemenliği askerî güç ve fikir üretiminde gerçekleştirdiği etkiyle pekiştirilmektedir. Avrupa'da ve başka yerlerde feodal toplumların ortaya çıkışı gerçekten de Marxist kuram için hayli çetin bir sorun yaratır, çünkü bu toplumların askerî önderlik gelenekleriyle büyük ölçekli toprak sahipliğinin yerleşik bir tarım toplumundaki birleşmesinden dolaysız olarak doğduğu (böylelikle ekonomik bir tarih yorumunun tümüyle dışında kaldığı) kabul edilebilirse de, bunlar esas olarak merkezi imparatorlukların bölünmesine cevap olarak ortaya çıkan siyasî yaratımlar gibi görünmektedir (Bottomore 1990:28).

Yukarıda ileri sürülen görüşü Kafkasya çerçevesinde ele alırsak, Kafkasya'da ilk feodal toplumların ortaya çıkışını 14-15. yüzyıllarda Altın Ordu imparatorluğunun dağılarak Kafkasya üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesine bağlayabiliriz. Milattan önceki dönemlerde Kafkasya'da egemenlik kuran Kimmer, İskit gibi proto-Türk kavimlerini ve Sarmat gibi İran kavimlerini saymazsak, milat dönemlerinde Hunlarla başlayan ve Bulgar, Avar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimleri ile 14. yüzyıla kadar devam eden Türk hâkimiyeti Altın Ordu imparatorluğunun yıkılmasıyla kesintiye uğramıştır. Bundan sonraki dönemlerde Kırım Hanlığı'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya üzerindeki hâkimiyeti sınırlı olmuştur.

Kafkasya'da feodalizm ve sosyal tabakalaşma Adigey ve Kabardey bölgelerinde 15-16. yüzyıllarda, Karaçay-Malkar'da 17. yüzyılda, Abhazya'da 18-19. yüzyıllarda gelişmeye başladı. Fakat feodalizmin gelişmesi 19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya'yı işgali ile doğal gelişme sürecinden saptırıldı ve 1867-1868 yıllarında Rusya'da köleliğin kaldırılmasıyla sona erdi.

6.5.1. KABARDEY VE ADİGEY'DE SOSYAL TABAKALAŞMA

Adige toplumu tam anlamıyla sınıfsız sayılamazsa da, bazı yörelerde sınıflar büyük ölçüde belirememişti. Dolayısıyla, eski sınıfsız topluma özgü birçok özellikler ve arkaik bir demokrasi vardı. Örneğin, Adige toplumunda yazı, mabetler ve rahipler, devlet yoktu ama, sınıfsız toplumda eskiden beri var olan çok tanrıcı ve totemist inançlarla, ocak heykelleri ve surlarla çevrili sığınaklar vardı. Adige toplumu için genel olan bu tanım özel anlamda ve her zaman geçerli değildi. Yabancı kavimlerle ilişkiler sonucu sosyal yapıda değişikliklerin olduğu dönemler de görülmüştür.

M.Ö. 6. yüzyıldan başlayarak Yunanlılarla kurulan ilişkiler sonucunda Adigelerin ataları olan Sind-Meot kavimlerinin ekonomisi gelişmiş, buna bağlı olarak da toplumda sınıflar belirmiş ve Sindika krallığı adıyla bir devlet kurulmuştu. O zamandan kalma bir ataerkil köleci ilişki Adigeler arasında 19.yüzyıla kadar gelebilmiştir (Yıldız 1977:43).

Kafkasyalıların Yunanlılarla ve Romalılarla ilişki kurdukları dönemlerde köleci bir düzenin var olduğu düşünülmektedir. Bosfor-Kimmerian devletinin ilk kurucularının Kafkasya sahillerinde ticaret kolonileri kurmuş olan Yunanlılar oldukları bilinmektedir. Bunların yaptıkları ticaretin önemli bir kısmının köle alımı olduğu da tarihî bir gerçektir. M.Ö. 3-2. yüzyıllarda Kafkasya'daki toplumların köle ticareti yaptıkları açıktır. Ancak o dönemde Kafkas toplumlarının kendi sosyal yapılarında ne tür bir sınıf bölünmesi yada tabakalaşma yaşamış oldukları kesinlikle belli değildir. Buna rağmen Romalılar ve Yunanlılarla ilişkileri olduğuna göre onlardaki tabakalaşmaya benzer bir farklılaşmanın olması varsayılabilir (Tuna 1977:103).

Feodalizm çağında da, feodal ilişkiler Kabardey-Besleney gibi Adige kabileleri arasında gelişmiş, ama çoğunluk bölgelerde belki ataerkil serflik diyebileceğimiz bir ilişki halinde kalmıştır. Dolayısıyla Adige toplumunda derebeyi ilişkileri yarı-derebeyi ilişkileri çerçevesinden öteye geçememiştir (Yıldız 1977:44).

Sosyal tabakalaşma ve feodal ilişkiler tarihî, ekonomik, sosyal ve siyasî şartların elverişli olması sebebiyle en mükemmel şekle Kabardeyler arasında ulaşmış ve onların hâkimiyeti altındaki bazı komşu kabilelere de yayılmıştır.

14. yüzyıldan itibaren feodalizmin gelişmeye başladığı Kabardey'de ve diğer Adige boylarında sosyal tabakalaşma sistemi içindeki sınıflar şu hiyerarşik düzene göre diziliyorlar ve şu adları alıyorlardı:

1- Pşi (Prens)

2- Vork (Soylu, asilzade)

3- Fekol (özgür köylü)

4- Pşıtl (serf, toprağa bağlı köle)

5- Vuneut (hiçbir hakka sahip olmayan köle) (Aşemez 1973:45).

"Pşi" adı verilen prensler toplumun en üst tabakasını oluşturuyorlardı. Siyasî güç tamamen pşi'lerin elindeydi. "Vork" adı verilen soylular prenslerin vassal'ları durumunda idiler ve onların şovalyelik hizmetinde idiler. "Fekol" adı verilen özgür köylü tabakası halkın büyük çoğunluğunu oluştururdu. Tarım ve sanatla uğraşan bu sınıf prenslere vergi vermezdi. "Pşıtl" adı verilen toprağa bağlı köleler (serfler) prenslerin işlerinde çalışır yada onlara vergi öderlerdi. Toprakla birlikte ailece el değiştirirlerdi. Kendi mülkleri de bulunurdu. Prense karşı yükümlülüklerini yerine getirip özgürlüğünü satın alanlara "pşıtl şheşefij" denirdi. "Vuneut" adı verilen kölelerin hiç bir hakları ve mülkleri yoktu. Bunlar alınıp satılabilirlerdi.

16. yüzyılda Kabardey Prensi Beslan Kaytuk, Kabardey'de "pşi" adı verilen prenslerin altında yer alan vork (soylu)lar sınıfı ile daha altta yer alan halk ve köle sınıflarını hiyerarşik düzende yeni bölümlere ayırarak düzenledi. Buna göre prens (pşi)lerin altında yer alan sınıflar şöyle adlandırılıyordu:

Asiller (Vork) Tabakası

1- Tlakotleş

2- Dijinukue

3- Kodz

4- Beslan-Vork, Pşiş-vork

5- Vork-şaotlehuso

Halk Tabakası

1- Pşikan

2- Og

3- Lkhokol

4- Vuneut

(Noghumuka 1974:138).

Kabardeyler'de Pşi (prens) derecesi ve ünvanı ancak prens soyundan gelen ailelere verilirdi. Pşi'lerden biri bütün Adigelerin reisi ve hakimi olarak seçildiğinde buna prenslerin prensi yada büyük prens anlamında "Pşimya Pşi", "Pşiz" yada "Pşi Şhua" ünvanları verilirdi.

Prenslerin "Pşi" ünvanları, makam ve sıfatları özel şartlar altında yaşadıkları sürece geçerliydi. Kabilenin idaresinde liyakatsizlik, bilhassa savaşlarda acizlik gösterenlerin ünvan ve makamları halk kararıyla alınırdı. Bunlara azledilmiş prens anlamına Kabardey dilinde "Pşi-te-oh", Şapsığ lehçesinde "pşi-tefluğ" denirdi. Nitekim Kabardeyler'in ceddi ve ilk prensi olan Kabarda-Tambiy ailesi bu suretle azledilmiş ve birinci sınıf vork (tlakotleş) derecesine düşürülmüştü (Metçunatuko 1977:26).

Kabardeyler'de büyük prens öldüğünde kabile reisliği makamına kabilenin pşi (prens) hanedanından kimin seçilmesi gerektiğine olağanüstü millî meclis karar verirdi. Bu gibi toplantılara "zeuc", toplantı yerine "zeucape", idare edilen toplantıya "hase", kabul olunan kararlara "habze" adı verilirdi.

Kabile reisi seçilecek olan prense "meclisin alacağı kararlara ve eski Adige geleneklerine" uyacağına dair yemin ettirilirdi. Bu yemini bütün prens hanedanı ve meclis üyeleri de ederdi. Kabile reisi seçilen büyük prens (pşi) şahsına hizmet edecek vork (soylu)ları seçer ve kendilerine verilen görevleri eksiksiz sadakatle yapacaklarına dair yemin ettirirdi.

Kabile reisi olan büyük prens halkı ancak gelenek ve millî yasalara göre, çeşitli derecelerdeki soylularla idare edebilirdi. Bunların üzerinde hiçbir hukuk ve yetkiye sahip değildi.

Büyük prens kölelerinden ve bunların yaşadığı araziden, sığır ve koyun sürülerinden ibaret olan ve atalarından miras kalmış haklar dışında hiçbir şeye sahip olamazdı. Prensler hemen hemen hiçbir şeye sahip değillerdi. Bununla birlikte, herşey onlarındı. Prenslik makamının ve asaletinin gereğini yerine getirmek için neye ihtiyaçları olursa kabile tarafından olgunluk ve anlayışla karşılanırdı. Çeşitli suçlara karşı tertip edilmiş olan tazminat cezalarından bir kısmı dahi, bu ihtiyaçların karşılanması için prense tahsis edilmişti.

Millî geleneklere göre prenslere her zaman her yerde gerekli saygı gösterilirdi. Prensin seyahatinde maiyetinde birçok Tlakotleş ve Vork sınıfından insanlar ve atlı muhafızlar bulunurdu. Toplantılarda en büyük derecedeki soylu ancak prensin izniyle onun yanında otururdu. Yemeklerde ancak kendisi gibi Pşi yada Tlakotleş sınıfından olanlar onunla birlikte yemek yiyebilirdi. Düğün ve şölenlerde prens (pşi) hanedanına mahsus şarkı ve müzikler çalınırdı. Prensin evinin civarından atlı olarak geçilmesi büyük saygısızlıktı. Halk arasında gerek prense, gerekse hanedanına bu saygı ve itibar gösterilirdi (Metçunatuko 1977:28-29).

Kabardey'de soyların sosyal dereceleri davranış biçimlerinden anlaşılırdı. Prens soylarının sofra adabı ve gelenekleri onların sosyal tabakalaşma içindeki yerlerini belirtiyordu. Sofrada yemeğin paylaştırılması âdetleri prens soylarına özgüydü ve hepsinde de kendine göre bazı farklılıklar vardı (Musukayev 1992:8).

Kafkasya'da prenslere hürmet etmede ve değer vermede Kabardeyler en önde gelen bir toplumdu. Onlar için prens kutsaldı. Prens birisine silahla ateş ettiğinde, karşısındaki köle yada alt tabakadan gelen biri ona ateş edemezdi (Ye. S-va 1868:17).

Kabardeyler'de prens toplum içinde her zaman en üst makamda olmakla beraber, herhangi bir cemiyet yada toplantıda genç bir prensin bulunduğu yerde üst makamı soylu bir yaşlıya verirlerdi.

Halkın gözünde çok kutsal bir anlam taşıyan prenslerin geleneklerine Kabardeyler "Adige habze" adını verirlerdi.

Kabardey'de "vork" adı verilen soylular sınıfı prenslerin hizmetindeydi. Prensler mevki ve servetleri ne kadar çok olursa olsun millet fertlerinin ve soyluların çoğunun oturdukları evden farklı olmayan bir evde otururlardı. Kendilerini halktan ayırmayan sade

elbiseler giyerlerdi. Çoğu zaman bir soylu (vork) prens, prens de halktan basit bir kişi zannedilirdi (Noghumuka 1974:50).

Prens at üzerindeyken büyük vork onun solunda, küçük vork sağında yer alırdı. Prense rastlayan bir atlı Kabardey, prens ayrılmasına izin verene kadar prensin refakatinde gitmek zorundaydı. Prens yaya yürürken ona rastlayan bir Kabardey atından inip onunla selamlaşırdı. Bu geleneklere prensler çok dikkat ederlerdi (Kudaşev 1992:108).

Kabardeyler'de Pşi ve Tlakotleş tabakasına mensup ailelerin kızlarına Jan (hanım kız), eşlerine guaşe(prenses-hanımefendi), gelinlerine guaşenise (gelin hanım), annelerine ve yaşlı hanımlarına guaşe-nan, erkeklerine de kabile bireyleri tarafından ziushan (efendimiz) denilirdi (Metçunatuko 1977:27).

Bir prensi öldüren Beslan-Vork tabakasından bir Kabardey'in kendisi ile birlikte ailesinin bütün erkekleri öldürülürdü. Malları dağıtılır, ailesinin bireyleri ölen prensin çocuklarının kölesi olurdu. Tlakotleş ve Dijinukue sınıfından olanlar bir prensi öldürdüklerinde kan davasından kurtulmak için diyet ödeyip kurtulurlardı (Kudaşev 1991:108).

Kabardeyler ve diğer Adige boylarında bir suçun karşılığında verilecek olan ceza "baş" hesabıyla yapılırdı. Diyet olarak Fekol sınıfından gelen için 24 baş, vork için 30 baş verildiği halde prenslerin (pşilerin) diyeti 100 baş idi. Ayrıca hür sınıftan gelenler için 8-10 öküz bir baş sayıldığı halde, pşiler için her başın değeri 18 öküz idi. Prensler için verilecek başlar içinde bilhassa boyu 6-8 karış arasında 16 genç köle bulunması da şarttı (Baj 1969:108).

17. yüzyılda Kabardey bölgesindeki Alcıko köylerinin prensine bağlı bin vork (soylu) ve ikibin fekol (çiftçi) ailesi vardı. 40 köyün hakimi olan prens İbak'ın yedibin vork ve bin fekol atlısı bulunuyordu. 18. yüzyılda yaşamış Kabardey prensi İslam-bek'in sekizbin atlı savaşçısı vardı (Aşemez 1973:57).

Kabardey prenslerinden Hatohşuk'ların egemenliğinde dört bin aile bulunurken, Küçük Kabardey bölgesinin prensleri Tavsoltan (Talosten) ve Gilasten'ler beşyüz aileye hükmediyordu.

Kabardey'de prensler arasındaki mücadeleler toprak yada otlak zaptı ile, yağma ve köle edinme yada siyasî nüfuz kazanma gibi sebeplerden ileri gelirdi. Kabardey prensleri arasında kardeşler dahi toprak yüzünden birbirleri ile savaşıyorlardı. Galip gelen prensin

esir ettiği insanlar arasında yalnızca köleler değil, diğer prensin emrindeki soylular (vorklar)da bulunurdu. Ancak onlar da galip gelen prensin kölesi olurlardı (Ye.S-va 1868:16).

Pşi (prens) tabakasının ardından ilk sınıfı teşkil eden Tlakotleş sınıfı da prenslikleri azledilenlerden oluşmaktaydı. Bu sebepten dolayı bunlar prenslere kız verip, onlardan kız alabilirlerdi. Tlakotleş'in kelime anlamı "güçlüden doğmuş" idi. Kabardey'de yalnızca üç soy bu sınıfa girerdi. Bunlar Tambiy, Kudenet ve Anzor soyları idi. Tambiy'ler Misost, Kudenet'ler Hatohşuk, Anzor'lar Kaytuk adlı prens soylarının hakimiyeti altındaydılar. Rivayetlere göre Kabardeyler'in yönetimi, pşi (prens) sınıfı ortaya çıkana kadar bu üç soyun elindeydi. Emirlerinde pek çok vork soyları vardı. Cengiz Han ordularının Kafkasya'yı işgali sırasında bu soylar Han'lara esir vermek zorunda kalmışlardı. Kabardey'e prens İnal'ın soyundan gelenlerin hâkimiyeti yerleştirildiğinde Tlakotleş sınıfının iktidarı azaldı ve İnal hanedanına boyun eğmek zorunda kaldılar. Ancak kendi mülkiyetlerindeki köyler ve kendilerine bağlı vork'lar kendilerinde kaldı (Kudaşev 1991:110). Tlakotleş'ler çocuklarını vork sınıfından gelen ailelere atalık olarak verirler, kendileri de pşilerin (prenslerin) çocuklarını atalığa alırlardı (Kudaşev 1991:111).

Pşi ve Tlakotleş'lerin nüfuzu altında bulunan bölgeler kendi adlarıyla anılırdı. Mesela Hatohşuk'ların bölgesi Hatohşukuey, Anzor'ların bölgesi Anzorey, Dohşuk'ların bölgesi Dohşukuey şeklinde adlandırılırdı. Vork'ların köylerini ifade etmek için, o bölgenin hakimi vork ailesinin adının arkasına "habl" kelimesi getirilirdi. Örneğin Abuk soyunun köyüne Abuk-habl denirdi ki, böylece yer ve bölge adlarından o bölgenin hakimlerinin sosyal tabakadaki yeri belli olurdu (Metçunatuko 1977:27).

Kabardeyler'in Tlakotleş sınıfına giren Tambiy, Kudenet ve Anzor soyları Türk kökenli soylardır. Bu üç soy köken itibariyle Hazar-Kıpçak-Altın Ordu Hanlığı'ndan gelerek Kabardey halkının hakimi olmuşlardı (Yahtanigov 1993:40). Bu hâkimiyet İnal hanedanı Kabardeyler'in başına geçene kadar devam etmişti.

Dijinukue sınıfına da Kabardey'de vorklar (soylular) tabiydi. Bu sınıfın kelime anlamı "altın suyuna batırılmış gümüş" idi. 1860'lı yıllarda Tlakotleş ve Dijinukue sınıfları birbirine çok yakınlaşmış ve âdeta birleşmişlerdi. Dijinukue sınıfına Besleney, Bjeduğ, Temirgoy, Abaza, Karaçay-Malkar, Oset bölgelerinden Kabardey'e göç eden ve kendi toplumlarında Tlakotleş derecesinde olanlar girebiliyordu (Kudaşev 1991:111).

Kabardey'e dışardan gelen yabancı soylular (vork derecesinde olanlar) Kabardey'de "kodz" (kuadze) sınıfını oluşturmuşlardı.

Beslan-vork ve vork-şaotlehuso sınıfları savaşta kahramanlık gösteren ya da toplum içinde akıl ve zekasıyla öne çıkmış insanlara verilen ünvanlardı. Prensi takip eden soylu anlamına gelen Beslan-vork, Pşiş-vork sınıfının ileri gelenleri bu ünvanı bizzat prens Beslan Kaytuk'dan almışlardı. Bu sınıfı oluşturanlar vork(soylu)lardı.

Vork-şaotlehuso asil kişiye yardım eden cesurlar yani yardımcı muhafızlar anlamına gelirdi. Prens vork-şaotlehuso sınıfından bir Kabardey'i kendisine daha yakın kılmak istediğinde ona Beslan-vork ünvanını verirdi. Beslan-vork'lar prensin askerî gücünü oluştururlardı. Vork-şaotlehuso Beslan-vork olduğunda prens ona kama, tüfek, arazi gibi hediyeler verirdi. Ancak Beslan-vork'un sorumluluğu artardı. Beslan-vork prensin köyünde ya da onun hâkimiyet bölgesinde yaşardı. Prens savaşa gittiğinde, ya da yola çıktığında prensin yanında olmak zorundaydı. Beslan-vork prensin halk üzerindeki otoritesini korumaya yardım ederdi. Prense gelen misafirlere Beslan-vork hediyeler verirdi. Beslan-vork prensin zenginliğini ve itibarını yükseltmeye çalışırdı. Prens de Beslan-vork'un gönlünü hoş tutardı. Prenslerin aldığı başlık parasının bir kısmı Beslan-vork'lara verilirdi. Beslan-vork kendi prensinden ayrılıp bir başka prensin emrine girmek istediğinde, prensinden aldığı bütün hediye ve malları geri vermek zorundaydı. Beslan-vork ünvanı diğer prensin yanında da devam ederdi. Ancak Kabardeyler'de bu duruma az rastlanırdı (Kudaşev 1991:112-113).

Vorklar pşi'lerin askerî güçleri idiler. Ziraat ve hayvancılıkla uğraşmak onlar için gurur kırıcı işlerdi. Yağmacılık ve kölecilikle geçinen vork'lar için bunlar zenginlik kaynağıydı. At yetiştirmek, silah talimi gibi işler vork'ların savaş dışındaki vakit geçirme işleriydi (Kudaşev 1991:114). 1470'li yıllarda Kafkasya'da bulunan İtalyan gezgin İnteriano vork'ların çalışmayıp yağma ve talanla uğraştıklarını yazmaktadır (Jane 1988:28).

Prensler her zaman maiyetlerlerinde vork'larla dolaşırlardı. Vork'lar prensin atlarına bakar, atını eğerler, prensi attan indirir, her türlü işlerine yardım ederlerdi. Vork'lar prensin silahlarını kuşandırır ve prensin yamçısını kendi atlarında taşırlardı.

Vork ünvanı babadan oğula geçerdi. Adigeler'de kanun hükmünde geçerli olan âdetlere "vork habze" denirdi. Vork'lar bu âdetlerin baş koruyucusu idiler.

Kabardey vork'ları kendilerini Abhaz ve Karaçay-Malkar prenslerinden üstün görürler ve daha yüksek tutarlardı.

Fekol adı verilen toprağa bağlı hür köylü tabakası Kabardey'de tamamen vork'ların denetimindeydiler. Fakat Kuban yöresindeki Adige kabilelerinin çoğunda, özellikle Şapsığ, Abzeh ve Ubıhlar'da pşi(prens) sınıfı olmadığı gibi, vork(soylu) sınıfının imtiyazları da hemen hemen kalkmış, vork isim ve ünvanına sahip ancak birkaç aile kalmıştı. Bu kabileler birkaç vork(soylu) ailesi dışında tamamen Fekol ve köle tabakasından oluşuyordu.

Fekol'ler pşi ve vork'lara vergi vermez, onların işlerini yüklenirlerdi. Kendi toprak ve mülkleri bulunurdu. Bunların arasında zengin ve yoksullara da rastlanırdı. Yoksulları boğaz tokluğuna yada çeşitli biçimlerde ortakçı olarak prens, vork yada kendileri gibi fekol'lerin toprak işlerinde çalışırlardı. Fekol'ler savaşlara prens yada vork'ların buyruğu altında olmak üzere katılırlardı. Bunlar arasında büyük aile yapısı hakimdi (Aşemez 1973:55).

Adige toplumunun bilhassa ziraatçi, çiftçi, tüccar ve sanatkar kısmını meydana getiren Fekol'ler içinde ilmi, savaşçılığı, hatta serveti ile halk içinde mevki kazanmış ve kendisine ait köleleri olan aileler de çoktu.

Adige ve Kabardey toplumlarında köle sınıfı, diğer kavimlerden ve milletlerden savaşlarda esir alınmış olanlardan meydana gelirdi. Hatta çoğunluğu diğer Adige ve komşu Kafkas halklarından ele geçirilmiş olanlardı. Kırım Tatarları, Kalmuklar, Dağıstanlılar ve komşuları Karaçay-Malkarlılar ve Osetlerle uzun yıllar savaşan Kabardeyler bu savaşlarda elde ettikleri esirleri kendilerine köle yapmışlardı. Bu yüzden Kabardeyler içinde köle tabakası diğer Kafkas halklarına göre halkın hemen hemen yarısını oluşturuyordu (Ye.S-va 1868:16).

Kabardey'de "Pşıtl" adı verilen toprağa bağlı köleler (serfler) doğrudan doğruya pşi(prens) egemenliği altında idiler. Bunlar pşi ve vork'ların tarlalarında çalışır, sürülerine ve işlerine bakarlardı. Pşıtl'lar bağlı oldukları prens yada soylunun, çalışmalarına karşılık ayırdığı ürün payına ve bundan biriktirdikleri mülke sahip olurlardı. Pşıtl'ların konuk ağırlama ve savaşa katılma yükümlülükleri yoktu. Toprakla birlikte el değiştirir, kendi sınıflarından kimselerle evlenebilirlerdi. Pşıtl'lar satılamazlardı. Biriktirdiği serveti ile pşi

yada vork'tan özgürlüğünü satın alarak "pşıtl şheşefij" adını alan bir pşıtl fekol derecesine yükselebilirdi.

Pşıtl adı verilen köleler, köle olmaktan ziyade sahiplerinin ortakçısı gibiydiler. Bunlar sahiplerinin soylarından ve kabile üyelerinden sayıldıkları için efendilerinin soy adlarıyla anılırlardı. Evleri, tarlaları ve hayvanları olurdu. Ürünlerinin yarısını kendileri alır, yarısını efendilerine verirlerdi. Çoğunlukla köleler efendilerinden daha zengin bir duruma gelirlerdi. İstedikleri gibi giyinmek, silah taşımak, savaşa, düğüne ve şölenlere gitmek konusunda serbesttiler. Bunun için efendilerinden izin almaya mecbur değillerdi (Baj 1969:115).

Pşıtl sınıfından bir köle evlendiği zaman karısının başlık parasını efendisi verirdi. Bunun miktarı 70 öküz kadardı. Köle kızı evlendiğinde ise, alınan başlık parası kızın babası ile efendisi arasında yarı yarıya paylaşılırdı. Evlenen köle kızlarına eski sahipleri "kızımız" diye hitap eder ve sevgi gösterirlerdi. Köle kızlarına hür kızlardan fazla iş gördürmezlerdi. Köle kızları da hür kızlar gibi düğün ve eğlencelere gider, danslara katılırlardı.

Pşıtl sınıfından köle kadın efendisinin yemeğini pişirir, eve su getirirdi. Fakat çamaşır yıkamak, evi süpürmek gibi özel hizmetlere karışmazdı. Pşıtl kelimesi başka dillerdeki köle kelimesinin delalet ettiği hakaret manasını ifade etmezdi. 19. yüzyıl başlarında Adigeler arasında bulunan İngiliz gezgin Bell, "*Bizim anladığımız anlamda kölelik Çerkesya'da yoktur*", demektedir (Baj 1969:115).

Kabardey'de Og sınıfına dahil olan kölelerden yaşı 16'dan büyük olan herkes kuru ot biçme mevsiminde üç gün boyunca efendileri için ot biçmek, iki gün de biçilen otları toplama işinde çalışmak zorundaydılar. Çobanlar ve arı kovanlarına bakanlar bu işten muaf tutulurdu. Ancak onlar da efendilerine üç kovan bal verirlerdi. Og sınıfı bu emeklerinin karşılığında efendilerinden para ya da mal değil, yiyecek alırlardı. Efendisinin toprağını ortak sürdüğü için Og ailesi her karasaban için 60 ölçek darı yada bir yıllığına 2 veya 4 araba darı verirdi. Her arabada 30 ölçek darı olmalıydı. Og sınıfından olan her aile efendileri için 7-10 araba odun getirmek zorundaydı. Efendilerinin evlerinin çatısı her yıl ormandan getirilen yeni ağaçlarla onarılmak mecburiyetindeydi. Efendisinin oğlu evlendiğinde gelin Og'un evine getirilirdi. Og, efendisinin gelinini evinde bir yıl boyunca misafir ederdi. Kendi kızını evlendiren Og, efendisine kızının başlık parasından 2 öküz, 2 inek vermek zorundaydı. Og ailesinin oğlu evden ayrılıp, kendi mülkünü ayırmak

istediğinde efendisine 100 ruble, yada 100 koyun veya 5-6 yaşlarında bir erkek yada kız köle vermek zorundaydı. Ramazan ayında her Og ailesi sırayla bir gün efendilerine yemek hazırlarlardı. Efendileri öldüğünde, cenazesinde de yemeği Oglar sırayla hazırlarlardı (Ye. S-va 1868:20).

Vuneut adı verilen kölelerin hiçbir hakları yoktu. Bunlar toplumun en aşağı ve en ezilen sınıfı idiler. Vuneut'lar ya savaş esirlerinden yada toplumda yüz kızartıcı ağır suç işleyenlerden sağlanırdı. Vuneut'lar tam anlamıyla pşi(prens) ve vork(soylu)'ların malıydı. Satılabilirler yada efendileri tarafından öldürülebilirlerdi. Vuneut'lar en aşağı ve en ağır işlerde çalıştırılırlardı. Evin hizmetçisi olan bu kölelere ayrı ev verilmez, müstakil aile teşkil ettirilmezdi. Mal ve mülkleri yoktu. Efendisinin bütün ev hizmetlerini gören bu kölelere hizmet karşılığı hisse veya herhangi bir mal verilmezdi. Bunların çocuklarını da efendileri istedikleri gibi satabilirlerdi (Baj 1969:115).

Kabardey'de 19. yüzyıl başlarında, mal sahibi olan bir kısım köleler azat edilip özgürlüklerini efendilerinden satın aldıktan sonra Kabardey prens ve soyluların pek çoğu ellerindeki mülklerini kısa zamanda kaybettiler. Çalışmaya ve üretmeye alışmayan bu tabaka, ömürleri çalışıp üretmekle geçen köle sınıfı karşısında bir süre sonra ekonomik açıdan güçsüz duruma düştü. Ellerindeki toprakların çoğu köle sınıfından gelenler tarafından satın alındı ve Kabardey'de köle soyundan gelen aileler pek çok pşi(prens) ve vork(soylu)'dan daha zengin duruma geldiler (Ye.S-va 1868:18).

Kabardey'de, azat olduktan sonra kendi emekleriyle zengin olan köle soyundan gelenler de kendilerine köleler satın almaya başladılar. Böylece Kabardey'de köle sahiplerinin sayısı gittikçe çoğaldı. Kölelerin kölesi olan sınıfın durumu çok kötüydü. 1822 yılında Rus Generali Yermolov Kabardey vork'ları ile köle sahibi kölelere yazdığı bir mektupta, köle sınıfı üzerindeki bu ağır baskı ve zulüme bir son verilmesini istemişti. Ancak Kabardey'de köleci sistem daha uzun yıllar devam etti (Ye.S-va 1868:18).

Kabardey prensleri ve asilzadeleri 1827 yılında Rus Çarlığı'nın Kafkasya'daki genel valisine müracaat ederek, kendi sosyal tabakalaşma sistemlerindeki prens ve asilzade ünvanlarının Rusya'da geçerli olduğunu gösteren bir belge verilmesini istediler (Kasumov 1992:35).

Görünüşte azat edilen köleler aslında yine efendilerine bağlıydılar. Bir köle kız evlendiğinde, efendisine bir at hediye etmek zorundaydı.

Kabardey'de azat edilen köleler sınıfı içinde Pşilerin(prenslerin) işlerini görmeye devam eden bir "Pşekev" sınıfı ortaya çıkmıştı. Pşekev'in anlamı "prensin duvarı" idi. Bunlar prenslerin ev işlerini görürler, misafirlerini ağırlarlardı. Bunlardan biri öldürüldüğünde prens onun kan davasını kendi yakınlarından birinin kan davası gibi kabul ederdi. Pşekev'lerin çocukları da aynı sınıfa dahil olurlardı (Kudaşev 1991:114).

Kabardey'de ve komşu Adige kabilelerinde sosyal tabakalar arasındaki huzursuzluk ve gerginlikler zaman zaman büyük çatışmalara yol açıyordu. 1767 yılında Kabardey bölgesinde onbin kadar Fekol, Pşıtl ve Vuneut ayaklanarak Pşi(prens) ve vork(soylu)'lara başkaldırdılar ve özgür yaşayabilmek için Terek ve Balk ırmaklarının kavşak alanlarına yerleştiler. Kalabek Kep, Musa Pşigotıj ve Marem Biço önderliğinde prens ve soylulara karşı ayaklanan bu kölelerin yarattığı iç karışıklık Kabardey'de Rus nüfuzunun artmasına yol açtı. 1769 yılında Kabardey'de Mamsırıko Domeley'in yönetiminde ayaklanan alt tabakaların özgürlük savaşı da kanla bastırıldı.

1792 yılında Şapsığ ve Abzehler arasında da benzer ayaklanmalar meydana geldi. Şapsığ ve Abzehlerin hür halk tabakası ve köleleri kendi soylularını kabilelerinin sınırları dışına çıkararak genel eşitliği ilan ettiler. Kovulan bu soyluları Bjeduğ kabilesi kabul etti. Bunun üzerine Şapsığ ve Abzehler Bjeduğ'lara saldırdılar. Bjeduğ Pşisi(prensi) Hacımuka Batgeriy özellikle Şapsığlara karşı korunmak için Ruslardan yardım istedi. Batgeriy Ruslardan aldığı yardımla Şapsığları yendi, ancak kendisi de bu savaşta öldü.

Bu olaydan bir süre sonra Kabardeyler arasında prensler, soylular ve kölelerin karıştığı daha önemli bir çarpışma oldu. Bu savaşı Kabardey prensleri kazandılar. 1807-1809 yılları arasında Kabardey köylüleri arasında islamiyetin etkisiyle millî bir birlik ve prens-soylu tabakalarına karşı eşitlik mücadelesi baş gösterdi. Yaklaşık üçbin Kabardey köylüsü Terek ırmağı kıyısındaki Culat adlı bölgede toplanarak, eski geleneklere ve islamî hükümlere dayanarak özgürlüklerinin iadesini istediler, aksi taktirde prens ve soylulara karşı savaşacaklarını bildirdiler (Kasumov 1992:46).

Prens ve soyluların baskılarına dayanamayan Kabardey köylüleri 1810 yılının Şubat ayında ayaklandılar ve Rusya'nın tebaası olarak yaşamak istediklerini bildiren bir dilekçeyi Ruslar'a verdiler. Ancak Rus hükümeti bu isteğe sıcak bakmadı (Kasumov 1992:47).

Tarihçi Hangeriy 1830 yılında Bjeduğlar arasında da böyle bir ayaklanmanın olduğunu kaydeder. Hürriyetlerini elde etmek için prenslerine karşı ayaklanan Bjeduğ köleleri o tarihte Bjeduğların Pşi-Koy adıyla tanınan prensleriyle savaştılar. Bjeduğ halkının kölelerin yanında yer alması üzerinde Pşi-Koy Abzehlerin yanına sığındı. Abzehler Pşi-Koy'a silah ve savaşçılar vererek yardım ettiler. Pşi-Koy Abzehler'den aldığı bu güçle Bjeduğ kabilesinin kölelerini birkaç çarpışmadan sonra ezdi ve hürriyet umutlarını söndürdü (Metçunatuko 1977:23).

1846 yılında Natuhay ve Şapsığ fekolleri (toprağa bağlı köylü sınıfı) ayaklanarak soylulara ait kölelere ve köylerine el koydular. Soylulara ait 8500 ev ve yaklaşık 50 bin kişilik bir köle topluluğu fekol sınıfının eline geçti. 1846-1847 yılları arasında Şapsığ ve Natuhay soyluları Rusya tabiyetine geçmek için Rusya'ya başvurdular. Rus hükümetine yazdıkları bir mektupta köylülerin ayaklanarak kendilerine ait 8466 haneye el koyduklarını belirten bu soylular, kendilerine ait köle ve evlerin sahiplerine iadesi için Rusya'nın yardımını istediler (Kasumov 1992:103).

1856 yılının Şubat ayında Bjeduğ köylüleri prens ve soylulara karşı bir savaş başlattılar. "Pşi-vork Zav" adıyla bilinen bu köylü ayaklanmasını Bjeduğ prensleri ve soyluları ancak Rusya'nın askerî yardımıyla bastırabildiler. Rus ordusunun desteğiyle Bjeduğ köyleri yerle bir edildi (Kasumov 1992:104).

1864 yılında Ruslar Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra Kafkas kabileleri arasındaki bu köleci feodal sisteme son vermeye çalıştılar. Ancak bilhassa Kabardey prensleri Ruslara karşı koyarak savaştılar ve sonuçta yenildiler. Bu savaş Adige halkları arasında "Pşil'zave" (köle savaşı) adıyla bilinmektedir.

Çok önceleri Adigeler'de köleler satılmazdı ve âdeta efendisinin aile fertlerinden biri sayılırdı. Ancak uzun zaman sonra köle sınıfının ticaret ve menfaat vesilesi olarak kullanılmaya başlanması köle sınıfının genel durumunu çekilmez bir hale soktu. Adigelerin soylu sınıfı ile milletin en faal unsuru olan köle sınıfı arasındaki eski uygunluk ve karşılıklı hizmet, hürmet ve sevgi zaafa uğradı. Yerine telafisi mümkün olmayan bir kin ve düşmanlık meydana geldi.

1866 yılının Temmuz ayında Kabardey prens ve soyluları Nalçık şehrinde Rus çarının temsilcisi General Loris Melikov'a baş vurarak Kabardey'de kölelerin azat edilme işinin kendi geleneklerine göre kendi aralarında halledilmesini istediklerini bildirdiler.

Kölelerin efendilerine azat olma bedeli ödemeleri gerektiğini bildiren prens ve soylular, Rus çarının bu konuda Kabardey'leri serbest bırakmasını istediler. Rus çarı bu isteği kabul etti ve Kabardey prens ve soyluları ile kölelerin kendi aralarında anlaşarak azat olma bedellerini tesbit etmelerini onayladı. Kabardey'de köle sahipleri birleşerek bu konuda çeşitli maddelerden oluşan bir program hazırladılar. Rus hükümetinin temsilcisi kölelerin azat edilmesi konusunda prens ve soyluların çok katı olmamalarını, kölelerden ise makul taleplerde bulunmalarını istedi. Bu konuda tesbit edilen maddeler şöyleydi:

1. 15-45 yaşları arasında sağlıklı kadın yada erkek kölenin azat olma bedeli 200 rubledir. 45 yaşından büyük olanların, sağlıkları iyi olmayanların, vücutça sakatlığı bulunanların azat bedellerini ortak komisyon belirler.
2. 15 yaşından küçük kız ve erkek kölelerin azat bedeli, her yaş için 10 rubledir.
3. Azat olan kölelerin elinden azat bedeli olarak ne alınsa da, kölelere evleri, eşyaları ve en az iki inek ile iki öküz bırakılacaktır. Parası olmayan köleler bedel ödemeden azat edilecektir.
4. Azat bedellerini peşin ödeyen yada belli aralıklarla ödeyeceğini bir belgeye imzalayan köle azat olur.
5. Köle ölürse akrabaları efendisine onun için azat olma bedeli ödemezler. Evlenen kız köle için babası yada kardeşleri azat bedeli ödemezler. Bu bedel onun başlık parasından alınır.
6. Köle, köle olarak kalmak isteyip bir başka prensin yanına geçerse, o prens eski sahibine azat bedeli öder.
7. Azat bedelini ödemeyen köle sahibine köleliğe devam eder. Efendisi de onun yiyecek-giyecek gibi ihtiyaçlarını karşılar.
8. Köle azat bedelini ödeyebilecek parası olduğunda efendisine parasını ödeyip azat olabilir.
9. Kölenin bir yıl içinde harcadığı emeğin karşılığı erkek köle için 35-85 ruble, kadın köle için 25-40 ruble arası kabul edilir.

(Ye.S-va 1868:31).

Azat olma bedelini ödeyecek parası yada malı olmayan bir kölenin bu durumda en az 2-3 yıl daha efendisinin yanında çalışması gerekiyordu. 1867 yılının Mart ayında

Kabardey'de yirmibinden fazla köle azat olma bedelini ödeyerek özgürlüklerini kazanmışlardı (Ye.S-va 1868:36).

Adigelerin çoğunluğunu teşkil eden Şapsığ, Abzeh, Ubıh gibi boylarda Pşi (Prens) tabakasının bulunmaması ve Pşi'lerin Kabardeyler ile onların etkisi altındaki Besleney, Bjeduğ, Temirgoy (Kemirkuey) ve Hatıkuey kabilelerinde ancak bir kaç ailede bulunması Adigelerin sosyal yapılarına tabakalaşmanın yabancı kavimlerin etkisi ile girdiğini göstermektedir (Baj 1969:106).

Soyluluk usulünün Adigeler arasında askerî nüfuz kazanan Kabardeyler'den çıktığının bir delili Şapsığlar arasında oturan Pşi sınıfından Zanekue ailesinin Hatıkuey bölgesinden göç etmiş olması ve Kabardey'deki Pşi aileleri ile yakın akrabalığının bulunmasıdır. Bu da diğer Adige kabilelerindeki Pşi (prens) ailelerinin genellikle Kabardey prenslerinden dallandığını gösterir.

Kabardey'lerin 7-8. yüzyıllarda Taman Yarımadası ile Kırım'ın kuzeyinde yaşadıkları, 14. yüzyılda Terek bölgesine göç ettikleri bilinmektedir. Diğer Adige kabilelerinin aksine Kabardeyler arasında güçlü bir sosyal tabakalaşma ve askerî teşkilatlanmanın olması onların en azından yönetici sınıfının kökenini Hazar Türklerinin "Kabar" boyuna bağlayan görüşleri desteklemektedir. Bu konuda Adige araştırmacı Jabagi Baj şunları yazmaktadır:

> "*Tarihten malumdur ki Kabardeyler Macarlarla birlik ve sekizinci bir kabile sıfatı ile miladi yedinci asırdan sekizinci asra kadar Taman yarımadası ile Kırım'ın kuzeyinde, Don ırmağının güney havzasında ve Dinyeper'e kadar olan bölgede yaşamışlar, sonra Macarlardan ayrılmışlar, 14. asırda Karadeniz sahillerini terk ederek Terek Irmağı vadisine göç etmişlerdi. İşte bu ikamet ve Macarlarla birleşme esnasında Macar prenslerini, nam vermiş Macar amirlerini taklit ederek Kabardeylerin nüfuzlu askerî amirleri de asalet ünvanları alarak soyluluk usulünü kabileleri arasında tesis etmişler, sonraları bu soylu tabaka diğer Adige kabileleri arasına dağılarak soyluluk usulünü Adige kabileleri arasına sokmuşlardır*" (Baj 1969:106).

Macarların Kafkasya'da Kuban Bulgar Türklerinin hâkimiyeti altında uzun yüzyıllar boyunca yaşadıkları ve onların sosyal-siyasî örgütlenmelerinden etkilendikleri tarihî bir gerçektir. Macarlar üzerinde daha sonraları Hazar Türkleri ve onların bir boyu olan Kabarlar'ın da son derece etkili oldukları bilinmektedir. Bu durum Kabardey halkının etnik ve sosyo-kültürel yapısında Türk unsurunun son derece güçlü etkisini ve önemini de göstermektedir.

Kabardeyler ve komşu bazı Adige kabileleri içindeki Pşi (prens) soyu 14. yüzyılda Kabardeylerin başına geçerek onların prensi ve hakimi olan İnal adlı bir prensin soyuna dayanmaktadır. Adigeler arasındaki rivayetler İnal'ın Adigelerin ve Kabardeylerin başına dışarıdan gelerek hâkim olduğunu anlatırlar. Bazı rivayetlere göre İnal Kabardeylerin başına, bir zamanlar Kafkasya'dan Mısır'a giderek orada bir devlet kuran Kıpçak-Çerkes Memluk'leri devletinden gelmiştir. Bazı rivayetlere göre de Altın Ordu Hanlarındandır. İnal hanedanından önce Kabardey'in hakimi olan Türk kökenli Tambiy, Kudenet ve Anzor soylarının İnal soyunun Kabardeyler'in prensi olmasından sonra azledilerek "Tlakotleş" derecesine düşürülmeleri de İnal soyunun Kabardeyler'in başına dışarıdan, büyük bir ihtimalle de Altın Ordu-Kıpçak Türk kültür sahasından geldiğini belgelemektedir.

İnal (yada Yinal) adına eski Adige boylarında hiç rastlanmamasına karşılık bu isim eski Türk boylarında oldukça yaygın bir erkek adıydı.

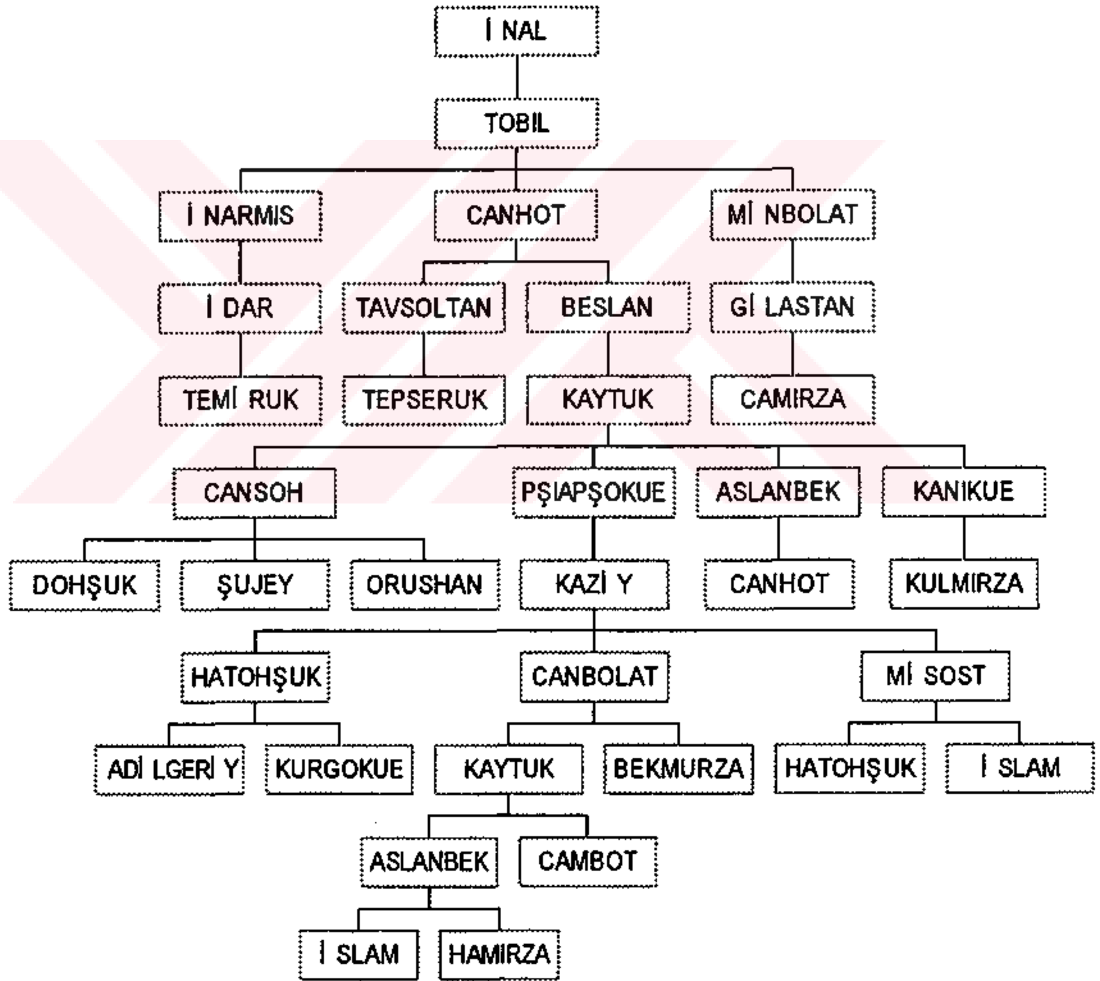
Divan-ı Lugat-it Türk'de Kaşgarlı Mahmud "İnal" sözünün karşılığını anne tarafından soylu, baba tarafından halktan olan gençlere verilen bir ünvan olarak açıklamaktadır. İnal adı daha sonra bir erkek ismi olarak İnal, İnalçuk, İnalöz, Yinal Tigin biçimlerinde Göktürk, Kıpçak, hatta Selçuklular'a kadar yayılmıştı.

920 yılında Hazar deniziyle Aral gölü arasında yaşayan Oğuzlar arasında bulunan İbn Fadlan'ın verdiği bilgiye göre Oğuzların beyi Küçük İnal adını taşıyordu (İnan 1986:9). Küçük eski Türklerde "Köpek yavrusu" anlamına gelen tabu isimlerdendi.

Oğuz Han destanında, Almalıg sınırında Burkutlu Tag ve Turkutlu Tag adlı iki büyük dağın bulunduğu bir bölgenin padişahının adı İnal Han'dır (Ögel 1989:172). Müslüman Volga Bulgarlarına ait 17 Şubat 1320 tarihli bir mezar taşında İbrahim İnal adına rastlanmaktadır (Tekin 1988:74). Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime adlı eserinde Kayı boyundan Oğuzlar'a padişah olarak seçilen İnal Yavı'dan bahsedilmektedir. Türkmenlerin şeceresinde Salurlar'dan Ögircik Alp'in altı kuşak önceki dedesi İnal Gazi

adını taşımaktadır. Mısır Memluklu Devleti'nde 1453-1460 yılları arasında Mısır ve Suriye Sultanı olarak hüküm süren bir sultanın adı da İnal'dır.

Kabardeyler'in ve onlardan Besleney, Bjeduğ, Temirgoy'lara geçen prenslerin hepsi 14. yüzyılda yaşamış olan İnal'ın soyundan gelmektedirler. İnal hanedanından gelmeyen soylara Kabardey'de ve diğer Adigeler'de Pşi (prens) ünvanı verilmemektedir. Kabardey'in büyük prensi İnal'ın soy ağacının bir bölümü şöyledir:

İnal'ın oğlu Tobıl'ın adının Orta Asya-Altay bölgesindeki bir ırmağın adı olması da, İnal soyunun etnik kökenine ışık tutacak bilimsel bir veridir.

Kabardey'in büyük prensi İnal'ın torunları 16. yüzyıl sonlarında büyük bir iktidar mücadelesine giriştiler. Her ikisi de Beslan oğlu Kaytuk'un torunları olan Cansoh oğlu

Şujey ile Kaziy oğlu Hatohşuk arasındaki mücadeleyi Hatohşuk'un kazanması üzerine Kabardey'in yönetimi İnal hanedanının Kaziy sülalesinin eline geçti. Kaziy'in üç oğlu olan Hatohşuk, Canbolat ve Misost Büyük Kabardey'deki üç büyük prens (pşi) soyunu başlattılar (Malbahov-Elmesov 1994:295).

Kaziy oğlu Canbolat'ın Kaytuk adlı oğlundan Kabardey'de "Kaytuk" adlı bir prens (pşi) soyu daha başladı. 18. yüzyılda Kafkasya'nın en güçlü prensi haline gelen Kaytuk oğlu Aslanbek döneminde Kaytuk soyu Dohşuk, Hamırza, Cambot ve Tlostanaliy adlarını taşıyan dört alt kola ayrıldı ve bunlar da Kabardey'de müstakil birer prens soyu haline geldiler (Yahtanigov 1993:47).

İnal hanedanından gelen bazı Kabardey prens soyları komşu Kafkas halkları arasına yerleşerek yayılmış, hatta bazıları Rus prensleri arasına girmişlerdi. Dohşuk soyundan bazı aileler Kabardey'den ayrılıp Kuban ötesinde Besleney'ler arasına yerleşirlerken bazıları da Tohçuk adıyla Karaçay'da bir soy oluşturmuşlardı. İnal hanedanından bazı soylar da Bjeduğ, Temirgoy, Hatıkuey gibi Adige kabileleri arasına yerleşmişlerdi. İnal'ın torunu Temiruk İdarov'un soyu da Rusya'da "Çerkasskiy" adıyla bir prens soyu oluşturmuştu (Baskakov 1993:81). "Çerkesov" adını taşıyan Rus prens ailesinin kökeni de İnal'ın torunlarından Hatohşuk soyuna dayanıyordu (Baskakov 1993:136).

Kabardeyler'in yönetici sınıfını oluşturan soyların etnik kökenlerinin Altın Ordu-Kıpçak Türklerine dayandığı ve sosyal tabakalaşmanın en üst seviyesinde Türk kökenli soyların yer aldığı dikkati çekmektedir. Kabardeyler'in etnik kökenlerindeki Türk unsurları onların siyasî-idarî yapıları ve sosyo-kültürel yapıları üzerinde de etkili olmuştur. Sosyal tabakalaşma sistemlerinin bu etkiler sonucunda şekillendiği anlaşılan Kabardeyler, bu sayede askerî ve siyasî teşkilatlanmalarını da geliştirerek Kafkasya halkları üzerinde uzun yıllar siyasî, sosyal ve kültürel yönlerden hâkim olmuşlardır.

Kabardeyler'in prens (pşi) tabakasını oluşturan İnal hanedanına bağlı Kaytuk, Kaziy, Tavsoltan (Talostan), Gilastan, Hatohşuk, Misost, Hamırza, Dohşuk, Cambot, Bekmurza gibi soylar ile, Tlakotleş sınıfını oluşturan Tambiy, Kudenet, Anzor soylarının Türk kökenli olmaları bu tarihî gerçeği teyid etmektedir.

6.5.2. KARAÇAY-MALKAR'DA SOSYAL TABAKALAŞMA

Karaçay-Malkar'da 17-18. yüzyıllarda gelişen feodal yapı ve sosyal tabakalaşma 19. yüzyıl sonlarına kadar toplumsal fonksiyonunu sürdürmüştür. Sosyal tabakaların oluşmasında siyasî, askerî ve ekonomik etkenler önemli derecede rol oynamıştır.

Karaçay-Malkar halkının Karaçay boyu önceleri Elbruz dağının doğu eteklerindeki Bashan (Baksan) vadisinin yukarı kısımlarında yaşamaktaydı. Tarihî araştırmalar 17. yüzyılda burada Kıpçak kökenli Karça, Navruz, Budyan, Adurhay, Botaş ve Abazin kökenli Tram klanlarının yaşadıklarını ve bunlara Kabardey prenslerinden Tohçuk (Dohşuk) ve Tambiy soylarının katılmasıyla Karaçay halkının çekirdeğinin oluştuğunu göstermektedir. Karaçaylılar daha sonra Yukarı Bashan'dan Elbruz dağının batısındaki Yukarı Kuban-Hurzuk vadilerine göç ettiler ve burada çoğalarak günümüzdeki Karaçay halkını oluşturdular.

Başlangıçta Karaçay-Malkar'da üç sosyal tabaka vardı:

1- Biy veya Tavbiy (prens)

2- Özden (Soylu)

3- Kul (köle-serf)

Biy veya Tavbiy adı verilen prensler Karaçay-Malkar halkının siyasî yapısında söz sahibi olan ve halkı yöneten tabakaydı.

Özden adı verilen soylular ise kimi zaman ekonomik açıdan biy (prens)lerden daha güçlü olsalar bile yönetimde söz sahibi değillerdi ve biy'lere bağlıydılar.

Kul adı verilen köle tabakası hiç bir özgürlüğe ve maddî varlığa sahip değildi. Bunlar alınıp satılabilirdi. Genellikle komşu Kafkas halklarından esir edilen yada satın alınan kişilerden oluşurlardı.

Karaçay-Malkar'daki sosyal tabakalaşma sistemi komşuları olan Kabardeylerin sosyal tabakaları ile benzerlik göstermektedir. Karaçay-Malkar'da "prens" karşılığı olan "biy" Kabardeylerde "pşi", Karaçay-Malkar'da "soylu" karşılığı olan "özden" Kabardeylerde "vork", Karaçay-Malkar'da "köle" karşılığı olan "kul" Kabardeylerde "pşitl" terimleri ile karşılanmaktadır.

Önceleri biy, özden, kul biçiminde üç gruptan oluşan sosyal tabakalar Karaçay-Malkar halkının çoğalması ve genişlemesi, ekonomik, sosyal ve siyasî yapısındaki değişmeler sonucunda birkaç alt bölüme daha ayrıldı.

19. yüzyıl başlarında Karaçay-Malkar'da sosyal tabakalar şu biçimde adlandırılıyordu:

1- Biy-Tavbiy (prens)

2- Çanka (ikinci derece Prens)

3- Özden (soylu)

4- Kara Özden-Karakişi (ikinci derece soylu)

5- Azat (prensin azat ettiği köle)

6- Çagar (toprağa bağlı köle)

7- Kazak-karavaş (hiçbir özgürlüğü olmayan köle) (Kudaşev 1991:160).

Sosyal tabakaların bu şekilde bölünüşünde Kabardey sosyal tabakalaşma sisteminin büyük etkisi vardır.

Karaçay-Malkarlılar 1828 yılında Rusya'nın işgaline uğrayana kadar Kabardey prenslerinin idaresi altındaydılar. 1792 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir görevlisi olarak Kafkasya'ya giden Seyid Halil'in Koca Yusuf Paşa'ya gönderdiği ve Kuban ırmağı çevresindeki Kafkas kabilelerini gösteren bir haritada Karaçaylılarla ilgili şu bilgiler vardır:

> "*Karaçay dedikleri islam halkıdır. Burada sakindir. Kabartay'a haraç verir ve Kabartay'a tabidir ama Moskofluya tabi değildir. 0l runüma yer bir ağızdır (dar bir geçittir) gayetle sarptır. Tahmini hane adedi üç bin, Elbruz dağı buradadır. Bu dağın eteği Soğucak kalesi karşısına iner*" (Mattei 1994:50).

Bu belgeden Karaçaylıların 18. yüzyıl sonlarında Kabardey prenslerinin hâkimiyeti altında oldukları anlaşılmaktadır. Aynı durumun 19. yüzyıl başlarında da devam ettiği 1810'lu yıllarda Kafkasya'da bulunan J.Klaproth'un verdiği bilgilerden doğrulanmaktadır. Klaproth "Bassiani" adını verdiği Malkarlılar'ın Kabardey prenslerinden Kurgokue ve Kaytuklar'a her ev başına bir koyun vergi ödediklerini

yazmaktadır (Klaproth 1823:277). Klaproth Karaçaylılar ile Kabardey prensleri arasındaki ilişkiyi de şöyle anlatmaktadır:

> *"Karaçay prensleri "biy" diye adlandırılır. Kırımşavhal, Orusbiy, Mudar önde gelen ailelerdir. Ama halk ne bu biy'lere, ne de "özden" adı verilen soylulara vergi ve haraç ödemezler. Buna rağmen bir biy halktan birinin atını ödünç alabilir. Ama Karaçaylılar "Bek" adı verilen Kabardey prenslerine her yıl belli bir miktar haraç vermek zorundadırlar. İster biy, ister özden yada halktan biri olsun, bütün Karaçaylılar Kabardey prenslerinin nüfuzu altındadırlar. "Bek"leri kendi öz yöneticileri gibi görürler. Genel olarak Bek adı verilen Kabardey prenslerine her ev vergi olarak beş koyun verir. Ayrıca varlıklı olanlar, güzellerinden bir at, bir öküz, yamçı, kürk giysiler, bakır kazan v.s. gibi şeyleri de bek'lere ek vergi olarak verirler. Karaçay özdenlerinin kendi biy'lerine karşı büyük yükümlülükleri yoksa da savaşlardaki seferlere onların yönetiminde katılırlar. Biy de aldığı veya kazandığı her şeyin bir bölümünü onlara dağıtır. Karaçaylılar biy'lerini her yerde en mükemmel bir biçimde ağırlamaya çalışırlar.*
>
> *Kabardey Bek'leri (prensleri) ile iyi geçinmek, onlarla dostluk kurmak Karaçaylılar için çok önemlidir. Bu sebeple, önemli Kabardey aileleriyle ilişkiler geliştirilerek, her hangi bir felaket yada sıkıntı olduğu zaman onların yardımı aranır. Hiç kimse açık yada gizli olarak Kabardeyleri eleştirmeye cesaret edemez. Aslında daha alt zümreden olduğu halde, Kabardeylerle kurduğu iyi ilişkiler yardımıyla kendisine toplumda daha iyi bir mevki sağlayanlara sık sık rastlanır. Kabardeyler'den çekindikleri için ne Abazalar ne de Nogaylar Karaçaylılara ilişmeye, onların mallarını yağmalamaya cesaret edemezler*" (Klaproth 1823:284).

Rus arşivlerindeki belgelere göre 1829 yılına kadar Kabardey prensleri her Karaçay-Malkar hanesinden vergi olarak yılda bir koyun alıyorlardı (Kasumov 1992:35).

Karaçay-Malkar'da "biy" adı verilen prenslere "aksüyek" de denirdi. Prenslerin eşleri ve kızları da "biyçe" adını alırlardı. Prensler yönetimde tek söz sahibiydiler. Köy

halkından biri prense karşı geldiğinde, prens onu "töre" adı verilen yaşlılar meclisine verir, onlar da prense (biy'e) karşı gelen köylüyü köyden kovarlardı (Musukayev-Şamanov 1987:123).

Kızını evlendiren bir prens kendi kölelerinin en yaşlısına bir at armağan ederdi. Buna karşılık her köle ailesi de prense düğün hediyesi olarak birer öküz vermek zorundaydı (Karaçayevtsı 1978:203).

Karaçay-Malkar prensleri Kabardey prenslerinden aldıkları güç ve destekle kendi halkları üzerindeki otoriteyi sağlıyorlardı. 1709 yılında Çerek vadisindeki Malkar Prenslerinden Aydabol sülalesi, kendilerine karşı isyan eden halka boyun eğdirmek için o dönemin en güçlü Kabardey prensi olan Kaytuk oğlu Aslanbek'den yardım istemişlerdi. Malkar bölgesinin Bızıngı vadisinden Bashan vadisine göç eden Malkar prenslerinden Orusbiy soyu burada Gürcü-Svan prensleriyle kız alıp-vererek ve süt akrabalığı yoluyla akrabalık kurmuşlardı. Gürcü-Svan prenslerinden Dadeşkeliyani'lerle akrabalık kuran Orusbiy'ler böylece kendilerini baskı altında tutan Kabardey prenslerine karşı onlardan bir destek sağlamışlardı. Kabardey prenslerinden Hatohşuk'ların baskısına karşı prens Orusbiy oğlu İsmail Bashan vadisinde rahat bir hayat sürmeye başlamıştı (Abayev 1992:11).

19.yüzyıl sonlarında Elbruz dağına tırmanmak için Kafkasya'ya gelen İngiliz dağcı D.W. Freshfield, misafirleri olduğu Yukarı Bashan vadisindeki Orusbiy soyuna mensup prenslerin toplumsal statüleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

> *"Bu ve buna komşu vadilerde yaşayan halk kendilerini ovalarda ve batılarındaki dağlarda yaşayan Çerkeslerden (Adigelerden) farklı bir ırk olarak kabul ediyorlar. Burada yaşayan halk bu bölgenin en eski sakinleri olduklarını ve eski üstünlüklerinin Kırım'dan gelen Çerkes kabilelerinin (Kabardeylerin) bölgeyi kapladığından beri ellerinden alındığını ifade ediyorlar. Dilleri Tatar[1] dili ve dinleri Müslüman dini. Prensleri çok açık fikirli ve hoşgörülü görünüyorlar. Rusya imparatorluğunun idaresi bu dağlılara fazla baskı yapmıyor ve küçük bir vergi ödeyenler askerlikten muaf tutuluyorlar. Mahalli yönetimleri genelde feodalizm olarak tanımlanıyor, ancak bu yapıyı "ataerkil" sistem olarak*

---

[1] Çarlık Rusyası'nda Türk kökenli halkların hepsine Tatar adı verilirdi.

adlandırmak bize göre daha tutarlı. Prensler toplumun kabul edilmiş liderleri. Köydeki diğer evlerden dört kat daha büyük bir evde yaşıyorlar ve köyün en büyük koyun ve sığır sürülerine sahipler. Bu zenginlik yabancılara ev sahipliği yapma görevini de onlara veriyor. Fakat sözleri kanun değil ve köydeki diğer komşularına istediklerini zorla değil, ancak onların gönlünü alarak yaptırabiliyorlar" (Freshfield 1896:355).

Freshfield Karaçay-Malkar prensleri ile Svan prensleri arasında gözlemlediği farklılığı da şöyle dile getirmektedir:

"*Ev sahiplerimizle kapının önünde sohbet ederken, bizi onlarla evlilik yoluyla akraba olan Dadeşkeliyani sülalesinden bir Svan prensiyle tanıştırdılar. İngur vadisinin bir kolunda yer alan Betsço köyünün hakimi olan bu prensler dağların kuzey tarafındaki kabilelerle sık sık ilişkiye geçiyorlardı. Svan prensi dış görünüşü ve tavırları ile kendini beğenmiş kibirli bir aristokrat havasındaydı. Uzun boyluydu ve düzgün hatlara sahipti, ancak görünüşte cahildi ve kibirli bir havası vardı. Yerli (Yukarı Bashanlı) prensler ise (Orusbiyler) şimdiye kadar Kafkas dağlarında gördüğümüz en bilgili insanlardı. Bu prensler zevk sahibi insanlardı. Biri çok iyi bir müzisyendi, diğeri Rusya'da eğitim görmüştü ve askerî karakterinin arkasında orada edindiği bilgiler yer alıyordu*" (Freshfield 1896:354).

Ancak 19. yüzyıl sonlarında Freshfield'ın misafir olduğu Orusbiy soyuna mensup prensler Karaçay-Malkar prensleri içinde en medenî ve görgülü olan zümreyi teşkil ediyorlardı. Daha önceki dönemlerde Kabardey prenslerinin aksine Malkar prensleri âdet ve gelenek bakımından halka pek fazla örnek olamamışlardı (Kudaşev 1991:161).

B. Batçayev Malkar prenslerinin sosyal ve siyasî statüleri ile derecelerinin Kabardey vork'ları (soyluları) seviyesinde olduğunu belirtmektedir. Malkarlı bilim adamı İsmail Miziyev bu görüşe şiddetle karşı çıkmaktadır. Ancak 19. yüzyılda Klaproth'un verdiği bilgiler Batçayev'i doğrular niteliktedir. Klaproth 19. yüzyıl başlarında Karaçay prenslerinin Kabardey vork(soylu)'larının kızları ile, Kabardey vork'larının ise Karaçay prenslerinin kızları ile evlendiklerini yazmaktadır (Klaproth 1823:294). Kabardey

vork'larının kendilerini Abhaz ve Karaçay-Malkar prenslerinden daha üstün gördüklerini bir önceki bölümde de belirtmiştik.

Karaçay-Malkar toplumunda "özden" adı verilen soylular tabakası prenslere bağlıydı.

Prensin hayvanları için gerekli otun biçilmesi amacıyla her özden, prense birer tırpancı adam verirdi. Ayrıca bir adamını da biçilen otları toplayıp yığması için öküzleriyle beraber gönderirdi.

Prensin tarlalarını ekime hazırlayıp sonbaharda arpa-buğday ekmek için her özden, prense adam ve öküz göndermek zorundaydı.

Özden'in karısı da biy(prens) ailesinin ev işlerine bakardı. Karaçay-Malkar'da "özden biyni ekinçi kulu" (özden prensin ikinci kölesidir) biçiminde söylenen ata sözü o günlerdeki yapıyı dile getirmektedir.

Bu hizmetleri karşılığında da prensler özdenleri korurlar, himaye ederlerdi (Karaçayevtsı 1978:205).

Özden tabakası arasında zenginlikleri ile prenslere yetişen hatta maddî açıdan onlardan çok daha güçlü olan özden aileler de vardı. Bunlara "baş özden", "sıylı özden", "sırma" adları verilirdi. Bunlar prenslere hizmet etmezlerdi. Bunlardan daha aşağı olan özdenler ise "orta özden" ve töben özden" adlarını alırlardı. Bu özdenler prensin hayvanları için gerekli otu biçtirmeye, tarlalarını sürdürüp, buğdayını-arpasını biçtirmeye zorunluydular.

Özdenler kızlarını evlendirdiklerinde aldıkları kalımın (başlık parasının) yarısını prenslere vermek zorundaydılar. Prensin ailesinden biri öldüğünde, özdenler cenaze evinde kesilip, gelen misafirlere yedirilmesi için prenslerine birer koyun verirlerdi. Kış aylarında, hayvan bakımının zor olduğu günlerde her özden ailesi prensin bir koyun yada ineğini kış boyunca beslemek zorundaydılar. Yaz aylarında da prensin otunu biçmesi için verdikleri adamların beslenmesi amacıyla her özden, prense bir koyun verirdi (Karaçayevtsı 1978:205).

"Karakişi" adı verilen tabaka prenslere az bağımlı, küçük toprak sahibi köylülerden oluşuyordu. Önceden prenslere bağlı olan "Karakişi"ler zamanla prense karşı sorumluluğu olmayan hür tabakayı oluşturmuşlardı. Karakişi tabakası prensin topraklarını işlerdi. Prenslerin kendi mülkiyetlerine verdikleri topraklar çocuklarına da miras kalabilir

ve aralarında paylaşılırdı. Karakişiler emrinde oldukları prensten ayrılıp bir başka prensin hükmü altına giremezlerdi (Kudaşev 1991:161).

Karakişiler kızları için aldıkları kalım'dan bir öküzü prenslerine verirlerdi. Prensin arazisinde çalışırken ondan yiyecek almazlar, kendi yiyeceklerini yerlerdi. Prensin kızı evlenip, babasını ziyarete geldiğinde karakişiler "baş baylagan" adlı bir hediyeyi prenslerinin kızına vermek zorundaydılar. Prensin kızının yanında gelen "digiza" adlı nedimelere de karakişiler hediye vermekle yükümlüydüler. "Baş baylagan" hediyesi olarak çoğunlukla prensin kızına 2,5 yaşında bir inek verilirdi. Digiza'ya ise 2 yaşında bir inek hediye edilirdi (Kudaşev 1991:162).

Karakişiler prenslerin yolculuklarında ona refakat etmek ve ona atlarını vermek zorundaydılar. Savaş sırasında karakişiler silahları ile birlikte prenslerinin yanında savaşa gitmek mecburiyetinde idiler. Prensin bir malını çalan karakişi bunun 6 katını geri öderdi. Eğer atını çalarsa prense 4 karış boyunda bir erkek çocuk vermek zorundaydı. Prensin misafir evinden bir şey çalan karakişi 5 karış boyunda bir erkek çocuk verirdi. Prensin evinin kilidini kırıp, özellikle kadınların oturduğu bölümden bir şey çalan karakişi ömür boyu prensin kölesi olurdu. Karakişi prensi öldürürse onun cezasını yalnız kendisi değil bütün akrabaları çekerdi (Kudaşev 1991:162).

Bazı kölelerin azat edilmesiyle yada özgürlüklerini bedel ödeyerek satın almalarıyla ortaya çıkan "azat" tabakası özden ve karakişilerden biraz daha aşağı sınıfı teşkil ediyordu. Azatlar prenslere daha çok saygı göstermek zorundaydılar (Karaçayevtsı 1978:206).

Karaçay-Malkar'da "kul" adı verilen köle tabakası kendi içinde casakçı, çagar, ülgülü kul, başsız kul, kazak, karavaş gibi bir takım bölümlere ayrılıyordu.

Casakçı, toprak sahibi olan ve tarlası, otlağı için prense vergi ödeyen sınıftı.

Çagar, prense iyi hizmet ettiği için mükafat olarak ondan toprak alarak geçinen köle sınıfıydı. Bunlar prensin her türlü işini gören, ayrıca kendi yetiştirdiği ürünün yarısını prense veren tabakaydı.

Karaçay-Malkar'da çagar ve kul adı verilen köle tabakası içinde, özden ve karakişi adı verilen daha üst tabakadakilerden daha çok serveti, malı-mülkü olan aileler bile vardı. 1867'de köleler azat edildiğinde bunlar kendi malları ile toprak satın almışlar, içlerinde prenslerden daha çok toprağa sahip olanlar bile çıkmıştı (Abayev 1992:32).

Karaçay'da toplumun en alt tabakasını oluşturan köleler iki sınıfa ayrılıyorlardı:

1- Ülgülü kul veya collu kul

2- Başsız kul veya colsuz kul

Başsız kul adı verilen köleler komşu halklardan satın alınan yada esir edilen kölelerdi. Prens bunları isterse satar isterse öldürebilirdi. Bunun için prense ceza verilmezdi. Eğer bu köleyi başkası öldürürse onun sahibi olan prense onun bedeli olan parayı öderdi (Karaçayevtsı 1978:207).

Ülgülü kul adı verilen köle tabakasının kendi evleri, küçük toprakları, aileleri olurdu. Başsız kul'ların hiçbirşeyleri yoktu. Bunlar genellikle prensin evinin ahırında kalırlardı. Bunların aile kurmalarına, mal-toprak sahibi olmalarına izin verilmezdi.

Ülgülü kul'lar prensin işlerini bitirdikten sonra kendi işlerini yapabilirlerdi. Bunların içinden iyi çalışıp zengin olabilenler de çıkmıştı. Ülgülü kul'lardan zengin olanlar da kendilerine köle satın alabiliyorlardı. Bunlara Karaçay'da "kulnu kulu" (kölenin kölesi) adı verilirdi.

Köleler köyün idarî işlerine karışamazlardı. Karaçay-Malkar toplumunu ilgilendiren olaylarda köle tabakasının söz hakkı yoktu.

Köleler prensin evinde düğün olduğu zaman ona birer koyun vermek zorundaydılar. Kendi kızını evlendiren bir köle ise prensine kendi kızının kalım'ından (başlık parasından) ayırdığı üç koyun verirdi (Karaçayevtsı 1978:207).

Evinde ailesi için bir koyun kesen köle, bunun en değerli yeri sayılan ve "cavorun" adı verilen kürek kemiğini prense gönderirdi. Evinde boza yapan bir köle prense bir tas dolusu boza göndermek zorundaydı.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra köleler prenslerine para da vermeye başladılar.

Kazak ve karavaşlar mülk sahibi olamayan ve prense hizmet ederek yaşayan en alt derecedeki kölelerdi. Bunların evlenmesine, aile kurmalarına izin verilmezdi. Erkek kölelere kazak, kadın kölelere karavaş adı verilirdi. Prensin evinde en kötü ve ağır işleri bunlar yaparlardı. Kazak ve karavaşlar prensin topraklarında da çalışırlar ve başka prenslere satılmazlardı. Bunlar esir edilen yada satın alınan kimselerden oluşurlardı ve

çoğunlukla başka milletlerden gelirlerdi. Prensler bunları istedikleri zaman satabilir yada öldürebilirdi.

Kazak kelimesi "yalnız, evsiz, güçsüz" anlamına gelirdi. Kazaklara prensleri toprak verebilir ve onlar da o toprağı işleyebilirlerdi. Gerek ev işlerinde, gerekse tarla işlerinde kazaklar prensin her sözünü yerine getirmek zorundaydılar. Kazaklar prensin bir eşyası veya malı yerindeydiler. Bir kazağı öldüren prense bu yüzden ceza verilmezdi. Karavaş'ların da hiçbir hakları yoktu. Bunlar parayla satın alınırdı. Prenslerin ev işlerini gören karavaş'ların evlenmesine izin verilmezdi. Kazakların kızlarını prensler satabilirlerdi (Kudaşev 1991:163).

Karaçay-Malkar'da Rus idaresi kurulduktan sonra kölesini öldüren prens yargılanabiliyordu. Köleler başka bölgelere ve devletlere satılamıyorlardı (Karaçayevtsı 1978:207).

Karaçay-Malkar'da sosyal tabakalar arasındaki eşitsizliğin sonucunda toplumda belirmeye başlayan huzursuzluklar ve karışıklıklar 1851 yılında bir çatışmaya dönüştü ve Karaçay'ın Hurzuk bölgesinde kölelerle prensler ve soylular arasında büyük bir savaş oldu (Karaçayevtsı 1978:208).

1840 ve 1855 yıllarında Çegem ve Holam'da köylüler prenslere verdikleri verginin çokluğu yüzünden ayaklandılar. 1862 yılında da Girhojan'da köylüler ayaklanarak artık prenslere kölelik etmeyeceklerini bildirdiler (Mokayev 1976:95). Malkar bölgesindeki ayaklanmalar sonucunda pekçok köylü ailesi Çeçen ve Dağıstan bölgelerine kaçıp yerleştiler (Kasumov 1992:48).

1864 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirmesiyle Rus idaresi Kafkasyalılar üzerinde hâkim oldu. Karaçay-Malkar'da da bu yeni idare ile iyi geçinen kimseler bir çok imtiyazlar elde ettiler. Prensler ve soylular daha büyük mevki ve toprak sahibi oldular. Bunun sonucunda Karaçay-Malkar'da toplumsal tabakalar arasındaki çatışma ve mücadele büyüdü (Şamanlanı 1987:144). Ruslar Karaçay-Malkar prenslerine resmi yetkiler ve rütbeler vermişlerdi. Prenslerin çocukları Rus okullarında parasız okuyabiliyordu. Prenslerin dul karılarına Rus hükümeti maaş bağlıyordu. Ruslar böylece Karaçay-Malkarlı prensleri kendilerine yakınlaştırmaya çalışıyorlar, alt tabakalar ise gittikçe prenslere karşı daha sert bir mücadeleye giriyorlardı (Karaçayevtsı 1978:208).

1865 yılında Karaçay'a Rus hükümetinin idarecisi olarak atanan N. Petruseviç Karaçay'da feodal bir düzenin hüküm sürdüğünü görmüş ve bunu raporlarla Rus çarına bildirmişti. Yazdığı raporlarda Petruseviç Karaçay'da toprakları ellerinde tutan aileleri ve toprakların sınırlarını birer birer tespit etmişti (Şamanlanı 1987:120).

Rusya hükümetinin kararıyla 1867 yılında Malkar'da, 1868 yılında da Karaçay'da köleliğe son verildi. Ancak toprağa bağlı köylülerin ve daha alt tabakalardaki kölelerin özgür olabilmeleri için prenslerine bedel ödemeleri gerekiyordu. Bu bedele Karaçay-Malkar dilinde "culuv", özgür olabilmek için bedel ödeme işine de "baş culgan" adı veriliyordu.

Kölelerin azat olabilmek için "culuv" adı verilen bir bedel ödemeleri geleneği eski Türk toplumlarında da görülen bir uygulamaydı. Göktürk ve Uygurlar buna "yuluğ" adını veriyorlardı.

1868 yılında Karaçay'da kölelerin özgürlüklerini kazanıp azat olabilmek için prenslerine ödedikleri bedel (culuv) miktarları şöyleydi:

30 yaşındaki kadın köle: 150 ruble
30-35 yaşları arasındaki kadın köle: 100 ruble
35 yaşındaki erkek köle: 95 ruble
40 yaşındaki erkek köle: 15 ruble (Bayramuklanı 1987:283).

Yedi yaşından küçük, elli yaşından büyük köleler para(bedel) ödemeden azat oldular. Başsız kul adı verilen köleler ise 200 rubleye kadar bedel ödemek zorundaydılar. Toprak sahibi, mal sahibi olan köleler ise azat olma bedelinin yanısıra, mülklerinin yarısını da prenslerine vermek zorunda bırakılmışlardı (Karaçayevtsı 1978:28).

O dönemlerde bir koyunun değerinin bir ruble olduğu gözönünde tutulursa, bir kölenin azat olabilmek için ne kadar büyük bir değer ödemek zorunda olduğu ortaya çıkar. Aynı yıllarda Malkar'da köleler özgürlüklerini satın alabilmek için yetmişaltı prens ailesine bir buçuk milyon ruble ödemek zorunda kalmışlardı (Mokayev 1976:96).

N. Petruseviç'in bildirdiğine göre 1867 yılında Ullu Karaçay'da yapılan bir sayıma göre sosyal tabakalar şu şekilde ortaya çıkmıştı:

Biy-Çanka (prens)	: 653	kişi	%3.7
Özden (soylu)	: 9978	kişi	% 80.6
Azat	: 1801	kişi	
Ülgülü kul	: 1828	kişi	%12.4
Başsız kul	: 582	kişi	%3.3
Toplam	:14728	kişi	%100

Köleler halkın %15.72'sini meydana getiriyordu. 1868 yılında Petruseviç'in raporlarına göre Karaçay'da 2806 köle azat edilmişti.[1]

1867 yılında Kabardey ve Malkar bölgelerinde köleler azat edildikten sonra Terek eyaletinde kurulan bir komisyonda, feodal sınıflar arasında mülk ve toprakların belirlenip ayrılması için düzenlenen bir toplantıya gelen Malkar prenslerinin temsilcileri Hamurza Şakman ve Gürgoka Abay, Kabardey ve Osetya'dan gelen temsilcilerinin önünde Malkar prenslerinin derecelerinin Kabardey prensleri ile eşit olmasının kabul edilmesini istediler. Toplantıda bulunan bütün temsilciler bu isteği reddettiler. Müzakere sonrasında Malkar prenslerinin derecelerinin Kabardeylerin "Tlakotleş" sınıfı ile eşit olması kabul edildi. Bu eşitlik sosyal-siyasî haklar ve âdetler açısından bir eşitlikti. Bu kararı Rusya imparatorluğunun Kafkasya temsilcileri de onayladılar. Bundan sonra Malkar prenslerinin ünvanları Kabardey prensleri gibi "knyaz" (prens) değil, "dvoryan" (asilzade) olarak belirlendi (Kudaşev 1991:164).

6.5.3. DİĞER KAFKAS TOPLUMLARINDA SOSYAL TABAKALAŞMA

19. yüzyılda Ubıh toplumunda dört tabaka mevcuttu:

En altta köleler yer alırdı. Kadın kölelere "halayk", erkek kölelere "arap" denirdi. Ancak bu terimler 1864 yılında sonra Ubıhlar'a Türkler'den geçmiştir. Daha eski kaynaklar Ubıhça'da erkek kölelere "kadera", "akker" yada "akkerv" adlarının verildiğini

[1] Bu bilgi İ.Şamanov tarafından "Krasnodor Arşivi", 774. fond, 653. sıra, 1091. sayfadan elde edilerek araştırmacıya gönderilmiştir.

bildirmektedirler. Bu kelime Abaza dilinde aynı anlama gelen "grıua" ve Abhaz dilindeki "agırua" kelimelerinin benzeridir. Toprağa bağlı köylü anlamına gelen bu kelime Ubıhça'da aynı zamanda köle anlamında kullanılmıştır.

Köleler başlıca olarak savaş yoluyla ele geçirilir yada satın alınırdı. Köleler ev işlerinde hizmetçi olarak çalıştırılırdı. Köle sahibiyle köle arasındaki ilişkiler eski çağdaki gibi değildi ama aşiret-klan yapısının izlerini taşıyordu.

Ubıhlar'da görülen toprağa bağlı köylü müessesesi aslında sıradan kölelerin toprağa bağlanmasının sonucudur. Nitekim kaynaklarda her iki grubun fark gösterilmeksizin ele alındığı görülmektedir.

Toplam Ubıh nüfusunun dörtte birini oluşturan köleler ve toprağa bağlı köylüler (serfler) çoğunlukla silah taşıyabiliyordu. Bunlar yemekte evin fertleriyle birlikte aynı sofrada otururlardı. Ayrıca bu kişiler ancak kendileri isterlerse satılabiliyorlardı.

Ubıh nüfusunun çoğunluğunu "Vaghışu" adı verilen hür tabaka oluşturuyordu. Bunlar Adigeler'deki fekol tabakasına denkti. Şeklen belli bir mükellefiyet taşımıyorlar ve üst tabakanın reayası sayılmıyorlardı. Ticaretle uğraşan vaghışu tabakasının arasında büyük servet sahibi olanlar da çıkıyordu. Bunların kendilerine ait köleleri ve toprağa bağlı köylüleri (serfleri) de bulunuyordu. Ubıhların en zenginleri de vaghışu tabakasından çıkmıştı.

Ubıhların en üst tabakası "kuaşkha" adı verilen tabakaydı. Bunlar Adigey'deki vork'larla aynı düzeydeki bir zümre olarak kabul ediliyorlardı. Rus yazarları çoğu kez bu zümreden bahsederken asilzade anlamına gelen "dvoryan" kelimesini kullanıyorlardı.

Ubıhlar'da da Abzeh, Şapsığ, Natuhaylar'da olduğu gibi prens (pşi) zümresi bulunmuyordu. Kuaşkha zümresinin epeyce serf ve kölesi mevcuttu. Vaghışu'ların çoğu da köle ve serf sahibiydiler. Fakat 19. yüzyılda Ubıhlar'daki üretim ilişkileri ilk feodal döneme ait nitelikler taşımaktaydı ve dolayısıyla nüfusun çoğunluğu resmen hür toplum üyelerinden oluşuyordu (Lavrov 1992:54-55).

Ubıhlar'ın Vordane adlı kıyı boylarından Khize'ler hakkında 1840'larda kaydedilen bilgilere göre burada prens yada asilzade aileler, hanedanlar bulunmuyordu. Topluluklar özgür, sıradan kişilerden oluşuyordu (Lavrov 1992:47). T.Lapinski'nin bildirdiğine göre, köleler Şapsığlar'da toplam nüfusun yirmide birini, Abzehler'de onda birini oluştururken, Ubıhlar'da ise dörtte birini oluşturuyordu (Lavrov 1992:54).

İmeretya Gürcülerinde sosyal tabakalar "navod" (prens), "sanaytoka" (asilzade), "aznavur" (toprak sahibi) adlarını taşıyan üst sınıflarla köylüler ve kölelerden oluşuyordu. Mingreller'de de sosyal tabakalar bu şekildeydi. Ruhban sınıfı ancak kölelerden oluşurdu. Prensler köylüleri istedikleri gibi kullanabilir ve satabilirlerdi. Bu köleci düzen 1846 yılında Mingrel Prensi David Levanoviç Dadyan tarafından kaldırıldı. Mingreller arasında ruhban sınıfına halkın yüksek tabakası da katılmaya başladı (Metçunatuko 1972:16).

Kafkasya'da sosyal tabakalaşma biçimleri bölgeden bölgeye değişik özellikler gösteriyordu. Çeçen-İnguş ve Dağıstanlılar arasındaki sosyal ilişkiler daha demokratik bir sistem görüntüsü arz ederken Adigeler arasında özel yükümlülükler ve ayrıcalıklara dayanan daha katı bir sınıf düzenine rastlanıyordu. Çeçen-İnguşlar'da Adige, Kabardey, Karaçay-Malkar, Oset ve Kumukların aksine, babadan oğula miras gibi aktarılan bey, han, prens gibi sınıf ayrılığına dayanan ünvanlar bulunmuyordu. Onlardaki sınıf ayrılığı maddî zenginliğe dayanıyordu. Büyük toprak sahipleri toplumun üst tabakasında yer alırken, "tavyrga" denilen topraksız köylüler alt tabakayı oluşturuyordu (Walsh 1978:178).

Çeçenistan'da ataerkil klan sistemi geçerliliğini koruyordu. Nüfus "tayp" adı verilen soy birliklerine ve "tukum" adı verilen boy-klan birliklerine bölünmüştü. Örf ve âdetler kanun yerine geçiyordu. El sanatları ve ticaret gelişmemişti. 19. yüzyılda feodal sistemin "klan asilliği" biçiminde ortaya çıktığı görüldü. Bu dönemde klan ileri gelenleri komün topraklarını ele geçirmiş, dolayısıyla özel toprak mülkiyeti ortaya çıkmıştı. Toprak ve hayvanlar ruhban sınıfının ellerinde toplanıyordu. Mal değiş-tokuşunun gelişmesi ile işbölümünün daha da belirginleştiği görüldü. Çeçenler arasında da bir tüccar sınıfı görülmeye başlandı. Çeçenistan'ın dağlık kesimlerinde ataerkil klan sistemi yaşarken, ovalarda feodal bir gelişim hızlandı.

Çeçenler'de her klan, topluluğun işlerini yapan ve küçük anlaşmazlıkları çözümleyen bir yaşlıyı şef seçerdi. Bütün köyü veya birçok klanı ilgilendiren meseleler "khiytirçiy" denilen köy meclisleri tarafından çözümlenirdi.

İleri bir feodalizmin kurulduğu ve ticaretin gözle görülür bir önem kazandığı Dağıstan'ın güney kısmı ile Hazar denizi kıyılarındaki mahalli mıntıkalarda feodal asilzadeler, hanlar, beyler toprağın, sığır, koyun ve atların mülkiyetini ellerinde tutan, özel mülkiyete dayalı feodal hiyerarşiyi oluştururlardı.

Dağıstan'da Kumuk beylerine Şamhal adı verilirdi. Şamhallık soya bağlıydı ve o soydan gelmeyen kimse ekonomik ve siyasî açıdan ne kadar güçlü olursa olsun Şamhal olamazdı. Şamhal'dan sonra Kırımşamhal adlı ikinci derecede bir bey vardı. Asıl Şamhal vakitsiz ölürse yerine o geçerdi. Kumuk beyleri Karakaytak ve Gazi Kumuk (Lak) beylerine kız verip, onlardan kız alırlardı. Şamhal adı verilen Kumuk beyleri ne kadar mal ve itibar sahibi olsalar da daha alt tabakalara kız vermezler ama onlardan kız alırlardı. Ancak bu kızlardan doğanlara beylik hakkı verilmezdi ve onlara "çanka" denirdi (Risale-i Ahval-i Dağıstan 1976:3).

Dağıstan'da bey ve hanların altındaki halk tabakası üç gruba ayrılmıştı:

1- Özden

2- Raiat

3- Kul

Özdenler aşağı yukarı nüfusun % 90'ını teşkil eden ve memleketin gerçek sahibi olan hür halk tabakasıydı. Bunlar beylerin topraklarını işleyen ve karşılığında ürünün bir kısmını alan köylülerden oluşuyordu.

Raiatlar Han tarafından bir bey'in yada ruhban sınıfından birinin emrine tahsis edilen ve bir yerden bir yere gitme hakları olmayan köylülerdi.

Kullar savaşta esir edilenler yada satın alınanlarla onların evlatlarının teşkil ettiği tabakaydı. Bunların hepsi para veya ürün şeklinde bir kira ödedikleri veya zorla çalıştırıldıkları yada bir hizmetçi olarak hizmet ettikleri feodal asilzadelere bağımlıydılar.

Dağıstan'da bey tabakasından olanlardan yalnız fiilen iş başında bulunanların imtiyazları vardı. Özdenler ise memleket işlerinde oy sahibiydiler ve han-bey soyundan gelenlerin bunlara üstün bir tarafları yoktu. İş başında olanların dışında bütün beyler de halkla beraber halkın içinde yaşarlardı.

Hanlar ve beyler çoğunlukla yine han ve bey kızlarıyla evlenirlerdi. Nadiren özden kızlarıyla evlendikleri de olurdu. İlk zamanlar annesi özdenlere mensup olsa da beylerin çocukları bütün beyzadelik haklarına sahiptiler. Fakat 16. yüzyılda Haydak Usimi'lerinden Ahmet Han yeni bir esas kurarak hükümdar olma hakkını hem anne hem baba tarafından beyzade olanlara verdi. Babası bey olduğu halde annesi özden olan "çanka"lar hükümdarlık hakkından mahrum idiler.

Özden olmak için vatanda doğmuş ve yer değiştirmemiş olmak lazımdı. Bu üç sınıftan başka herhangi bir sebeple doğduğu yeri terkederek başka bölgelere gidip yerleşenlere "aparek" denirdi. Aparek'ler yerleştikleri bölgelerdeki özdenler kadar söz hakkına sahip olamazlardı.

Köleler amme işlerinde söz sahibi değillerdi. Bir kölenin evlatları da köle sayılırdı. Bu sebeple hanların sahip oldukları köle köyleri vardı. Hanlar memurları vasıtasıyla buraları idare ederlerdi (Erel 1961:198-199).

Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde yaşayanların sığır yetiştiriciliğine dayalı kısıtlı bir ekonomik yaşamları vardı. Toprak işlemeciliği çok düşük bir düzeyde idi. Dağıstan'ın bu bölgesinin özgür toplulukları ataerkil klan sisteminden feodalizme geçiş dönemini yaşıyorlardı. Artık hanlar ve beyler yoktu. Nüfus ruhban sınıfı, özdenler ve köleler olarak üçe bölünmüştü. Ürün ve hizmet sunmakla yükümlü oldukları yerel asillere veya ruhban sınıfına ekonomik olarak bağımlı olanlar dışındaki özdenler toprağa sahiptiler ve kendi kendilerine ekip biçiyorlardı. 19. yüzyıl başlarında varlıklı bir sınıf belirdi ve yerel hanlar-beyler gibi onlar da kölelere sahip oldular.

Kafkasya halklarının sosyal tabakalaşma sistemlerindeki temel ortak noktalar ele alındığında, özellikle Kabardeyler'in, Karaçay-Malkarlılar'ın ve Dağıstan halklarının sosyal tabakalaşma sistemlerinde benzer hususların çokluğu dikkati çekmektedir. Daha demokratik bir toplum yapısına sahip topluluklar olarak nitelendirilen Batı Kafkasya Adige boylarında da bu halklarla benzeşen ortak noktalar çoktur.

Köleliğin Kafkasya halklarının sosyal tabakalaşma sistemlerinde önemli ölçüde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerinde yer alan hür köylüler ve asiller tabakası da Kafkasya toplumlarında geniş yer tutmaktadır. Ancak Pşi, Biy, Han adı verilen prens tabakasına yalnızca Kabardeyler'de ve onların hakimiyeti altındaki Besleney ve Bjeduğlar'da ayrıca Karaçay-Malkarlılar'da ve bazı Dağıstan halklarında rastlanması Hazar ve Altın Ordu gibi Kafkasya'da hakimiyet kurmuş eski Türk devletlerinin etnik ve kültürel mirasçıları olan bu halkların sosyal tabakalaşma sistemlerinin eski Türk göçebe toplum yapısının etkisi altında şekillendiğini akla getirmektedir.

Eski Türk göçebe toplumunda soyların birleşerek oluşturduğu klan federasyonu "kağanlık" denilen bir devlet yada prensliğin temelini oluşturan siyasi birimdi. Göçebe toplumu aynı zamanda asiller, halk tabakası ve köleler olmak üzere üç sosyal tabakaya

bölünmüştü. Asilzadelik doğuştan gelen bir üstünlüğe dayanırdı. Köleler topluma dışardan ya esir edilme, ya da satın alınma yolu ile gelirdi. Asillerle halk tabakası arasındaki ayrılık keskin sınırlarla belirliydi (Krader 1966: 153).

Kafkasya toplumlarının sosyal tabakalaşma sistemlerinde de tabakalar zümreye has, yani kapalı idi. Prenslik (Pşi/ Biy) ve asilzadelik (Vork/ Özden) gibi ünvanlar ekonomik güçle sonradan değil, doğuştan kazanılıyordu.

Kölelik konusunda Kafkasya toplumlarının hem Yunan-Roma toplumsal yapısından, hem de eski Türk toplumsal yapısından etkilendikleri anlaşılmaktadır. Özellikle M.Ö. 6. yüzyıldan başlayarak Yunanlılarla Batı Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde ticari ilişkiler kuran topluluklar arasında ataerkil köleci sistem yayılmış ve köle ticareti yaygınlaşmıştı. Fakat feodal ilişkiler Batı Kafkasya Adige boyları arasında tam gelişmemiş, ancak ataerkil serflik seviyesinde kalmıştı. Dolayısıyla da, bu Adige boylarında Kabardeyler' de ve onların etkisi altındaki Besleney ve Bjeduğlar' da olduğu gibi bir Prens (Pşi) tabakası ortaya çıkmamıştı. Toplum, asiller, hür halk tabakası ve köleler biçiminde sınıflara ayrılmıştı.

Karaçay -Malkarlılar'ın ve Dağıstanlılar'ın köle tabakasına verdikleri "kul" adı da eski Türk sosyal yapısıyla yakından ilgiliydi. Büyük Hun Devleti'nde asil tabakayı teşkil eden beş Hun kabilesinin altında bir köle tabakasının varlığı kaynaklardan anlaşılmaktadır (Ögel 1984:46). Attila devrindeki Hun toplumunun sınıf toplumu olduğu şüphesizdir. Ama Hunlar'ın üretici ilişkilerini, teşekkül etmiş sosyal bir düzen değil, daha yakından köle tutumu ve feodalizmin sınırladığı açıktır (Rasonyi 1988:72). Benzer şekilde, Göktürk toplum yapısında da en alt tabakayı oluşturan kölelerdi. Göktürkler kölelere "kul" adını veriyorlardı. Göktürk yazıtlarında 14 yerde "kul" tabiri geçmektedir. Ancak burada "mülk ve hak"tan mahrum kimseler değil, esirler söz konusudur (Ögel 1979:201). Uygurlar'da da Göktürkler'de olduğu gibi kölelere "kul" adının verildiği görülmektedir (İzgi 1987: 97).

Karaçay -Malkar'da ve Dağıstan'da köle tabakasına " kul" adının verilmesinin eski Türk sosyal yapısı ile yakından bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Altın Ordu devletinin sosyo-ekonomik hayatında köleler büyük bir kitle teşkil ederlerdi. Genel olarak savaş esirleri arasından çıkan köleler her türlü işte kullanılırdı. Kölelerin çocukları çok defa yerleşik hayata geçerek, üretim araçları elde ederler ve "sabançı" adı verilen köylülere karışırlardı (Yakubovskiy 1992: 67). Sabançı adı verilen köylülerin Karaçay-Malkar

toplumsal yapısında yer alması, Karaçay-Malkar sosyal tabakalaşma sisteminin Altın Ordu devletinin sosyo-ekonomik ve kültürel etkilerini taşıdığını belgelemektedir. Karaçay-Malkarlılar ve Kabardeyler arasında "Sabançı" adını taşıyan ailelerin bulunması da, bu halklar üzerinde Altın Ordu devletinin sosyo-kültürel etkisinin uzun süre devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Altın Ordu devletinin Kafkasya halklarının sosyal tabakalaşma sistemleri üzerindeki bir başka etkisi de, özellikle Kabardey, Karaçay-Malkar ve Dağıstan toplumlarında, toplumun en üst seviyesinde yer alan bir "prens" tabakasını ortaya çıkarmasıdır.

Kabardey sosyal tabakalaşma sisteminde "Pşi" adı verilen bir prens tabakasının ortaya çıkmasının Altın Ordu sosyo-kültürel yapısıyla yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Kabardeyler'de Pşi ve Tlakotleş adları verilen prens ve birinci derecede soylular tabakalarının ortaya çıkışı tarihi verilere dayanılarak incelendiğinde, elde edilen bulguların göçebe çoban aşireti ile yerleşik çiftçi aşiretleri arasındaki savaşçı ilişkilerin göçebeler lehine sonuçlandığı tezini de desteklediği görülmektedir. Yerleşik toplum üzerinde hakimiyet kuran göçebe topluluğun askeri şefinin, topluluğun değişmez lideri olması ve sonraki yöneticilerin de onun soyundan gelenlerden seçilmesi geleneği, yerleşik toplumlardaki soylular tabakasının göçebe toplum kökenli olmasına yol açmıştır. Kabardeyler'in sosyal tabakalaşma sisteminde bu durum göze çarpmaktadır. Hazar-Kıpçak -Altın Ordu kökenli göçebe Türk boylarının Kafkasya'daki bazı yerleşik-tarımcı Adige boyları üzerinde hakimiyet kurmaları sonucunda, özellikle Kabardeyler arasında yönetici- hakim tabaka Türk kökenli soylardan oluşmuştu. Kabadeyler'in Tlakotleş tabakasını oluşturan Tambiy, Kudenet ve Anzor soyları ile Pşi tabakasını oluşturan İnal hanedanına bağlı soyların Kabardey halkının başına Kıpçak-Altın Ordu devletinden gelerek hakimiyet kurdukları bilinen bir tarihi gerçektir. Karaçay-Malkar ve Dağıstan'da da Biy ve Han/Şamhal adı verilen prens soylarının Altın Ordu kökenli oldukları bilinmektedir. Karaçay-Malkar ve Dağıstan'ın Kumuk toplumlarında "biy", "çanka", "özden" gibi sosyal tabaka isimlerinin aynı olması da bu halkların sosyal tabakalaşma sistemlerinin etnik ve sosyo-kültürel kökenlerinin aynı kaynağa, yani Altın Ordu devletine dayandığını göstermektedir.

Kafkasya'nın farklı bölgelerindeki bu çok çeşitli toplumsal sistemler bir bütün olarak ele alındığında feodal yapının bazı bölgelerde oldukça gelişmiş olmasına rağmen

Kafkasya genelinde sosyal hayatın geri kaldığı izlenimini vermektedir. Feodal parçalanmışlık Kafkasya'nın Rusya tarafından işgal edilmesini kolaylaştırmıştır.

20. yüzyıl başlarında "arazi sahibi sınıf" sisteminin yıkılmasıyla Kabardey'de ve Malkar'da feodal prenslerin konumu ciddî bir biçimde zayıflamıştı. 1917 Bolşevik ihtilali öncesinde Kabardey ve Malkar'da arazi sahibi sınıflar önemli ölçüde azalmıştı. Bu süreç sonunda Kabardey'de toprak sahibi prenslerin topraklarının % 79.8'i, Malkar'da % 91.8'i satılmış ve toprak sahibi prens ve asillerin sahip oldukları mülklerin % 71.4'ü tamamen dağıtılmıştı. Zengin köylüler toprak sahibi prenslerin arazilerinin baş müşterisi olmuşlardı (Ortabaev 1985:23).

20. yüzyıl başlarında Kafkasya'da toprak mülkiyetinin dağılımında meydana gelen önemli değişmeler sonucunda, feodal prens ve asiller ellerindeki toprakların büyük bir kısmını kaybettiler, hatta bazıları tamamen topraksız kaldı. Böylece toprak sahibi prens ve asillerin üretimdeki temel rolleri azaldı ve kırsal burjuvazinin temsilcileri olan "kulak" adı verilen zengin köylüler Kafkasya halklarının ovalık yerleşim birimlerindeki ana unsuru oldular. Ellerinde hala küçük toprak parçaları kalan toprak sahibi prens ve soylular yarı-feodal sömürü biçimlerini terkedip topraklarının tamamını yada tamamına yakınını para anlaşmalarıyla kiralayarak yavaş yavaş kapitalist ilişkileri benimsemeye başladılar (Ortabaev 1985:14).

Ancak 1917 Bolşevik ihtilali sonrasında kurulan komünist düzen Kafkasya'daki feodal yapıyı ve sosyal tabakalaşma sistemini temelinden sarstı.

BÖLÜM VII

GELENEKSEL HUKUK

7.1. SOSYOLOJİK YÖNDEN GELENEKSEL HUKUK

Sosyal sistemlerde sosyal ilişkiler önemli rol oynarlar. Sosyal ilişkilerin kuşaktan kuşağa geçişi, bu ilişkilerin her şeyden önce akla dayanması ve belirli bir amaç etrafında örgütleşmeleri sonucudur. Bu bakımdan toplumsal kurumlar inanç, gelenek ve değerler bu tür bir sistemi yansıtır. Kuşkusuz bu ilişkilerin bir kesimi geleneksel, bir kesimi de akla dayanır. Bir toplumda, geleneksel davranış biçimlerinin aynı anda akla dayanan davranış biçimleriyle yanyana bulunmaları, toplumsal görevlerini yitirdikleri anlamına gelmez. Tersine, bu durum toplumsal ilişkilerin geçmiş ile gelecek arasındaki sürekliliğini sağlar. Çünkü, tüm geleneksel değerler toplumun kültür normları tarafından düzenlenir. Bunlar, her toplumun üyelerince kabul edilmiş olan kurallar veya standartlardır. Normlar aynı zamanda uygun davranış için ödül veya uygun olmayan davranış için de ceza tayin ederler. Bir grubun iyiliği ve sağlığı yönünden, uyulmasında hayati önem olmayan normlar gelenek adını alır. Bunlar aslında bir toplumun manevî kültür unsurlarıdır. Sosyal hayatın ve kültürün devamlılığını sağlar (Türkdoğan 1976:325).

Hukuk kaideleri insan iradesiyle, insan şuuru ile yapılmaz. Hukuk kendiliğinden halk içinde ve halkın ruhundan doğan, her topluma, her devre ve toplumun ihtiyaç ve anlayışlarına göre değişen bir nizamdır. Bundan dolayı hukuk ancak gelişme ile meydana gelir ve içinde geliştiği toplum fertlerinin mensup bulunduğu ırkın, yaşadığı çevrenin ve zamanın, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin bu oluştaki tesiri büyüktür (Nahya 1975:105).

Toplumda hukuk kaidelerinin ortaya çıkışı şöyle bir süreç izler: Bir toplumda birkaç kişi arasında mahiyetleri birbirine benzeyen olaylarda aynı şeylere riayet etmeye başlanır. Zamanla giderek insanların ruhunda yerleşik bir kaide şekline bürünür. Sonraları çevresi genişler, yayılır ve toplumu kaplar. Bu şekilde bir gelenek, belirli kuralların uygulanması şeklinde bir alışma meydana gelir. Böylece başlangıçta şuurlu bir isteğe dayanmayan bu alışma sonradan toplum fertleri arasında şuurlu bir hal alır ve bu suretle örf ve âdetler vücuda gelir. Örf ve âdetlere dayalı bu hukuk yazılı olmayıp, toplumun ve fertlerin ruhunda, vicdanında yaşar (Nahya 1975:106).

Bir geleneğin örf ve âdet hukuku haline gelebilmesi için maddî, ruhi ve hukukî olmak üzere üç ana unsurun bulunması gerekir. Bir âdetin gelip geçici değil, istikrarlı ve uzun bir devre aynı tarzda sürekli olması gereklidir. Eğer bir âdet devamlılık göstermezse, hukuk mertebesine çıkamaz (Nahya 1975:106).

Sosyoloji açısından ele alındığında "hukuk" karşımıza "sosyal bir olgu" kimliği ile çıkar. Bir insan toplumunun bulunduğu her yerde hukuk vardır. Hukuk insanların yine insanlar için meydana getirdiği kurallar bütünüdür. Hukuk kuralları insan iradesine etki yaparak, onların davranışlarına belirli bir yön verir. Hukuk sosyal olayları etkileyen bir faktör, bir belirleyici durumundadır (Gürkan 1989:22).

Sosyal hayatın çeşitli yönleriyle ilgili olarak meydana gelen kuralların oluşturduğu bir düzen vardır. İnsan toplumuna özgü bu kurallar doğada yoktur, toplumla doğar, onunla değişip gelişir. Diğer sosyal olgular gibi, hukuk kuralları da yer ve zaman şartlarına bağlı olarak aynı toplum içinde ya da ayrı ayrı toplumlarda değişir, toplumların türlü yönleriyle karşılıklı bir etkileşim içinde bulunur.

Hukuk, içinde yer aldığı toplumun özelliklerine göre değişen düzendir. Farklı iklim, farklı coğrafi konum gibi doğal faktörler ile farklı uygarlık düzeyi, farklı sosyal ve ekonomik yapılar, farklı inançlar ve farklı gelenekler gibi sosyal faktörler farklı hukuk sistemleri yaratmaktadır (Gürkan 1989:28).

Sosyolojik açıdan ele alındığında, hukuk kuralı bir "sosyal kontrol" aracıdır. Geleneksel hukuk kurallarının birer norm haline gelmeden önce bir takım davranış kalıpları olarak doğdukları görülmektedir.

7.2. KARAÇAY-MALKAR'DA GELENEKSEL HUKUK

Karaçay-Malkar hukukunun temelini oluşturan en önemli unsur, kökleri eski Türk kavimlerine ve Kafkas halklarına dayanan ve Karaçay-Malkar halkının "dağlı" kültürüne kaynak olan gelenekler, törelerdi. Karaçay-Malkarlılar toplumsal sorunlarını geleneksel hukuk kurallarına göre çözümlüyorlardı.

18. yüzyıl sonlarından itibaren Karaçay-Malkar'da islamiyetin yayılmaya başlamasıyla birlikte şeriat hükümleri de toplumsal sorunların çözümünde rol oynamaya başladı.

Karaçay-Malkar Rusların hâkimiyetine girdikten sonra cinayet gibi önemli suçlar Rus hukukunun hükümlerine göre cezalandırılmaya başlandı. Ancak yine de Karaçay-

Malkar'da törelere dayalı geleneksel hukuk her zaman için halk arasında en güvenilir çözüm yolu sayıldı.

1807-1808 yıllarında Kafkasya'da bulunan Klaproth Karaçaylıların geleneksel hukukları ile ilgili pekçok bilgi bırakmıştı. Klaproth'un notlarından anlaşıldığına göre 19. yüzyıl başlarında Karaçay'da hukukun henüz törelere dayalı olma özelliğini kaybetmediği ve şeriata dayalı hukukun Karaçay'a girmediği görülmektedir.

19. yüzyıl başlarında Karaçay'da, bir kızın veya evli bir kadının namusuna kastedildiğinde suçlu bütün köy halkının toplandığı caminin yanına getirilirdi, burada yaşlılar meclisi tarafından yargılanırdı. Genelde suçluya sürgün cezası verilir ve suçlu köyden kovularak bir daha ölene kadar Karaçay'a dönemezdi.

Tecavüze uğrayan kızın babası kızını evden kovardı. Eğer evli kadın tecavüze uğramışsa kocası onu boşardı. Tecavüze uğrayan kızın yada kadının ailesi şerefleri lekelendiği için utançlarından uzak yerlere göç ederlerdi. Tecavüz eden suçlunun ölüm cezasına çarptırıldığı da yaygın olarak görülürdü. Bu yüzden Karaçay'da bu tür suçlar az olurdu (Klaproth 1823:288).

19. yüzyıl başlarında Karaçay'da kan davaları çok uzun süre devam ederdi. Karaçaylılar böylece ölenlerin ruhlarını rahatlattıklarını düşünürlerdi. Ender de olsa, bazan bir biy (prens) düşman aileleri barıştırmaya çalışırdı. O zaman köyde büyük bir ziyafet verilir ve koyunlar-öküzler kurban edilirdi.

Kan davasını sürdürecek kimse kalmamışsa yada taraflardan biri devam ettirmeye korkuyorsa, yaklaşık 600 ruble tutarında para veya mal ödenerek kan davası sonuçlandırılmaya çalışılırdı. Buna Karaçay-Malkar dilinde "kan bagası" denirdi. Eğer cinayet istenmeden işlenmişse tarafları barıştırma ihtimali daha yüksek olurdu (Klaproth 1823:294).

Karaçay efsanelerine göre Karaçay halkını ilk kuran sülalelerden ikisinin ataları olan Karça ve Botaş kölelerin azat edilmesi meselesi yüzünden kavga etmişler ve Karça Botaş'ı öldürmüştü. Bu cinayetin bir kan davasına dönüşmemesi için Karça'nın ailesi Botaş'ın ailesinin tarlalarına boyu kilometrelerce uzunlukta olan bir su kanalı açmayı kabul etmişti. "Kan bagası" yerine geçen bu kanal günümüzde hala Hurzuk köyünde durmaktadır ve Karaçay halkı arasında "Kan ilipin" (Kan hendeği) adıyla bilinmektedir.

19. yüzyıl başlarında Karaçay'da, babasına karşı gelen bir evlat, bütün uyarılara rağmen bu tutumunu değiştirmezse cami kapısına getirilir, burada bütün köy halkı toplanıp ona öğütler verirlerdi. Eğer yine düzelmezse, ailesi ona geçimini sağlayacak bazı eşya ve mallar verir ve evden kovardı. Çocuk bir daha baba evine dönemezdi (Klaproth 1823:294).

Karaçay-Malkarlılar verilen sözü tutmaya, yeminlerine sadık olmaya çok dikkat ederlerdi. 19. yüzyıl başlarında, yemininden dönen bir Karaçay-Malkarlı köy halkına 5 veya 10 dişi koyun ödemek zorundaydı (Klaproth 1823:296).

Bir "Biy'in" (Prensin) karısından başka, kölelerinin birinden de bir çocuğu olursa, bu çocuğa Tuma (melez) yada Çanka adı verilirdi. Bunlar genellikle biy'in (prensin) nikahlı karısından doğan çocuklarla aynı haklara sahip olurlardı (Klaproth 1823:288).

Karaçaylılar vatanlarına ihanet edenlerden ve casuslardan nefret ederlerdi. Böyle bir suçluyu yakalayıncaya kadar takip ederler ve ölümle cezalandırırlardı (Klaproth 1823:295).

Karaçay-Malkar geleneklerine göre aynı soydan (tukumdan) gelenler ve yedi kuşak ötesine kadar birbirleriyle akraba olanlar evlenemezlerdi. Süt kardeşlik yoluyla akraba olanlara ve kardeş sayılan soylara bile kız verilmez, onlardan alınmazdı. Bu âdetleri bozanlar köy meydanında siyah bir direğe (kara bagana) bağlanır yada eşeğe bindirilip köyün içinde gezdirilirdi. Bu cezaya "eşek bediş" adı verilirdi.

Gelenekleri bozanlara mal cezası da verilirdi. Suçluların bakır kazan, hayvan gibi cezalar ödemesi istenirdi. Âdetlere karşı ters davrananlar köyden kovulurdu (Karaçayevtsı 1978:238).

Eski Karaçay-Malkar geleneksel hukukunda, bir adam öldüren katil hileyle yada zorla, öldürdüğü kişinin annesinin veya o sülaleden bir yaşlı kadının memesini emdiğinde affedilmek zorundaydı. Böyle bir durumda artık kan davası yürütülemezdi ve öldürülen için "Kan Bagası" ödenmezdi. Ayrıca katil öldürülenin annesinin memesini emdiği için Karaçay-Malkar geleneklerine göre o sülalenin süt çocuğu (emçek ulan) sayılırdı (Karaçayevtsı 1978:213).

Bir cinayet suçu işlendiğinde taraflar arasında kan davasının sürmemesi ve "Kan Bagası" ödenmemesi için, katil başından kalpağı çıkarılıp, beyaz bir kefen giyip öldürdüğü adamın annesinin, babasının yada akrabalarının önüne diz çöküp sürünerek gider ve af

dilerdi. Onlar da affettiklerini göstermek için katilin saçına ve sakalına kama ile dokunurlardı.

İki sülale birbirini affetmezse, katil öldürdüğü adamın akrabalarından küçük bir çocuğu kaçırıp ona "atalık" yapar, çocuğu büyüttükten sonra geri getirirdi. Buna "Kan Emçek" denirdi. Çocuk geri getirildiğinde "atalık" geleneklerine göre geri getirilen çocuklarda olduğu gibi şölen (toy) düzenlenmezdi. Ancak artık her iki sülale akraba sayıldıkları için kan davası yürütülemezdi (Karaçayevtsı 1978:213).

Zina yapan kadının saçları kesilerek, bir eşeğe ters bindirilir ve boynuna bir ip takılarak köyde gezdirilirdi.

Rus hâkimiyetine kadar Karaçay-Malkar'da her köyün işlerini idare eden bir meclis vardı. Yaşlılardan oluşan bu meclis halkın fikirlerine göre karar verirdi. Buna "camagat" denirdi. Ruslar geldikten sonra her köye "pristav" adı verilen görevliler atadılar. Karaçay-Malkarlılar bunu kendi dillerinde "prustop" biçiminde söylüyorlardı. Köylerde idarî heyetler kuruldu. Bunların başkanlarına "starşina" deniyordu ve köy muhtarlığı görevini yürütüyorlardı. Starşina'nın başkanlığındaki heyet (pravlen) köyün vergi, toprak dağıtımı, suçlar gibi her türlü işine bakıyorlardı (Karaçayevtsı 1978:201).

Rus hâkimiyetine kadar Karaçay-Malkar'da hukukî sorunlar geleneklere göre, "töre" adı verilen mahkemelerde çözülüyordu. Töre'nin üyeleri "aksakal" adı verilen yaşlılardan oluşurdu. Töre'deki aksakal'ların sayısı 4-7 arasında değişirdi (Karaçayevtsı 1978:209).

Eski Türklere göre "töre" devletin kuruluş düzeni ve işleyişi idi. Töre sözü Uygur çağında doğrudan doğruya "kanun" anlamında kullanılmaya başlandı (Ögel 1979:232). Bilinen en eski Türkçe metinlerde "törü" olarak geçen ve sonraları "töre" biçimine giren bu kelime eski Türk toplumlarında bugünkü anlamıyla "hukuk" demekti. Bozkırlarda fiilen yaşanan hayatın zamanla hukukî-sosyal değer kazanmış davranışlarını ihtiva eden "töre" eski Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburi normlar (kaideler) bütünü idi.

Gök-Türk Orhun yazıtlarında onbir yerde geçen "töre" kelimesi Karaçay-Malkar dilinde de eski Türkçe'deki anlamıyla yaşamaktaydı. Bu yüzden Karaçay-Malkarlılar geleneksel hukuk kurallarına göre hüküm veren mahkemelerine de "Töre" adını vermişlerdi.

Karaçay-Malkar'da Töre, hükümlerini halkın âdet ve geleneklerine dayanarak verirdi. Toplumun sosyal yapısı değiştikçe Töre bu yeni durumlar için yeni kanunlar çıkarırdı. Böylece halkın eski âdet ve geleneklerinde rastlanmayan yeni bir durum ortaya çıktığında Töre tarafından yeni bir kanun yürürlüğe konurdu.

Karaçay-Malkar halkı arasında İslamiyet'in 18. yüzyıl sonlarından itibaren yayılıp güçlenmesiyle Töreçi adı verilen hakimlerin arasına Kadı da katılmıştı. Töreçi'leri halk seçerdi. Töreçi'lerin görevi kanun çıkartmak, toplum hayatını düzenlemek, toplum hayatı ile ilgili emirler vermekti.

Töre tamamen bağımsız çalışırdı ve asla taraf tutmazdı. Töre'nin aldığı kararlara en büyük prensler (biyler) dahi karşı çıkamazdı.

Töreçi adı verilen hakimler prens (biy), asilzade (özden), zengin, fakir ayrımı olmadan toplumun içinden seçilen üyelerden oluşurdu. Töre'de yalnızca köleler (kullar) ya da köle soyundan gelenler görev alamazdı. Toplum hayatında prens (biy) soylarının önemi büyük olsa da, Töre'de onların bir etkisi yoktu. Töre'ye akıllı, dürüst, namuslu olarak tanınan insanlar halk tarafından seçilirdi. Bunların âdet ve gelenekleri iyi bilen insanlar olmalarına dikkat edilirdi (Sabançıları 1993:178).

Töre'de görev alanlar yedi yılda bir seçilirdi. Önce her köy Töre'de görev almaya layık gördüğü 5 yada 7 kişiyi seçerdi. Bunlar bütün köy halkının "kengeş" adı verilen istişare toplantısında belirlenirdi. Seçilenlerden biri "küçük Töre" adı verilen Töre'de görevlendirilirdi. Karaçay-Malkar halkı Kafkas dağları üzerindeki derin vadilere kurulu köylerde yaşadıklarından her vadi içinde bir kaç köy olurdu. Küçük Töre bir vadi içindeki bir kaç köyün hukuk işlerine bakan Töre idi. Her küçük Töre kendi üyeleri arasından bir kişiyi Halk Töresi adı verilen Töre'de görevlendirmek üzere seçerdi. Halk Töresi'nde toplumun önde gelen, akıllı, dürüst, toplumun düzenini sağlayan kişileri bir araya gelirdi. Karaçay-Malkar halkı yaşadığı sarp dağlık arazide ve derin vadilerde bağımsızlığını, birliğini Halk Töresi'nin gücü sayesinde korumuştu. Halk Töresi'nin koyduğu katı kurallar, geleneklere dayalı kanunlar halkın sosyal yapısının korunmasında baş faktör olmuştu.

Karaçay-Malkar'da "Biy Töre" yada "Biy Kengeş" adı verilen bir Töre daha vardı. Burada prens (biy) soyundan gelenler bir araya gelirler ve kararlar verirlerdi (Sabançıları 1993:179).

Karaçay'ın Töresi eski devirlerde Kuban ırmağı kıyısındaki Kart-Curt köyünde idi. Daha sonra vadinin yukarı kısımlarında Hurzuk ve Uçkulan köyleri kurulduğunda, Uçkulan bu üç köyün ortasında yer aldığı için Töre de Uçkulan'da toplanmaya başlamıştı. Töre, her köyden üç hâkim (töreçi) seçilerek toplam dokuz töreçi'den oluşuyordu. Acil halledilmesi gereken meselelerde "kengeş" adı verilen toplantıya toplumun ileri gelenleri de çağrılırdı. Kengeş başlamadan önce şu yemin edilirdi:

Ant etebiz,	Yemin ediyoruz,
Ölsek-birge ölürge,	Ölsek-beraber ölmeye,
Kalsak-birge kalırga,	Kalsak-beraber kalmaya,
Savlay-artha turmazga,	Hep beraber-sözünden dönmemeye,
Teyrige tüz bolurga,	Teyri'ye (Gök Tanrısına) dürüst olmaya,
Teyri antın buzmazga.	Teyri'nin yeminini bozmamaya.

Karaçay-Malkar'da "El Töre" adı verilen Töre'ler yalnızca bir köyde yaşayanlar arasında çıkan meselelerin çözümünde görev alırdı. Yakın akrabalar ve arkadaşlar arasındaki meseleler Töre'ye getirilmez ve çoğunlukla "üyür kengeş" adı verilen aile içi toplantılarıyla halledilirdi.

Birbirleri arasında hukukî meseleleri, davaları olanlar bunları her zaman Büyük Töre'ye götürmeden "El Töre" lerinde hallederlerdi. El Töresi'nin yada küçük Töre'nin verdiği kararı haksız bulanlar davalarını Halk Töresi'ne götürürlerdi. Halk Töresi adı verilen Töre 2-3 ayda bir toplanırdı. Büyük Töre yılda bir toplanıp, geri bırakılması, geciktirilmesi mümkün olmayan davaları hallederdi. Büyük Töre'nin "kengeş" adı verilen toplantısına Halk Töresi'nin temsilcileri ve küçük Töre'lerin temsilcileri de katılırlardı. Bu toplantılarda kimi zaman Töre'nin silahlı muhafızlarının komutanı da bulunurdu (Sabançıları 1993:181).

Prens soylarının "Biy Kengeş" adı verilen toplantılarında kendi aralarındaki meseleler görüşülüp halledilirdi. Bu toplantılar bazan da Büyük Töre'nin aldığı kararların takip edilip sonuçlandırılması için düzenlenirdi. Prensler (biyler) uygun gördükleri takdirde bu toplantılara dışardan kimseleri de çağırırlardı. Karaçay-Malkar'da prenslerin (biylerin)

hâkimiyetleri sınırsız değildi. Büyük meselelerin halledilmesi için prensler tek başlarına karar veremezlerdi. Toplumun ileri gelenlerinin, "tamada" adı verilen yaşlıların fikirlerine de danışmak zorundaydılar.

Töre'de "mırtazak" adı verilen silahlı muhafızlar ve askerler de güvenliği sağlamak için görev alıyorlardı. Töre'de davalar görüşülürken bu muhafızlar güvenlik için çevrede bulunuyorlardı. Töre'de ayrıca habercilik v.s. işleri için de çeşitli görevliler bulunuyordu. "Töre begevul" adı verilen bu görevliler Töre'nin ne zaman toplanacağını halka ve Töreçi adı verilen hakimlere bildiriyorlardı.

Töre'de mahkeme kurulacağı zaman oraya "ayrakçı" adı verilen bir görevli ile birlikte kadı da çağrılırdı. "Ayrakçı" Töreçi'lerin baktıkları davanın incelenmesinde onlara yardımcı olurdu. Mahkemeye çıkarılıp yargılanacak olan kişi kendisine "ökül" adı verilen bir avukat tutabilirdi (Sabançıları 1993:182).

Ullu Malkar'da Çerek vadisindeki Büyük Töre'nin toplantılarına yalnızca Malkarlıların çeşitli vadilerinde yaşayan köy temsilcileri değil, Osetlerin ve Karaçaylıların temsilcileri de gelirlerdi. Ullu Malkar'daki Büyük Töre'nin halk üzerindeki etkisi çok güçlüydü. Komşu bölgelerden insanlar da davalarının halledilmesi için buraya baş vururlardı. Zamanla Çegem vadisindeki Töre'nin etkisi güçlendi ve Karaçay-Malkarlılar'ın Halk Töresi toplantılarını Çegem'de yapmaya başladı.

Malkar bölgesinin Holam vadisinde yer alan Ushur köyünde bulunan iki büyük yassı taşın üzerinde 1711 yılında Töre'nin aldığı bazı kararlar arap harfleri ile Karaçay-Malkar dilinde yazılmıştır. Bu taşlardan birinde Kırım'dan, Kabardey'den ve Karaçay-Malkar'dan gelen temsilcilerin istişarede bulunarak Kırım Hanlığı ve Rusya ile Karaçay-Malkarlıların arasındaki sınırların tesbit edildiği bildirilmektedir.

Arap harfleri ile Karaçay-Malkar dilinde yazılan diğer taşın üzerinde de Girgok'ların Bekmırza adlı bir Malkarlı'nın toprak meselesinin halledilmesi ile ilgili kararlar yer almaktadır. Bashan vadisinden Orusbiy'lerin İsmail, Malkar (Çerek) vadisinden Biy'lerin Mırtazaliy ve Holam vadisinden Şakman'ların Soltan adlı prenslerin (Biylerin) şahitliği ile Girgok'ların Bekmırza'nın topraklarının sınırları belirlenmiş ve hicri 1127 yılında (1711) bu karar taşa yazılmıştır (Sabançıları 1993:186).

Karaçay-Malkar'da savaş kararını Büyük Töre alırdı. Büyük Töre'nin aldığı savaş kararından sonra seçilen savaşçılar savaşa gönderilirdi. 17. yüzyıl ortalarında Kırım Hanı

Aslan-girey Kabardey'lerle savaşmak üzere yola çıktığında Karaçay-Malkar Töresi toplanarak savaş kararı almış ve seçilen süvariler yardım için Kabardey'e gönderilmişti. Töre'nin kararı ile Kabardey'e giden bu birlikler Kırım ordusu ile savaşmak üzere Kuban ırmağının sağ kıyılarında mevzilenmişlerdi.

1804 yılında Kabardey'lerle Ruslar arasında meydana gelen savaşa Büyük Töre'nin kararıyla Karaçay-Malkarlılar da yardım göndermişler ve Karaçay-Malkarlı savaşçılar Çegem ırmağı kıyılarında 9 Mayıs 1804 tarihinde Ruslarla büyük bir kanlı savaş gerçekleştirmişlerdi.

1810 yılında Kabardey'e saldıran General Bulgakov komutasındaki Rus ordusunun geri püskürtülmesinde de Töre'nin kararıyla savaşa gönderilen Karaçay-Malkar süvarileri yardımcı olmuşlardı.

1828 yılında Karaçay General Emanuel komutasındaki Rus ordusunun işgaline uğradığında Malkarlılar Çegem'deki Büyük Töre'de toplanarak savaşa yardım kararı almışlar ve Malkar-Oset süvarilerinden oluşan savaşçılar Karaçay'a yardıma gönderilmişti (Sabançıları 1993:189).

Karaçay-Malkar halkının sosyal ve siyasî yapısı üzerinde son derece önemli fonksiyonlara ve yaptırım gücüne sahip bulunan Halk Töresi'ne seçilen Töreçi'ler (hakimler) bütün halkın toplandığı bir yerde, biraz yüksekçe bir yere çıkarlar ve halkın önünde birer birer şöyle yemin ederlerdi:

"Men Teyri adamı,	Ben ey gök Tanrısı,
Başımdagı kök bla,	Üzerimdeki gökyüzü ile,
Tübümdegi cer bla,	Altımdaki yeryüzü ile,
Ant eteme!	Yemin ediyorum!
Kün bla, ay bla,	Güneşle, ayla,
Cerimi topragı, suvu bla,	Yerimin toprağı, suyu ile,
Süyegi, taşı bla,	Kemiği, taşı ile,
Ant eteme!	Yemin ediyorum!
Tıbır taşım, ot cagam bla,	Ocak taşım, ocağım ile,

Cerimi mürzövü, kırdıgı bla,	Toprağımın tahılı, çimeni ile,
Tukumum, cuvugum bla,	Soyum, akrabalarım ile
Ant eteme!	Yemin ediyorum!
Antımı buzmazga,	Yeminimi bozmamaya,
Antımı tutarga,	Yeminimi tutmaya,
Törege kertiçi bolurga,	Töre'de adil olmaya,
Ant eteme!"	Yemin ediyorum!"

(Malkonduyev 1994:76) .

Yemin töreninin yapıldığı yere öbek öbek odunlar yığılırdı. Her yemin eden Töreçi bu öbeklerden birini ateşe verirdi. Yeni seçilen bu Töreçiler yanan ateş yığınlarının yanında ayakta beklerken, muhafiz askerler de onların şerefine ateş halkasının etrafinda atlarıyla dörtnala koştururlardı. Bu merasimden sonra Töre'nin başkanı seçilirdi. O da halkın ve Töre'nin önünde yemin ederdi.

18. yüzyılda Bashan vadisinde Halk Töresi'nin başkanlığına seçilen prens Orusbiy oğlu İsmail, yemin ederken elindeki bir tastan başına toprak dökmüş ve şöyle yemin etmişti:

"Ant aldagan bolsam,	"Yeminini tutmayan olsam,
Antıma ötürükçü bolsam,	Yeminime yalancı olsam,
Ot töbesi bolayım,	Ateş tepesi olayım,
Kül töbesi bolayım,	Kül tepesi olayım,
Taş töbesi bolayım,	Taş tepesi olayım,
Ögüz boyunshaga salınayım,	Öküz boyunduruğuna koşulayım,
At kuyruguna tagılayım,	At kuyruğuna takılayım,
Teyrige adamga da	Gök Tanrısına, insanlara da
Aman betden körüneyim."	Kötü görüneyim."

(Malkonduyev 1994:77).

Halk Töresi'nin toplandığı gün en son olarak "mırtazak" adı verilen muhafiz askerlerin komutanı yemin ederdi. Töreçi'lerin önünde bir taşın üzerine çıkar, sol elinde toprak tutarken, sağ eline de kamasını alır ve şöyle yemin ederdi:

"Teyri bla, kök bla,	Gök Tanrısı ile, gökyüzü ile,
Ant eteme,	Yemin ediyorum!
Kişilikden artha turmazga,	Cesaretten geri dönmemeye,
Antımı tutarga,	Yeminimi tutmaya,
Atamdan kalgan,	Babamdan kalan,
Birgeme aylandırgan,	Yanımda taşıdığım,
Tukum kamam bla,	Soy kamam ile,
Ant eteme!	Yemin ediyorum!
Antımı tutarga,	Yeminimi tutmaya,
Manga berilgen buyruknu eterge,	Bana verilen emri yerine getirmeye,
Kıyınlıkdan artha turmazga,	Zorluktan kaçmamaya,
Hatasız adamnı açıtmazga,	Suçsuz insana zarar vermemeye,
Törege boy salırga,	Töre'ye itaat etmeye,
Ant eteme!"	Yemin ediyorum!"

(Malkonduyev 1994:78).

Savaşa gitmeden önce, savaşa katılacak olan askerler yemin ederek, iki kişinin tuttuğu bir sopanın altından geçerlerdi. Buna "algış ant" adı verilirdi. Bu sırada şöyle yemin edilirdi:

"Men Töre allında ant eteme,	"Ben Töre önünde yemin ediyorum,
Bügün bolluk işden	Bugün olacak işten,
Kaçmazga, artha turmazga,	Kaçmamaya, vaz geçmemeye,
Caşavumu ayamazga."	Hayatımı esirgememeye."

Karaçay-Malkarlılar yeminlerini tutmayanlara “ant aldagan” derler ve bunları ölümle cezalandırırlardı.

Suçların cezalandırılma sisteminde Karaçay-Malkar’daki sosyal tabakalar arasında da bir eşitsizlik söz konusuydu. Halk arasında bir özden’i (soyluyu) yaralayan 20-25 ruble ceza öderken, bir biy‘i (Prensi) yaralayan 300 ruble ödemeye mahkum edilirdi (Karaçayevtsı 1978:206).

1848 yılında Karaçay’da hukuk işlerine şeriat hükümlerine ve Karaçay-Malkar geleneklerine göre bakılıyordu. O yıllarda Karaçay’ın kadısı Mahamet Hubiy’di. Küçük davalara ise o zamanki köy muhtarı (el starşina) konumunda olan Tarhan Duda bakıyordu (Şamanlanı 1987:91).

1848 yılında Karaçay kadısı Mahamet Hubiy, şeriat hükümlerine göre baktığı bir davada cezanın hafifletilmesi için geleneksel hukuk törelerine göre de hüküm verebiliyordu (Şamanlanı 1987:92).

1849 yılında Karaçay’da bulunan Rus araştırmacı G.Tokarev, o yıllarda Karaçay’da iki türlü hukuk (adalet) sistemi bulunduğunu bildiriyor, cinayet davalarına Rus kanunlarına göre, diğer davalara ise geleneksel hukuk kurallarına göre karar verildiğini belirtiyordu (Şamanlanı 1987:80).

Ancak yine de cezaların hafifletilmesinde geleneksel hukukun ön plana çıktığı görülmektedir. Mahkemede itham edilen bir suçlu, masumiyetini ispat etmek için ölen en yakın akrabası üzerine yemin ettiğinde mahkeme onu serbest bırakırdı.

Mahkemede şahitlik edenlerin erkek olması gerekliydi. Erkek şahit bulunamadığı zaman kadın şahitler de kabul edilirdi (Karaçayevtsı 1978:210).

Öldürme, yaralama, tecavüz, hırsızlık, yağmacılık suçlarında mahkeme kan davası yürütülmemesi için tarafları uzlaştırmaya çalışırdı.

1866 yılında Karaçay-Malkar’da hukuk reformu yapıldı. Biy’lerin (prenslerin) ve “Töre” adı verilen geleneksel mahkemenin yerini Rus hükümetinin resmi görevlileri aldılar. Cinayet davalarına Rus kanunlarına göre bakılmaya başlandı. Karı-koca arasındaki sorunlar ise yine şeriat mahkemesinin göreviydi. Şeriat mahkemesi karı-koca boşanmalarına, çocukların evlatlık verilmesi işlerine bakardı.

Vatana karşı işlenen suçlara Rusların askerî mahkemesinde bakılıyordu. Mahkemeler dinleyicilere açık olurdu, ama konuşmalar Rusça olduğundan dağlılar (Karaçay-Malkarlılar) birşey anlayamazlardı (Karaçayevtsı 1978:210).

Karaçay-Malkar'da "öngküç kozlav" yada "kozlav açha" denilen bir faiz sistemi vardı. Hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahip olan Karaçay-Malkarlılar'da borç alınan şeyin faizi, bir hayvanın çoğalması usulüne göre hesaplanıyordu. Mesela, borç olarak bir deri alındıysa yedi yıl içinde onun faizinin çoğalmasıyla, bir derinin faiz borcu üç inek ve buzağılarına kadar artabiliyordu.

Bir "temirli" (16 kg) buğday borç alan kimse yedi yıl içinde borcunun faizinin artmasıyla beş inek borçlanabiliyordu (Şamanlanı 1987:118).

Karaçay-Malkar geleneksel hukukuna göre bir inek ödünç alan, bir yıl sonra ineği bir buzağı ile birlikte geri verirdi. Bir yıl içinde ödünç aldığı ineğin sütünü de sağdığı için, ayrıca inek sahibine iki koyun ve iki toklu (1 yaşında koyun) vermek zorundaydı. Eğer ineği iki yıllığına ödünç almışsa, iki yıl sonra sahibine bir buzağı, bir dana, dört koyun, dört toklu ve onlardan doğan kuzuları da vermek mecburiyetindeydi. Böylece bir inek ödünç alan kimse, birkaç yıl sonra inek sahibine koca bir sürü ödemek zorunda kalırdı (Karaçayevtsı 1978:283).

Karaçay'da 19. yüzyıl ortalarında Erikgen'lerin İsaliy adlı bir Karaçaylı çizme yapmak için Dola'ların Hadijat adlı bir Karaçaylı kadından bir parça işlenmiş deri (sahtiyan) alır. Parasını sonra ödemek üzere aldığı bu deri parçasının karşılığını uzun süre ödemez. Yedi yıl sonra Dola'ların Hadijat bu meseleyi Töre'ye götürür ve davanın halledilmesini ister. Töre aradan geçen yedi yıl için işlenmiş derinin değeri üzerine faiz koyarak Erikgen'lerin İsaliy'in borcuna karşılık üç buzağılı inek, bir adet iki yaşında inek ve iki kuzulu koyun ödemesini karara bağlar (Sabançılanı 1993:192).

1865 yılında Karaçay'a Rus hükümetinin idarecisi olarak atanan G.Petruseviç (Zukku Prustop), bu âdeti ortadan kaldırmak için Karaçay'da bir "ödünç para alma fonu" oluşturmuştu.

G.Petruseviç geleneksel hukuk'ta malla belirtilen değerleri paraya çevirmişti. Buna göre bir ineğin değeri "1 tümen" (10 ruble) olarak hesaplandı. 10 koyun, 7 koç (irk), 2 dana 1 tümene eş değerde sayılmaya başlandı.

Geleneksel hukuk Rus hâkimiyetinin sonraki dönemlerinde bile Karaçay-Malkar halkı arasındaki önemini ve değerini korudu. Dağlılar birçok meseleyi Ruslara aksettirmektense kendi aralarında çözmeyi tercih ediyorlardı.

7.3. KAFKASYA TOPLUMLARINDA GELENEKSEL HUKUK

Kafkasya'nın Adigey, Kabardey, Çeçen-İnguş ve Dağıstan bölgelerinde yaşayan çeşitli toplumların birbirine benzer geleneksel hukuk kurallarına sahip oldukları görülmektedir. Bu toplumların sosyo-kültürel yapılarındaki benzerlikler onların geleneksel hukuk sistemlerine de yansımıştır.

"Kan bedeli pahası" anlamına gelen "Tlil vasa" sözü Adigeler'de kan davası ve kan gütme terimlerini karşılardı. Eskiden bir pşi (prens) bir köylüyü öldürdüğünde, köylünün yakınlarının prensin şahsından intikam almaya hakları yoktu. Fakat prensin atalığından intikam alabilirlerdi. Kan bedeli can olarak sosyal durumuna göre ve karış olarak da vücudun büyüklüğüne göre hesap edilirdi. Paha birimi inekti. 4 karışlık bir can otuz inek, 5 karışlık bir can elli inek, 6 karışlık bir can yetmiş inek olarak ödenmeliydi. Bir köylüye (Fekol'e) 5 can, bir asile (Vork'a) 15 can, bir prense (Pşi'ye) 25 can narh konulurdu. Kan bedeli inek, keçi, koyun ve arı kovanından ibaret olabilirdi. Ödeme zamanında yapılmazsa bir karış ceza ilave olunurdu (Byhan 1962:11).

Kabardeyler'de kan davasından kurtulmak için katil öldürdüğü adamın ailesine para, mal-mülk verebilir ve affedilirdi. Ancak prens (pşi) ve asil (vork) sınıfından olan Kabardeyler bunu kabul etmezler ve mutlaka kana karşılık kan alırlardı. Bu kan davası nesiller boyu devam edebilirdi (Musukayev-Perşits 1992:82).

Adigelerde adam öldürme ve saldırmadan ötürü intikama hedef olan yalnızca katil değildi. Aynı zamanda katilin akrabaları ve bağlı olduğu aile ve soy da intikamın hedefi olurdu. Katil öldürdüğü kişinin akrabalarının intikamından kurtulmak istediği zaman öldürülenin ailesinden ya da soyundan bir erkek çocuğu alıp kaçırarak yetiştirir, onun atalığı olurdu. Çocuğu yetiştirdikten sonra onu özel törenlerle babasının evine teslim ederdi. Bu durumda yetiştirilen çocuğa "öldürülenin kanı karşılığı yetiştirilen" adı verilirdi (Noghumuka 1974:39). Aynı gelenek Karaçay-Malkarlılar arasında "kan emçek" yada "kan nöh" adlarıyla yaygındı.

Eski Adige adalet usulüne göre hayatın, vücudun bir uzvunun yada değerli bir aletin kaybına kim sebebiyet vermişse, onun tazmin etmesi gerekirdi.

Hâkimler oturarak yada bir daire oluşturacak biçimde ayakta durarak davaya bakarlardı. O sırada icra kuvveti görevini görenler hakimler heyeti etrafında bir daire teşkil ederek at üstünde hizmete hazır dururlardı. Bunlar mahkemeye gelmeyen suçluları zorla getirirlerdi.

Bir suçlu aleyhindeki suçlama yerinde görülürse derhal işlediği suç için belirlenmiş olan cezaya mahkum edilirdi. Her cezanın miktarı para yerine öküz adedi ile tayin olunduktan sonra yerine at, silah, ticarî eşya, köle v.s. verileceğinden bunların ayrı ayrı kıymet tayini mahkemenin bir göreviydi (Baj 1969:135).

Tuz yada ihtiyacı olan başka bir şeyi satın almak için Rus kalelerine giden bir Adige bu suçun karşılığında altı öküz ceza vermeye mecburdu. Başka amaçlar için düşmanla temas kurduğu anlaşılırsa cezası 24 öküz olurdu. Bu gibi yasak hareketlerde bulunmayacağına yemin edip, yeminini bozarsa cezası idamdı, ancak 200 öküz vererek hayatını kurtarabilirdi.

Yalan yere yemin eden ve üç kişinin şahitliği ile bu durumu ispatlanan bir Adige 200 öküz cezaya mahkum edilirdi.

Hırsızlık suçundan çalınan malın bedeli tazmin edildikten sonra, suçlu 17 öküz öderdi. Hırsızlık olayı tekrarlanmışsa cezası 25 öküzdü (Baj 1969:136).

Bir köle, iyi bir at, iyi bir zırh, iyi bir yay, 60 koyun, 16 öküz kıymetçe eşit birer "baş" sayılırdı. Bunlardan yüz baş Pşi (prens) diyeti idi. Vork (asilzade) için 30, Fekol için 24 baş veriliyordu. Köle için de 15 baş tayin edilmişti. Sonraları Fekollar kendi diyetlerini 28 baş'a çıkardılar. Daha sonraları, Osmanlı hükümetinin Anapa Valisi Hüsnü Paşa'nın gayreti ile, şeriat karşısında insanların eşit olduğu fikri halka kabul ettirilerek, her zaman her sınıf için ikiyüz öküz diyet kararlaştırıldı. Fakat islamiyet köle hakkındaki uygulamaları yok edemediğinden, kölelerin kan bedeli eskisi gibi hür insanların yarı diyeti derecesinde bırakıldı (Baj 1969:138).

"Baş" hep aynı kıymette olmayıp, diyeti verilecek adamın sosyal tabakasına göre eski devirlerde değişirdi. Pşiler (Prensler) için verilecek bir baş 18 öküz, Vorklar (asiller) için 10 öküz, Fekoller (hür köylüler) için 8 öküze kadar değişirdi. Pşilerin diyeti 1800, Vorkların diyeti 300, Fekollerin diyeti 244 öküze eşitti. Pşiler (prensler) için verilecek başlar arasında 6-8 karış boyunda 16 genç köle bulunması da istenirdi (Baj 1969:139).

Adige toplumunda mahkeme kararlarını yerine getirmek mahkumların kabileleri üzerine bir ödevdi.

Bilerek 2-3 kere cinayet işleyen bir suçluyu kabilesi idam eder yada köle olarak satardı. İdam kararı suçlu şahsın kolları bağlanarak denize yada bir ırmağa atılmak suretiyle icra edilirdi. Kısastan başka hallerde idam için asla silah kullanılmazdı.

İdam dışındaki suçlar için hapis cezası yoktu. Bu yüzden cezalar nakdî, daha doğrusu malî idi.

Vatana ihanet eden, casusluk yapan idam edilir yada bütün ailesi ile birlikte köle olarak satılır, mallarına el konurdu.

Bir idam mahkumu başka bir kabileye kaçıp sığınabilirse, onu evine kabul eden şahıs ve mensup olduğu kabile onun himayesine karşılık suçunun diyetini öderdi.

Kasten adam öldüren 200 öküz, kaza ile öldüren 100 öküz ceza öderdi. Teammüden adam öldürmede, öldürülen adamın yakınları ısrar ederse kana karşılık kan alınırdı.

Kasten bir uzuv, yada kıymetli bir alete zarar verilirse 100 öküz, kaza olursa 50 öküz ceza alınırdı. Bu cezalar köleler için yarısı olarak alınırdı.

Bir cinayet davasının görüldüğü mahkeme binası mahkemenin sonunda derhal yakılır ve böyle kötü bir davanın görüldüğü binanın ebedî kalması uygun görülmez ve istenmezdi (Baj 1969:141-142).

Kabardey'de köyün yönetimi köy prensine aitti. Köyde yaşayan soylar ondan habersiz herhangi bir işe girişmezler ve herhangi bir karar almazlardı. Herkes köy prensinin aldığı kararlara ve verdiği emirlere uymak zorundaydı. Köylüler köy prensinin kararlarını beğenmezlerse Kabardey'in Büyük Prensi'ne giderek itirazda bulunabilirlerdi. Bu durumlarda büyük prensin vermiş olduğu karar kesindi. Büyük prensin köy prensinin verdiği kararı bozarak yerine kendisinin karar verme yetkisi vardı. Ancak köy halkı köy prensinin kararlarından yakınmadıkça büyük prensin kendiliğinden köy prensinin kararlarına müdahale hakkı yoktu (Dumen 1987:28).

Adigeler savaşta korkaklık gösterene veya ölüm korkusuyla kaçana hakaret ederler, ona pis bir takke giydirirler, uyuz bir ata bindirirler, arkasından el çırparak halka

teşhir ederler ve en sonunda da en az iki öküz vergi vermeye mecbur ederlerdi (Noghumuka 1974:33).

Adigeler misafire çok önem verirlerdi. Misafiri ağırlamak, layık olduğu hürmeti ona göstermek, evdeki en güzel yemekleri sunmak, ayrılıp gidinceye kadar onu her türlü saldırıdan korumak için ona arkadaşlık etmek herkesin borcuydu. Misafir eden, misafirin rahatından, emniyetinden, ona gelecek zarar ziyandan millet karşısında sorumluydu. Herhangi biri misafirine karşı görevini ihmal eder, yada onu koruyamazsa "hase" adı verilen meclis kurulur ve borcunu, görevini yapmayan kişiye layık olduğu cezayı verirdi. O da bu hükümlere uymak zorundaydı (Noghumuka 1974:36).

Ubıhlar'da aşiret ve soy içinde kan davası yoktu. Böyle durumlarda katili sadece aşiret veya topluluktan kovarlardı ki, aslında bu ölümden daha ağır bir cezaydı. 19. yüzyıl Rus araştırmacıları da Ubıhlar'da idam cezasının olmadığını belirtmektedirler (Lavrov 1992:53).

Abhazlar'ın "adat" adını verdikleri geleneksel hukuk kuralları Sovyet devrimine kadar halk arasında geçerliliğini korumuştu. Bu kurallara göre hüküm verme yetkisi erkeklerin elindeydi. Fakat bazı durumlarda çevrede bilgili ve tecrübeli olarak tanınan bir yaşlı kadının fikirlerine de başvurulurdu. Bütün geleneksel hukuk kuralları gibi, Abhazlar'ın "adat" adını verdikleri kurallar da diğer davranış normlarından belirgin bir biçimde ayrılmamıştı ve yaşlı kuşağa mensup insanlar Abhaz ataerkil ve feodal törelerinin bütün kurallarını kapsayacak bir biçimde bu kuralların korunmasından da sorumluydular (Smirnova 1985:84).

Çeçenler'de bütün köyü yada birçok klanı ilgilendiren meseleler "Khiytirçiy" (yada qietarçiy) adı verilen yaşlılardan kurulu köy meclisleri tarafından çözümlenirdi. Kan davası Çeçenler'in hayatında önemli bir yer tutuyordu. Para cezalarının miktarı mahkeme tarafından zarar görene belli bir sayıda sığır ödenmesi şeklinde tespit edilmişti. Bir adam öldüren 190, bir kadın öldüren 130 koyun vermek zorundaydı. Eğer katil para cezasını ödemezse ve eğer ölmek istemiyorsa ülkeyi terk etmek zorundaydı (Sivtov 1987:26).

Kafkasya halkları arasında Çeçen-İnguş ve Osetler'de oldukça yaygın olan kan davalarına Karaçay-Malkar'da seyrek rastlanırdı (Musukayev-Perşits 1992:82).

Dağıstan toplumlarından Kubaçililer köyün idarî işlerini yürütecek oniki yaşlıdan oluşan bir heyet seçerlerdi. Yüksek mahkeme rolündeki bu heyetin suçluları cezaya

çarptırma yetkisi vardı. En ağır ceza kurşuna dizilmekti ve bütün köylülerin toplandığı bir yerde infaz edilirdi. Kanunlar örf ve âdetlere göre yürütülürdü. Örflere aykırı davrananlara ölüm cezası verilirdi. Düzeni sağlamak için köyün en cesur ve güçlü delikanlılarından oluşturulan bir askerî teşkilat bulunurdu. Bu delikanlılara "cesur" anlamında "Batırte" adı verilirdi (Ramazan 1977:4). Bu isim Karaçay-Malkar ve Kumuk dillerinde "cesur" anlamına gelen "batır" sözünden gelmektedir.

Dağıstan halklarından Avarlar'ın Andalal toplumunun halk hukukunu oluşturan kurallar maddeler halinde belirlenmişti. Bunlardan bazıları şu hükümleri içeriyordu:

- Toplum içinde fertler arasında bir yaralama hadisesi meydana gelirse, tedavi yaralayan tarafa aittir.
- Bir fert diğer bir ferdi öldürürse, öldüren kişi diyet ödemek zorundadır.
- Toplumun bir ferdi, hırsızlık edeni yada hırsıza yardımcı olanı suçüstü yakalar ve öldürürse, bu olaydan sonra ölen ve öldüren tarafın varisleri barıştıkları taktirde öldüren ferdin tarafı ölen kimsenin varislerine diyet vermeye mecburdur.
- Andalal toplumunda bir fert diğer bir fert hakkında aslı olmayan sözler söylerse, o kişiden 100 koyun ceza alınır.
- Eğer toplumdan bir kimse diğer toplum hakkında aslı olmayan sözler söyler, yada işler yaparsa o kimseden bir öküz ceza alınır.
- Toplumda bir kişi kendisine ait olmayan toprağı, araziyi, hayvanı, evi v.s. başkasına satarsa, ondan 300 koyun ceza alınır. Satılan arazi ve mülk de toplumun mülkiyetine geçer.
- Bir kimse kaza ile adam öldürürse ceza olarak iki öküz öder. Bunlardan biri Andalal toplumu için, diğeri ölenin varisleri içindir. Ayrıca kan parası ödenmez.
- Rüşvet alandan bir öküz ceza alınır. Eğer bu rüşvet işinde bir şüphe olur, rüşvet aldığı iddia edilen kişi de itiraf etmezse, onunla birlikte altı kişi yemin ederek kendisini temize çıkarmalıdır.
- Toplumda akrabalar arasında, Topluma zararlı ve kötü huyları bulunan bir fert, bu tutumundan dolayı akrabaları tarafından öldürülürse ve bu ferdin nasıl bir

kişi olduğu toplum tarafindan biliniyorsa, ceza alınmaz. Eğer öldürme sebebi kesin olarak tesbit edilemezse, cinayeti işleyen cezadan kurtulamaz.

- Toplum içinden olsun veya olmasın, müslüman erkeği yada kadını köle yada cariye olarak sattığı tesbit edilen kişiden 100 koyun ceza alınır.
- Toplum içinde biri diğerinin mahsulünü, evini yada mülkünü ateşe verirse, o kişiden 100 koyun ceza alınır.
- Toplumda bir ferdin yada bütün köyün malını mülkünü rehin olarak tutmak yasaktır. Rehin tutanlardan bir öküz ceza alınır.
- Kocaya kaçan kızdan bir öküz ceza alınır. Kızı kaçıran erkekten de aynı ceza alınır. Kız kaçırma işinde erkeğe yardım edenlerden de bir öküz ceza alınır (Aksay 1972:25-27).

Dağıstan toplumlarından Akuşalar'da kardeş kardeşi öldürürse, ölen kardeşin sadece bir kısım mallarına ortak olamazdı. Soydan da çıkarılmazdı.

Akuşalar'da Şila-Holate denilen 4 yaşlı idarî işleri yürütür ve aynı zamanda bölgenin hakimleri sayılırlardı. Ayrıca Camaatla Holate denilen 4 yaşlı daha seçilir ve bunlar da müfettişlik ve halk mahkemelerinin başkanlığını yaparlardı. Bu yaşlılar idarî işlere karışmazlar, Şila Holate tarafindan görülen işleri inceler, tetkik eder, şayet âdet ve geleneklere aykırı işleri müşahade ederlerse cemaati toplar, haksız yapılan işleri anlatır, görevlerinde doğru çalışmayanları işten uzaklaştırır, cemaatin tasvibi ile suçlulardan birer öküz ceza alırlardı.

Camaatla Holate'deki yaşlıların herbirinin emrinde iki adam bulunur, bunlara Camaatla Barlules denirdi. Bunlar vakıf yerlerden cami işleri için verilen gelirleri toplar, hırsızlık edenlerden ceza alırlardı. Babalarının vasiyetlerini yerine getirmeyerek vasiyette belirtilen meblağı vermeyenleri sorguya çekerlerdi. Okuma-yazma bilenlerden biri kız kaçırırsa ceza alınır, bilmeyen birisi kaçırırsa mahkemelerine verir cezalandırırlardı.

Şila Holate'yi oluşturan her mahkeme reisinin emrinde dört adet Şila Barlules adı verilen adam bulunurdu. Bunların toplam sayısı 16 kişi olurdu. Mahkeme reisleri cezaları bunlara toplatırlardı.

Akuşalar'da Manguş adlı bir görevli daha bulunurdu. Manguş yaşlıların ve Kadı'ların emirlerini cemaate bildirir, yaşlıların aldıkları kararlar hakkında halkın

düşüncelerini öğrenir ve bunları yaşlılara iletirdi. Bir ferten büyük bir ceza alınacağı sırada, Barlules ile birlikte muhakkak Manguş da gönderilirdi.

Kadı seçiminde Akuşa halkı "Halargi Kadala Har" adlı meydanda toplanırdı ve kadıyı seçmeleri için kendi aralarından yaşlıları görevlendirirlerdi. Yaşlılar kendi aralarında müzakere ettikten sonra iki yaşlı ile birlikte Manguş'u halka gönderirler ve seçilen Kadı'yı açıklarlardı.

Barış zamanlarında Kadı'nın görevi yalnız şeriat işlerine bakmaktı. Savaş tehlikesi ortaya çıktığında Kadı savaş ilan eder, savaş için gerekli silahları sağlar, kumandanların tayinini yapar, her aileden kaç kişinin askere alınacağını bildirirdi. Gerektiği taktirde silah taşıyabilen herkesi askere çağırırdı. Kadı her savaşta askerlerin başında savaşa gitmeye mecburdu. Savaşta askerler kendi masraflarını kendileri görürlerdi.

Akuşalar'da yalnızca Kadı'nın mühürü bulunurdu. Yaşlılar kendi halkları ile yabancı kabileler arasında çıkan anlaşmazlığı karara bağladıktan sonra, yabancı kabilenin yöneticisine Kadı tarafından yazılmış ve mühürlenmiş kararlarını Manguş aracılığı ile gönderirlerdi.

Kadılığa seçilen kişinin bilgili ve görgülü olması gerektiğinden kadılık babadan oğula devredilemezdi.

Akuşalar'da Şila Holate âdet ve geleneklerin tam olarak uygulanmasını sağlardı. Diğer hiçbir işe karışmazdı.

Camaatla Holate kabilenin ileri gelenlerinden oluşurdu. Toplumun bütün işlerinden, yolların, köprülerin, camilerin bakım ve onarımından onlar sorumluydu.

Barlulesler görevlerine bir yıllığına seçilirlerdi. Şila Barlulesler okuma yazması olmayanlardan, Camaatla Barlulesler okur yazar olanlardan seçilirlerdi (Aksay 1972:2-4).

Geleneksel hukukla ilgili kaideler, normlar, adetler yönünden ele alındığında Kafkasya toplumları arasında geleneksel hukuk kurallarının bir kültürleşme süreci sonucunda şekillendiği anlaşılmaktadır.

İşlenen suçların cezalarının büyük ölçüde koyun-inek-öküz-at gibi hayvanlarla ödenmesi eski bozkır göçebe yaşantısının sosyo-ekonomik şartlarının ve geleneklerinin şekillendirdiği bir hukuk sistemini yansıtmaktadır. Suçlara karşı verilen cezalardaki

hayvan sayısının büyüklüğü Kafkasya toplumlarının ekonomik hayatlarındaki hayvan yetiştiriciliğinin önemini ve boyutlarını da belgelemektedir.

Kafkasya toplumlarının hemen hepsinde işlenen suçlarla ilgili davalara bakan ve geleneksel hukuk kurallarına göre karar veren halk mahkemelerinin bulunduğu ve bunların benzer durumlarda benzer kararlar verdikleri dikkati çekmektedir. İnsanın temel ihtiyaçlarının fonksiyonu olarak toplumda çeşitli kurumların meydana geldiğini ileri süren Malinowski "evrensel kurumlar tipolojisi" adını verdiği şemasında toplumların adaletin yürütülmesi için yasama organları, mahkemeler ve polis gücünü teşkil ettiklerini belirtmektedir (Malinowski 1990 : 64). Kafkasya toplumları da hukuki sorunların adaletli bir biçimde çözülebilmesi için geleneklere dayalı kararlar veren halk mahkemeleri ve toplumda düzeni sağlayacak silahlı güçler teşkil etmişlerdi.

Karaçay-Malkarlılar'ın "Töre", Adigeler'in "Hase", Çeçenler'in "Khiytirçiy", Dağıstanlı Akuşalar'ın "Şila-Holate" adını verdikleri halk mahkemeleri toplumun hukuki ihtiyaçlarının fonksiyonu olarak meydana getirilmiş kurumlardı.

Kafkasya toplumlarının geleneksel hukuk kurallarındaki benzer hükümler onların etnik ve sosyo-kültürel yönlerden bir kültürleşme sürecine girdiklerini belgelemektedir. Örneğin Karaçay-Malkar'da yemininden dönen bir kimse bu suçu için bazen 10 koyuna kadar bir ceza öderken bazen de öldürülebilmektedir. Kabardeyler'de yalan yere yemin etmenin cezası 200 öküz olarak belirlenirken, Dağıstanlı Andalal toplumunda iftira etmenin cezası 100 koyundur.

Karaçay-Malkar'da bir katil öldürdüğü adamın annesinin yada onun soyundan bir yaşlı kadının göğsünü emmeyi başarabilirse affedilir ve kan davasından kurtulurdu. Aynı gelenek Kabardeyler arasında da geçerliydi. Bu iki halk arasındaki kültürleşmeye bir başka örnek de bir katilin, öldürdüğü adamın küçük bir çocuğunu yada o soydan küçük bir çocuğu kaçırarak büyütmesi, yani "atalık" yapması ve çocuğu geri getirmesi ile affedilmesi geleneği idi. Bu gelenek Karaçay-Malkarlılar ve Kabardeyler arasında geçerli idi.

Cinayet davalarında kan davasının devam etmemesi için fidye ödenmesi geleneği eski Türk ve Moğol hukukunda olan karakteristik bir özellikti (Riasanovsky 1965: 23). Bu geleneğe Kafkasya toplumlarından Karaçay-Malkarlılar "Kan bagası", Adige-Kabardeyler "Tlil vasa" adını verirlerdi. Öldürülen kimsenin kanının bedeli eski Türk ve

Moğol hukukunda olduğu gibi burada da hayvan yada para karşılığı verilen fidye ile ödenirdi.

Kafkasya toplumlarının geleneksel hukukları ile ilgili yukarıda özetlediğimiz benzer hükümler bu halklar arasındaki kültürleşmeye ve benzer etno-sosyal ve kültürel yapıya işaret etmektedir.

BÖLÜM VIII

AİLE

8.1. AİLE KAVRAMI

Hiçbir toplumda insan yalnız başına yaşamaz. İlkel ve geleneksel toplumlarda kişinin bir akraba grubunun üyesi olması sebebiyle sahip olduğu statü, onun toplumsal durumunun temel faktörüdür.

Aile en önemli aslî sosyal gruplardan biridir (Smirnova 1985:77). Her toplum kendi aile düzeni üzerine kuruludur ve aile içi ilişkiler sosyal ve hukukî yönlerden toplumun türlü cephelerinde gözlemlenebilir. Aile tipinin değişmesi bütün sosyal yapıyı da değiştirebilir (Kafesoğlu 1984:217).

Yeryüzünde hiçbir toplum aile olmadan varlık gösteremez. Antropolojik ve etnolojik araştırmalar bugüne kadar belirli bir aile tipini ortaya koyamamıştır. Ancak her toplum, kendi kültür çevresi içinde bir aile örneği yaratmıştır (Türkdoğan 1977:217).

Le Play'a göre, büyük toplumda meydana gelen olaylar küçük çapta ailede cereyan eder. Bu bakımdan aile ilk toplumsal kurumdur. Le Play üç temel aile tipi belirler. Bunlar:

1-Patriarkal aile

2-Kök aile

3-Ferdî aile

Toplum biçiminin aileyi yarattığını ileri süren Le Play'a göre toplum yapısı ile aile şekli arasında yakın ilişki vardır (Türkdoğan 1977:222).

Her sosyo-kültürel sistemde kadın erkek ilişkilerini düzenleyen, doğan çocuğun bakımından, beslenmesinden, sağlık ve eğitiminden sorumlu olan bir aile kurumu vardır. Kültürel değerlerin yeni kuşaklara aşılanmasında ve iletilmesinde, aile büyük bir sorumluluk taşır. Aile aynı zamanda ekonomik, sosyal ve psikolojik bir birliktir (Güvenç 1984:109).

Geleneksel topluluklar, bazen genişçe bir aile sistemi ötesinde örgütlenmediği için, aile ve akrabalık ilişkilerinin tümüyle incelenmesi, aslında tüm sosyal yapının araştırılması anlamına gelebilmektedir. Toplumsal rol ve görevlerin cinsiyete göre bölünmesi de, bu açıdan aile-akrabalık ilişkileri konusunun tamamlayıcısı olmaktadır (Güvenç 1984:128).

Nimkoff, geniş aile (extended family) tipinin üç önemli özelliği olduğunu belirtir:

1-Çeşitli kuşakların birlikte oturmaları

2-Aynı kazandan yemek yemeleri

3-Ortak mülkiyete sahip olmaları

Geniş aile, aynı aile birimi içinde birkaç kuşağın yatay ve dikey, ya da hem yatay hem dikey olarak genişlemesini sağlayarak birden fazla evli çift barındırır (Erdentuğ,A. 1982:65).

Geniş aile ekonomik bir birliktir. Büyük bir çoğunlukla toprak bölünmemiştir ve her türlü gelir kaynakları ortaklaşa işletilmekte ve tüketilmektedir. Bu durum bir taraftan aile kurumunun birliğini, diğer taraftan da baba otoritesini desteklemektedir. Baba ekonomik birliğin reisidir. Dolayısıyla aile içindeki çatışma ve gerilim imkânları bu otoriter tutum ile azalmaktadır.

Geniş aile çocukların sosyalleşmesini kolaylaştıran ve gerek kız gerek erkek çocuğun kendine düşen görevleri öğrenmesini sağlayabilen olumlu bir ortamdır. Geleneksel geniş aile, ailenin fonksiyonlarının tamamen yerine getirilebildiği bir ortam yaratması özelliği ile özerk ve bağımsız bir sistem olarak da görülebilir (Erdentuğ,A. 1982:68).

Geniş ailenin teksoy -erkek soyu- çizgisine, baba çizgisine dayanmasının bir takım sonuçları vardır. Bunlardan biri, çocukların ana tarafı ailesine değil, baba tarafı ailesine bağlı olması gerçeğidir. Bu durum, çiftler evlendiği zaman damadın babasının evinde veya yakınında yerleşmesini zorunlu kılar, yeni çift eski ataerkil aile yapısının yardımcı bir parçası, bütünleyicisi haline gelir (Yasa 1991:198).

Ataerkil aile içinde üyelerin rolleri kesinlikle belirlenmiştir. Ortaklaşa mülkle ortaklaşa işletmecilik birlikte yürütülür. Geniş ailenin en önemli özelliklerinden biri, bir yardımlaşma ve toplumsal güvenlik kurumu olmasıdır.

8.2. KAFKASYA TOPLUMLARINDA AİLE

8.2.1. ABHAZLAR'DA AİLE YAPISI

Abhazlar'da aile içindeki yaşlıların en önemli görevlerinden biri aile faaliyetlerinin organize edilmesi rolüdür. Bu rol onların özel statülerinin bir gereği olarak kurum haline getirilmiştir. Bir ailenin bütün hayatını yöneten, günlük aile içi görevleri, aile içi ilişkileri düzenleyen, ailenin en yaşlısı olan kimsedir. Ailedeki en yaşlı erkek diğer erkeklerin yapacağı işleri tayin eder. Diğerlerine işlerin nasıl yapılması gerektiğini anlatır ve yapılan işleri denetler. Benzer şekilde, ailedeki en yaşlı kadın da ailedeki kızlar ve gelinler arasındaki işbölümünü yapar. Kışlık erzağın miktarını tespit eder. Gerektiğinde yapılan işleri denetler. Ailedeki en yaşlı erkek, ailedeki diğer erkeklerin yönetiminden, en yaşlı kadın da diğer kadınların yönetiminden sorumludur. Onlara talimatlar verirler ve aralarında çıkan çatışmaları çözüme bağlarlar. Ailedeki kadınlar arasındaki ilişkilerde ciddî bir sorun ortaya çıktığında, ailedeki en yaşlı kadının sözü dinlenmiyorsa, en yaşlı kadın en yaşlı erkeğin fikrini veya yardımını isteyebilir. O zaman bir aile meclisi, aile içi sorunları çözmek üzere toplanır. En yaşlı üye herkesi dinledikten sonra ne yapılması gerektiğine karar verir (Smirnova 1985:82).

Abhazlar'da ailenin en yaşlı bireyleri (büyükbaba-büyükanne) ailedeki gençlerin ve çocukların eğitiminden de sorumludur. Bunda anne-baba ile çocuklar arasındaki "sakınma" (avoidance) geleneklerinin rolü vardır. Özellikle bir kaç kuşağın bir arada yaşadığı büyük ailelerde anne-babalar büyüklerin yanında kendi çocukları ile ilgilenemezler. Dedeler genellikle erkek torunlarına çiftçilikle ilgili bilgileri verir, onlara toprağın nasıl işleneceğini, hayvanlara nasıl bakılacağını öğretirler. Ağaç işçiliği, deri işleme, demircilik gibi işleri de dedeler torunlarına öğretirler. Büyükanneler de kız torunlarına ev işlerini, kadınlara özgü dokuma, örgü, deri işlemeciliği gibi işleri öğretirler.

Bir ailenin en yaşlı temsilcilerinin genç kuşaklara ahlaki değerlerin öğretilmesindeki rolleri de büyüktür. Yaşlılar gençlere kültürlerini, geleneksel hukuk normlarını, görgü kurallarını, dinî bilgileri ve halk kültürünün diğer yönlerini öğretirler (Smirnova 1985:83).

Abhazlar'da ailenin en yaşlı fertlerinin aile içi rolleri onların ailedeki yüksek statüleri ile orantılıydı. En yaşlı erkek aynı zamanda ailenin reisi (aiunyaikhaby) olduğu için, en yüksek statüye de sahipti. Aile reisi olması sebebiyle en yaşlı erkek ailenin bütün

ortak mülkünün, topraklarının ve hayvan sürülerinin, araç gereçlerinin de sahibi sayılırdı. Aile fertlerinin ürettiği bütün ürünler ya da bu ürünlerin satışından elde edilen para da onun tasarrufunda idi. Yalnızca aile üyelerinin şahsi eşyaları olan, erkeklerin elbise ve silahları, kadınların elbise ve çeyizleri ile geline ödenen başlık (kalım) parası, ailenin en yaşlı erkeğinin mülkiyetinde olamazdı. Evlenen oğula verilecek pay babanın arzusuna kalmıştı ve büyük aileden babanın izni olmadan ayrılan oğula mülkten hiçbir pay verilmezdi. Ailenin mülkü paylaştırıldığında, ailenin kaç üyesi olursa olsun, malların yarısını evin reisi olan baba alırdı. Ailenin en yaşlı erkeğinin istisnai aile rolleri kadar meşru statüsü de onun aile içindeki muazzam güç ve prestijinin temeliydi.

19. yüzyılın ilk yarısında Abhazlar'da, aile reisi olan babanın gücü çocuklarının hayatı ve ölümü üzerinde söz sahibi olacak kadar güçlüydü. Daha sonraki dönemlerde de babanın çocukları üzerindeki bu gücü devam etti. Bu konuda F.F. Tornau şöyle yazmaktadır: "*Abhazya'da babanın gücü sınırsızdır*".

Evin en yaşlı erkeğinin yada aile reisinin ölümünden sonra Abhazlar evin üzerinden bir ip fırlatırlar ve ipi mümkün olduğu kadar sıkıca gererlerdi. Böylece aile reisinin ölümünden sonra evin devrilmesini (dağılmasını) önlediklerine inanırlardı. Bu gelenek Abhazlar'da aile reisinin ve babanın aile üzerindeki gücünü göstermektedir (Smirnova 1985:88).

Abhazlar'da mülkiyet konusunda ve aile içindeki meşru konum hususunda ailenin en yaşlı kadınının statüsü yüksek değildi. Ailedeki diğer kadınlar gibi onun da yalnızca kendi özel mallarına sahip olma hakkı vardı. Aile mülkiyeti bölündüğünde en yaşlı kadın ailenin ortak mülkiyeti üzerinde fazladan bir hak iddia edemezdi. M.Canaşvili Abhazlar'da annenin oğullarla eşit pay aldığını ileri sürmektedir. Fakat bu iddiayı doğrulayacak bir kanıta literatürde ve saha araştırmalarında rastlanmamıştır. Yalnızca 1870'li yıllardan sonra Abhaz toplumunun üst tabakalarında Rus kanunlarının etkisiyle kocalar karılarına kendi özel mülkiyetlerinden miras bırakabiliyorlardı. Kocanın ölümüyle kadın büyük ailenin reisi olduğunda, mülkiyeti bölmek istemezse, bu mülkiyeti idare hakkı ölen kocasının yetkilerinden daha dardı. Evin kadınları üzerinde yönetme gücü olan en yaşlı kadın genelde evin genç üyelerinin gözünde en yaşlı erkek kadar prestij sahibiydi ve bu durum yaşlı kadının meşru haklarına değil geleneklere dayanıyordu (Smirnova 1985:89).

Abhazlar'da yaş bakımından küçük olan kardeş, ağabeyinden önce evlenemez. Ancak ağabeyin izni olduğunda, bu kuralın bir istisnası olarak küçük kardeş evlenebilir.

Aynı şekilde genç kızlar da ablalarından önce evlenemezler. Ortak aile mülkü bölündüğünde erkek kardeşler yaş sırasına göre mülkü paylaşırlar. Aile üyelerinin statüleri, ister o ailede doğmuş olsun, ister evlilik yoluyla o aileye katılmış olsun, yaşa dayanan kıdem esasına göre değil, mevkiye dayanan kıdeme göre belirlenir. Aile reisine kan yolu ile olan bağlılık, evlilik yolu ile olandan daha güçlüdür. Bu kuralın bir istisnası ailenin en yaşlı kadın üyesi, yani annedir. Ailedeki en yaşlı kadının yardımcısı olması dolayısıyla ailedeki en büyük gelinin de özel bir statüsü vardır.

En büyük kardeşin karısı, daha genç olan kardeşin karısından yaşça küçük olsa bile, mevkiye dayalı statü açısından yaşı küçük olan gelin diğerinden daha yukarı statüdedir. Aile içindeki bu statüler Abhaz geleneksel sosyal normlarının yazılı olmayan kanunlarıdır (Smirnova 1985:91).

Abhazlar arasında reform sonrası dönemde küçük yada çekirdek aile yapısı hâkim olmuştur. Fakat özellikle dağlık yörelerde hâlâ "aiundu" (büyük ev) denilen büyük yada geniş aile tipi varlığını sürdürmektedir.

Abhazlar'da evlenen oğullar için baba evinin yanına yeni bir ev yapılır ve buna "amkhara" adı verilir. Baba evi ise büyük ev olarak adlandırılmaya devam eder. Oğulların evlerinin baba evinin yanında yer alması evle ilgili görev ve sorumlulukların aile fertleri tarafından paylaşıldığını göstermektedir.

8.2.2. ADİGELER'DE AİLE YAPISI

Adigeler arasında yedi kuşağa kadar akraba olanlar ile aynı soydan olanlar evlenemezlerdi. Ataerkil bir aile yapısına sahip Adige toplumlarında kan kardeşliği baba tarafına bağlanmıştı.

Adige aile hayatının esası resmiyete dayanırdı. Laubalilik, nezaketsizlik, teklifsizlik Adigeler arasında büyüğe karşı saygısızlık olarak kabul edilirdi. Fakat saygı ve nezaket hususundaki bu resmiyet aile hayatı içinde bir soğukluk ya da esaret meydana getirmezdi. Adigelerin aile hayatında böyle sıkı bir resmiyete uymalarının bir sebebi, onların mertlik vasıflarına zaaf getirecek hareketlerden uzak kalmaları ve nefsî hâkimiyetlerini hiçbir vesile ile bırakmamaya dikkat etmeleri arzusuydu (Baj 1969:19).

Aile reisi olan baba aile üyelerine karşı ağırbaşlı ve şefkatli bir idareci rolünü daima korur, aile üyeleri de ona karşı saygılı davranır ve tam bir bağlılık gösterirlerdi. Babanın her emri itirazsız yapılırdı. Babanın huzurunda karısı ile kızından başka aile

fertlerinden kimse oturamazdı. Diğer fertler saygı ile ayakta beklerdi. Karısı bile çocuk sahibi oluncaya kadar kocasının yanında oturamazdı. Karısı da dahil olmak üzere ailenin hiçbir ferdi baba ile yemek yiyemezdi. Baba su içerken karısı ve kızı saygı göstergesi olarak ayağa kalkarlardı (Baj 1969:20).

Aile reisi olan baba ailenin mal ve mülkünü istediği gibi kullanırdı. Fakat bu hak yetişkin kardeşi ve çocuklarının at ve silahları, kadınların özel eşyaları gibi şeylerle ilgili değildi.

Adigeler'de anne değerli bir mevki sahibi ve ailenin ikinci reisi olarak kabul edilirdi. Evin iç işlerindeki hak ve yetkilerine saygı gösterilirdi. Anneye "tıbısım" (ev sahibemiz) şeklinde hitap edilmesi onun evin içişleri hususundaki yetkisini göstermekteydi. Adigeler böylece kadını asıl ev sahibi ve kendilerini de onun misafiri sayarlar, bu suretle kadının ev işlerindeki yetkilerine saygı duyduklarını belirtirlerdi. Adigeler'de kadının kocasının üst tarafinda oturabilmesi de annenin yerinin yüksek tutulduğunun bir deliliydi. Evdeki gelinler anneye "guaşe" (prenses) diye hitap eder ve ona saygı duyarlardı (Baj 1969:21).

Adigeler kadına çok saygı gösterirlerdi. Kocası eşini adıyla çağırmaz ona kendi soyunun adı ile hitap ederdi. Kadına soyunun adıyla hitap etmek Adigeler'de bir saygı belirtisiydi. Asıl adıyla hitap etmek teklifsizlik sayıldığından, kadının akrabası olmayan yabancılar da ona soyunun adıyla hitap ederlerdi (Baj 1969:19).

Adige ailesinde, ev işlerinde tam yetki sahibi olan kadının sorumluluğu çok genişti. Kocasının bulunmadığı bir zamanda gelen misafirleri geleneklere göre ağırlamak onun yetkisi dahilindeydi.

Varlıklı ailelerde kadınlar zirai işlerde çalıştırılmazlar, ev dışındaki işlerle uğraştırılmazlardı. Fakir ailelerde kadınlar bu işlerle de uğraşır ve kocalarına yardım ederlerdi.

Adigeler'de ataerkil yaşantının arkaik kalıntısına örnek olarak "ıvako" (soy ailesi) içi yardımlaşması, kan bedeli, başlık ödemede, ev yapmada ve çalışmada elbirliği etme gelenekleri vardı. Soy ailesinin başı soyun "nehızh" ya da "hemetzh" denilen en yaşlısı idi. "Nehızh"ın hukukuna her zaman çok saygı gösterilirdi (Aşemez 1973:58).

8.2.3. KARAÇAY-MALKARLILAR'DA AİLE YAPISI

Karaçay-Malkar'da üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile tipine "ullu üyür" adı verilirdi. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Karaçay-Malkar'da bu tip geniş ailelerde 25-30 kişi beraber yaşardı. 20. yüzyıl başlarında Karaçay'ın Kart Curt köyünde yaşayan Bekmırza Sılpagar'ın ailesi 37 kişiden oluşuyordu (Karaçayevtsı 1978:228).

Geniş aile tipine genellikle prens (biy) ve asilzade (özden) soyundan gelen ailelerde rastlanırdı. 1867-1868 yıllarında Karaçay-Malkar'da kölelerin azat edilip feodal sistemin son bulmasıyla "ullu üyür" adı verilen geniş ailelerin sayısı da azalmaya başlamıştı (Mokayev 1976:95).

"Ullu üyür" denilen geniş ailenin yaşadığı eve "ullu üy" (büyük ev) denirdi. "Ullu üy"de bütün aile bireyleri bir arada yaşardı. Evlenen erkek kardeşler ve erkek çocuklar için "ullu üy" denilen büyük eve bitişik yeni bir ev inşa edilirdi. Tek odadan oluşan ve dışarıdan ayrı kapısı olan bu eve "otov" adı verilirdi. Evlenen çocuklar eşleriyle birlikte kendi "otov"larında yaşarlardı. Evlenmemiş kardeşler anne-babalarıyla birlikte "ullu üy"de kalırlardı.

"Üyür tamada" adı verilen aile reisi evin en yaşlı erkeği olurdu. Karaçay-Malkar'da ataerkil aile düzeni hâkimdi. Çok nadir de olsa, bazen "üyür tamada"nın ölümünden sonra onun karısı evin reisi olurdu. "Üyür tamada"nın karısına "üyür biyçe" (evin hanımı-prensesi) adı verilirdi. Evdeki bütün kadınlar onun sözünü dinlerlerdi. "Üyür tamada" aile ile ilgili konularda "üyür biyçe" ile ortak karara varır, onun fikrini alırdı. "Üyür biyçe" yaşlandığında, evin büyük gelini onun yerine geçerdi. Ona "ullu apsın" (büyük elti) adı verilirdi. "Üyür tamada" aile içinde âdet ve geleneklerin tam olarak uygulanmasına dikkat ederdi. Kendi soyunun damgasını saklar ve korurdu (Karaçayevtsı 1978:229).

Karaçay-Malkar toplumunda "ullu üyür" adı verilen geniş ailelerde yemek bir kazanda pişer ve "ullu üy" denilen büyük evde yenirdi. Evli kardeş ve çocuklar kendi "otov"larında yalnız yemek yiyemezlerdi. Yemeği önce "üyür tamada" ve büyük erkekler, sonra gençler, daha sonra da kadınlar ve çocuklar yerlerdi.

Karaçay-Malkar'da babanın aile içindeki statüsü son derece güçlüydü. Eski geleneklere göre, bir evlat ailesinin şerefini lekeleyecek bir suç işlediğinde, babası onu

evden kovup, cezalandırılması için köyün "töre" adı verilen yaşlılar meclisine verirdi (Musukayev-Şamanov 1987:117).

Bir baba çocuklarının evlenme, bir başka yere yerleşme gibi kendi hayatlarıyla ilgili her türlü konuda tek karar sahibiydi. Karaçay-Malkar'da babaya karşı gelmek sülalenin (tukumun) şerefini lekelemek anlamına geldiği için, bu suçu işleyen çocuğu sülale reddeder ve kendi içinden atardı.

Babaya etin yumuşak tarafi, yatağın iyisi, evin "tör" adı verilen baş köşesi verilirdi. Onun yanında konuşulmazdı. Babanın yanında çocukları oturamaz, yalnızca onun dengi olan kişiler bulunabilirdi. Baba yemeği önce yer, ilk önce o yatardı. Baba yatmadan evde kimse yatamazdı (Musukayev-Şamanov 1987:119).

Kafkasya halklarında aile içinde babanın yada aile reisinin otoritesi çok güçlüydü. Baba sofradan kalktığında, yada odadan çıkarken herkes ayağa kalkardı.

Karaçay-Malkar aile yapısında kadının statüsü de önemliydi. Anne evin ocağını koruyan, bekleyen kişi olarak şerefli bir yere sahipti. "Üyür biyçe" adı verilen evin hanımı yemek konusunda tek karar sahibiydi. Kızların ve gelinlerin evde hangi işleri yapacaklarını o belirlerdi. "Üyür biyçe" izin vermeden evin küçük gelinleri ve kızları suya bile gidemezlerdi.

Aile yapısının ataerkil karakterine rağmen, Karaçay kadınları Kafkasya halkları arasında sosyal açıdan oldukça hür ve rahattılar. Yıllık yayla göçlerine katıldıkları için ailenin gelir kazanımında her zaman aktif bir rol oynuyorlardı (Mote 1978:200).

Karaçay-Malkar'da "ullu üyür" adı verilen geniş ailenin dağılması ancak "üyür tamada" adı verilen aile reisinin ölümüyle mümkün olurdu. "Ullu üyür" dağıldığında, evden ayrılan kardeşler ocaktan birer kor parçası ateş alarak kendi evlerinde ilk ateşi onunla yakarlar, böylece baba evine bağlılıklarını bildirirlerdi. Bir baba ocağından ayrılarak yeni evler kuran kardeşlere "bir otdan ayrılganla" (bir ateşten ayrılanlar) denirdi (Karaçayevtsı 1978:231).

"Ullu üyür" denilen geniş aile tipinde ortak mülkiyet düzeni vardı. Bu da "paylaşılan" ve "paylaşılmayan" mülkiyet olarak ikiye ayrılırdı. Paylaşılmayan ortak mülkiyete evler, yaylalar, tarlalar, hayvan ahırları girerdi. Bunlar "ullu üy" denilen büyük evin denetimi altındaydı.Aile dağıldığında paylaşılabilir mallar olarak hayvanlar ve ev eşyaları sayılırdı. Her ne kadar, evin idaresi "üyür tamada" denilen ailenin en yaşlı

bireyinde olsa da, evin her ferdi ortak mülkiyette hak sahibiydi. O yüzden evin her üyesi o mülkiyete “atabızdan kalgan mülk” (babamızdan kalan mülk) derdi (Musukayev 1975).

Dağılan bir evin mülkü kardeşler arasında eşit olarak paylaştırılırdı. Buna o ailenin mensup olduğu sülalenin (tukum) yaşlıları şahitlik ederlerdi.

Ev dağıldığında, kardeşlerin anneleri başka olsa da aralarında fark gözetilmezdi.

Ev dağıldığında, kardeşlerden biri ölmüşse onun payı çocuklarına kalırdı.

Paylaştırma sırasında büyük kardeşe saygı gösterilir ve atın, eğerin, tüfeğin, toprağın iyisi ona verilirdi.

Kocası ölen kadın küçük oğluyla beraber yaşardı. Ev dağılırken, küçük kardeşe anne ile beraber oturduğu için biraz daha pay verilir, buna “atalık ülüş” (babalık hissesi) denirdi.

Bu geleneğe eski Türk ve Moğol toplumlarında da rastlanırdı. Eski Moğol kabile toplumunda ferdî mülkiyet tipi hâkimdi. Her aile mülklerine kendi sahip olurdu. Baba ve ananın mülkü oğullar arasında paylaştırılır ve bu taksimde küçük oğul özel haklardan yararlanırdı. Küçük oğulun hissesine babanın esas mülkü düşerdi. Bundan dolayı küçük oğullara “ecen” (sahip) denirdi. Aynı zamanda küçük oğullar aile ocağının koruyucusu idiler. Bundan dolayı onlara “od cigin” (ateş prensi) denirdi. Evlenen oğullar babanın ölümünden sonra ayrı bir ev inşa ederek oraya taşındıkları halde küçük oğul babasının evinde kalır, onun ölümünden sonra malı, mülkü ve evin idaresi ona kalırdı (Vladimirtsov 1987:86-87).

Karaçay-Malkar’da yedi kuşağa kadar birbiriyle akraba olanlar ve aynı soydan olanlar evlenemezdi. Eski Türk toplumlarında görülen bu gelenek Adige ve Abhazlar arasında da yerleşmişti. Ancak Dağıstan ve Çeçen-İnguşlar arasında islamî hükümler ve şeriat izin verdiği için kardeş çocukları arasında bile evliliğe rastlanırdı. Hatta Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguşlar arasında kardeş çocuklarının evliliği mutlaka gerekliydi (Aliyev 1927:141).

8.3. AİLE İÇİ İLİŞKİLERDE “SAKINMA” (AVOIDANCE) GELENEKLERİ

Kafkasya toplumlarının aile içi ilişkilerinde, aile fertleri arasında bir takım geleneksel kalıplara oturtulmuş ve toplum içinde kabul edilmiş tutum ve davranış biçimlerinin olduğu dikkati çekmektedir. Yapılması hoş karşılanmayan bu davranış

biçimlerinin oluşturduğu gelenekler "sakınma" (avoidance) gelenekleri olarak adlandırılmaktadır.

Kafkasya halkları arasında sakınma (avoidance) geleneklerinin dört türüne rastlanmaktadır. Bunlar:

1-Karı-koca arasında

2-Anne-baba ile çocukları arasında

3-Kadınla kocasının akrabaları arasında

4-Erkekle karısının akrabaları arasında

8.3.1. EVLENME-DÜĞÜN TÖRENLERİNDEKİ "GİZLENME" GELENEĞİ

Temirgoy Adigeleri'nde gelin kocasının baba evine değil, onun akrabalarından birinin evine yada kocasının atalığının evine getirilirdi. Yeni gelin evliliğinin ilk birkaç ayını bu evde geçirirdi. Bu süre içinde genç damat da baba evinde kalamazdı ve yakın akrabalarının birinin evinde kalırdı. Kimseye görünmemeye dikkat ederek karısını gizlice ziyaret ederdi. Düğünden bir hafta sonra gelinin geçici olarak kaldığı evde küçük bir düğün töreni yapılırdı. Bir ay sonra yapılan bir başka törenle damat saklanmakta olduğu evden alınarak baba evine götürülürdü. Bu törende damat anne-babasına, akrabalara ve misafirlere hediyeler verirdi. Aylar sonra, genellikle bir yıl sonra damadın baba evinde büyük bir düğün töreni düzenlenir ve yeni gelin kocasının baba evine götürülürdü. Abzehler arasında da damat kendi akrabalarına, özellikle babasına görünemezdi ve arkadaşlarının evinde gizlenirdi. İki hafta sonra arkadaşları onu saklandığı evden alarak törenle baba evine götürürlerdi (Smirnova 1986:3).

Kabardeyler'de damat bir arkadaşının evinde saklanır ve köydeki bütün akraba ve büyüklerden gizlenir, görünmemeye çalışırdı. Damadın baba evine getirilmesi töreninden sonra yeni gelin de törenle kocasının baba evine getirilirdi. Bu tören sırasında yaşlılar evin kenarına dizilirlerdi. Köşede damadın annesi, babası ve saygı gösterilen yaşlılardan biri elinde bir boza kâsesi ile damadı beklerdi. Damat bu sırada dış kapıda arkadaşlarının arasında bulunurdu. Burada elinde boza kâsesi ile bekleyen yaşlı yüksek sesle şunları söylerdi:

"Oğlumuz! Bize şimdiye kadar sahip olmadığımız bir şey getirdin. Bir suç işlediğin düşüncesiyle bizden uzun süre gizlendin. Fakat bu hepimize

bir sevinç getirdi. Bu yaptığın işin ödülü olarak sana bu içkiyi sunuyoruz. Gel, razı ol ve bu boza tasını kabul et."

Ertesi gün kızlar damadı alarak tekrar annesine götürürler ve annesi de oraya toplanan kadınlar adına oğluna boza ikram eder ve onu bir tür tabureye oturturdu. Kabardeyler bu oturma törenine "şettegozh" adını verirlerdi. Bu tören damadın kesin olarak insanlar arasına rahatça çıkabileceğinin bir göstergesi sayılırdı (Smirnova 1986:4-5).

Karaçay-Malkarlılar'da damat ya kendi köyünde yada evleneceği kızın köyünde bir arkadaşının evinde gizlenir ve kimseye görünemezdi. Damadı evinde saklayan kimse o andan itibaren onun akrabası yada atalığı sayılırdı. Damadın saklandığı bu eve "boluş üy" adı verilirdi. Damat bu evde aylarca, hatta bir yıl süreyle kalır ve bu süre içinde karısını ancak geceleri, kimseye görünmeden ziyaret edebilirdi.

Boluş üy'den törenle ayrılacağı zaman ev sahibi bütün köy halkının davetli olduğu bir şölen-ziyafet düzenlerdi. Prens (biy) soyundan gelen damatlar aylarca kimseye görünemezlerdi. Eğer yeni evlenmiş bir damat, gece yarısı bile sokakta görülürse sopalarla dövülürdü ve gizlendiği eve kaçmak zorunda kalırdı. Sokakta görülen damat ahlaksız olarak nitelendirilirdi ve gelenekler yedi gün boyunca başkalarının ona dokunmasını bile yasaklardı. Eğer şartlar damadın yedi günden fazla gizlenmesine imkân vermiyorsa, damadın özgürlüğüne kavuşacağı gün belirlenirdi.

Damadın ailesi köy halkı için bir şölen düzenler ve damat halkın içine çıkabilirdi. Damadın yada onun akrabalarının evinde yaşayan gelin de kendisini yabancılardan gizlerdi (Smirnova 1986:5).

Osetler'de gelin damadın köyüne getirildikten sonra, onun evine değil, komşularının evine indirilirdi. Genç çift en az üç gün olmak üzere, üç aya kadar bu evde kalır ve birbirlerini gizlice görürlerdi. Onların görüşmelerinden yaşlıların haberi olmazdı. Bu gelenek 19. yüzyıl sonlarında sona erdi, fakat gelin yine de kocasının baba evinde kendisini yabancılardan gizliyordu. Gelin, suya gitme töreninden önceki bir ay boyunca evin bahçe sınırının dışına bile çıkamazdı. Gelinin ilk defa anne-babasını ziyaret etmesine ancak bir yıl sonra izin verilirdi. Damat düğünden sonra üç-dört gün, hatta bir ay boyunca anne babasına görünemezdi. Bir arkadaşının evinde gizlenir ve karısını geceleri ziyaret

edebilirdi. Damadın saklandığı evin sahibi tören için bir koç kurban eder ve damadı kendi evine getirirdi. Böylece damadın gizlenme geleneği sona ererdi (Smirnova 1986:5).

Çeçenler'de düğünden önceki akşam, gelin damadın akrabalarından birinin evine götürülür ve üç gün süreyle orada kalırdı. Düğün töreninden sonra damat bir arkadaşının evinde gizlenir ve hiç kimseye görünmemeye dikkat ederdi. Dördüncü gün, dinî törenden sonra damat gelini gizlice ziyaret edebilirdi. Damadın akrabalarından gizlenme süresi iki hafta ile bir ay arasında sürerdi. Gelin de düğünden sonra aylarca kendi akrabalarına görünmezdi. Aynı gelenekler İnguşlar arasında da geçerliydi (Smirnova 1986:6).

Kafkasya halkları arasında karı-kocanın evlilik yoluyla olan akrabalarından gizlenme geleneği, kan yoluyla olan akrabalarından gizlenme geleneğinden daha güçlüydü.

8.3.2. EŞLER ARASINDA "SAKINMA" GELENEĞİ

Adigeler'de evlilikten bir yıl sonra bile erkek karısının yanına gizlice girebilirdi ve hayatı boyunca da yabancıların yanında karısı ile birlikte görünmemeye dikkat ederdi. Eşler ancak geceleri birlikte olabilirlerdi. Bir Adige erkeğine karısı hakkında soru sormak, hatta onun sağlığını nezaketen sormak bile çok ters karşılanırdı.

Kabardeyler'de bir prens (pşi) ya da soylu (vork) gündüz karısı ile görüşmeye cesaret edemezdi.

Eldeki veriler, Adigeler arasındaki geleneklerin eşlerin aynı odada bulunmalarını, aynı sofrada yemek yemelerini, dışarıda beraber görünmelerini, düğün yada cenaze törenlerine birlikte katılmalarını yasakladığını göstermektedir (Smirnova 1986:8).

Karaçay-Malkarlılar'da karı-koca arasındaki sakınma gelenekleri daha sınırlıydı. Karaçay-Malkarlılar özel hayatlarında karılarına karşı çok kibar ve nazik oldukları halde, yabancıların yanında karılarına dikkat etmiyormuş gibi görünmek onların geleneklerindendi. Kadın hiçbir yerde kocasının adını ağzına alamazdı. Karaçay-Malkarlılar'da yabancıların yanında eşlerin birbirine ilgi göstermesi çok ayıp karşılanırdı. Fakat genelde Karaçay-Malkarlılar'ın eşler arasındaki sakınma gelenekleri Adigeler'e göre daha yumuşaktı. Saha araştırmalarının sonuçları Karaçay-Malkar'da eşlerin daha kısa bir süre içinde yaşlı akrabaların önünde birlikte görünmeye başladıklarını göstermektedir (Smirnova 1986:9).

Osetler'de, yeni bir yuva kurduktan sonra, kocası karısını bir ay boyunca ancak gizlice görebilirdi. Kocası karısını tutkuyla sevse bile, yabancıların yanında onunla yalnız

görünmenin kendisini gözden düşüreceğini düşünür ve yabancıların yanında asla karısıyla konuşmazdı. Koca, arkadaşlarının yada akrabalarının yanında karısına hiç ilgi göstermez ve ona adıyla hitap etmezdi. Erkek, kardeşlerinin karılarıyla başkalarının yanında görüşüp, konuşabilse de onlara da adlarıyla hitap etmezdi (Smirnova 1986:9).

Çeçenler'de düğünden sonraki ilk dönemde kadın yabancıların ve akrabaların yanında kocası ile konuşmaz ve onunla birlikte görünmezdi. Kocası akşam onu ziyarete giderken yabancıların dikkatini çekmemeye gayret ederdi. İnguşlar arasında da kocanın karısıyla sokakta birlikte yürümesi ayıp karşılanırdı. Çeçen-İnguşlar'da eşler birlikte yemek yiyemez, yabancıların yanında birbirleriyle konuşamaz, birbirlerini isimleriyle çağıramazlardı. Özellikle genç çiftler gündüz birlikte olamazlar, halkın önüne beraber çıkamazlar ve başkalarının yanında birbirlerine ilgi gösteremezlerdi. Kadın çocuk doğurduğunda erkek evi terk eder ve bir süre akrabalarında yada komşularında kalırdı. Bu sırada yaşlı akrabalarına görünmemeye çalışırdı (Smirnova 1986:10).

8.3.3. ANNE-BABA İLE ÇOCUKLARI ARASINDAKİ SAKINMA GELENEKLERİ

Kafkasya halkları arasında, ebeveyn ile çocukları arasındaki sakınma gelenekleri anneden çok babayı ilgilendirirdi.

Adige gelenekleri, özellikle prens (pşi) yada soylu (vork) tabakasından olan genç bir babanın çocukları ile birlikte görülmesini yasaklardı. Özellikle genç baba kendi anne-babası ile beraberken yanında çocuklarının olması kabul edilemezdi. Bir baba çocuğunu kucağına alamaz, onunla oynayamaz, onun hakkında konuşamaz, ölümüne ağlayamaz, onunla ilgili duygularını yabancıların yanında, özellikle kendi büyüklerinin yanında belli edemezdi. Yaşlı akrabalarının bulunduğu bir odada baba çocuğu ile birlikte oturamazdı. Odaya onlardan birisi girdiğinde diğeri çıkmak zorundaydı. Çocuklar büyüdükçe baba ile çocuklar arasındaki yabancılaşma azalırdı, ancak yine de dışarıya karşı aralarındaki ilişkiyi aşırı derecede sınırlı tutarlardı (Smirnova 1986:10).

Karaçay-Malkar'da babalar çocuklarına ilgi göstermezler, hatta onlar üzerinde bir denetleme bile yapmazlardı. Haklılığı ve doğruluğu şüphe götüren bu sert gelenek babaların çocuklarına olan sevgilerini inkar etmelerine kadar gidebilirdi. Çocukları ölüm tehlikesinde bile olsa babalar onlara yardım eli uzatamazlar, hatta parmaklarını bile

kıpırdatamazlardı. Böyle bir durumda kanlarından yada diğer kadınlardan bağırarak yardım istememek için kendilerini tutarlardı (Smirnova 1986:11).

1910 yılında Konya'nın Başhüyük köyüne yerleştirilen Türkiye'deki Karaçaylılar, Kafkasya'da Karaçaylı bir babanın henüz yeni yürümeye başlayan küçük çocuğunun ocağa düştüğünü, ancak bu Karaçaylı'nın kendi babasının yanında "çocuğum ölüyor" diye feryat etmeye utandığı için görenler yetişip kurtarana kadar çocuğun yanarak öldüğünü anlatmaktadırlar (Tavkul 1993:144).

Karaçay-Malkar'da babalar hiçbir zaman çocuklarının doğum günlerini kutlamazlardı. Bu onlar için ayıp sayılırdı. Karaçay-Malkarlılar'da babanın çocuğuna ihtimam göstermesi de ayıplanırdı (Smirnova 1986:11).

Osetler'de baba çocuğuna karşı olan duygularını açıkça belli edemezdi. Ancak karısı ile beraberken, yada çocuğu ile yalnızken onu kucağına alabilir, ona ilgi gösterebilirdi. Bir baba kucağında çocuğu ile aniden başkalarına yakalanırsa, hiç tereddüt etmeden çocuğu fırlatıp atardı. Babalar çocuklarını adlarıyla çağıramazlardı (Smirnova 1986:11).

Çeçenler'de baba yabancıların yanında çocuğunu kucağına alamaz, onu sevip okşayamazdı. Hatta, onunla aynı odada birlikte bulunamazdı. Dışarıda çocuğu ile birlikte görünemez, konuşmalarında onlardan bahsedemez, onlara isimleriyle hitap edemez, ölümlerine yas tutamaz, cenaze törenlerine katılamazdı (Smirnova 1986:112).

Kafkas halkları arasında, anne ile çocukları arasındaki sakınma gelenekleri daha yumuşaktır. Bunda çocukların beslenme ve bakım ihtiyaçlarının sürekli olmasının etkisi büyüktür.

Abhazlar'da genç bir anne yaşlı aile fertlerinin yanında çocuğuna yaklaşamazdı. Yeni doğan bebeğin beşiği "büyük ev"de yer alır ve burada kayınana, kızlarının yada diğer gelinlerinin yardımıyla bebeğe bakardı. Ancak bir süre geçtikten sonra, kayınana gelinine yanında sıkıntı duymamasını söyler ve genç anne bebeğine kendisi bakabilirdi (Smirnova 1985:80).

Bazı Kafkas halklarında, anne ile çocuk arasındaki sakınma geleneklerinin oldukça sert olduğu da gözlemlenmektedir. Çocuğunu kucağında taşıyan bir kadın yolda yaşlı bir kadınla karşılaştığında ya çocuğu onun kucağına verir ya da yere bırakırdı. Baba gibi anne

de çocuğunun ölümüne üzüldüğünü belli edip ağlayamazdı, hatta ölüm döşeğinde iken bile yanına gidemezdi.

Bu konu ile ilgili şöyle bir olay tesbit edilmiştir: Bir Karaçay kadını, yanında kayınpederi olduğu için, ırmakta boğulan çocuğunu kurtarmak amacıyla koşmaya cüret edememiş ve çocuğu boğulmuştur (Smirnova 1986:12).

8.3.4. KADIN İLE KOCASININ AKRABALARI ARASINDAKİ SAKINMA GELENEKLERİ

Adigeler'de kadınlar kocalarının babaları ve dedeleriyle kesinlikle konuşamazlardı. Onlarla aynı odada bulunamaz, dışarıda onlar tarafından görülemezlerdi. Genç bir gelin kayınpederinin olduğu bir yerden geçmek zorunda kalırsa, ailenin genç bir üyesi kayınpedere gider ve yolunu değiştirmesini söylerdi. Gelinle kayınpeder tesadüfen dışarıda karşılaşsalar birbirlerini görmemiş gibi davranırlardı. Bu sert gelenekler ancak düğünden yıllar sonra yumuşardı. Evi çekip çevirecek başka bir kadının bulunmadığı durumlarda bu âdetler yavaş yavaş sona ererdi. Fakat böyle durumlar Adigeler arasında bir istisna idi. Normalde, genç bir Adige gelini hayatı boyunca kayınpederine görünmemeye dikkat ederdi (Smirnova 1986:13).

Prensipte, genç gelin ile kocasının büyük ağabeyleri arasındaki sakınma normları da benzer şekildeydi. Ancak, çoğunlukla bir iki yıl sonra kayınbiraderleri genç gelinin kendi hatırları için sıkılmamasını, yanlarında rahatça bulunmasını ve kendileriyle konuşmasını isterlerdi. Bu isteklerini geline küçük hediyeler vererek de belirtirlerdi. Gelinle kayınanası arasındaki sakınma gelenekleri, ev işleri birlikte yürütüldüğü için daha müsamahakardı.

Gelinle kaynana birbiriyle konuşmaz, bir takım hareketlerle iletişim kurarlardı. Aradan bir kaç ay geçtikten sonra kayınana gelinin kendi yanında iken sıkılmamasını söyler ve sakınma geleneğine son verdirirdi. Gelinin büyüklerle konuşmama âdetinin sona ermesiyle geline çeşitli hediyeler verilir ve küçük bir şölen de düzenlenirdi. Bununla birlikte gelin yine de mümkün olduğu kadar mütevazi ve sessiz davranır, kayınanası ile karşılıklı konuşmaz, ancak onun sorularına cevap verirdi (Smirnova 1986:14).

Geçmişte Adigeler'de gelinle kocasının akrabaları arasındaki sakınma geleneklerinin çok daha sıkı ve sert olduğunu gösteren belgeler vardır. 17. yüzyılın ilk

yarısında Batı Kafkaslar'daki Adige kabileleri arasında bulunan Dominikli rahip d'Ascoli bu konuda şöyle yazmaktadır:

> *"Evlenen bir kadın uzunca bir süre, bazen yıllarca kayınanasına, kayınbiraderlerine ve yakın akrabalarına görünemez. Aynı evde bulundukları halde, onlardan ayrı yaşar. Tesadüfen onlarla karşılaşırsa bir tarafa döner ve onları görmemek için başını eğer. Bu sakınma geleneğinin sona erme zamanı geldiğinde geline güzel bir elbise ya da onun hoşuna gidecek bir hediye verilir. Onun şerefine mükellef bir şölen düzenlenir. Gelin öpücükler ve dualarla eve sokulur. Ancak bu zamana kadar çoktan 2-3 çocuk sahibi olmuştur bile"* (Smirnova 1986:14).

Karaçay-Malkarlılar'da yeni gelin kayınana ve kayınatasıyla konuşamaz, hatta onlara görünemezdi. Bu durum aylarca sürer ve gelin "büyük ev"e kabul edilme töreninden sonra evin küçük işlerini görmeye alışır ve kocasının anne-babasına hizmet ederdi. Ancak onlarla konuşamaz ve aralarındaki normal ilişki uzun bir süre sonra kurulabilirdi. Saha araştırmaları verilerine göre bu süre bir yıldır ve gelinin bir çocuk doğurması ile sona erer. Bu süre boyunca gelin çoğunlukla kendi odasında (otovunda) bulunurdu.

Ailenin yaşlı üyeleri ile gelin arasında iletişimi sağlayabilecek genç kızları ya da başka gelinleri olmayan ailelerde gelinin büyüklere karşı sert sakınma geleneği daha kısa sürerdi. Diğer taraftan, toplumun üst tabakalarında gelinin kayınbiraderleri ile konuşmama geleneği 3-4 yıl, kayınpederi ile konuşmama geleneği 5-6 yıl sürerdi. Bu geleneğin kapsamı oldukça genişti ve gelin düğün sırasında kocasının gizlendiği "boluş üy" adı verilen evin sahibine karşı da bu geleneği titizlilikle sürdürürdü. Gelinin büyüklere görünmeme ve konuşmama yasağı kaldırılmış olsa bile, gelin kocasının akrabaları ile sofraya oturamaz, hatta onların yanında yemek yiyemezdi. Karaçay-Malkarlılar'da gelin kocasının ve akrabalarının adlarını söyleyemezdi, onlar da geline asıl adıyla hitap edemezlerdi (Smirnova 1986:15).

Osetler'de genç gelin kocasının anne-babası ve ailenin diğer üyeleri ile ilk çocuğunu doğurana kadar konuşamazdı. Onlara sadece yüzünü bir şal ile örterek görünebilirdi. Daha sonra bu "tabu" davranışlar yumuşardı, ancak ölünceye kadar belli bir derecede devam ederdi. Genç gelin üç yıl boyunca başkalarının yanında hiç kimseyle, hatta kocası ile dahi konuşamazdı. Sorulara başını sallayarak yada küçük çocuklardan birinin kulağına fısıldayarak cevap verirdi. Bu süre boyunca kendisini evin karanlık köşelerinde

saklamaya çalışırdı. Gelin kayınanasının yanında yüksek sesle konuşamazdı. Kayınpederinin yüzüne bakamazdı, onun yanında başını eğerek gözlerini yere diker ve öylece dururdu. Kocasının ve akrabalarının isimlerini söyleyemezdi (Smirnova 1986:16).

Çeçen-İnguşlar'da gelin kocasının akrabaları ile konuşamaz ve onlara görünemezdi. Onlarla aynı odada beraber yemek yiyemezdi. Onlara rastladığında başını eğer ve kendini ihtiyatlı bir biçimde gizlerdi. Konuşmama geleneği kocanın akrabaları, hatta arkadaşlarına karşı da uygulanırdı (Smirnova 1986:16).

Kafkasya toplumlarında gelinin kayınanası ve evdeki diğer yaşlı kadınlara karşı olan konuşmama (dil tutma) geleneği, ev işlerinin birlikte yapılması mecburiyeti sebebiyle daha kısa sürerdi. "Dil çözme" adı verilen bir törenle gelinin konuşmama ve dil tutma yasağı kaldırılırdı. Gelininin artık kendisi ile konuşmasını isteyen bir kimse ondan su ister ve su içip bardağı geri verirken geline para, yada hediye olarak bir elbise verirdi. Aynı tören kocanın diğer akrabalarının evlerinde de gerçekleştirilir ve gelinlerinin kendileri ile konuşmasını isteyen akrabalar ona birer hediye verirlerdi. Gelin de kendi çeyizinden onlara küçük hediyeler verirdi. Tabular kaldırıldıktan sonra bile gelin ev içinde dikkatleri üzerine çekmemeye çalışır ve kendini geri planda tutardı (Smirnova 1986:16).

8.3.5. ERKEK İLE KARISININ AKRABALARI ARASINDAKİ SAKINMA GELENEKLERİ

Erkeğin karısının akrabalarından gizlenmesi geleneği, saha araştırmaları verilerine göre en çok Batı Adige kabileleri arasında sıkı biçimde korunmaktadır. Adigeler'de damat karısının anne-babası ile konuşamaz ve onlara görünemezdi. Kayınata yada kayınanasını gören bir damat yolunu değiştirirdi, eğer onlarla karşılaşırsa arkasını dönerdi. Kayınana-kayınata olağanüstü şartlar dışında damatlarının evini ziyaret etmezlerdi. Ancak çok sonra gizlice ve geceleyin damatlarının evine gidebilirlerdi. Damat kayınatasının ve kayınanasının cenaze töreninde bulunamazdı (Smirnova 1986:17).

Kabardeyler ve Karaçay-Malkarlılar'da damat kayınatasının evine ilk resmî ziyaretini yapana kadar, aralarındaki ilişkilerde sakınma gelenekleri geçerli olurdu. Bu ziyaret düğünden bir kaç yıl sonra gerçekleşirdi. Davet karısının akrabaları tarafından yapılmalıydı. Daha sonra damat arkadaşları ile birlikte, çeşitli hediyelerle kayınatasının evine giderdi. Kabardeyler'de damat hediye olarak elbise götürürken, Karaçay-Malkar'da damat hediye olarak sığır götürürdü. Ev sahipleri bir şölen düzenler ve kurban keserlerdi.

Damat kayınatasının evinde bulunma hakkını kazandıktan sonra sakınma geleneği sona ererdi.

Karaçay-Malkar'da damatla kayınanası arasındaki sakınma-gizlenme geleneği çok sıkı ve şiddetliydi. Osetler'de damatla karısının akrabaları arasındaki sakınma gelenekleri komşu Kabardey ve Karaçay-Malkar halklarına göre daha yumuşaktı. Çeçen-İnguşlar arasında da bu gelenek daha zayıftı (Smirnova 1986:17).

8.4. SAKINMA GELENEĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE FONKSİYONLARI

Kafkasya halklarının tamamında evlilik, aile, akrabalık ilişkileri içinde "sakınma gelenekleri" yer almakla birlikte, bu gelenekler diğer Kafkas halklarına nazaran Adigeler arasında çok güçlüydü. 19. yüzyılda pek çok araştırmacı bunu gözlemlemişti. Adigelerin en kalabalık ve teşkilatlı kabilesi Kabardeyler arasında eşler arasındaki sakınma geleneklerini inceleyen A.Ippolitov Kabardeyler'deki bu geleneğin Çeçenler'den daha güçlü olduğunu kaydetmişti. Kafkasya halklarının evlilik geleneklerini inceleyen M.Sigorskiy evlilik törenindeki gizlenme geleneklerinin en mükemmel biçimiyle Adigeler arasında korunduğunu, Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguşlar arasında islamî gelenekler ve şeriat sebebiyle bu geleneklerin oldukça zayıfladığını gözlemlemişti.

Bu geleneklerin neden Adigeler arasında son derece güçlü olduğunu ve onlardan komşu halklara yayıldığını anlamak için Adige toplumunun sosyal yapısını kavramak gereklidir. Ataerkil-Feodal Adige toplum düzeni, özellikle feodal yapının en teşkilatlı ve güçlü olduğu Kabardey toplumu bu geleneklerin oluşmasında ve yayılmasında önemli rol oynamıştı. Feodal toplumda prenslere ve soylulara özgü gelenekler toplumun alt tabakaları tarafından bir davranış modeli olarak kabul ediliyordu ve alt tabakalara mensup Adige köylüleri de mümkün olduğu kadar bu gelenekleri uygulamaya gayret ediyorlardı.

Adigelere benzemeye çalışan Malkar ve Osetler de Kabardey prenslerine bağlıydılar. Malkarlıların prens (biy) tabakasına mensup aileler çocuklarını Kabardey soylularına (vorklarına) görgü kurallarını öğrenmeleri için gönderiyorlardı. 19. yüzyıl ortalarında, Rusya'nın resmî görevlisi ve subayı A.L.Zisserman Kabardeyler'i "***Kafkasya'nın Fransızları***" olarak nitelendiriyordu ve çok eski devirlerden beri onların pek çok geleneklerinin Kafkasya halkları arasında yayıldığından söz ediyordu. Kabardeyler'in giyim tarzlarının, silah donanımlarının, at eğerlerinin ve binicilik stillerinin Kafkasya'ya yayıldığını kaydeden Zisserman, geleneklerin Kabardeyler'in prens (pşi) ve

özden adı verilen soylular (vork) tabakasında ortaya çıktığını, alt tabakalara ve komşu halklara onlardan yayıldığını belirtiyordu. Onun fikrine göre pek çok gelenek ve âdet Kabardeyler'le benzeşme ve asimilasyonun bir sonucuydu (Smirnova 1986:21).

N.N.Kharuzin Çeçen-İnguşlar arasında ortaya çıkan bazı geleneklerin, onları uzun bir süre hâkimiyetleri altında tutan ve yöneten, pek çok geleneklerini onlara veren Kabardeyler tarafından yayıldığını belirtmektedir (Smirnova 1986:21).

"Kabardey'de sosyal tabakalaşma" bölümünde açıklandığı üzere, Kabardeyler'in prens (pşi) ve birinci derece soylular (tlakotleş) tabakalarının Hazar-Kıpçak-Altın Ordu Türk kültür sahasından geldikleri göz önünde tutulursa, onlardan Kafkasya halklarına yayılan çeşitli görgü kuralları ve sakınma geleneklerinin eski Türk kültürüne özgü gelenekler oldukları düşünülebilir.

Karaçay-Malkarlılar, Kabardeyler, çeşitli Adige boyları ve Abhazlar'da görülen yedi kuşağa kadar akraba olanlarla evlenmeme geleneğinin Kafkasya'ya çok uzak bölgelerde yaşayan göçebe Kazak, Kırgız, Altay gibi Türk boylarında da bulunması, bu geleneğin eski Türk kavimleri aracılığıyla Kafkasya'ya getirilip kültürleşme yoluyla yayıldığını göstermektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya ve Sibirya'daki Türk toplulukları arasında araştırma yapan W. Radloff da Altay ve Kazak Türkleri arasında Kafkasya'dakine benzer sakınma geleneklerini tespit etmiştir. Kafkasya toplumlarında olduğu gibi Orta Asya ve Sibirya'daki Altay ve Kazak Türklerinde de gelin kocasının ve akrabalarının adlarını söyleyememekte, aile büyükleri ile konuşamamaktadır (Radloff 1994: 264). Orta Asya'daki Türk topluluklarında da erkek kendi akrabaları ve yabancıların yanında karısına adıyla hitab etmekten, onunla ilgileniyormuş gibi görünmekten çekinmektedir. Ancak Kafkasya toplumlarında erkeğin karısı ve çocukları ile ilgili sakınma gelenekleri Orta Asyalı Türk topluluklarına göre çok daha katı ve sıkı norm ve geleneklerle belirlenmiştir.

A.N.Maksimov Kafkasya halkları arasındaki sakınma-gizlenme geleneklerinin amacını, ailenin eski üyeleri ile aileye yeni katılan yabancı arasındaki farklılığı vurgulamak ve eski üyelerin yeni katılanın kabul edilme hakkını ellerinde tutmak biçiminde açıklamaktadır (Smirnova 1986:23).

Kafkasya halkları arasındaki sakınma ile ilgili gelenekler ve törenler yalnızca geleneklerin muhafazakârlığı sebebi ile değil, ataerkil ve feodal toplum düzenindeki sosyal fonksiyonları sebebi ile de korunuyordu. Bir başka deyişle, Kafkasya halkları arasında görülen sakınma (avoidance) gelenekleri ataerkil hayat tarzının ve feodal sistemin fonksiyonel bir unsuruydu.

Ataerkil (patriarchal) sistem ve hayat tarzının en karakteristik özelliklerinden biri gençlerin yaşlılara şartsız itaat etmeleri idi. Kafkaslar'da bu gelenek yalnızca geleneksel hukuk normlarına ve müslümanlar arasında şeriat kurallarına değil, ailenin genç üyelerine yaşlıların tabiyetinde olduklarını hatırlatan çeşitli âdetlere de dayanıyordu. Böylece bu gelenekler belirli ailevî ve sosyal formların, yani sosyalizasyonun meydana gelmesinde belirli bir fonksiyonu yerine getiriyorlardı. Bunlar nesilden nesile aktarılıyordu. Kafkasya halklarının etnik bilinçleri büyük ölçüde "soy atası" kültüne dayanıyordu. Bu durum gelişmemiş sosyal ilişkileri yansıtıyordu ve yaşlıların otoriter güçlerinin egemen olduğu klan ve akrabalık ilişkileri döneminin izlerini taşıyordu (Smirnova 1986:25).

BÖLÜM IX

DİN VE ESKİ İNANÇLAR

9.1. İLKEL TOPLUMDA DİNÎ İNANÇLARIN DOĞUŞU

"Çağdaş" ve "Geleneksel" kavramları, sıradan olduğu kadar birbirleri ile bağlantılı ve birbirlerinden ayrılmaz antropolojik kavramlardır. Bunları mukayese etmeden etnik sürecin gelişmesinin diyalektiğini ve bir halkın gündelik hayatı ve kültüründe sürekli olarak yer alan niteleyici değişmeleri tam olarak değerlendirmek mümkün değildir (Kobychev 1986:57).

Bir kültürü oluşturan, maddî ve manevî unsurlardır. Maddî kültürün temelinde manevî kültür unsurları vardır ki, onlar bir kültüre biçim veren kaynağı teşkil ederler. Bunlar da kültür önermeleri, kültür değerleri, kültür inançları ve kültür normlarıdır (Türkdoğan 1994:9).

Saha araştırmaları toplumların sahip olduğu pek çok davranış normlarının onların mitolojileri ile açıklanabildiğini göstermektedir (Smirnova 1985:84). Toplumların mitolojik inançları ise onların eski dinî inançları ile yakından ilgilidir.

İlkel insan, çalışırken doğayı gözönünde tutmak zorunda olduğunu görüyordu ve bu gözlemleri onu, kendini çevreleyen dünyayı daha derin bir biçimde açıklamak için ilk denemelere girişmeye götürüyordu. Ancak, gücü, deneyimi gibi, doğa hakkındaki bilgileri de yetersiz olan insan, doğa olaylarının birbirleriyle bağlantılarını, ardarda gelişlerini, kendi hayatı üzerindeki etkilerini anlayamıyordu. Kendi ilkel donanımı ile, kendini doğa afetleri karşısında güçsüz hissediyordu. Sel baskınları, yanardağ püskürmeleri, depremler, orman yangınları, kuraklık ve açlık gibi afetler karşısında bu güçsüzlük onu, kendi kavrayışının dışında olağanüstü güçlerin tabiat olaylarını yönettiğini düşünmeye yöneltiyordu (Kerov 1987:48).

İlkel insan çoğu kez yırtıcı hayvanlara karşı koyamadığı ve kendi hayatı avdaki talihine bağlı olduğu için yabani hayvanlara doğaüstü nitelikler, özellikler yakıştırmaya başladı. Hayvanlarla kendisinin ortak atalardan geldiğini, hayvanın kendisine etini feda ederek onu yaşattığını düşünüyordu. Hayatı ve ölümü açıklayamayan ilkel insan,

hayvanların kemikleri saklandığı takdirde, bazı büyülerle onları canlandırabileceğini düşünüyordu.

Klanın ataları ve koruyucu ruhlarını bazı hayvanlarda görme olayı "totemizm" olarak adlandırılır. İnsanlar daha sonra, yalnızca hayvanları değil, otları, ağaçları da totem, yani klanların ataları ve koruyucuları olarak kabul etmeye başladılar.

9.2. TOTEMİZM

Totemizm terimi toplumun kabile, klan, boy, aşiret gibi gruplara ayrılmasını ve bu gruplardan her biri ile bir veya daha çok nesne sınıfı arasındaki özle bir ilişkiyi içerir. Bu nesneler genellikle hayvan veya bitki türleri ve bazan da tabiî olay yada suni nesneler olabilir (Yücel 1975:69).

E.B. Taylor totemizmi atalara tapma inancı ile açıklamaya çalışır. Ona göre, ilkel insanların çoğu, ölen atalarının ruhlarının hayvan veya bitki gövdelerine göç ettiklerine inanırlar. Böylece, atalarına tapan ilkel insan topluluklarında ataların uyandırdığı dinî hisler ve saygı, adı geçen hayvan veya bitkilere yönelir ve bu türler, kutsal bir karakter kazanarak, dinî ayinlerin kendilerine yöneldiği birer nesne halini alırlar (Yücel 1975:70).

Jevons, totemizmin kökünü olağanüstü varlıklara karşı olan inançlarda aramak gerektiğini ileri sürer. Ona göre, güneş ve ay tutulması, fırtınalar, şimşekler, sel baskınları, depremler gibi tabiat olaylarını ilkel insanlar olağanüstü varlıklara atfederler. Sonra da, her klan bu olaylardan korunmak için kendilerini akrabalık ilişkileriyle bu varlıklardan birine bağlarlar. Fakat bu ilişki belli bir soyut varlıkla değil de, ilkel insanlar tarafından onun bir parçası, somut bir şekli olarak kabul edilen bir varlıkla kurulur. Bu bir hayvan yada bitki türü olabilir. Jevons, bu şekilde akrabalık bağları ile bir klana bağlanmış olan bu varlıklara "totem" adını verir (Yücel 1975:70).

Totemizmi sosyolojik olarak açıklamak için ilk önemli teşebbüs Durkheim tarafından yapılmıştır. Durkheim'e göre, totemin en önemli özelliği, toteme sahip grubun üyeleri tarafından kutsal olarak kabul edilmesidir. Bu kutsallığın nedeni, totemin iki şeyin sembolü, bir biçim içinde ifadesi oluşundadır: Önce, totem tanrının veya totemik ilkenin gözle görülebilir bir şekli, ikinci olarak da, o toteme sahip olan grubun, klanın bir sembolüdür. Totem klanın bayrağı, her klanın kendisini diğerlerinden ayırmasına yarayan bir işarettir. Durkheim'e göre klanın tanrısı, aslında totem olarak kabul edilen hayvan veya bitkinin biçiminde somutlaştırılmış, klanın kendisinden başka bir şey değildir. Ona göre bir

toplumun kendisini meydana getiren bireyler üzerindeki egemenliği, zihinlerde kutsallık duygusunu uyandırmaya yeterlidir. Durkheim, toteme yönelmiş olan kutsal davranış ve inançların (ritual attitude) asıl hedefinin sosyal düzenin kendisi olduğunu ve sosyal düzenle belli bir ilişki içinde bulunan herhangi bir nesnenin bu tür davranışlara hedef olacağını söyler. Bir sosyal grup, ancak o grup üyelerinin bilinçlerinde bir bağlılık ve ait olma duygusu varsa, bir devamlılık ve dayanışmaya sahip olabilir. Bu gibi duygular da, varlığını ancak arada bir topluluk içinde ortaklaşa ifade edilerek sürdürebilirler. Durkheim, sosyal duyguların bu şekilde toplu olarak, belli aralıklarla ifadelerinin kutsal bir şekil, bir ayin biçimi almaya yöneleceğini ve ayinlerde de grubun simgesi olarak ödev yapacak, az çok somut nesnelere ihtiyaç bulunduğunu söyleyerek, hayvan ve bitkilerin en uygun simgeler olduklarını öne sürer (Yücel 1975:71).

Radcliffe-Brown totemizmin, insanlarla doğal türler arasındaki çeşitli kutsal (ritual) ilişkileri kapsayan çok geniş bir olgunun ancak bir parçası olduğunu söyler. Fonksiyonel ve faydacı bir görüş açısını benimseyerek, insanın tamamıyla veya geniş ölçüde avcılık ve toplayıcılıkla geçindiği bütün toplumlarda, totemizme sahip olsun veya olmasınlar, hayvan ve bitkilerin kutsal bir karakter kazanacaklarını söyler. Toplum klan, kabile, boy gibi alt gruplara ayrılarak farklılaşınca her alt-grup, ihtisaslaşma yoluyla, bir veya daha fazla doğal türle özel bir ilişki edinir. Radcliffe-Brown, toplumun maddî veya manevî iyiliğine önemli etkileri olan herhangi bir nesne veya olayın, kutsal davranış ve inançların bir hedefi olmaya yatkın olduğu üzerinde önemle durur. Ona göre, totemizmde doğal türler, sosyal grupların temsilcileri oldukları için değil de, topluma olan faydalarından ötürü, zaten ayinlerin hedefi oldukları için kutsaldırlar (Yücel 1975:72).

Malinowski de fonksiyonel bir görüşle, ilkel insanın totem olarak önce hayvan ve bitkileri seçtiğini, zira bunların onun gıdasını teşkil ettiğini ve gıda ihtiyacının da, ilkel insanın bilincinde ön sırada yer alarak yoğun ve çeşitli duygu ve heyecanlar uyandırdığını söyler. Böylece, bazı hayvan ve bitki türleri, özellikle kabilenin ana besin maddelerini teşkil edenler, ilkel insanlar için temel ilgi kaynağı haline gelirler. Ayrıca, hayvanlar üstün görünüşteki güçleri dolayısıyla, insanda korku, dehşet, hayranlık gibi karışık duygular da uyandırırlar. Bu duygular ve bu varlıklara duyulan büyük ilgi, onların insanlara olan genel benzerliği (yürümeleri, sesler çıkartmaları v.s.) ile birlikte, insanlarla hayvanlar arasında akrabalık bağları olduğuna inanç şeklinde belirir. İnsanların bu türleri kontrol altında tutmak isteği, kendilerinde bunlar üzerinde etkili özel bir takım kuvvetlerin bulunduğu,

onlarla aralarında bir takım akrabalık bağları bulunduğu, hayvan ve insan türlerinin aslında aynı özden geldiklerine dair bir inanç doğurur. Bu inanç, bir takım sakınmalara (avoidance), tabulara (bir hayvanın öldürülmesinin veya yenilmesinin yasaklanması gibi) ve bu yasaklar da türlerin çoğalmasını gerçekleştirmeye yönelmiş inanç ve pratiklere yol açar. Bu kutsal inanç ve pratikler, giderek bolluk getirdiğine inanılan büyüye, büyü de bir aile veya klan içinde kalıtsal olan ihtisaslaşmaya yol açar. İhtisaslaşan aileler de zamanla genişleyip, kökleşerek, her biri kendi totemlerine sahip birer klan haline gelirler (Yücel 1975:73).

F.Boas, totemizmin iki sorunu kapsadığını söyler: İnsanların hayvan ve bitkilerle özdeşlenmesi ve akrabalık temeline dayanan grupların isimlendirilmesi. Ona göre, bazı toplumlardaki insanları doğal türlerle özdeşlemek eğilimi, akraba gruplarını, soyları adlandırıp, sınıflandırmakta kullanılır. Bu sınıfların devamlılığı için de toplumun bir takım sabit, bozulmaz evlilik kurallarına ihtiyacı vardır. Bu yüzden, totemizm daima exogamy (dışardan evlenme) kurallarını gerektirir. Grup dışından evlenen bu küçük soylar genişledikçe, bu grupların üyeleri, akrabalıklarını kan bağları ile kolaylıkla gösteremez olurlar. Bu durumda, soydan geçen, kalıtsal bir isim veya ayırıcı bir işaret, bir sembol (totem) gerçek kan bağları bilgisinin yerini alır (Yücel 1975:74).

Radcliffe-Brown, totem olarak seçilen varlıkların, bir ekonomik değere sahip oldukları veya korkulan, hayran olunan, kıskanılan birer varlık oldukları için değil de, sembol ve kavramlar temin ederek, insanların daha kolaylıkla düşünmelerine yardım ettikleri için seçildiklerini savunur.

İnsan, hayatını daha iyi güven altına almak, kendini yabani hayvanlardan korumak, avda talihli olabilmek için, kendi yarattığı totemin yardımını sağlamayı zorunlu bir şey sayıyordu. Dua ederek, yalvararak, kurban adayarak, totemi överek onun gönlünü almaya çalışıyordu (Kerov 1987:49).

İlkel insan toplulukları arasında dinî inançların en yaygın biçimlerinden biri, maddî olmayan doğa üstü güçlere inanmak şeklinde görülen “animizm” di. Bu inanç, kökenlerini insanın doğa olaylarının gerçek ayırdedici özelliğini kavrayamamasından almaktaydı. Böylece gökgürültüsü, fırtına, dağ, orman, ırmak, doğaüstü varlıklar biçiminde temsil edilmekteydiler. Animizm eski Türk kavimleri arasında ve Kafkasya halkları içinde oldukça geniş bir biçimde yayılmıştı.

9.3. KAFKASYA'DA ESKİ İNANÇLAR VE DİN

Kafkasya halklarının eski inanç sistemlerini incelemeye geçmeden önce Kafkasya'da etkili olan hristiyanlık ve islamiyet gibi semavî dinlerin bu bölgeye gelişlerini ve Kafkasya halkları arasındaki yayılışlarını gözden geçirmek gerekir. Özellikle hristiyanlık inancı Kafkasya halklarının eski inanç sistemleri üzerinde son derece etkili olmuş ve halkın ruhuna derinden işlemeyen bu din onların eski inançları ile karışarak şamanist ve çok tanrılı bir din karakteri kazanmıştır.

Kafkasya'da ve güney Rusya bozkırlarında yaşayan Türk kavimleri arasında, daha Hunlar zamanından beri hristiyanlığın yayılmaya başladığı kaydedilir. Sabir Türkleri arasında da 6. yüzyılın başında hristiyanlığın tuttuğu ve onların dillerinde kitaplar hazırlandığı nakledilir. Arran başpiskoposunun Kafkas dağlarının kuzeyinde 537 yılındaki gayretleri neticesinde burada hristiyanlığın yayıldığını yazan Süryani rahibi Zacharias Rhetor (555), "*Bunlar orada 7 yıl dolaşarak Hun dilinde kitaplar neşrettiler*", demektedir. Bizans sınırlarında ve Kırım'da yaşayan Hazarlar arasında da 8. yüzyılda hristiyanlık yayılmıştı (Baştav 1987:168). Alanlar arasında bulunan Arap gezginleri de onlar arasında hristiyanlığın yayıldığını kaydetmişlerdir. Bunlardan Said el Magribi "Kitab-el Coğrafya" adlı kitabında şöyle yazar:

> "*Gürcistan'ın doğusunda Alan ülkesi bulunur. Bunlar hristiyanlaşan Türklerdendir*" (Şeşen 1985:203).

Kafkasya halkları arasında hristiyanlığın ilk önce kuzey Karadeniz kıyılarında bulunan Adigeler arasında, sonra Gürcistan'da yayıldığını gösteren arkeolojik kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Adigeler arasında hristiyanlığın yayılmasında en önemli rolü Bizanslılar oynamıştır. Hristiyanlığın ilk önce Karadeniz kıyılarındaki Adigeler arasında yayıldığını ispat eden arkeolojik belge 519 yılına aittir. Osetya, Çeçen ve Avar bölgelerinde hristiyanlık Gürcistan üzerinden yayılmıştır. Bu bölgelerdeki Gürcü yapısı çeşitli hristiyan mabedleri bunu göstermektedir. Yine bu bölgelerde Avar ve Çeçen dillerinde Gürcü harfleriyle yazılı ortaçağ başlangıcına ait levhalar çıkarılmıştır (Kusko 1965:11). Gürcü kültürünün Çeçenler üzerinde büyük tesiri olmuştur. "Hafta" anlamına gelen "kvire" ve pazar günü anlamına gelen "kvirende" kelimeleri Gürcüce'den Çeçenceye geçmiştir. Gürcü dilinde "cuma" anlamına gelen "paraskevi" kelimesi Çeçenler'e "peraska" biçiminde geçmiştir. Hristiyan azizlerinden "Aziz Praskovi"nin adı Gürcü ve Çeçen dillerinde cuma gününün adında yaşarken Karaçay-Malkar diline de çarşamba gününün adı olarak "baras

kün" biçiminde girmiştir. Bu isim Kabardeyler'de "berejey" olarak değişmiştir. Adigeler'de hristiyan kültürünün izlerini taşıyan büyük perhiz yada büyük oruç geleneğinin adı olan "bereskeşhue" kelimesi de Aziz Praskovi'nin adından gelmektedir (Şamanov 1989:14).

Kafkasya halklarının kültürlerinde hristiyanlığın izlerini taşıyan bir başka gün adı da cuma gününün adıydı. Karaçay-Malkarlıların "Bayrım kün", Kabardeyler'in "Marem", Osetlerin "Mayrem bon" adını verdikleri Cuma gününün adı "Meryem Ana"nın adından gelmektedir.

Hazar Türkleri'nin Yahudi dinini benimsemeleriyle Kafkasya halklarının kültürlerinde Yahudi dininden bazı unsurlar da yer edinmişti. Bunun en belirgin izi çeşitli Kafkas dillerinde "cumartesi" gününe verilen isimdir. Karaçay-Malkarlıların "şabat", Kabardeylerin "şebet", Osetlerin "sabat", Çeçen-İnguşların "şuot" adını verdikleri cumartesi gününün adı Yahudilerin kutsal günlerinin adı olan "şabbat"tan gelmekteydi. Gürcülerin "şabati", Avarların "şamat" adını verdikleri cumartesi gününün adı İdil-Ural bölgesindeki Çuvaş Türklerinde de "şamat kun" biçimindeydi. Araştırmacılar bu adın Kafkasya halkları arasında Alan-Hazar Türklerinin egemenlikleri döneminde yayıldığı görüşündedirler (Şamanov 1989:14).

İslamiyet Kafkaslar'a 8. yüzyılda Ebu-Müslim liderliğindeki Araplar'ın Hazar Türklerine saldırmaları ve bölgenin bazı kısımlarını fethetmeleriyle girdi. Ancak Arap ordularına karşı koyan ve onları geri püskürten Hazar Türkleri islamiyetin Kafkasya'ya ve Kafkasya üzerinden Doğu Avrupa'ya yayılmasını engellediler. Bazı müslüman Arap gruplarının Dağıstan'da kalarak buraya yerleşmeleriyle İslamiyet Dağıstan bölgesinde 8. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladı. Lezgilerin bir kısmı 8. yüzyılda müslüman olmaya başladı, bunu 13. yüzyılda Akuşa halkı, 14. yüzyılda Dargılar izledi. Çeçenler'in bir kısmı 10-11. yüzyıllarda müslüman olmuşlardı. O sıralar hristiyan olan İnguşlar "zanstağ" dedikleri rahipleri yönetiminde ortodokstular. İnguşlar 19. yüzyıl başlarında tamamen müslüman olmuşlardır (Walsh 1978:177). Batı Kafkasya'daki Adigeler ise 15-17. yüzyıllar arasında islamiyeti Kırım Tatarları ve Osmanlılar aracılığı ile kabul etmişlerdir. İslamiyet Batı Kafkasya Adigeleri arasında soylular tabakası arasında, özellikle Kabardey'de öncelikle pşi (prens) ve vork (soylu) tabakaları arasında benimsenmiş, alt tabakalar uzun süre eski inançlarına bağlı kalmışlardı. Adige kabileleri 19. yüzyıl başlarında tamamen islamiyeti kabul etmiş, ancak Abhazlar'ın büyük kısmı ile Mozdok

bölgesindeki Kabardey'ler hristiyan olarak kalmışlardı. Büyük çoğunluğu hristiyan olan Osetler'in küçük bir bölümü 19. yüzyılda müslüman olmuştu (Güsar 1977:33).

Karaçaylılar islamiyeti 18. yüzyıl sonlarında Kabardeyler vasıtası ile kabul ettiler. Karaçay'a islam dini 1782 yılında Kabardeyler'in Abuk soyundan İshak Efendi adlı bir din adamı tarafindangetirildi. Dağıstan'ın Kumuk bölgesinden gelen bazı din adamlarının yanı sıra Buhara'dan Karaçay'a gelerek halka islamiyeti öğreten bir hocanın da Karaçay'da islamiyetin yayılmasında önemli rolleri oldu. Ancak İslamiyetin geç gelmesi yüzünden ve camiye gelmeyenlerden bir tür vergi alınmasını uygulayan Kabardey âdeti sebebiyle islamiyet Karaçaylılar arasında hiçbir zaman sadakatle tutulamadı. Köyleri ile yaylaları arasında yarı göçebe bir hayat sürmeleri sebebiyle Karaçaylılar çoğunlukla evlerinden uzakta, dağlarda yaşıyorlardı ve bu yüzden dinî görevlerini de tam olarak yerine getiremiyorlardı. Bu sebeple sık sık vergi cezası ödemek zorunda kalıyorlardı. Bazı Karaçay klan ve soyları 20. yüzyıl başlarında bile islami gelenekleri reddediyorlardı. Bazıları domuz eti yemeğe, bazı hayvan postu ve kemiklerini kendilerine şans-uğur getirmesi için saklamaya devam ediyorlardı. İslamiyetin henüz bütün Karaçay halkı tarafindan kabul edilmediği 19. yüzyılda Karaçaylılar hala pek çok şamanist gelenek ve inançları devam ettiriyorlardı. Kafkasya müslümanları arasında Karaçaylılar islamiyetin sadık bir takipçisi değillerdi (Mote 1978:199).

İslamiyeti Araplar vasıtası ile benimseyerek kabul eden Dağıstan ve Çeçen-İnguş müslümanları şafii mezhebine; Kırım Hanlığı ve Osmanlılar vasıtası ile kabul eden Adige, Abaza, Karaçay-Malkar ve Osetya müslümanları da Hanefi mezhebine mensupturlar.

Hristiyanlık ve İslamiyet Kafkasya halklarının eski şamanist inançları, pagan âdetleri ve çok tanrılı dinî inanç sistemleri üzerinde fazla etkili olamamıştır. Özellikle hristiyanlık inancına ait bazı gelenekler ve Kafkasya halkları arasında saygı gösterilen hristiyan azizleri bir süre sonra halkın çok tanrılı eski dinî inançları ve pagan âdetleri ile bütünleşerek onlara adapte edilmişler ve doğaüstü güçlere sahip tanrı ve kutsal ruh karakteri kazanmışlardır. Kafkasya halklarının hemen hepsinin sosyo-kültürel yapılarında çok tanrılı dinler ve hristiyanlık döneminden kalma izler yer almaktadır. Bunların bir bölümü eski Türklerin şamanist inançları ile benzerlik gösterirken, bir bölümü de eski Yunan-Roma-Bizans kültürleri ile yakından ilgilidir. Kafkasya halklarının eski inançları ve bunların etnik, sosyo-kültürel kökenlerini şöyle inceleyebiliriz:

9.3.1. KARAÇAY-MALKAR'DA ESKİ İNANÇLAR

Karaçay-Malkar halkının sosyo-kültürel yapısında önemli bir yer tutan ve halkın davranış normları üzerinde etkisini günümüze kadar devam ettiren eski inançların kökeni iki kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, M.Ö. 7. yüzyılda İskitlerle başlayarak, M.S. 13. yüzyılda Kıpçaklar'a kadar devam eden, eski Türk "bozkır kültürü" çevresinde ortaya çıkan şamanist inançlar; ikincisi, M.S. 6. yüzyıldan itibaren Kafkasya halkları üzerinde etkili olan ve zamanla bozularak şamanist unsurların etkisiyle çok tanrılı bir inanç sistemine dönüşen hristiyan inançlarıdır. Karaçay-Malkar halkının eski inançları incelendiğinde Orta Asya Türklerine özgü şamanist inanç ve geleneklerle, hristiyan inanç ve geleneklerinin bütünleşerek yeni bir inanç sistemi ortaya çıkardığı görülmektedir. İskitlere kadar uzanan eski şamanist inançları onların etnik kökenlerindeki Türk unsurunun önemli payına ışık tutarken, hristiyanık döneminde yeni bir şekil kazanan bu inançların komşu Kafkas halkları ile olan benzerliği, onların etnik kökenlerindeki Kafkas unsurunun önemini ortaya çıkarmakta ve Kafkasya halklarının birbirleri ile akraba etnik gruplar haline geldiklerini belgelemektedir.

Karaçay-Malkarlılar'ın en kutsal tanrıları, diğer bütün tanrıların ve göğün hakimi olan "Teyri" idi. Eski Türklerin "Tengri" adını verdikleri gök tanrısının adı Karaçay-Malkar dilinde "Teyri" biçimine dönüşmüştü. 10. yüzyılda Kafkasya'da bulunan tarihçi Movses Kagankatvatsii, Kafkasya'da Hunların soyundan gelen milletlerin "Tengri-Han" adını verdikleri göklerin tanrısına inandıklarını, onun adıyla yemin ettiklerini, ona kurbanlar sunduklarını kaydetmektedir (Bicilanı 1971:172). Tengri-Han adı zamanla Karaçay-Malkar dilinde Han Teyri biçimine dönüşmüş ve bu halkın dualarında günümüze kadar gelmiştir. Karaçay-Malkarlıların en kutsal tanrılarının, gök tanrısı "Teyri" olduğunu 19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da bulunan J.Klaproth da tesbit etmiştir. Klaproth'un belirttiğine göre, henüz islamiyetle yeni tanışan Karaçaylılar 1810'lu yıllarda hala Allah'a değil, Teyri adını verdikleri göklerin tanrısına tapıyorlardı (Bicilanı 1971:172). Karaçay-Malkarlılar Teyri'ye şöyle dua eder, ondan yardım dilerlerdi:

Karaçay-Malkarca	***Türkçe***
Teyri! Ogurlu Teyri,	Teyri! Kutlu Teyri,
Sen-kün tayagından tuvgan,	Sen-güneş ışığından doğmuş,

Sen-cerni-suvnu biyleb turgan,	Sen-toprağa suya hükmeden,
Ak kozularıng mayna, mayna.	Beyaz kuzuların işte,işte.
Teyri! Han Teyri,	Teyri! Han Teyri,
Sen kayada, sen çerekde,	Sen kayada, sen ırmakta,
Ak kozularıng çegetde,	Beyaz kuzuların ormanda,
Alanı sanga kurman eteyim.	Onları sana kurban edeyim.
Teyri! Carık Teyri,	Teyri! Nurlu Teyri,
Ak taşdagı malıbız,	Beyaz kayadaki malımız,
Kök taşdagı malıbız,	Boz kayadaki malımız,
Barın koyub Teyribizni alırbız.	Hepsini bırakıp Teyrimizi alırız.
Teyri! Çomart Teyri,	Teyri! Cömert Teyri,
Köknü iyesi-cangız sen,	Göğün sahibi (hakimi) yalnız sen,
Ongdan kir-seni beş atıng-kök,	Sağdan gir-senin beş atın-boz,
Soldan kir-seni aşhılıgıng köb.	Soldan gir-senin iyiliğin çok.

Eski Türkçe'de "tengri" kelimesi "gökyüzü" ve "tanrı" anlamlarını ifade ediyordu. Tengri kelimesi bugünkü Türk dillerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre tengere, tangrı, tanrı, tengri, teyri gibi biçimler almıştır. Ancak bunların içinde yalnızca Karaçay-Malkar dilindeki "teyri" kelimesi hem tanrı, hem de gökyüzü anlamına gelmektedir. Karaçay-Malkarlılar şafak sökmeden önce gökyüzünde beliren aydınlığa "teyri carık" (teyri ışığı) adını verirler. Gökkuşağına ise "teyri kılıç" derler.

Yeminlerinde "teyri", "teyri adamı" sözlerini kullanan Karaçay-Malkarlılar beddualarında da "teyri ursun" (teyri vursun-çarpsın) sözünü kullanırlar.

Göklerin tanrısı Teyri, Kök Teyri yada Han Teyri'den başka Karaçay-Malkarlılar'da Ot Teyri (Ateş Tanrısı), Suv Teyri (Su Tanrısı), Cer Teyri (Toprak Tanrısı) adı verilen tanrılar da vardı.

Karaçay-Malkar eski inançlarında herbiri özel bir isim taşıyan ve doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan çeşitli tanrı ve tanrıçalar da yer almaktadır.

"Tabu" Karaçay-Malkar'da evi, aile ocağını koruyan tanrının adıydı. Heredot tarihinde İskitler'in "Tabiti" adını verdikleri "Ocak Tanrısına" taptıkları yazılıdır (Laypanov-Miziyev 1993:53). Karaçay-Malkarlılar'ın günümüzde bile adını yaşattıkları "Tabu" adlı ocak tanrıları İskitler'in "Tabiti" adlı ocak tanrısı ile aynıdır.

"Çoppa" Karaçay-Malkar'da ziraatçiliğin tanrısıydı. 1914 yılında G.F. Çursin'in belirttiğine göre her köyde "Çoppa'nın taşı" olduğuna inanılan kutsal bir taş bulunuyordu (Şamanov 1971:76). Yağmur yağmasını, çocuk sahibi olmayı dileyenler Çoppa'nın taşına gelerek orada kurban keserler, dua ederlerdi. Taşın etrafında kurbanın etinden yapılan yemekleri yiyerek şölen düzenler, eğlenirlerdi. Kesilen kurbanın en değerli kısımları olduğuna inanılan başının yarısı ile kürek kemiği parçalarını Çoppa'nın payı diyerek taşın yanına bırakırlardı. Kurbanın kemiklerini de toprağa gömerlerdi. Çocuk sahibi olmak isteyenler Çoppa'ya şöyle dua ederlerdi:

Çoppa, seni baylıgıng-tengiz	Çoppa, senin zenginliğin-deniz
Çoppa, biz tilegen a-egiz	Çoppa, bizim istediğimiz ise-ikiz
Çoppa, boluş sen	Çoppa, yardım et sen

Yağmur yağdırmasını isteyenler Çoppa'ya şu sözlerle dua ederlerdi:

Çoppa, Teyri'den sora sen Teyri,	Çoppa, Teyri'den sonra sen Teyri'sin
Çoppa, kızuvluknu kuv keri,	Çoppa, kuraklığı sür (kovala) geriye
Çoppa, bir kandır cerni,	Çoppa, toprağı bir doyur
Aşlık küyedi ne eteyik	Tahıl yanıyor ne yapalım
Çoppa, cavum keledi sebeley	Çoppa, yağmur geliyor çiseleyerek
Çoppa, aşlık keledi töbeley	Çoppa, tahıl geliyor tepe gibi

Karaçaylılar Mahar Irmağı vadisinde kutsal olduğuna inandıkları bir çam ağacını her çarşamba günü ziyaret edip, çevresinde 60 kere dönerek Çoppa için şunları söylerlerdi:

Çoppa, Çoppa	Çoppa, Çoppa
Teyribiz bersin semiz cıcca	Teyrimiz versin semiz et
Maylı bolsun erinle	Yağlı olsun dudaklar
Caşlı bolsun kelinle	Erkek çocuklu olsun gelinler
Teyri bersin igilik	Teyri versin iyilik
Bolsun bizde tirilik	Olsun bizde bereket

(Haciyeva 1988:199).

"Umay" adlı tanrıça Karaçay-Malkar eski inançlarında çocukları koruyan tanrıçaydı. Umay eski Türk mitolojisinde yer alan bir tanrıça adıdır ve Kafkasya'ya Karaçay-Malkarlıların ataları olan eski Türk kavimleri tarafından getirilmiştir. Komşu Kafkas halklarında Umay adlı bir tanrıçaya rastlanmaması da onun Orta Asya kökenli olduğunu göstermektedir.

Umay adına ilk defa Gök Türk yazıtlarında rastlanır. Kültigin yazıtında Bilge Kağan annesini çocukları koruyan dişi tanrı Umay'a benzetmektedir. Tonyukuk yazıtında da Umay'ın Türkler'e yardım ettiğinden bahsedilmektedir (İnan 1986:36). Eski Türk mitolojisinde Umay yeryüzünde boyut kazanan bir tanrıça idi. Çocukların koruyucu tanrıçası olan Umay ayrıca evcil hayvanları çoğaltır, insanlara bol ürün verirdi (Sagitov 1986:130).

Altay Türkleri de Umay'ın çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi bir tanrı olduğuna inanırlardı (Czaplicka 1918:31). Umay adlı tanrıçaya Yakut Türklerinde de rastlanmaktadır. Sagay Türkleri ona Imay adını verirler (İnan 1986:35). Altaylar'da yaşayan Şor Türkleri'nin Umai dedikleri bu tanrıça Teleütler'de Mai-anası adını alır (Yıldırım 1992:759). Kırgızlar da Umay adlı tanrıçayı Umay ene adıyla kültürlerinde yaşatmaktadırlar. Çocuklarını bir yere gönderen Kırgız kadınları onları "Umay enege tapşırdım" (Umay anaya havale ettim) sözleriyle uğurlarlar (Yıldırım 1992:759).

"Apsatı" Karaçay-Malkar eski inançlarına göre avcıların ve av hayvanlarının tanrısıydı. Avcılıkla ilgili âdetlerde dağların, ormanların, vahşi hayvanların ve avcıların

tanrısı Apsatı'nın özel bir yeri vardı. Önceleri eski halk inanışlarında beyaz bir dağ keçisi olarak tasvir edilen Apsatı, sonraki yüzyıllarda Karaçay-Malkarlıların zihninde uzun beyaz sakallı, heybetli ve gösterişli bir yaşlı olarak tasvir edilmeye başlanmıştı. Avcılar Apsatı'nın kızı olduğuna inandıkları Baydımat'a da Apsatı kadar değer verirler ve tapınırlardı. Onun bedduasından korkarlardı. Apsatı için kurbanlar kesip, dualar ederek avcılar onun cömertliğini kazanmayı umut ederlerdi. Malkar bölgesinin Yukarı Çegem köyünde Apsatı'nın taşı denilen kutsal bir taşın yanında avcılar sonbaharda dağ keçisi avına çıkmadan önce kurbanlar kesip, Apsatı'nın şerefine şarkılar söyleyip, taşın etrafında dönerek dans ederlerdi. Avcılar av sırasında ne sevindiklerini belli eder, ne de ağızlarından kötü biz söz çıkardı. Av hayvanlarını parmakları ile göstermek Apsatı'ya saygısızlık sayılırdı. O yüzden avcılar av sırasında herhangi bir şey gösterecekleri zaman avuçlarını ileri uzatarak gösterirlerdi. Avcılar Apsatı'nın kısmetlerini kesmemesi için avın yemedikleri parçalarını ve kemiklerini toprağa gömerlerdi. Apsatı'nın vurulan av hayvanlarını tekrar diriltiğine inandıkları için av hayvanının etlerini yedikten sonra kemiklerini kırmazlardı. Avcıların inançlarına göre Apsatı birçok kereler insan kılığına girip avcıların önüne çıkardı. O yüzden avcılar onun gönlünü kazanmak için önlerine çıkan yolculara avlarından pay dağıtırlardı. Avcılar Apsatı için şu şarkıyı söylerlerdi:

Maravçudan cazık can bolmaz	Avcıdan daha zavallı kimse olmaz
Temir boyunshası boynunda	Demir boyunduruğu boynunda
Küygen gırcını koynunda	Yanmış ekmeği koynunda
Apsatını bardı sansız sanavsuz malları	Apsatı'nın vardır sayısız malları
Köb malıngdan bizge ülüş saylathın	Çok malından bize pay seçtir
Koşubuzda may kazanla kaynathın	Kampımızda yağ kazanları kaynattır
Berir kününg savub algan süt kibik	Vereceğin gün sağıp alınan süt gibi
Bermez kününgde aylandırasa it kibik	Vermeyeceğin gün dolaştırıyorsun köpek gibi
Maravçunu kaya ranlada bolur ölümü	Avcının kayalık uçurumlarda olur ölümü
Kara camçısı bolur anı kebini	Kara yamçısı olur onun kefeni

Karaçay-Malkarlıların av tanrısı Apsatı komşu Kafkas halklarının kültürlerinde de benzer yada farklı isimlerle bulunmaktadır. Av tanrısı Apsatı'ya Osetler Afsatı, Gürcü-Svanlar Absastı, Abhazlar Ajvepşe, Adigeler Pşımezıtha adını verirlerdi (Dzidzoev 1992:49). Apsatı adının eski Türkçe'de "av" anlamına gelen "ab" sözüyle bir ilişkisi olduğu düşünülebilir.

"Totur" yada "Aştotur" adı verilen tanrı da Karaçay-Malkar inanışlarına göre kurtların, avcıların ve çobanların tanrısıydı. Çegem vadisinde Totur'un taşı yada Aştotur'un taşı denilen yere gelen avcılar ava çıkmadan önce taşın üzerine kurşunlarından birini ve yol azıklarının bir parçasını bırakır ve şöyle dilek dilerlerdi:

Sen Apsatını sakçısısa	Sen Apsatı'nın bekçisisin
Kiyikleni tillerin bilese	Geyiklerin dillerini biliyorsun
Toklugubuznu, açlıgıbıznı bilese	Tokluğumuzu, açlığımızı biliyorsun
Gabululanı köbün ber	Dağ keçilerinin çoğunu ver
Apsatıga hapar ber	Apsatı'ya haber ver
Tilegibizni kabıl et	Dileğimizi kabul et

Av dönüşünde avcılar bu taşın yanına gelir ve avladıkları hayvanların etlerinden bir parça bırakırlardı. Aştotur'un taşı halkın nazarında çok kutsaldı. O taşın yanından geçen atlılar attan inip o taşa saygı gösterirlerdi.

Karaçay-Malkarlılar "Totur ay" dedikleri Mart ayının 22'sinde "Teyrini eşikleri açıldı" (Teyri'nin kapıları açıldı) diyerek bayram yaparlar, baharın gelişini kutlarlardı. Bu âdete komşu Kafkas halklarında rastlanmazdı (Karaçayevtsı 1978:273). Totur'un taşı denilen yerde kurbanlar kesip, Totur'un şerefine dans edip, şarkılar söylerlerdi. Daha sonra da "tukum tamada" denilen "soy başkanı" taşa dönüp şöyle dilek dilerdi:

Başıbızda-Kök Teyrisi,	Üzerimizde-Gök Tanrısı,
Tübübüzde-Cer Teyrisi,	Altımızda-Yer Tanrısı,

Ala bizge boluşa	Onlar bize yardım eder,
Amanlık etsek-ala bizge uruşa	Kötülük yapsak-onlar bizi azarlar
Tilek tiley kelgenbiz	Dilek dilemeye geldik
Kabıl etseng süyebiz	Kabul etmeni istiyoruz
Baş urabız Toturga	Baş eğiyoruz Totur'a
Totur boluş halkınga	Totur yardım et halkına

Karaçay-Malkarlılar "koç katımı" bayramlarında şu duayı söyleyerek Totur'un yeni doğacak kuzuları kurtlardan korumasını dilerlerdi:

Egiz-egiz tölü tuvsun	İkiz-ikiz nesil doğsun
Segiz-segiz nasıb cavsun	Sekiz-sekiz kısmet yağsın
Kozlamagan tişi kalmasın	Yavrulamayan dişi hayvan kalmasın
Callı kaganak almasın	Kurt yeni doğmuş kuzu kapmasın
Malla tölü bersinle	Hayvanlar nesil versin
Börüle keri ketsinle	Kurtlar geri gitsin
Toturubuz saklasın	Toturumuz korusun
Teyri bizni coklasın	Teyri bizi yoklasın

Kurt ağzı bağlama duasında da Karaçay-Malkarlılar Totur'dan yardım dilerlerdi. Gece ağıldaki koyunlara kurtların saldırmaması için, Karaçay-Malkarlılar önce ellerine bir balta alarak üç kere "börü avzu baylayık" (kurt ağızı bağlayalım) derler, sonra baltaya üç kere tükürüp, şu duayı okuduktan sonra baltayı bir ağaç kütüğüne saplarlardı:

Callısa, kanlısa	Kurtsun, düşmansın
Avzung kuruşsun	Ağzın felç olsun
Tişlerin birbirine kirişsin	Dişlerin birbirine kenetlensin

Aştotur amin desin	Aştotur amin desin
Apsatı kabıl etsin	Apsatı kabul etsin

(Haciyeva 1988:193).

Karaçay-Malkarlılar, çocukluktan çıkıp delikanlılığa adım atan bir genç ilk defa eline silah alarak ava çıkacağı zaman onu Totur ile birlikte Umay Biyçe adını verdikleri tanrıçaya emanetederler ve şu dua ile ava gönderirlerdi:

Umay Biyçe,Totur	Umay Biyçe, Totur
Bashan ayagıngı taydırmasınla	Bastığın ayağını kaydırmasınlar
Athan ogungu cazdırmasınla	Attığın kurşunu şaşırtmasınlar
Uvçu colungda saklasınla	Avcı yolunda korusunlar
Bir atıb, eki öltürgün	Bir atıp, iki kere öldür
Bir colga eki kiyik keltirgin	Bir defada iki geyik getir
Kölsüz tengleringi köl etgin	Cesaretsiz arkadaşlarına cesaret ver
Bıvlanı terilerinden koş etgin	Erkek geyik derilerinden kamp kur
Tıbırıngı Temirkazak culduzça begisin	Ocağını Demirkazık yıldızı gibi sağlamlaştırsın
Teyring bersin Apsatını malından, igisin, köbüsün	Teyrin versin Apsatı'nın malından iyisini, çoğunu

Avcıları ava uğurlarken söylenen bir duada Totur ile birlikte Bayrım adı verilen bir başka tanrıça adı dikkati çekmektedir:

Bayrım senden tileyme, sav cürütgün balamı	Bayram senden diliyorum, sağ yürüt yavrumu
Totur, Totur kayalada aylanıvçu kalamı	Totur, Totur kayalarda dolaşan kalemi
Börü tişden, sülevsün tırnakdan bir sakla	Kurt dişinden, vaşak tırnağından bir koru
Uvçu coluna igi közden bir kara	Avcı yoluna iyi gözle bir bak

"Bayrım", "Bayram" yada "Bayrım Biyçe" adlarını taşıyan bu tanrıçanın da Umay Biyçe gibi çocukları koruyan bir tanrıça olduğu anlaşılmaktadır. Karaçay-Malkar'da "Bayrım" adı verilen tanrıçaya ait pek çok kutsal taş vardı. Komşu Kafkas halklarında da Bayrım adlı tanrıçaya inanılırdı. Bayrım evlilik, annelik ve kadınların da tanrıçasıydı. Evin ocağındaki sıcaklığı koruyan, eve kısmet getiren, bereket veren Bayrım'dı. Ona bir saygı ifadesi olarak "Bayrım Biyçe" adı verilirdi. Evlerine kısmet, bereket, mutluluk, bolluk getirmesi için Karaçay-Malkarlılar Bayrım Biyçe'ye dua eder, kurban keserlerdi. Bayrım Taş adı verilen kutsal taşlara çocuğu olmayan kadınlar yanlarında güzel yiyeceklerle birlikte bir kuş tüyü alıp gelerek Bayrım Biyçe'ye şöyle dua ederlerdi:

Bayrım sanga kelgenme	Bayrım sana geldim
Baş urama, tileyme	Baş eğiyorum, diliyorum
Bu tük kibik kuv etme	Bu tüy gibi kurutma
Har tügü sayın manga	Her tüyü için bana
Bir sabiy ber, cazıksın	Bir çocuk ver, merhamet et
Teyri da tilegimi kabıl etsin	Teyri de dileğimi kabul etsin

Gökteki ayın parlak olduğu gecelerde Karaçay-Malkarlılar Bayrım taşına giderek ondan çocuk vermesini dilerlerdi. Kızı olmayanlar yanlarına bir kız çocuğu, oğlu olmayanlar ise bir erkek çocuğu alarak Bayrım taşının yanına gelir ve dua ederlerdi. Yanlarında et, yumurta, yağ gibi yiyecekler de götürürlerdi. Yolda "Nart Mezarları" denen mezarların çevresinde bir kere döner, sonra bir mezarı kazıp içine pişmiş yumurta, bir kepçe süt, üç adet etli börek (hıçın), darıdan yapılmış "kak" adlı yemekten koyarlardı. Ayrıca gümüş yada altından yapılmış bir eşya da bırakırlardı. Sonra:

Sıylı Bayrım Biyçeden tileybiz	Kutsal Bayrım Biyçe'den diliyoruz
Bayrım teyriden Nartla bla tileybiz	Bayrım tanrıdan Nartlar ile diliyoruz

derlerdi.

Daha sonra Bayrım taşının yanında şu duayı okurlardı:

Bayrım Biyçe, bay biyçe	Bayrım Biyçe, güçlü prenses
Men tileyme senden sabiy	Ben diliyorum senden çocuk
Calınama, calbarama	Yalvarıyorum, yakarıyorum
Kozu kurmanlıkla eteme	Kuzular kurban ediyorum
Bayrım Biyçe-savgala üleşüvçü	Bayrım Biyçe-hediyeler paylaştıran
Cerge-cavum, erge küç berüvçü	Toprağa yağmur-erkeğe güç veren
Seni teyriliginge iynanıbma	Senin tanrılığına inanmışım
Carıt, men iynanganlay turayım	Sevindir, ben hep inanayım
Okla keltirdim tizgin tizgin	Kurşunlar getirdim sıra sıra
Ak taşha saldım alanı	Ak taşa koydum onları
Okla seni-caş meni	Oklar senin-oğlan benim
Okla seni-caş meni	Oklar senin-oğlan benim
Çille keltirdim kanat-kanat	İpek getirdim çile-çile
Çille seni-kız meni	İpek senin-kız benim
Çille seni-kız meni	İpek senin-kız benim

(Haciyeva 1988:202).

"Gollu" adlı bereket tanrısının şerefine Karaçay-Malkarlılar 22 Mart'ta yaşlı, genç, kadın, erkek, çocuk hepsi toplanıp, tarlaların bereketli olması dileği ile tarlaların kenarında şölen (toy) düzenlerlerdi. Bu şölende bereket tanrısı Gollu'ya dua ederlerdi. Büyük kazanlarda kurbanların etlerini pişirirler, boza, sıra gibi içkiler içerlerdi. Bütün halk toplandığında içlerinden bir lider seçerler ve ona "töreçi" adını verirlerdi. Töreçi kaval (sıbızgı) çalmada usta bir kişi olurdu. Töreçi kavalıyla melodiler çalmaya başladığında bütün halk kolkola girerek bir daire oluşturur ve dans ederlerdi. Yoruluncaya kadar dans

ettikten sonra pişen kurbanlıkların etlerini yerlerdi. Bu şölen sırasında güreş, at yarışı, taş atma gibi yarışmalar da düzenlenirdi.

"Cer İyesi" adı verilen kutsal ruh yada tanrının toprağın sahibi-hakimi olduğuna inanan Karaçay-Malkarlılar kesilen kurbanın kanını "cer iyesi" için toprağa dökerlerdi. Cer iyesi'nin yiyip doyması için, kesilen kurbanın etinden bir parça ile çorbası da yere dökülürdü (Karaçayevtsı 1978:274).

Altaylılar da yer-su diye saygı gösterdikleri yer'i bir ruhlar topluluğu olarak tasarlar ve bu ad altında onyedi ulu tanrının toplandığına inanırlar. Bunların dağ zirveleri ve ırmakların kaynak havzalarında yaşadıklarına inanılır. Altaylılara göre insanları yaratan ve kötü varlıklardan koruyan bu yer-su tanrılarıdır. İnsana benzetilen yer-su ruhlarının genel adı sahip anlamına gelen "iye" dir. Çünkü bunlar belirli bir dağın, yerin, ırmağın sahibi sayılırlar (Aydın 1994:494).

"Üy İyesi" adında bir ruhun yaşadığına inanan Karaçay-Malkarlılar ona ayrıca "Tükbaş", "Amma", "Çaçlı" gibi isimler de verirlerdi. Evde beşiğinde ölen bir çocuğu "Üy İyesi"nin öldürdüğüne inanan Karaçay-Malkarlılar, yazın yaylalardaki "koş" adı verilen evlerine çıkarlarken yaz boyunca boş kalacak evlerinde "Üy İyesi" için yiyecek bırakırlardı. Üy İyesi "evin sahibi-hakimi" anlamına gelirdi (Karaçayevtsı 1978:276).

"Suv Anası" Karaçay-Malkar inanışlarına göre ırmakların ve göllerin koruyucu tanrıçasıydı. Karaçay-Malkarlılar ırmakta yada gölde boğulan kimsenin cesedini Suv Anası'nın sakladığına inanırlardı. Karaçay-Malkarlılar suda boğulan bir kimsenin cesedini bulabilmek için önce su sesi duymadan büyümüş baldıran otunun kamışını ararlardı. O kamıştan yapılan kavalı çalarak, bir ellerine de bir horoz alarak ırmak boyunca boğulan kişinin cesedini ararlardı. Ölünün olduğu yerde horozun öteceğine, kavalın ise sesinin çıkmayacağına inanılırdı. O zaman Suv Anası adı verilen tanrıçadan şu sözlerle dilek dilerlerdi:

Suv Anasını suvda bolur catuvu	Suv Anasının sudadır mekanı
Ölgen haribni cokdu başka karuvu	Ölen zavallının yok başka kuvveti
Kıttay da çakıradı anı canın	Horoz da çağırıyor onun canını
Suv Anası, endi anı kalmagandı kanı	Suv Anası, artık onun kalmadı kanı
Ber-ber keteyik	Ver-ver gidelim

Suv Anası adlı tanrıçanın adı "Mammettir" yada "Danmettir" idi. Sudaki cesedi bulmak için ona şöyle seslenirlerdi:

Suv Anası Mammettir	Suv Anası Mammettir
Aythanıngı kerti etdir	Söylediğini gerçekleştir
Adam batdı suvunga	Adam battı suyuna
Kısha tabdır ızına	Hemen buldur geriye

(Haciyeva 1988:209).

Karaçaylılar Suv Anası'na "Sülemen" adını da verirlerdi. 1926 yılında bile Karaçaylılar suda boğulan bir kimsenin cesedini eski gelenek ve inançlarına göre kaval çalarak ve Suv Anası'ndan yardım dileyerek arıyorlardı (Hubiylanı 1968:26).

"Şıbıla" ve "Eliya" adı verilen tanrılar Karaçay-Malkarlıların yıldırım, şimşek ve gökgürültüsü tanrılarıydı. Halk inanışlarına göre Eliya Kafkas dağlarının en yüksek zirvelerinde yaşardı.

Yıldırım ve gökgürültüsü tanrılarının varlığına Orta Asyalı Türk boylarında da rastlanmaktadır. Altaylılar yıldırım tanrısının varlığına inanırlar. Bu tanrı yerdeki kötü ruhları takip eder, kötü ruhların saklandıkları ağaçlara ateşini gönderir, yıldırım düşer. Yıldırım düşen ağaçtan bir parça alınıp, saklanırsa o yere "yek" adı verilen kötü ruh giremez.

Uranhay, Kırgız ve Kazak kadınları ilkbaharda ilk şimşek çakıp gök gürlediği gün çadır çevresinde süt, ayran, kımız dolu kapları dolaştırıp saçı töreni yaparlar. Başkurt kadınları ise şimşek çakarken süt, ayran gibi beyaz içkileri örterek saklarlar. Süt ve ayrana yıldırım düşeceğine inanırlar. Ancak Başkurtların eski devirlerde şimşek çakarken süt ve ayranı göğe doğru serptikleri, müslüman olduktan sonra bu âdeti terk ettikleri bilinmektedir (İnan 1986:30).

Eski Çin kaynaklarına göre Uygurlar yıldırımın yere düşmesinden hoşlanırlar, gök gürledikçe bağırıp-çağırırlar, göğe doğru ok atarlardı. Bir yıl sonra güz mevsiminde, atların iyi beslendiği sırada yıldırım düşen yere toplanır, bir koyun kesip oraya gömerlerdi. Bu sırada kadın şaman ilahiler okur, atlı erkekler de bu yerin çevresinde birkaç defa dönerlerdi (İnan 1986:30).

Eski Türk boylarındaki âdetlere benzer uygulamalara Karaçay-Malkarlılar arasında da rastlanırdı. Karaçay-Malkarlılar bahar başında ilk gök gürlediğinde çeşitli şölenler düzenler, bereket tanrılarından dilekler dilerlerdi. Kurban etleri kazanlarda kaynarken, halk kazanların etrafında dönerek bereket tanrısı Çoppa ve yıldırım-şimşek tanrıları Eliya ile Şıbıla'nın şerefine şarkılar söylerlerdi. Onların inançlarına göre bereket de, bolluk da o tanrıların elindeydi.

Baharda gökyüzü kararıp ilk defa gök gürleyip şimşekler çaktığında köydeki kadınlar toplanıp yeni gelinleri ziyaret ederlerdi. Yeni yeşeren otları bir kabın içindeki suya atarlar ve bu suyu gelinlerin üzerine serperlerdi. Gelin de, çocukları da bu yeni yetişen otlar gibi gelişsinler diye dilek dilerlerdi. Gelinler de kadınlara çeşitli hediyeler verirlerdi. Kadınlar bu hediyeleri bir uzun sopaya takıp, iki ucundan iki kadın tutarak diğer evleri dolaşırlardı.

İlk şimşek çakıp yağmur yağdığında evlerin avlularında büyük ateşler yakıp çocukları üzerinden atlatırlardı. İlkbaharda gökyüzünde ilk gök kuşağı belirdiğinde "*Teyribiz bersin aş tatıv. Adam da mal da bolmasın bizge açıv*" (Teyrimiz versin aş-lezzet-insan da, hayvan da bize acı vermesin) derlerdi.

Karaçaylılar yıldırım çarpmasıyla ölenlerin mezarında ateş yakarlardı (Haciyeva 1988:196).

"Gori" Karaçay-Malkar inanışlarına göre rüzgar tanrısıdır. Harman zamanında taneyi kabuğundan ayırmak için rüzgara karşı harman savuran Karaçaylılar Gori, Gori diye bağırarak ondan rüzgar göndermesini dilerlerdi.

Karaçay-Malkarlılar rüzgar tanrıçasına "Cel Anası", onun oğluna da "Gılan" adını verirlerdi. Kışın rüzgar ve fırtınanın çok olduğu günlerde halk toplanıp bir öküz kurban eder ve "Cel Anası" ile oğlu Gılan'dan fırtınayı durdurmasını isterlerdi.

Eski Karaçay-Malkar inançlarında kutsal ağaç motifine de rastlanmaktadır. Ağaç kültü eski Türk boylarının yanı sıra, Kafkas kavimlerinde de oldukça yaygın biçimde görülmektedir.

Altay, Sagay, Şor, Teleüt gibi Orta Asyalı Türk boyları kayın ağacını kutsal sayarlar ve ona taparlardı. Onların inançlarına göre kayın ağacını yeryüzüne büyük tanrı Ülgen ile tanrıça Umay beraber indirmişlerdi. Altaylılar'ın dualarında daima "bay kayın" zikrolunurdu. Beltir ve Sagay Türkleri de gök veya dağ kurbanı ayinini kayın ağaçları

altında yaparlardı. Yakutlar karaçam ağacını da kutsal sayarlardı. Çocuğu olmayan Yakut kadını karaçam ağacına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve karşısında dua ederdi. Uygur efsanelerinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir. Kıpçakların da ağaçtan türedikleri rivayeti anlatılmaktadır (İnan 1986:65).

Karaçay-Malkarlılar da kutsal olduğuna inandıkları bazı ağaçlara taparlar, onlara adaklar adar, kurbanlar keser, onlardan yardım dilerlerdi.

Karaçaylılar Ullu Karaçay bölgesinde "Cangız Terek" (Yalnız ağaç) adını verdikleri bir çam ağacının kutsal olduğuna inanıyorlar, ona tapıyorlardı. Malkarlılar ise "Malkar-Çerek" vadisinde "Ravbazı" adını verdikleri bir kutsal ağaca inanıyorlardı. Pek çok araştırmacı bu ağacın da bir çam ağacı olduğunu zannetmektedir. Ancak yaşlılar Ravbazı adlı kutsal ağacın armut ağacı olduğunu belirtmektedirler. Yaşlı Malkarlılar 19. yüzyıl sonlarında bile bu ağacın gücüne inanıyorlar ve bunu "Allah bile senin yanında olsun, Ravbazı benim yanımda olsun yeter ki" sözleriyle ifade ediyorlardı. Karaçaylılar da Cangız Terek adlı kutsal ağaca zarar verenin öleceğine inanırlardı. Hurzuk ırmağının sol kıyısında yer alan Cangız Terek'in kutsallığı halkın nazarında o derece yüksekti ki, 1920'li yıllarda bile bu ağaca dokunmanın yada zarar vermenin çok büyük felaketlere sebep olacağı inancı yaygındı (Şamanlanı 1987:24).

Ravbazı ve Cangız Terek adlı kutsal ağaçların yanında Karaçay-Malkarlılar çok çeşitli şölenler düzenlerlerdi. Bazan bütün halk,bazan bir soya mensup kişiler, bazan bir aile, yada insanlar tek başlarına gelip Ravbazı ve Cangız Terek'e içlerindeki sıkıntılarını anlatıp, yalvarıp onlardan yardım dilerlerdi. Yağmur yağmasını isteyenler, güneşin çıkmasını isteyenler, sevdiğine kavuşmak isteyenler, çocuk sahibi olmak isteyenler bu ağaçların gücüne sığınır onlardan yardım beklerlerdi.

Baharda tarla işlerine başlamadan önce Karaçaylılar Cangız Terek için kurban keser, etrafında dans eder, şarkı söylerlerdi. Sonra "tamada" adı verilen başkan şu sözlerle Cangız Terek'ten yardım dilerdi:

Biz saban ızga çıgabız	Biz tarla sürmeye çıkıyoruz
Kalacüknü sındırmayın	Karasabanı kırmadan
Sabanıbıznı sen sürdür	Tarlamızı sen sürdür
Urlugubuznu sen bitdir	Tohumumuzu sen yeşert

(Haciyeva 1988:13).

Karaçaylılar Cangız Terek etrafinda güneşe tapınarak onun şerefine de dans ederlerdi. Bu sırada "sandırak" adlı bir şarkıyı söyleyerek dünyaya hayat veren, ısıtan, bitkileri büyüten güneşe şükrederek ona övgüler dizerlerdi (Kagıylanı 1973:4). Yılın kurak günlerinde Karaçaylılar şu sözlerle Cangız Terek'ten yağmur yağdırmasını dilerlerdi:

Sabanlanı ordurgan Terek	Tarlaları biçtiren Terek (ağaç)
Cavumlanı cavdurgan Terek	Yağmurları yağdıran Terek
Bütev duniya bolgandı aç	Bütün dünya oldu aç
Cangur eşikni keng aç	Yağmur kapısını geniş aç
Kök caşnasın, caşnasın	Şimşekler çaksın
Erlay cavub başlasın	Hemen yağmaya başlasın

Gökteki en büyük tanrı olan Teyri'den de Karaçay-Malkarlılar şu sözlerle yağmur yağdırmasını dilerlerdi:

Ullu Teyri, Han Teyri	Büyük Teyri, Han Teyri
Bulutlanı iy Teyri	Bulutları gönder Teyri
Cavumlanı cavdur Teyri	Yağmurları yağdır Teyri

Karaçay-Malkarlıların yağmur yağdırma törenlerinde komşu Abaza ve Adige halklarıyla benzerlik gösteren bir gelenekleri vardır. Yılın kurak gittiği günlerde yaşlı kadınlar ve çocuklar bir küreğe kadın elbisesi giydirip onu güzelce süslerler. Buna Karaçay-Malkar dilinde "Kürek Biyçe" (Kürek Prenses-Hanım) adı verilir. Aynı gelenek Abaza ve Adigeler'de de vardır. Kadın biçiminde süslenen küreğe Abazalar "Dzivara", Adigeler "Hantsa Guaşe" adını verirler. Bunların da kelime anlamı "Kürek Prenses"tir.

"Kürek Biyçe" çocuklar tarafindan köyün içinde dolaştırılırdı. Çocuklar evlerin avlularına girip küreği yere vururlar ve şu sözleri söylerlerdi:

Biz küyebiz, ölebiz	Biz yanıyoruz, ölüyoruz
Cavum cavsa süyebiz	Yağmur yağmasını istiyoruz
Kürek Biyçe'den cavum tileybiz	Kürek Biyçe'den yağmur diliyoruz.

Her evden, et, ekmek, yumurta gibi yiyecekler toplarlar, sonra oynaya-güle ırmak kıyısına gelirler ve kürek Biyçe'yi ırmağa atıp, birbirlerinin üzerine su serperlerdi. Buna "suv alışuv" (su değiştirme) derlerdi. Daha sonra bir eşeğe kadın elbisesi giydirip ırmağa sokup üzerine su döküp yıkarlar, eşeği aynaya baktırırlardı. Bu eğlenceli şölen, ziyafet ve oyunlarla sona ererdi.

Uzun süre yağmur yağmayıp, kuraklık olduğunda evlerde yalnızca yetişkin genç kızları bırakıp, bütün halk yüksek bir tepe yada yamaca çıkardı. Bu sırada hepsi de elbiselerini ters giyerlerdi. Yaşlılar yanlarında yedi adet at kurukafası götürürlerdi. Kadınlar kurbağalara yedi türlü kumaştan elbise dikip giydirirlerdi. Erkekler de at kafalarını sopaların ucuna takıp Han Teyri'den yağmur yağdırmasını dilerlerdi. Kadınlar elbise giydirdikleri kurbağaları ellerine alıp, dualar ettikten sonra onları suya atarlardı.

Karaçay-Malkarlıların yağmur duasında yedi adet at kafası taşımaları geleneği eski Türk totemizmi ile yakından ilgilidir. Karaçay-Malkarlılar nazar değmesin diye evin kapısına yada çatısının kenarına at kafası takarlar (Karaçayevtsı 1978:277). Bu geleneğin ve inancın kökenini Hunlara-Bulgarlara kadar götürmek mümkündür.

At kafası Çuvaşlar'da kötü gözlerden koruyan bir tılsım olarak kullanılmıştır. İdil Bulgarları'nın kasaba harabelerinde yapılan kazılarda meskenlerin temelinde at kafaları bulunmuştur. Çuvaşlar at kafasını nazardan ve kötü ruhlardan korunmak için bağ ve bostanlarına asarlar (Denisov 1959:28).

Başkurt inanışlarına göre atlar kötü ruhların büyülerinden etkilenmezler. Bir atın gözü, hiçbir insanın gözünün görmediğini görür. Bundan dolayı at, ev içinde yerleştiği sanılan kötü ruhları kovmak için evin içine getirilirdi. Başkurt Türklerinde at kafasının, efendisini ve onun malını kötü gözden, bilhassa kötülüklerden koruyacağına inanılırdı. At kafasını arı kovanları üzerine, avluya, bahçe çitlerine, kapı üstüne koruyucu olarak asmak âdeti yaygındı (Sagitov 1986:127).

Çeşitli Türk boyları ile birlikte Karaçay-Malkarda'da görülen at kafası ile ilgili inanç eski Türklerin "töz" adını verdikleri totemler ve totemizm ile bağlantılı görülmektedir. Bozkır göçebe kültüründe atın önemi göz önünde tutulursa, at kafasına verilen kutsal anlam ve değerin de onunla paralel olduğu anlaşılır.

Eski Türklerin "töz" adını verdikleri şey, hayvan veya insan şeklinde yapılmış putlar ve tapılan heykelciklerdi. Bunlar ağaçtan, taştan, kemikten, madenden hatta çamurdan yapılırdı. Bu heykelcikler o kabilenin, o soyun yada ailenin, aile ocağının koruyucuları olurlardı (Ögel 1989:32).

Çin kaynaklarının bildirdiğine göre M.Ö. 2. yüzyılda Hunların putları vardı ve bunların önünde Gök Tanrı'ya kurban sunarlardı (İnan 1986:2). Daha sonraki Çin kaynakları da Gök Türklerin keçeden yaptıkları tanrı tasvirlerinden bahsetmektedir (İnan 1986:42).

Orta Asya Türk boyları arasında yapılan araştırmalar Altaylıların tös yada töz, Yakutların tangara, Uranhaylar'ın eren adını verdikleri put-fetişleri ortaya çıkarmıştır. Bunlar keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan yapılırdı. Bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzerdi. Bazıları da tilki, tavşan gibi hayvan derilerinden ibaretti. Bunlar duvarlara yada sırıklara asılırdı. Ava yada önemli bir sefere çıkarken bu putlara saçı saçılır ve ağızlarına yağ sürülürdü. Araştırmalar bu putların "atalar kültü" ile ilgili olduğunu göstermektedir (İnan 1986:42).

Eski Karaçay-Malkarlılar da at, köpek, koyun, keçi, şeklinde küçük putlar hazırlar ve onlara "kaç" adını verirlerdi. Bunları evde ocak başına yada evin ortasında bir yere koyarlardı. Yemekten önce ve yemekten sonra onun önünde eğilip dua eder, dilek dilerlerdi. Bu putlardan en önemlisinin adı "Dever" idi.

Eski Karaçay-Malkar evlerinin tam ortasında yer alan "bagana" adı verilen direğe 4 yada 8 adet yabandomuzu ayağı takılırdı. Domuzun başı evin giriş kapısının üzerine asılırdı. Domuzun dişi değerli ve saygı gösterilmesi gereken bir nesne olarak görülürdü ve uğur getirmesi için evlerde sandıklarda saklanırdı. Evinde domuz başı bulunduranın evine fakirlik gelmeyeceğine, hayvanlarının zayıf düşmeyeceğine inanılırdı. Yılın kutsal aylarında, tarlalara çıkıldığında domuz derisinin küçük bir parçası ateşe atılır ve onun kokusu kutlu sayılırdı. Eski Karaçay köylerinden Ogarı Teberdi ve Hurzuk'ta kapısının üzerine domuz başı ve ayakları asılmış evlere çok rastlanırdı (Haciyeva 1988:207).

İdil Bulgarlarında yeni doğan çocuğa "küçik kölmegi" adı verilen bir gömlek giydirilirdi (Mirşan 1970:7). Küçik kelimesinin anlamı "köpek yavrusu"dur. Bu gelenek "itlik kölek" adıyla Karaçay-Malkar'da günümüzde de yaşayan bir proto-Türk geleneğidir.

Karaçay-Malkar eski inançlarında kötü karakterli bazı ruh ve şeytanların da varlığına inanılırdı. Bunların kökenini de eski Türk inançlarında bulmak mümkündür.

"Cek" eski Karaçay-Malkar inançlarında yer altında yaşadığına inanılan kötü ruh veya şeytanın adıdır. Eski Uygur Türkçesinde ve Divan-ı Lugat-it Türk'te "yek" şeklinde görülen bu kelime "cek" adlı şeytan kavramının eski Türk kültüründe de bulunduğunu göstermektedir. Orta Asya şamanizminde kötü ruhlara "yek" adı verilir. "Yek" Uygurca dinî metinlerde de şeytan anlamına gelir (İnan 1986:41).

"Celmavuz" Karaçay-Malkar inanışlarında kötü karakterli tabiatüstü varlıklardan biridir. Bir tür ejderha olan "Celmavuz" eski Uygur metinlerinde "Yelimagız", Kırgızca'da ise "celmooz" biçiminde görülmektedir.

"Obur" Karaçay-Malkar inanışlarında bir tür kötü ruh, hortlak yada cadının adıdır. İnanışa göre bir evde doğum olduğunda, yeni doğan bebeği Obur alıp kaçırabilir. Bu yüzden yeni doğan çocuğu Obur alıp gitmesin diye genç kızlar bir hafta boyunca bebekle genç annenin yanında sabaha kadar beklerler. Obur adlı kötü ruh Kazan Tatarların'da da "Ubır" adıyla bulunmaktadır (Torma-Hisametdinova 1991:165).

"Saruvbek" inanışa göre insan kılığına girebilen bir tür cindir. Kırmızı gözleri ve uzun bir kuyruğu vardır. Efsanelere göre Karaçay'da Morh köyü güzel bir kız şekline giren bir Saruvbek yüzünden mahvolmuş ve uzun yıllar sonra Morh yeniden kurulabilmiştir. Saruvbekler insan kılığında iken göbeklerinin olmamasıyla tanınırlar. Buna benzer bir inanış Başkurtlar arasında da vardır. Başkurtlar da "bisura" adı verilen cinlerin insanlarla evlendiğine inanırlar. Bunların göbekleri olmadığı için kolayca tanınabilirler (Torma-Hisametdinova 1991:164).

Karaçay-Malkarlılar çobanların ve koyunların tanrısına "Aymuş" adını verirlerdi. İnanışa göre Aymuş Karaçay'da "Hurla Köl" adlı gölün altında yaşamakta ve sürüsünde altın boynuzlu bir koçu bulunmaktadır. Karaçay-Malkarlılar keçilerin tanrısına da "Makkuruş" adını verirlerdi.

"Erirey" eski inanışlara göre Karaçay-Malkarlılar'ın tahıl ve tarlada yetişen mahsüllerin tanrısıydı. Bereketi temsil eden Erirey ile birlikte, yer tanrısı "Davle" şerefine

Karaçay-Malkarlılar bahar başlangıcında Çoppa'nın Taşı denilen kutsal taşın yanında "Saban toy" dedikleri bir şölen düzenlerlerdi. Tarla işlerine başlamadan önce Erirey ve Davle adlı tanrılara kurbanlar keser, dualar eder, tarla ve mahsüllerine bereket vermelerini dilerlerdi. "Saban toy" adlı şölen sırasında Çoppa'nın kutsal taşının etrafında dönerek danseder, şarkılar söylerlerdi.

Baharda, tarlalarda ilk toprak sürüldüğünde, toprağın bereketi artsın diye toprağa genç bir kızı yatırıp üzerini de toprakla örterlerdi (Karaçayevtsı 1978:275).

Karaçay-Malkarlıların ölümle ilgili adet, gelenek ve töreleri de onların eski inançları ile yakından bağlantılıydı. Bunlar bilhassa Kafkasya'da hâkimiyet kuran eski Türk kavimlerinin inanç sistemlerindeki şamanist unsurlarla ilişkiliydi. Bunlar arasında özellikle 13. yüzyılda Kafkasya'da egemenlik kurmuş olan Kıpçaklar'ın gelenekleri Karaçay-Malkarlılar arasında son derece canlı bir biçimde korunmuştu.

Karaçay-Malkar bölgesinde ortaya çıkarılan eski Kıpçak kurgan ve mezarları Kıpçaklar'ın ölü gömme âdetlerine ışık tutması açısından önemlidir. Bu Kıpçak mezarları ayrıca, 14-18. yüzyıllar arasına ait islamiyet öncesi Karaçay-Malkar mezarlarına benzerlik göstermeleri açısından da ilginçtir.

1250'li yıllarda Kıpçaklar arasında yaşayan Flaman gezgini Rubruk Kıpçakların ölü gömme âdetleri hakkında şunları söylemektedir:

> "*Kıpçaklar ölülerin üzerine büyük bir tepecik yaparlar ve onun üzerine de bir insan heykeli dikerler. Heykelin yüzü daima doğuya çevrilir. Zenginler mezarın üzerine büyük bir piramit yaptırırlar. Bu bir tür küçük evden ibarettir*" (Ögel 1984:294).

Rubruk'un bahsettiği türde Kıpçak mezarları Karaçay-Malkar bölgesinin pekçok yerinde ortaya çıkarılmıştır. Piramit şeklinde küçük bir eve benzeyen eski Karaçay mezarları Kart-Curt köyünde, Kuban ırmağının sol kıyısında hala ayaktadır. Uzunluğu 3-4 metre, genişlikleri 2-3 metre olan bu eski Karaçay mezarlarında ölüler 1-1.5 metre derinlikte, başları batıda, ayakları doğuda olmak üzere sırtüstü yatmaktadırlar ve yüzleri güneye çevrilmiştir. Baş ve ayak uçlarında odun kömürü parçaları bulunmuştur. Bu eski Kuban Bulgarları ve İdil Bulgarlarında da görülen bir Türk geleneği idi (Bicilanı 1975:4). Eski Karaçay mezarlarında sırma işlemeli başlıklar, gümüş-altın düğmeler, gümüş kemerler, yüksükler, küpeler, yüzükler, makaslar, simli kumaşlar da bulunmuştu. Bütün

bunlar 16-18. yüzyıllar arasında Karaçay'da feodalizmin güçlü varlığını gösteriyordu. Halkın içinde sanata karşı yetenekli ve usta insanlar bulunduğu anlaşılıyordu. Ölülerin yanlarında çeşitli alet ve eşyaların bulunması Karaçaylıların "öbür dünya" inancı taşıdıklarını gösteriyordu (Bicilanı 1971:170).

Karaçay-Malkar'da çok eski dönemlerden beri feodal bir düzenin hâkim olduğu ve halkın çeşitli sosyal tabakalara bölündüğü, ortaya çıkarılan eki mezarlardan da anlaşılmaktadır. Karaçay-Malkar dilinde piramit şeklinde, küçük bir eve benzeyen mezarlara "keşene" adı verilmektedir. Keşene sözüne Kıpçakların meşhur sözlüğü Codex Cumanicus'ta da rastlanmaktadır. Kırgızlar da keşene sözünü kullanmaktadırlar. Sır-Derya bölgesinde Perovsk yakınlarında "Kök-Keşene" adlı eski bir Türk mezarı bulunmaktadır (Barthold 1970:200).

Eski Karaçay-Malkar toplumunda alt tabakalar ölülerini toprak mezarlara gömerler (Bicilanı 1975:4), yada bir ağacın içi oyulup ölü onun içine konur, yanına da eşyaları bırakılırdı (Karaçayevtsı 1978:261). Keşene adı verilen piramit-ev biçimindeki mezarları prens (biy) tabakasına mensup olanlar yaptırırdı. Kart-Curt köyü yakınlarındaki eski Karaçay mezarlarının da eski Karaçay prensleri ve eşlerine ait oldukları bilinmektedir. Bu mezarlar bozkır göçebe Türk kültürünün izlerini taşımaktadır.

18. yüzyıl sonlarından itibaren Karaçay-Malkar'da islamiyetin yayılmaya başlamasıyla birlikte, eski ölü gömme âdetleri de terkedilmeye başlandı. İslami inançlara aykırı olduğu için, artık ölüler silahları ve eşyaları ile birlikte gömülemiyorlardı. Karaçay-Malkarlılar buna değişik bir çözüm yolu buldular. Ölülerin mezar taşlarına silah veya eşya resimleri yapmaya başladılar. Erkek mezarlarına kama, tüfek, mızrak, tabanca gibi silah resimleri nakşedilirken, kadın mezarlarına da makas, kolye, ayna, ibrik, gümüş düğmeler gibi eşyaların resmi yapılıyordu. Bu resimler mezar taşındaki Arapça duaların arasında yer alıyordu ve çoğunlukla ölünün soy damgası da mezar taşına işleniyordu (Tavkul 1994:25).

Karaçay-Malkar'da bir adam öldüğünde atlılar çevre köylere dağılıp, ölüm haberini verirlerdi. Bunlara "ölüm keleçi" denirdi. Bunlar yaşlılara rastladıklarında bile atlarından inmeden "*ol duniyası carık bolsun, Biybolatlanı Tavbatır avuşhandı*" (o dünyası aydınlık olsun, Biybolatlar'ın Tavbatır öldü) diyerek haber verirler, haberi duyanlar da "*ol duniyası carık bolsun*" derlerdi. Herkes işini bırakıp ölünün bulunduğu eve başsağlığı dilemeye giderdi. Buna "kaygı söz" adı verilirdi. Başsağlığına gelenler avluda

oturarak dua okurlar, bu sırada "sarınçı" adı verilen kadınlar da ağlayarak ağıt yakarlardı (Tavkul 1994:26).

1810'lu yıllarda, Karaçaylılar'ın henüz yeni müslüman oldukları sıralarda Kafkasya'da bulunan J.Klaproth Karaçaylıların cenaze törenlerini şöyle anlatır:

> "*Bir Karaçaylı öldüğü zaman kadınlar korkunç sesler çıkararak ağlarken, saçlarını yolarlar, göğüslerini döverler. Cenazeye eşlik eden erkekler de kamçılarla alınlarına vururlar, kamalarıyla kulak memelerini delerler. Bu biçimde acılarını dindirmeye çalışırlar*" (Klaproth 1823:296).

Yas töreninde yüzün ve kulağın bıçakla çizilerek kan akıtılması âdeti eski Türkler'de de vardı (Kafesoğlu 1984:290). "Tamada" adı verilen bir büyük yada yaşlı kimse mezarın başında dua okurken, halk eline aldığı taşları birbirine vurarak mezarın etrafında dönerdi (Karaçayevtsı 1978:199).

Karaçay-Malkarlılar cenazeyi keçe, halı yada yamçıya sarıp, "sal agaç" adını verdikleri bir tür tahtırevanla mezarlığa kadar taşırlardı. Cenazeyi arabada yada kızakta asla mezarlığa kadar götürmezlerdi.

Eski Karaçay-Malkarlılar bir kimse öldüğünde onun ruhu için sığır yada koyun kurban edip halka yemek yedirirlerdi. Ölü için yapılan "sıra" ve "boza" adlı alkollü içkileri içip, halk yemek yerken, kurban edilen hayvanın başını pişirip bir sopanın ucuna geçirirler ve hedef olarak dikerlerdi. Sonra köyün usta silah atıcıları bu hedefe sırayla ateş ederlerdi ve hedefi alnından vurana ölünün en güzel elbiseleri hediye edilirdi.

Ölen bir kadın olduğunda, ölünün arkasından en güzel ağıt (sarın) yakana ölünün ipekli kumaşlardan elbiseleri, güçüş işlemeli kemeri ve düğmeleri hediye edilirdi.

Ölünün son yediği yemek ne ise, halka o yemeklerden hazırlanan bir ziyafet verilirdi.

Ölüye kurban edilen hayvanın başının hedef olarak dikilip ona ateş edilmesinin amacı, ölünün atılan kurşunlardan korkup, bir daha o eve gelmesini önlemekti. Kurşunlar o kurbanlık hayvanın başını nasıl paramparça ediyorsa, ölünün günahlarının da öyle dağılacağına inanılırdı (Haciyeva 1988:210).

Yıldırım çarpmasıyla yada kayadan düşerek veya suda boğularak ölenler şarkı, oyun ve müzik eşliğinde gömülürdü. Büyük ateşler yakılır, kurbanlar kesilir, ateşin

etrafında halk daire biçiminde dizilip, dans eder ve bu şekilde ölenleri sevinçle mezara gömerlerdi. Hayatta iken kullandığı eşyaları da yanına koyarlardı. Bu biçimde ölenler için ağlamak ve üzülmek ayıp ve günah sayılırdı.

Çok yaşlıların yada çok ağır hasta olanların eziyet çekmeden ölmeleri için, bir adam korkuluk gibi giyinir, ölmek üzere olan hastanın yanına dikilir ve gözüne vaşak yada porsuk tırnağı tutardı. Hastaya bakan adam ona "gözüne ne görünüyor, ne görüyorsun" diye sorardı. Hasta bir şey görmediğini söylerse bir süre daha yaşayacağına inanılırdı. Gözüne birşeylerin göründüğünü söylerse, Azrail'in yanına geldiğine inanılırdı. Hastanın gözüne vaşak yada porsuk pençesini tutarken şu sözler söylenirdi:

Cer anası seni körge çakıradı,	Cer anası (Toprak Tanrıçası) seni mezara çağırıyor
Umay kızı kör töründe turadı,	Umay kızı mezarın baş köşesinde duruyor,
Atlan, atlan, atlansanga,	Yola çık, yola çık, yola çıksana,
Cansız atha kaplansanga.	Cansız ata (salağaca-tabuta) binsene.

Hasta yatağında ölemeyip eziyet çekenlerin başına "el kurthası" adında köyün yaşlı ve en bilge kadını gelir, eline vaşak pençesi alarak şu sözleri söylerdi:

Avlar avlar avlarga	Avlar-avlar avlara
Sohan çaçdım tavlaga	Soğan saçtım dağlara
Ölgenlege koşuguz	Ölenlere katın
Koşulmaydı savlaga	Katılmıyor sağlara
Kirsin cılı körüne	Girsin sıcak mezarına
Barsın Teyrisine, körüne	Gitsin Teyrisine görünmeye
Kömür bolsun katında	Kömür olsun yanında
Aşı bolsun başında	Yiyeceği olsun baş ucunda

Bu sözleri eski Karaçay-Malkarlıların ölünün mezarına yolda yemesi için yiyecek ve ısınması için kömür koyma geleneğinin izleri vardır.

Karaçay-Malkar'da yas tutma süresi uzun sürerdi. Yakın akrabası ölenler yalnızca siyah renklerden oluşan elbiseler giyerler ve yas tuttuklarını böyle belli ederlerdi. Buna "kara kiygen" denirdi. Yas tutma süresi 40 gündü. Bazıları bir yıl yada daha uzun bir süre siyah elbiseler giyerek yas tutarlardı. Ömür boyu yas tutan kadınlar da olurdu. Ölenin karısı, kocasının öldüğü gün giydiği elbiseyi bir yıl çıkarmazdı. Yas tutan erkekler sakallarını kesmezlerdi. Karıları ölen erkekler eşlerinin gömüldüğü gün Kafkas giyimlerinin beline taktıkları gümüş kemeri çıkararak, onun yerine beyaz bir kuşak sararlardı. Bu âdete "bel kısuv" denirdi (Bavçulanı 1975:34). Yas tutma süresi büyüklerin izni ile sona ererdi (Karaçayevtsı 1978:262).

Çok yaşayan yaşlıların elbiseleri, onlar öldükten sonra küçük parçalara ayrılıp, çok çocuğu olan annelere dağıtılırdı. Onların çocuklarının da çok uzun yıllar yaşayacağına inanılırdı. Demirin ölümden koruduğuna inanan Karaçay-Malkarlılar bir ölüm haberi duyduklarında çocuklarına kama, makas, at nalı gibi demirden yapılmış bir eşyayı ısırtırlardı (Tavkul 1994:27).

Eski Karaçay-Malkar inanışlarına göre demir Ot Teyri adı verilen Ateş Tanrısı'nın silahıydı. Onun insanları her türlü zararlı şeylerden koruduğuna inanılırdı. Bayılan yada kendini kaybeden bir insanın etrafına demirle daire biçiminde çizerler, o dairenin ortasına demir bir çivi çakarlardı. Sonra o çiviye bir yumurtayı vurup kırarlar ve şu sözleri söylerlerdi:

Teyri endi seni cıkmasın	Teyri artık seni düşürmesin
Bu cumurthalay çaçılsın avruvung, talavung	Bu yumurta gibi dağılsın hastalıkların
Kufu-ufu bolsun şaytanıng, cavung	Paramparça olsun şeytanın, düşmanın
	(Haciyeva 1988:193).

Karaçay-Malkar eski inançlarını bir bütün olarak ele aldığımızda, bu inanç sisteminde eski Türk kültürüne özgü şamanist unsurlar, pagan (çok tanrılı din) âdetleri ve inançları ile birlikte Kafkasya'da bir dönem oldukça etkili olmuş hristiyanlığın zayıf izlerine rastlamak mümkündür. Karaçay-Malkarlıların bir dönem hristiyanlığın etkisi altında kaldıkları anlaşılmaktadır. Ancak hristiyanlık bütün dinî kurumlarıyla halk

arasında yayılıp benimsenememiş, aksine halkın eski şamanist ve pagan inançları ile karışarak semavî bir din olma özelliğini kaybetmiş ve şamanist unsurlarla bezenerek çok tanrılı bir din görünümü kazanmıştır. Bu duruma komşu Kafkas halklarından Abhaz, Adige ve Osetler'de de rastlanmaktadır. Karaçay-Malkar'da hristiyanlığın bir dönem etkili olduğu bazı gezginlerin bıraktıkları belgelerden de anlaşılmaktadır.

1653 yılında Gürcü-İmeretya kralı Aleksandr, kendisini ziyaret eden Rusya elçileri Judavinov ile Poroşin'e Malkar prenslerinden Aydabol oğlu Canbolat'ı hristiyan dinine döndürdüğünü anlatmıştır. Bu bilgi Rus elçilerinin raporlarında kayıtlıdır (Mızı ulu 1994:30).

1736 yılında Ogarı Çegem'de El Tübü adlı köye gelen Rus prensi Aleksey Tuzov'a dağlılar (Karaçay-Malkarlılar) Kala Tübü dedikleri bir mağarada sakladıkları sekiz kitabı gösterirler. Tuzov'un kaydettiğine göre bu kitaplar 15. yüzyıldan kalma İncillerdir. Çegemli dağlıların kutsal bir emanet gibi korudukları bu İncilleri 1802-1803 yıllarında Çegem'e gelen J.Klaproth da görmüştür (Mızı ulu 1994:31).

J.Klaproth 19. yüzyıl başlarında artık müslümanlığı kabul eden Karaçay-Malkarlılar arasında hala hristiyanlığın izlerinin yaşadığını, Karaçay-Malkarlıların ilkbaharda yedi hafta boyunca ve yazın sonunda dokuz hafta süreyle et, süt, yağ orucu tuttuklarını yazmaktadır (Klaproth 1823:276).

Karaçay-Malkarlıların, çeşitli doğaüstü güçlere sahip tanrılar yada tanrıçalar veya kutsal ruhlar olduklarına inandıkları çeşitli varlıklar aslında hristiyanlıkla yakından ilgilidir ve bunlar zamanla karakter değiştirerek çok tanrılı bir din şeklini alan çeşitli eski inançlarla bütünleşerek ortaya yeni bir din yada inanç sistemi çıkarmışlardır.

Karaçay-Malkarlıların "Bayrım", "Bayram" yada "Bayrım Biyçe" adını verdikleri çocukların, kadınların ve evin koruyucu tanrıçası, aslında Hz. İsa'nın annesi "Meryem Ana" dan başkası değildir. Hristiyan inancında önemli bir yeri olan Meryem Ana, Karaçay-Malkarlıların eski dinî inançlarında onların atalarının Orta Asya'dan getirdikleri Umay adlı tanrıçanın yerini almış ve zamanla Umay'la aynı özelliklere sahip bir tanrıça olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Meryem Ana'nın adı bugün Karaçaylıların iki büyük soyunun adında yaşamaktadır. Bunlar Bayramuk ve Bayramkul (yada Bayrımkul) soylarıdır. "Bayramuk" Meryem'in oğlu, yani Hz. İsa anlamına gelmektedir. Bayramkul ise Meryem'in kulu yada Meryem'in hediyesi anlamına gelen bir isimdir. Bu isimlerin

Meryem Ana'ya, yani Bayrım Biyçe'ye çocuk sahibi olmak için dua ederek bu çocuklara sahip olan aileler tarafından verildiği düşünülebilir. Bu eski Karaçay-Malkar geleneklerinde rastlanılan bir durumdur.

Karaçay-Malkarlılar kutsal saydıkları cuma günü ile şubat ayına da Bayrım adını vermişlerdir (Kubanov 1987:57). Adigeler de Bayrım adı verilen Meryem Ana'yı "Merem" adıyla kendi inanç sistemlerinde bir tanrıça olarak yaşatırlardı (Malkonduyev 1988:27).

Kurtların, çobanların ve avcıların tanrısı olduğuna inanılan Totur aslında hristiyan azizlerinden Teodor (yada Fedor) adlı bir din adamıydı. Yıldırımlar ve gökgürültüsü tanrısı Eliya ise hristiyan azizlerinden İlya idi. Bir çok hristiyan azizin adları kutsal ruhlar veya tanrılar olarak kabul edilerek ayların ve günlerin adlarında yaşatılıyordu. Başil adı verilen Ocak ayının adı hristiyan azizlerinden Vasiliy, Nikkola adı verilen Haziran ayının adı Nikolay, Eliya adı verilen Temmuz ayının adı İlya, Abustol adı verilen Kasım-Aralık aylarının adı Apostol adlı hristiyan azizlerine dayanıyordu. Gürge adı verilen Salı gününün adı hristiyan azizlerinden Georgiy, Baras adı verilen Çarşamba gününün adı Praskovi, Bayrım adı verilen Cuma gününün adı Meryem Ana'nın adından geliyordu (Kubanov 1987:57). Hristiyanların kutsal saydıkları Pazar gününe de Karaçay-Malkarlılar kendi dillerinde "kutsal gün" anlamına gelen "ıyıh kün" adını veriyorlardı. Uzun süre yas tutmaları ve yas sırasında siyah elbiseler giymeleri de bir hristiyan geleneği idi. Karaçay-Malkarlıların keçeden yaparak taptıkları çeşitli hayvan şekillerine de haç anlamına gelen "kaç" adını vermeleri hristiyanlığın onların eski inançları üzerinde görülen bir etkisiydi.

Karaçay-Malkar eski inançlarında görülen bazı doğaüstü varlıkların yada tanrıların isimleri komşu yaşadıkları Oset ve Adigelerle benzerlik göstermektedir. Bu da onlar arasında etnik ve kültürel yönden bir akrabalık bulunduğunu belgeleyen bir başka ipucudur.

Karaçay-Malkar, Oset ve Adigeler'de ortak olan bazı tanrı adlarını şöyle sıralayabiliriz:

Karaçay-Malkar	Oset	Karaçay-Malkar	Adige
Anay	Anay	Aymuş	Amış
Hardar	Horoldar	Şıbıla	Şıble
Çoppa	Tsoppa	Bayrım	Merem
Danmettir	Donbettır		
Totur	Tutır		
Eliya	Yelia		
Tepena	Çepena		
Nikkol	Nikolla		

(Malkonduyev 1988:27).

9.3.2. ADİGELER'DE ESKİ İNANÇLAR

Adige eski inançlarının çeşitli kaynaklardan beslendiği ve bunların birleşmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Adige kabilelerinin eski inançları Kafkasya'da etkili olmuş Yunan-Roma kolonileri tarafından getirilen dinî unsurlarla bütünleşmiş ve bunlara Ön Asya medeniyetlerinin de bazı etkileri olmuştur. Altıncı yüzyıldan itibaren Batı Kafkasya'da hristiyanlığın yayılmaya başlamasıyla Adigelerin çok tanrılı inanç sistemleri hristiyanlığın bazı unsurlarını da özümseyerek Karaçay-Malkar'dakine benzer bir karakter kazanmıştır. Ancak Karaçay-Malkar'daki eski inançların Orta Asya şamanizmi ile organik bir ilişkisi bulunmakta, Adigeler'de ise eski Yunan-Roma medeniyetleri ile bir bağlantı gözlemlenmektedir.

6. yüzyılda, özellikle Bizans imparatoru I. Justinyen (527-565) döneminde Kafkasya'nın batı bölgelerinde hristiyanlık oldukça yayılmıştı. Çok sayıda papaz Kafkasya'ya gelmiş ve kiliseler kurmuştu. Adigeler papazlara "şogen" adını veriyorlardı. Bugün Adigeler arasında "şogen" yada "şevcen" adını taşıyan soyların bulunması bunların

etnik yönden de Adigelere karıştıklarını göstermektedir. 12. yüzyılda Cenevizliler Karadeniz kıyılarında kurdukları kolonilerde birçok kilise inşa etmişler ve Ubıhları katolikleştirmişlerdi (Güsar 1977:30). 1404 yılında Adigeler arasında bulunan başpiskopos Johannes de Galonifontibus, deniz kıyısında yaşayan Adigelerin Yunanlıların dinini benimsediklerini yazmaktadır. Ancak kendilerine göre ibadet ve dinî törenlerinin olduğunu da bildirmektedir (Tardy 1978:92).

Adigeler doğaüstü güçlere sahip olduklarına inandıkları çeşitli tanrıların varlığını kabul ederler ve onlara taparlardı.

"Şıble" Adigelerin savaş, yıldırım ve adalet tanrısıydı. Şıble'ye büyük değer veren Adigeler, savaşa giderken ondan yardım diler, savaş zaferle sonuçlandığında koyun sürüsünün en büyük koçunu ona kurban ederlerdi. Savaş başlamadan gök gürler, şimşek çakarsa uğurlu sayılırdı. Yıldırım çarpmış ağaçları kutsal sayan Adigeler, dalları altına sığınan katilleri bile bağışlarlardı. Aynı şekilde yıldırımla ölen kişiler de kutsal görülürdü.

"Tleps" Adigeler'in demir ve ateş tanrısıydı.

"Sevseres" yada "Seuserez" fırtınaların, suların ve ırmakların tanrıçasıydı. Sevseres'e denizler ve bulutlar itaat ederdi. Bir Adige denizde boğulduğunda Sevseres adına kurban kesilir ve denize dökülen bir akarsuya bırakılırdı. Dalgaların bu hediyeyi denizlerde tahtı bulunan Sevseres'e ulaştıracağına inanılırdı. Tanrıça Sevseres kendisine sadık kişilerin dua ve kurbanlarını kabul ettiğini rüzgar esintileri yada bulutların hareketleri ile bildirirdi (Güsar 1977:25). Adigelerin su ve rüzgar ilahı olan Sevseres yada Seuserez ile Yunanlıların Sezostiris adlı ilahları arasında bir benzerlik vardır (Berkok 1958:271).

"Zekotha" Adige inanışlarına göre gezginlerin tanrısıydı. Konukseverleri mutlaka ödüllendiren Zekotha, yolculardan ve kutsal ziyaretlere çıkanlardan himayesini esirgemezdi.

"Mezıtha" avcıların ve ormanların tanrısıydı. Adigeler ona orman gölgeliklerinde ibadet ederlerdi. İbadete ayrılan kutsal ormana da "Theseğ" derlerdi. İbadet için seçilen ağacın dalları altına sığınan katiller bile bağışlanırdı.

"Teşub" Adigelerin savaş tanrısıydı. Adigeler ona Zevatha adını da verirlerdi.

Adigeler meşe ağacını kutsal sayar, onun tanrısal bir ruh taşıdığına inanırlardı. "Kutıj" adını verdikleri kutsal ağacın altında toplanan Adigeler savaş ve barış işlerini

görüşürler, savaştan önce bu ağacın altında toplanır dua ederlerdi (Güsar 1977:26). Yağmacılar oraya sığınır, av ve savaş ganimetleri oraya adaklar gibi asılırdı (Byhan 1962:13).

1404 yılında Adigeler arasında bulunan Galonifontibus Adigelerin kilisenin yanında yer alan bir ağaca "Allah'ın ağacı" dediklerini ve bu ağaca çok önem verdiklerini bildirmektedir (Tardy 1978:92). 16. yüzyıl ortalarında Kafkasya'da Adigeler arasında bulunan Evliya Çelebi de Adigelerin ağaca taptıklarını ve bu ağaca çivi çakanları bu ağacın cehennem azabından kurtaracağına inandıklarını yazmaktadır (Evliya Çelebi 1970:270). 19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da bulunan Bıjışkyan Anapa civarındaki Adigelerin büyük ağaçlara taptıklarını, bu ağaçları çeşitli hediye ve eşyalarla süslediklerini kaydetmektedir (Bıjışkyan 1969:84). Bazı Adigelerin "Kodş" dediği Kutıj adlı kutsal ağaç aynı zamanda Adigelerin adalet tanrısıydı (Güsar 1977:26).

Adigeler "Merem" adını verdikleri Meryem Ana'yı bir tanrıça olarak kabul ederler ve onun şerefine bir bayram düzenlerlerdi. 6 Kasım 1838 tarihinde Adigelerin Merem Bayramını kutlama töreninde bulunan İngiliz gezgin J.Bell bu törende halka "şuat" adlı bir içki, çörek ve mayasız ekmek sunulduğunu, oyunlar oynandığını bildirmektedir. Adigelerin Merem'e *"sen göklerin sahibesi, kızların koruyucusun. Ey güzel Merem, sen bize verimli ürünler, barış ve mutluluk bağışla"* diye dua ettiklerini kaydeden J.Bell, onun şerefine kurbanlar kesilip ziyafetler verildiğini anlatmaktadır (Güsar 1977:33). Bıjışkyan da Adigelerin "Merem" yada "Meyrem" dedikleri Meryem Anayı dualarında andıklarını ve kimliğinden habersiz oldukları halde "Meyremok" yani Meryem oğlu dedikleri Hz.İsa'ya çok hürmet gösterdiklerini bildirmektedir (Bıjışkyan 1969:84). Adigelerin "Meyremok" biçiminde kullandıkları bu isim Karaçay-Malkarlılar'da "Bayramuk" biçimindedir ve her ikisinin de anlamı ve kökeni birdir.

Hristiyan Adigeler haçı kutsal bir sembol sayarlardı. Evlerinin bir köşesinde haç bulundurma geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan Adigeler, kendilerinden izin alınmadıkça bu haç sayesinde başkalarının evlerine giremeyeceğine inanırlardı (Güsar 1977:30).

Adigeler çobanların tanrısına "Amış", "Aymış" yada "Ahın" adını verirlerdi. Tarım ürünlerinin tanrısı "Thegelek" adını taşırdı. Su tanrıçasına "Psıthe Guaşe", deniz tanrıçasına "Hıpe Guaşe" derlerdi.

Bazı Adige tanrı isimlerinin eski Mısır medeniyeti ile ilgisi vardır. Adigelerin oyun ve yılan tanrıçası "Blevus" eski Mısırlılarda "Blevsis" adıyla bulunmaktaydı. Adigelerin bal tanrıçası "Merisa" eski Mısırlılarda "Meris" adıyla yaşamaktaydı (Güsar 1977:26).

Adige kabilelerinde ölülerin toprağa gömülmeyip ağaç dalları üzerine konulması eski bir gelenekti. 1404 yılında Galonifontibus Adigelerin ölülerini büyük ağaçların dallarına iplerle bağlayıp bıraktıklarını yazmaktadır. M.Ö. 3. yüzyılda yaşayan Apollonios Rhodios adlı Yunan yazarının "Argonautikon" adlı eserinde de Karadeniz sahillerinde Kolhi'de yaşayan halkın ölülerini toprağa gömmeyip, köyün dışındaki büyük ağaçların dallarına bağladıkları kaydedilmektedir (Tardy 1978:106). 16. yüzyıl ortalarında Kafkasya'da Adigeler arasında bulunan Evliya Çelebi Adigeler arasında bu âdetin devam ettiğine dair bilgiler vermektedir. Bozodok beyi Azmat-Geriy'in köyünde bulunan Evliya Çelebi bunların diğer Çerkesler (Adigeler) gibi ölülerini toprağa gömmeyip, içini oydukları ağaçlara ölülerini koyup ağaç dalları arasına bıraktıklarını anlatmaktadır (Evliya Çelebi 1970:274).

16. yüzyılda Adigeler, bir soylunun yada prensin cesedini, ince bağırsakları çıkarıldıktan sonra yüksek bir iskele üzerinde bir tarlada bir hafta süreyle teşhir ederlerdi. Ölünün en yakın iki büyüğü iki tarafında tahta iskelenin üzerinde dururlardı. İlk karısı ağlamaksızın başucunda otururdu. Sonra ceset ikiye yarılmış ve içi oyulmuş bir ağaç kütüğüne elbiseleri, silahları, gümüş kupalar ve eşyaları ile birlikte konur, dostları ve köleleri defin yerine toprak getirirler, bir höyük yapıncaya kadar üzerine koyarlardı (Byhan 1962:11). Mezardaki ölünün eline atının dizginlerini yerleştiren Adigeler, atı mezarın etrafında üç kere döndürür, sonra da atın sağ kulağını keserek mezara atarlardı. Annesi ve karısı kırk gün matem tutar, sabah-akşam mezara giderlerdi. Aile sofrasına ölü için kırk gün, hatta bir yıl süreyle yemekler konulurdu (Byhan 1962:11).

Adigeler yıldırım çarpmasıyla ölenleri şehit kabul eder ve bunun için yedi gün yedi gece şenlikler düzenlerlerdi. Ölüyü yıldırımla vurulduğu yerde bir ağaca koyarak üç gün orada, üç gün de evinde eğlenip, oynadıktan sonra "Taşkhor Yovağ" (Allah'ın oğlu vurdu) diyerek gömerlerdi. Bu âdet eski Romalılar'da da mevcut olup, yıldırım çarpan adam ölmezse Zeus'un oğlu sayılır ve soyu asil sınıfına dahil edilirdi (Bjışkyan 1969:84).

Adigeler arasında bazı yönlerin kutsal ve saygın olduğuna inanılırdı. Yukarı-aşağı kavramlarının karşılığı olan "Ipşçe-ışçhere" sözleri Adige halklarının en eski etnografik kavramlarından biriydi. Kabardeyler'de Ipşçe sözünün karşıladığı güney yönü saygın

yöndü. Çünkü Kafkas dağları Kabardey düzlüklerinin güneyinde yükselmekte ve "yukarı" kavramı bu sebeple güney yönünde kalmaktaydı. Kuzey yön daha az saygın görülür ve o sebeple "ışçhere" olarak tanımlanırdı. Kabardey köyleri ve genel olarak bütün yerleşim birimleri bu ilkeye göre iki bölüme veya iki yöne ayrılmıştı. Eski Kabardey geleneklerine göre prensler (pşiler) hiçbir zaman hiç kimsenin ırmağın kendilerinden daha yukarı kısımlarına yerleşmelerine izin vermezlerdi. Kabardey'de feodal soylular köyün geleneksel olarak "kuezh apşçe" (köyün yukarı saygın kesimi) şeklinde tanımlanan üst kesimine yerleşirlerdi. Prensler ve soylular köyün orta, özellikle alt kesimlerinde oturmazlardı. Kafkas dağlarının kuzeyindeki düzlüklerde yaşayan Kabardey ve Besleneyler için dağların bulunduğu güney yönü hayat kaynağı ırmakların oluştuğu yerlerdi. Toplumun ilk oluşum döneminde dağlara ve ırmaklara gösterilen saygı Kabardey'de "ıpşçe" kavramı ile tanımlanan bu yöne doğru bir saygı tutumu yaratmıştı (Bgazhnokov 1987:40).

Kabardeylerin ve Batı Adigelerinin "Jante" adını verdikleri, oda içerisinde kapıya en uzak olan yer en saygın yer kabul edilirdi. Burası yaş ve konum açısından en büyük olanın yeriydi. Diğerleri, en genci kapıya yakın olacak şekilde otururlardı. Geleneksel olarak, misafirler genç bile olsalar, saygın yerde oturma hakkına sahiptiler. Prensler (pşiler) ve soylular (vorklar) da yaşlarına bakılmaksızın bu hakka sahip olurlardı. "Jante" teriminin Adigelerde saygın yeri tanımlamak için kullanılmasına ilişkin olarak şunlar söylenebilir: Geçmişte bu yer, ocağın olduğu, giriş kapısından en uzak ve soğuktan daha iyi korunmuş bir köşeydi. Bu sebeple misafirler ve evin reisi olan baba, odada ateşe yakın olan bu saygın yerde otururdu. Kısacası "Jante" kavramının ocak kavramı ile birleşmesinin, ocağın kutsallığı ile atalara olan kutsal saygının birliğini yansıtmış olması mümkündür (Bgazhnokov 1987:44).

Adige halklarında bir kadının bir erkeğin yolunu kesmesi kesinlikle yasaktı. Toplumda kadına verilen tüm saygınlığa çok belirgin bir şekilde ters düşen bu yerleşik geleneğe göre, kadın yolda karşıdan karşıya geçeceği zaman, metrelerce uzaktan gelen bir erkeği beklemek zorundaydı. Kadın, erkek kendisini birkaç metre geçene kadar başını eğerek beklerdi. Şüphesiz bu âdet, kökleri kadınlardan zararlı büyülerin yayıldığına ilişkin antik düşüncelere uzanan bir ataerkil normdu. Kadının erkeğin yolunu kesmesi kötü bir olayın kehaneti olarak kabul edilirdi. İnsanlar bunu işlerinin yolunda gitmeyeceği, amaçlarına ulaşamayacakları, uğursuz bir olayın, hatta ölümün onları beklediği şeklinde yorumlarlardı. Karaçay-Malkarlılar arasında da görülen bu âdet Kabardeyler arasında sıkı

bir biçimde korunmuştu. 20. yüzyıl başlarında, bir Kabardey köyü olan Astemirey'de (yeni adı Verhniy Akbaş) bir adam yolunu kestiği için bir kadını silahıyla bacağından vurmuş ve bunun için ceza görmemişti (Bgazhnokov 1987:44). Kabardeyler arasındaki bu âdetler, toplumların sahip oldukları pek çok davranış normlarının onların mitolojileri ile açıklanabileceği tezini de doğrulamaktadır.

Ubıhların eski inanç sistemleri Adigelerle benzerlik gösterdiğinden aynı grup içinde değerlendirmek mümkündür.

Adigelerin Avcılık tanrısı "Mezıtha" kültü Ubıhlar arasında da bilinmekteydi. Hayvancılık tanrısı olarak Adigeler tarafından da bilinen "Ahın" kabul ediliyordu. Vaktiyle bu tanrıya ibadet edilen tapınak ise Şakhe ırmağının ağzında bulunan kutsal koruydu. Ubıhların inancına göre Ahın elinde çoban sopası bulunan dev bir hayvan bakıcısıydı. Rivayetlere göre Ahın Ubıhların atasıydı. Ubıhlar hayvanlara saygı gösterirlerdi. Örneğin bir sürü geçerken attan inerek yaya yürürlerdi. Adigelerde olduğu gibi Ubıhlarda da demircilik tanrısı Tlepş adını taşıyordu. Aynı tanrı bazan avcılık mesleğinin de koruyucusu sayılırdı. Ubıh dilinde "Vobyo" kelimesi Allah terimini karşılıyordu. İslam öncesi dönemde de bu adla yerel bir tanrı bilinmekteydi. Ubıhların Vobyo adlı tanrısı ile Gürcü-Svanların Vob ve Abhazlardaki yağmur yağdırıcı Tufan tanrısı Afa arasında bir bağlantı vardır. Megreller de cuma gününe Vobi-şkha adını verirler (Lavrov 1992:56).

Ubıhlar arasında ağaç kültü çok yaygındı. Soçi ve Şakhe ırmakları ağzında tepelik bir mevkide kutsal ağaçlar vardı. Buradaki ağaçların altında mezarlar bulunuyordu ve meşe ağaçlarından birinde demirden haç şeklinde yapılmış bir çengelli askı vardı. Buna kurban eti asılırdı. Ayrıca sözkonusu ağaca eşyalar da asılırdı (Lavrov 1992:55).

Adigelerin eski inançlarında eski yerel inançlarla birlikte Yunan-Roma ve Ön Asya medeniyetlerinin etkili olduğu ve hristiyanlığın da bu inançlar üzerinde güçlü bir tesir bıraktığı anlaşılmaktadır.

9.3.3. ABHAZLAR'DA ESKİ İNANÇLAR

Abhazların büyük bir kısmı hristiyan, bir kısmı da müslümandır. Ancak Abhazlar arasında her iki dine ait inançlar arasında çok güçlü bir temele sahip eski çok tanrılı inançların ince bir tabakası yer almaktadır. Hangi semavî dine bağlı olursa olsun, Abhazların dinî inançlarında eski Abhaz tanrıları ve ruhları, putperest kurban törenleri

hakimdir. Bu inançlar da yalnızca genel Abhaz toplumunun tanrıları değil, atalardan miras kalan aile kültlerine ait inançlar da yer alır (Smirnova 1985:85).

"Şana" yada "Ançva Şana" Abhaz mitolojisinde anne sembolü olan tanrıçadır. İnsanları ilk olarak yerleşik bir hayata sokup, toplumda işbirliği kuran ve insanların her türlü ihtiyaçlarını bulabilecekleri bir köy-şehir yaşantısı geleneğini yaratan annenin kutsal anısı Abhazlar arasında bu kültü doğurmuştur (Büyüka 1971:144).

"Tsıwına" adlı bolluk bereket tanrıçası da "Şana" ya bağlıdır. Abhazlar her yıl Mayıs ayında bu tanrıça onuruna büyük bir şölen düzenlerlerdi.

Şana'ya bağlı tanrıçalardan biri de değirmencilik tanrıçası "Sawına" idi.

Tarım tanrıçası "Caca" bereket tanrıçası Tsıwına'ya bağlıydı. Abhazlar Caca'nın tarla ve sebze bahçeleri içinde dolaştığına inanırlardı. Caca için söylenen bir ilahinin bazı mısraları şöyleydi:

Caca carcar hara dahtaup,	Dipdiri, hareketli Caca bize konuk
Dıgegewa hawra dalaup	Fıldır fıldır ürünümüzün içinde gezmekte
Caca lkalta lmaka yavtzaup	Caca eteğini kemerine sokmuş
Dı carcarwa hawra dalaup	Diri diri ekinimizin içinde gezmekte

(Büyüka 1971:151).

"Ankı" adı verilen toprak tanrıçasının Abhazca'daki kelime anlamı "Yer anası"dır. Eski Yunanlılar'da da tarım tanrıçasına Anakidora adı verilirdi ve bu tanrıçanın Abhazlar'ın Ankı adlı toprak tanrıçaları ile bir ilişkisi vardı. Sümerler de toprak tanrıçasına "Enki" adını verirlerdi (Büyüka 1971:152).

"Aytar" Abhazların hayvancılık tanrısıydı ve hayvanları saldırılardan, hastalıklardan koruduğuna, çobanlara yardım ettiğine inanılırdı. Her yıl Nisan ayının ilk pazartesi günü Aytar şerefine bir şölen düzenlenirdi. Çobanlar her sabah sürüyü otlatmaya götürürlerken Aytar'a şu sözlerle dua ederlerdi:

Yıxezgi xiçe Aytar	Doğurmuşu da koru Aytar
Yımxezgi xiçe Aytar	Doğurmamışı da koru Aytar

Raxu-svaxu eyzırha	Sürüyü büyüt
Rhıpxedzere azırha	Sayılarını çoğalt

(Büyüka 1971:157).

Abhazların Aytar adlı tanrısı ile Karaçay-Malkarlıların Aymuş, Adigelerin Amış adlı tanrıları arasında büyük bir benzerlik olduğu dikkati çekmektedir.

Abhazların orman ve av tanrısı "Azveypşa" adının kaynağı Adigelerin orman tanrısı "Mezıtha"dır. Avcılara rastlayan Abhazlar onlara "Azveypşa wıyçeyt" (Av ve Orman tanrısı seni nimetlendirsin) diye selam verirlerdi. Abhaz avcıları Azveypşa'ya bağ bozumundan sonra başlayan ve yeni seneye kadar süren av mevsiminde, ava gitmeden önce bir teke yada koç kurban ederler, onun da sürüsünden avcılara istediklerini vereceğine inanırlardı (Byhan 1962:12).

"Nanı" yada "Anan" Abhazların bal ve arıcılık tanrıçasıdır. Bir diğer adı da "Gunda" dır (Büyüka 1971:168).

"Mışındaw" Abhazların deniz tanrısının adıydı. Denizcilerin tanrısına ise "Aşxua Mekepsis" adı verilirdi. "Zızlan" adı verilen tatlı suların tanrıçasının berrak ve tatlı suların derinliklerindeki evinde yaşadığına inanılırdı. "Ziwawa" Abhazların yağmur tanrıçasıydı. Yağmur duası törenleri Ziwawa ile yakından ilgiliydi. Bu törene yalnızca kadınlar katılırdı. Uzun bir sırığa kadın elbisesi giydirilirdi ve bu Ziwawa'yı temsil ederdi. Kadın ve kızlardan oluşan bu topluluk Ziwawa ile birlikte bir akarsu kenarına giderler ve kızlar suya girerek Ziwawa'yı aralarında bayrak gibi tutarlardı. Ziwawa'ya yağmur yağdırması için dua edilirken kızlar da Ziwawa heykelini suya daldırıp çıkarırlardı (Büyüka 1971:173).

"Haniya" Abhazların sağlık tanrıçasıydı. Çiçek hastalığının iyileştirilmesinde Abhazlar Haniya adlı tanrıçadan yardım dilerlerdi.

"Atana" Abhaz mitolojisinde bilgi ve akıl tanrıçasıydı. Bu tanrıçanın adı eski Yunan mitolojisindeki "Atena" yada "Athena" ile bağlantılıydı.

"Şefsı" madencilik tanrısıdır. Taşçılığı ve heykeltraşlığı söz konusu olduğunda ise "Aynarjiy" adını alır. Eski inançlara göre Aynarjiy insanüstü bilgi ve gizli güçlere sahip, geleceği bilen ve her derde çare bulan bir tanrıydı (Büyüka 1971:191).

Abhazlar savaş tanrısına "Arıs" adını verirlerdi. Bu isim eski Romalılar'ın savaş tanrısı "Mars" ın adından gelmektedir. Abhazların "Ceres" adlı tarım ve zahire tanrıçalarının adı da eski Roma kökenliydi.

Abhazlar kuraklık olduğu zaman yağmur yağdırması için "Afi" adını verdikleri yıldırım tanrısına başvururlardı. "Fi" Abhazca'da yıldırım anlamına gelmektedir. Afi için bir öküz kurban edilirdi. Köyün kızları kuraklığı temsil eden bir kadın manken yaparlardı. Bu yağmur tanrıçası Ziwawa'yı da temsil ederdi. Mankeni bir eşeğe bindirerek ırmağa götürürler ve onu orada samandan ve ağaç dallarından yapılmış bir sala bindirip ateşe vererek akıntıya bırakırlardı. Eşeği de zorla akıntının ortasına çekip yürütürlerdi. Eşek karşı kıyıya geçerse yağmur yağacağına inanırlardı (Byhan 1962:14).

Abhaz çobanlar dağa gitmeden önce ve döndükten sonra yıldırım tanrısı Afi için koçlar kurban ederler ve sürülerinin korunmasını dilerlerdi. Bir hayvanı yıldırım çarparsa sahibi bütün köy halkını çağırır, şarkılar söyleyerek ve dans ederek yıldırım çarpan hayvanı üç metre yüksekliğinde bir iskele yada ağaç üstüne yerleştirirdi. Mal sahibi bir öküz kurban eder ve gelecekte korunması için dua ederdi. Abhazlar bir insanı yıldırım çarptığında da aynı şekilde hareket ederlerdi ve yıldırım tanrısını incitmemek için hiç kimse ağlamazdı (Byhan 1962:14). Abhazlar ölüleri yıkadıktan sonra gömerlerdi ve gelip geçenin yiyip dua etmesi için mezarın yanına yiyecekler koyarlardı. Sohum'dan elli mil uzaktaki Soğuksu Abhazları'nın ölülerini başlarını traş ettikten sonra gömdüklerini 19. yüzyıl başlarında Bıjışkyan kaydetmektedir (Bıjışkyan 1969:81).

Abhazlar arasında hristiyanlık yaygın olduğu halde onların putperest ve ağaca tapan bir topluluk olduklarını Bıjışkyan bildirmektedir. 19. yüzyıl başlarında Abhazların Tapşi adını verdikleri büyük ağaçlara taptıkları, aynı zamanda haç ve incile de saygı gösterdikleri Bıjışkyan'ın notlarından anlaşılmaktadır (Bıjışkyan 1969:80).

Abhazlarda eski inançlarla ilgili tören ve ayinleri yönetenler genellikle ailenin en yaşlı erkekleriydi. Yeni bir ailenin çekirdeği ortaya çıktığında, bir evlenme töreninde yada gelinin "büyük ev"e kabul edilmesi töreninde ailenin en yaşlı erkeği kurban keser ve ailenin koruyucu tanrısı Azhakhar'a ve diğer ataların ruhlarına, genç çifte saadet getirmeleri için dua ederdi. Yılın belli dönemlerinde Abhazlar arasında çeşitli putperest törenleri de düzenlenirdi. Harman sonrası, yeryüzündeki bütün meyvaları temsil eden yiyecekler bir masaya konur ve ailenin en yaşlısı, bereket tanrıçası Caca'ya şükranlarını sunardı. Bir inek buzağı doğurduğunda ataların ruhlarına sürüyü korumaları için dua edilirdi. Noel'de, yeni

yılda, paskalya yortusunda yada benzeri kutsal günlerde ailenin en yaşlı erkeği bütün aile üyelerinin mutluluğunu dileyerek bir kurban keserdi. Paskalya'dan önceki büyük perhizin ilk pazartesi gününde ailenin en yaşlı kadını ailenin saadeti ve refahı için tanrılara dua ederdi.

Abhazlar'da, genelde genç bir erkek ayin ve putperest törenlerinde rahip olarak görev alabilirdi. Örneğin demircilerin tanrısı Şavşa için yapılan bir töreni genç bir demirci yönetebilirdi. Ancak Abhazlar arasında genç bir kadına böyle bir töreni yönetmesi için asla izin verilmezdi. Abhaz gelenek ve inançlarına göre, ancak "temiz" bir kadın, yani menopoz dönemine girmiş bir kadın yüce ruhlar ve güçlerle iletişime aracılık edebilirdi (Smirnova 1985:86).

Adigelerde olduğu gibi Abhazlarda da yerel eski inançlar üzerinde eski Yunan-Roma ve Ön Asya medeniyetlerinin mitoloji ve inançlarının etkili olduğu görülmektedir. Hristiyan inançları da çok tanrılı inanç sistemine adapte edilmiş ve onunla bütünleşmiştir.

9.3.4. <u>OSETLER'DE ESKİ İNANÇLAR</u>

Osetlerin büyük bölümü hristiyan, bir kısmı da müslüman olmakla birlikte onların dinî inançları hristiyanlık, müslümanlık ve çok tanrılı inançların garip bir karışımıydı. Osetya'da her köyün kutsal saydığı bir yer ve o yerin tanrıları vardı. Osetler arasında kutsal ruhlara inanış çok güçlüydü ve 19. yüzyıl sonlarına kadar bu inançlar halk arasında etkili bir biçimde yaşatılmıştı.

"Harhı-dzuar" Osetler'in yol tanrısının adıydı.

"Nog-dzuar" Osetya'da Kani bölgesindeki dağlarda yaşadığına inanılan bir ruhun adıydı. Osetler bu ruhun bayram günlerinde ona kurban keserlerdi.

"Farnici-duag" Osetya'da Ganalgom denilen yerde yaşadığına inanılan bir kutsal ruhtu. Sadece erkeklerin tanrısıydı. Bir iş yapmaya çalışan erkeğe destek olurdu. Osetler bu tanrının mülk, bereket ve ekmek tanrısı olduğuna inanırlardı. Her yıl 10 Kasım'da bu tanrıya Corguba adlı şölen düzenlerlerdi. Bir adam öldüren katil kaçıp Farnici-duag'a kurban kesilen yere ulaşıp ondan yardım dilerse, Osetler ona dokunamazlar ve bırakırlardı (Şanayev 1870:39).

"Vasho" Kani bölgesindeki dağlarda yaşayan kutsal bir ruhtu. Osetler 4 Kasım'da onun için şölen düzenlerlerdi.

"Kav-zad" Osetya'da Tmeni-kav denilen yerdeki dağlarda yaşayan bir ruhtu. Tmeni-kav'da yaşayan Osetler ona ot biçme mevsiminde tapınırlardı (Şanayev 1870:40).

"Fın-dzuar" Dargavs adlı yerdeki dağlarda yaşayan bir ruhtu. Osetler onun yüzünün koyuna benzediğine inanırlardı. Bu yüzden adı Osetçe kutsal koyun anlamına gelen Fın-dzuar'dı.

"Tbautsilla" Kakadur bölgesindeki dağlarda Osetler'in en çok inandıkları tanrıydı. Evin ve aile ocağının tanrısı olduğuna inanılırdı. Onun bereket ve bolluk verdiğine inanan Osetler, Tbautsilla'nın bayram günlerinde ona koyun kurban ederlerdi.

"Dzivgisi-dzuar" Osetler'in Kurtatah bölgesinde yaşayan halkın tapındığı bir tanrıydı.

"Dziri-dzuar" adlı tanrıya da Kurtatah'lar taparlardı. Bunun bayramı bir hafta sürerdi. Her ev o bayramda Dziri-dzuar için öküz veya boğa kurban ederdi.

"Mkalı-gabuta" Osetler'in Alagir boyunun tanrısıydı. "Halısti-Saniba" adlı tanrıya da Alagir'de yaşayan Osetler inanırlar ve onun için bir hafta bayram yaparlardı.

"Hetaci-dzuar" adlı tanrının Suadag ovasında yaşadığına inanılırdı ve o bütün Osetler'in tanrısıydı.

"Gudzi-dzuar" Redant'ta yaşayan Dudar soyunun bölgesinde ikinci derecede bir tanrıydı.

"Alardı" Kurtatah'da Kora denilen yerde yaşadığına inanılan bir tanrıydı. Onun bayram gününde Osetler her evde onun için bir fıçı yağ hazırlarlardı.

"Avzandaci-dzuar" Kurtatah'da Kora denilen yerde yaşayan ikinci derecede bir tanrıydı.

"Thost" Alagir'de Unal denilen yerde yaşadığına inanılan ikinci derecede bir tanrıydı (Şanayev 1870:40).

Oset eski inançlarında hristiyanlık inançlarının güçlü etkisi de görülmektedir. Karaçay-Malkarlıların "Bayrım" yada "Bayram Biyçe", Adigelerin "Merem" yada "Meyrem" adını verdikleri Meryem Ana Osetler için de kutsal bir tanrıça idi. Her köyde onun yaşadığına inanılan bir kayalık bulunurdu. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar buraya gelerek ona dua ederlerdi.

Hristiyan azizlerinden St.Nicholas Osetler arasında, bilhassa Digor kabilesinde çok güçlü kutsal bir ruh kabul edilirdi. Osetler Nikolla adını verdikleri bu ruhun sıkıntıda olanların koruyucusu olduğuna inanırlardı. Karaçay-Malkarlılar da ona Nikkol adını verirlerdi (Tardy 1978:106).

"Afsatı" Osetler'de avcılığın ve hayvanların tanrısıydı. Osetler Afsatı'nın varlığına ve onun yüksek dağlarda oturduğuna inanırlardı. Afsatı'nın karyolası, koltukları ve iskemleleri fil dişinden yapılmıştı. Yattığında yada tahtında oturduğu zaman etrafinda yedi bahadır ayakta dururdu. Osetler kendisini öven şarkılar söyleyen avcılara Afsatı'nın av hayvanları yolladığına inanırlardı (Britayev 1939:72).

9.3.5. ÇEÇEN-İNGUŞ VE DAĞISTAN'DA ESKİ İNANÇLAR

Çeçen-İnguşlar arasında da çok tanrılı inanç sisteminin ve çeşitli güçlere sahip pek çok tanrı ve tanrıçanın varlığı dikkati çekmektedir. Çeçen-İnguşlar'ın başlıca tanrıları şunlardı:

Dela: Tanrıların babası.

Seli: Gökgürültüsü tanrısı.

Seli Sata: Gökgürültüsü tanrısının kızı, bakirelerin koruyucusu.

Dela Molkh:Güneş tanrıçası.

Dardsa Naerilk: Fırtınaların anası.

Elta: Ormanların ve avların efendisi.

Khi Nana: Suların anası.

Meler Erda: Mahsul ve içki tanrısı.

Molzi Erda: Savaş tanrısı.

Tub-Hi: Karasuları tanrısı.

Dian-Hi: Yağmursuyu tanrısı.

Taba-Erda: Kutsal tanrı.

Magi-Erda. Kutsal güneş tanrısı.

Tuşol : Bereket tanrısı.

Sela: Gök ve ateş tanrısı.

Çeçenler'de atalar ruhu aynı zamanda aile ocağının koruyucusu Seli idi. Ocak, kazan, çengel, zincir, ateş ve kül kutsal sayılırdı. Nişanlı kız baba evini terkederken onlardan törenle ayrılırdı. Adam öldüren bir kimse, ocağın zincirine dokunur dokunmaz o evin sahibinin koruması altına girerdi (Byhan 1965:32). Aynı geleneğe Karaçay-Malkarlılar arasında da rastlanırdı (Tavkul 1993:113).

İnguşlar "Myatsel" adını verdikleri harman tanrısı şerefine Haziran ayı sonunda tören düzenler ve Stolovaya dağında onun için dans eder, ziyafet tertip eder, ateşler yakar, kuzular kurban ederlerdi. Dağıstanlı Tabasaran'lar bazı ağaçların, özellikle ceviz ağacının kutsal olduğuna inanır ve onu kesemezlerdi. Güney Dağıstanlılar arasında da islamiyet öncesi dinî inançların pek çok izlerine rastlanır. İslamiyet öncesi bir tanrı adı olan Gutsar bunlar arasında Allah anlamında kullanılır. 21 Mart'ta Nevruz'u kutlamaları, yağmur duası dansları, evlilik ve matem törenlerindeki bazı özel uygulamalar ve kutsal Şalbuz dağına saygı gösterilmesi Dağıstanlılar'ın islamiyet öncesi inançlarından günümüze kalan izlerdir (Walsh 1978:178).

Çeçenler eskiden ölülerini giyinmiş ve baştan aşağı silahlanmış olarak, mezarına atı ile birlikte üç ekmek ve içki koyarak gömerlerdi. Genel olarak mezarın üstüne bir kubbe yada evcik inşa edilirdi. İnguş ve Laklar eski âdete göre mezarların üstüne kulübe şeklinde bir taş yığar ve onun üstüne de adam boyunda bir taş dikerlerdi. 16-17. yüzyıllarda ölüler koni yahut kulübe şeklinde, tabanı 4x4 metre, yüksekliği 8-10 metre, iki yada üç sıra pencereli, ölülerin taş sıralara konulduğu ve onlara yiyecek ve her türlü malzemenin verildiği cenaze evlerine gömülürdü (Byhan 1965:27). Çeçenler küçük kulübeye benzer ölü evlerine "kaşa" derlerdi. Bu sözün Karaçay-Malkarlılar'daki "keşene" sözüyle bir ilgisi olduğu düşünülebilir.

İnguşlar ölüyü toprağa verirlerken ruhunun herhangi bir evde saklı kalmaması için cenaze töreni sırasında köydeki bütün evlerin kapılarını açık bırakırlardı (Henze 1984:8).

9.3.6. KAFKASYA'DA ESKİ İNANÇLARLA SEMAVÎ DİNLER ARASINDAKİ ÇATIŞMA

Çok tanrılı eski inançlara dayalı dinî yapı Kafkasya halkları arasında birleştirici bir unsur rolü oynayan çok etkili ve güçlü bir sosyal sistemdi. Kafkasya'da 6. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan hristiyanlık halk arasında güçlü bir biçimde yayılamamış ve

halk tarafindan bütün kurumlarıyla benimsenmemişti. Halkın dinî inançları arasında hristiyanlık ile pagan (çok tanrılı din) âdetlerinin bir arada bulunması sık rastlanılan bir olaydı. 19. yüzyılda Kafkasya'da bulunan birçok gezgin burada güçlü pagan âdetlerinin yanında hristiyanlığın bazı zayıf kalıntılarının bulunduğunu gözlemlemişlerdi.

Kafkasya halkları arasında hristiyan inançlarının yayılmasında bir Kafkas ötesi (Trans-Kafkas) ülkesi olan Gürcistan'ın önemli rolü olmuştur. 3. yüzyılda Bizans düşüncesinden çok etkilenmiş bir hristiyan kültürü Gürcistan'da yayılmaya başlamıştı. Ancak kuzeydeki dağlık bölgenin üst kısımlarında yaşamakta olan dağlı kabileler hristiyanlığın etkisinden uzak kalmışlardı. 5. yüzyılda bağımsız bir Gürcü kilisesinin kurulmasıyla Gürcistan'daki misyonerlik hareketleri kuzeydeki dağlık bölgeye, yani Kafkasya'ya doğru yön değiştirdi. Sarp dağ yamaçlarında kurulan manastır ve kiliselerle, burada hristiyanlığı yerleştirmek için sarfedilen ilk gayretler Kafkas halkları üzerinde büyük etki yaptı. Ancak Gürcistan'ın 15. yüzyıldan itibaren gücünü kaybetmeye başlamasıyla hristiyanlığı yayma ve misyonerlik faaliyetleri kesintiye uğradı. Fakat buna rağmen dağlık bölgelerdeki manastırlar ve misyoner hücreleri faaliyetlerini 18. yüzyıla kadar sürdürdüler. Ücra yerlerde olmaları, yalnız onların kuruluşlarının geç kalmasına sebep olmakla kalmamış, aynı zamanda ortadan kalkmalarını da geciktirmişti. Teşkilatlı hristiyanlık dağlarının ücra köşelerinden çekilmeye başlayınca, bu dinin etkisi bütün Kafkaslar'da gevşemeye başladı (Henze 1984:2). İşte bu dönemde halkın eski dinî inançları hristiyanlık inancına galip geldi ve henüz halkın ruhuna tam anlamıyla yerleşmemiş olan hristiyanlık, pagan inanç ve âdetleri arasında onların bir parçası halini aldı. Meryem Ana "Bayrım Biyçe", "Merem", "Meyrem" gibi adlarla doğaüstü güçlere sahip bir tanrıça olarak kabul edilmeye başlandı. Karaçay-Malkarlılar, Adigeler ve Osetler eski çok tanrılı inançlarında öteden beri var olan "kadınları ve çocukları koruyan tanrıça" motifini Meryem Ana ile bütünleştirdiler. İlya, Teodor, Nicholas, Praskova, Georgi gibi hristiyan azizleri onların inançlarında doğa üstü güçlere sahip tanrılara ve ruhlara dönüştüler. Bunların adları Eliya, Totur, Nikkol, Baras, Gürge biçimlerine dönüşerek yıldırım tanrısı, kurtların ve avcıların tanrısı gibi özellikler kazandılar. Haftanın kutsal günleri onların adlarıyla anılır oldu.

Meryem Ana ve diğer hristiyan azizlerinin Kafkasya halklarının inançlarında kutsal tanrılara ve ruhlara dönüşmeleri kültürleşmenin en güzel örnekleri arasındadır.

Doğaüstü güçlere sahip olduklarına inanılan bu tanrı adları difüzyon yoluyla değişik Kafkasya halkları arasında yayılarak benimsenmiştir.

19. yüzyılda Kafkasya'da bulunan gezginler halkın yine çok tanrılı eski dinlerine bağlı olduklarını ve günlük hayatlarında bu inançların pratiklerini çok tabiî bir biçimde yerine getirdiklerini görmüşlerdi. 19. yüzyılda bir teşkilat olarak kilise artık itibarını kaybetmişti, fakat halk eski dinî inançları ve pagan âdetleri arasına hala manalarını anlamadığı hristiyanlıkla ilgili bazı unsurları katıyordu. Halk dualarında hristiyanlıkta ne gibi yerleri olduğunu bilmeden, bir takım azizlerin isimlerini tekrarlamaktaydı. Bu azizler artık onlar için hristiyanlıktaki anlamlarını kaybetmişler, onların gözünde doğa üstü güçlere sahip tanrılara ve kutsal ruhlara dönüşmüşlerdi.

17-18. yüzyıllarda Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde hristiyanlığın etkileri zayıflarken 15-16. yüzyıllarda bölgede yayılmaya başlayan müslümanlık 18. yüzyıl sonlarında dağlık bölgeleri de etkisi altına almayı başarmıştı. 19. yüzyıl başlarından itibaren Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirmek amacıyla Kafkasya halkları ile savaşa başlaması bölgede islamiyetin yayılıp güçlenmesini hızlandırdı. 19. yüzyıl ortalarında İslamiyet Kafkasya halklarını birleştiren ve aralarındaki kabile ayrılıklarına son veren bir din görünümü kazandı. Ancak halkın eski inançları ile bunların arasında eriyen hristiyanlık unsurları halkın müslüman kimliği altında da yaşamaya devam etti.

BÖLÜM X

SONUÇ

Kafkasya'nın etnik ve sosyal yapısını tarihî bir boyut içinde ele alanarak değerlendirdiğimizde, kısaca "Kafkas Kültürü" olarak nitelendirebileceğimiz günümüz Kafkasya'sının sosyo-kültürel ve etnik yapısının dört kaynaktan gelen unsurların birleşip, difüzyon, kültürleşme, asimilasyon gibi sosyolojik süreçler sonunda bütünleşmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu dört ana kaynak şunlardır:

1. Tarih öncesi dönemlerden beri Kafkasya'da yaşadıkları varsayılan yerli Kafkas kavimlerinin kültürleri.
2. Orta Asya ve Güney Rusya bozkırlarından gelerek Kafkasya'yı yüzyıllar boyunca istila eden, Kimmer, İskit gibi Proto-Türk kavimlerinin, Hun-Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimlerinin ve Sarmat gibi Hind-Avrupa (İran) kavimlerinin kültürleri.
3. Eski Yunan-Roma ticaret kolonileri ile bunların devamı sayılabilecek Bizans-Ceneviz ticaret kolonilerinin taşıdığı Avrupa-Latin kültürleri.
4. Anadolu ve Ön Asya kavimlerinin kültürleri.

Bu dört farklı coğrafyadan gelerek Kafkasya'da birleşen kültürler Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının oluşmasında değişen oranlarda rol oynamışlardır.

Tezimizde ileri sürdüğümüz varsayımların elde ettiğimiz verilerin analizi ile doğrulandığı görülmektedir. Örneğin, Bölüm VI'da ve özellikle Bölüm 6.7'de elde ettiğimiz bilgiler Kafkasya halklarının etnik açıdan birbirleriyle karıştıklarını ve aralarında bir etnik ve sosyal bütünleşmenin gerçekleştiğini göstermektedir. Bu da Kafkasya halklarının etnik açıdan karışarak akraba milliyetler haline geldikleri varsayımımızı doğrulamaktadır.

Coğrafi faktörler Kafkasya'daki toplumsal oluşumları bir dereceye kadar etkilemiş ve sarp dağlar, derin vadiler ve geniş düzlüklerle bölünmüş geniş bir coğrafi sahada

birbirlerinden farklı pek çok etnik grup ortaya çıkmıştır. Farklı diller konuşan bu etnik gruplar arasındaki ayrılık coğrafi şartların da etkisiyle gittikçe daha belirgin bir hal almış ve Kafkasya'da çeşitli dil ve lehçe grupları etrafında birleşmiş pek çok etnik grup meydana gelmiştir. Ancak, değişik etnik kökenlerden gelen bu gruplar arasında zamanla göç, kan davası, ekonomik sıkıntı, sosyal baskılar gibi sebeplerle bir hareketlilik yaşanmış ve pek çok fert yada aileler, hatta soylar bir etnik gruptan diğerine göç ederek yada sığınarak onlara karışmış ve o etnik gruplar arasında asimile olmuşlardır. Bu hareketlilik Kafkasya halkları arasında etnik yönden bir karışıma yol açarken kültürlerin de birbirine karışmasına ve zamanla Kafkasya'daki etnik gruplar arasında birbirine benzer sosyo-kültürel yapıların oluşmasına sebep olmuştur. Neticede Kafkasya'daki farklı ırklar ve etnik gruplar birbirleriyle karışıp kaynaşırken, ortak bir "Kafkas Kültürü" etrafında da birleşmişlerdir.

Bölüm VII, VIII, IX ve X'da elde ettiğimiz bilgiler Kafkasya halkları arasında sosyal ve kültürel yönlerden de bir benzerlik ve bütünleşme olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum Kafkasya halkları arasında "kültürleşme" hadisesinin yaşanarak, benzer sosyo-kültürel yapılar oluşturdukları şeklindeki varsayımımızı da doğrulamaktadır.

Bugün, Kafkas kültürünü oluşturan Abhaz, Adige, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halklarını etnik ve sosyo-kültürel açıdan kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmak mümkün değildir. Bu halkların sosyal yapılarında ve kültürlerinde küçük nüansların olması tabiîdir. Ancak, Kafkasya halkları ana hatlarıyla ortak bir görünüm arzeden "Kafkas Kültürü"nün parçalarını oluşturmakta ve etnik açıdan da farklı ırklara mensup etnik gruplar değil, birbirine akraba etnik grup yada milliyetler tablosu çizmektedirler. Amalgamasyon adını verdiğimiz "ırkların karışması" olayı en canlı biçimiyle Kafkasya'da yaşanmıştır. Özellikle kuzeyden gelen bozkır göçebe kültürüne mensup atlı-savaşçı kavimlerle Kafkasya'nın yerli halkları arasında büyük bir etnik karışım olduğu anlaşılmaktadır. Sosyolojik gerçekler Kafkasya'da büyük bir etnik karışımın ve kültürel birleşmenin yaşandığını gösterirken, Kafkasya halklarını çeşitli ırk gruplarına ayırarak onları otokton (yerli) halklar ve dışarıdan gelen halklar biçiminde ayırmak bilimsel açıdan son derece yanlıştır.

Abhazlar, Abazinler, Şapsığ, Abzeh, Bjeduğ, Hatkoy, Besleney, Kabardey gibi Adige boyları, Karaçay-Malkarlılar (Tavlu'lar), Osetler (İron'lar), Çeçen-İnguşlar (Vaynah'lar) ve Lezgi, Avar, Lak, Kumuk, Dargı gibi Dağıstan halkları yüzyıllar boyunca Kafkasya'da etnik ve kültürel açıdan birbirleriyle karışmış ve Kafkas kültürünün

oluşumunda pay sahibi olan etnik gruplardır. Kafkas kültürünün sahibi olan bu halklar Kafkasya'nın yerli halklarını oluşturmaktadır. Ancak, Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının oluşumunda kuzeyden gelen eski Türk kavimlerinin büyük etkisini gözardı eden yada görmezlikten gelen bazı art düşünceli araştırmacılar, Kafkasya'da Türk kökenli bir dil konuşan Karaçay-Malkar ve Kumuk halklarını, Kafkasya'ya dışarıdan gelmiş halklar olarak göstererek onları dışlamak eğilimindedirler. Bu araştırmacıların Kafkasya tarihini bilmedikleri, Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısını oluşturan tarihî süreçlerin sosyolojik analizini yapamadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca, Kafkasya'ya kuzeyden gelen Türk kavimlerinin torunları oldukları bilinen Karaçay-Malkar ve Kumuk halklarını Kafkasya'nın yerli halklarından saymazken, kökenleri Ön Asya kavimlerinden Urartu'lara bağlanmaya çalışılan Çeçen-İnguşlar'ı yada Kafkasya'ya güneyden geldikleri ve İran kavimlerinden oldukları öne sürülen Osetler'i Kafkasya'nın yerli halklarından saymak bir çelişkidir. Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar bir etnik grup olarak Kafkasya'da ortaya çıkmış halklardır. Onların etnogenezlerini Kafkasya dışında aramak bir hatadır. Çünkü tarihte, Kafkasya dışında Karaçay-Malkar ve Kumuk adlarını taşıyan başka hiçbir halk yada etnik grup olmamıştır. Her iki halk da Kafkasya'nın tarihî gelişimi sırasında, Kafkasya'ya özgü etnik ve sosyo-kültürel süreçler sonunda Kafkasya'da ortaya çıkmış, etnogenezleri Kafkasya'ya sıkı sıkıya bağlı halklardır. Ayrıca, Karaçay-Malkarlılar ve Kumuklar komşu Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel yapıları üzerinde son derece etkili olmuşlar ve silinmez izler bırakmışlardır. Kafkas dillerindeki Karaçay-Malkar ve Kumuk kökenli kültür kelimeleri ile, değişik etnik gruplar içinde yer alan Karaçay-Malkar ve Kumuk kökenli soylar bu büyük etkinin delilleridir.

Kafkasya'ya dışarıdan gelmiş halklar olarak, bölgeye 17-19. yüzyıllar arasında getirilip yerleştirilen Rus ve Ukrayna Kazakları, Nogaylar, Stavropol bölgesi Türkmenleri, çeşitli Rum (Grek) ve Ermeni kolonileri sayılmalıdır. Bunlar Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının oluşum sürecinde rol oynamadıkları gibi Kafkas kültürü ile de bütünleşmemişlerdir.

Tezimizde ileri sürdüğümüz varsayımların doğrulanmasından çıkan sonuç, Kafkasya halklarını çeşitli ırklara göre gruplara ayırarak onları yerli halklar ve dışardan gelmiş halklar olarak sınıflandırmak bilimsel açıdan yanlıştır. Kafkas halklarını ancak konuştukları dil gruplarına göre sınıflandırmak mümkündür. Onları ırk ve etnik köken kriterlerine göre değerlendirmek sosyolojik açıdan hatalıdır. Yüzlerce yıllık bir tarihî gelişim ve süreç sonucunda Kafkasya halkları etnik yönden birbirleri ile karışarak akraba

halklar ve milliyetler haline gelirken ortak bir sosyo-kültürel yapı etrafinda birleşerek Karadeniz'den Hazar denizine kadar uzanan bir bölgede "Kafkas Kültürü" nün yaratıcıları olmuşlardır.

KAYNAKÇA

ABAYEV, Misost

1992 ***Balkariya.***
Nalçik:Elbrus

AĞAT, Nurettin

1961 "Bağımsız Kırım Hanları."
Emel(Ankara),I (7) : 24-28.

AKSAY, Raşit

1972 "Andalal Toplumu İçin Zorunlu Olan Örf ve Âdetler."
Kuzey Kafkasya (İstanbul), II (12):24-27.

1972a "Akuşalar Hakkında Malumat."
Kuzey Kafkasya (İstanbul), III (1):2-5.

ALANKUŞ, Behçet

1980 "Osetinler-İronlar."
Kuzey Kafkasya (İstanbul), X (59):30-33.

ALİYEV, Umar

1927 ***Karaçay, İstoriko-etnologiçeskiy i Kulturno-ekonomiçeskiy Oçerk.***
Rostov-na-Donu:Kraynatsizdat.

ARSAL, Sadri Maksudi

1952 "Eski Türklerdeki Soy-oymak Teşkilatının İstinat Ettiği Esaslarla Kadim Yunanlıların Genos-Fratria Teşkilatında ve Kadim Romalıların Gens-Curia Teşkilatında Hâkim Olan Esasların Ayniyetine Dair."
IV. Türk Tarih Kongresi:Ankara, 10-14 Kasım 1948
Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

1975 ***Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları.***
İstanbul:Ötüken Neşriyat

AŞEMEZ, H.

1973 "Adıgey(Çerkesya)'in Kısa Tarihi."
Kafkasya Kültürel Dergi (İstanbul),X(39-42):36-89.

AVCIOĞLU, Doğan

1982 ***Türklerin Tarihi.***
İstanbul:Tekin Yayınevi

AYDA, Adile

1979 "Etrüsklerle İskitler Arasında Benzerlikler."
VIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 11-15 Ekim 1976,
I :287-292.
Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

1987 ***Türklerin İlk Ataları.***
Ankara

AYDEMİR, İzzet

1988 ***Göç: Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi.***
Ankara:Gelişim Matbaası

AYDIN, Mehmet

1994 "Şamanizmin Eski Türk Dinî Hayatı İle İlişkisi."
XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 5-9 Eylül 1990, II :487-500.
Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

BAJ, Jabagi

1969 ***Çerkesya'da Sosyal Yaşayış-Âdetler.***
Ankara: Kafkasya Kültürel Dergisi Yayınları

BALA, Mirza

1970 "Kumuklar."
İslam Ansiklopedisi, VI :986-990.

BALINT, Csanad

1988 "Hazarlar'a İlişkin Arkeolojik Araştırma."
Türk Kültürü Araştırmaları (Ankara), XXVI/1:33-49 .

BARTHOLD, V.V.

1970 "Burial Rites of Turks and Mongols."
Central Asiatic Journal, XIV.

BASKAKOV, N.A.

1993 ***Russkie Familii Türkskogo Proishojdeniya.***
Moskva:Mişel

BAŞTAV, Şerif

1987 "Atilla ve Hunları."
Tarihte Türk Devletleri, I: 37-53.
Ankara:Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları

1987a "Hazar Kağanlığı Tarihi."
Tarihte Türk Devletleri, I:139-181.
Ankara:Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları

BAVÇULANI, Aubekir

1957 "Esdegi Cılla."
Zamannı Avazı:33-57.
Çerkessk

BAYÇOROV, S.Ya.

1989 ***Drevnetürkskie Runiçeskie Pamyatniki Evropı.***
Stavropol

BAYRAMUKLANI, Halimat

1987 ***Gürbeci.***
Çerkessk

BENEDICT, Ruth

1968 ***Patterns of Culture.***
London:Routledge and Kegan Paul Ltd.

BERKOK, İsmail

1958 ***Tarihte Kafkasya.***
İstanbul:İstanbul Matbaası

BERRY, B. ve H.L.TISCHLER

1991 ***Race and Ethnic Relations.***

Boston:Houghton Mifflin Company

BGAZHNOKOV, B.Kh.

1987 "Kafkasyada Yer-Mekan Düzenlemesi Görgü Kuralları."

Kafdağı (Ankara), I (6-7):38-51.

BIJIŞKYAN, P.Minas

1969 ***Karadeniz Kıyıları ve Coğrafyası.***

İstanbul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

BİCİLANI, Hanafiy

1971 "Karaçaylılanı Orta Ömürlede Dinlerini Üsünden."

Kanatla:169-174

Çerkessk:Stavropol Kitab Basmanı Karaçay-Çerkes Bölümü

1975 "Ullu Karaçay Orta Ömürlede."

Leninni Bayragı (Çerkessk), 20.5.1975:4

BIERSTED, R. ve E.J.MEEHAN, P.A.SAMUELSON

1964 ***Modern Social Science.***

New York: Mc Graw-Hill Book Company

BOTTOMORE, T.B.

1990 ***Seçkinler ve Toplum.***

(Çev:Erol Mutlu)

Ankara:Gündoğan Yayınları

BRİTAYEV, S.

1939 ***Osetinskiye Skazki.***

Moskva.

BÜYÜKA, Ömer B.

1971 ***Abhaz Mitolojisi Anaç mı?***

İstanbul:İstanbul Matbaası

BYHAN, Arthur

1936 ***La Civilisation Caucasienne.***
Paris:Payot

1961 "Kafkasyalıların Medeniyeti."
Yeni Kafkas (İstanbul), V (30):11-14.

1962 "Kafkasyalıların Medeniyeti."
Yeni Kafkas (İstanbul), VI (32):11-14; VI (33):11-14.

1964 "Kafkasyalıların Medeniyeti."
Kafkasya Kültürel Dergi (İstanbul), I (14):18-21.

1965 "Kafkasyalıların Medeniyeti."
Kafkasya Kültürel Dergi (İstanbul), I(6):19-22; II (7):27-28; II (8):32-33.

CANBEK, Ahmet

1978 ***Kafkasyanın Ticaret Tarihi-Eski Çağlardan XVII. Yüzyıla Kadar.***
İstanbul:Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği Yayınları

CANGIZBAY, Kadir

1985 ***Gurvitch Sosyolojisi. Özgürlüğün Bilimi.***
Ankara:Değişim Yayınları

CANGULANLANI, İbrahim

1993 "Zapeka."
Mingi Tav (Nalçık), (3):29-79.

CHILDE, Gordon

1988 ***Kendini Yaratan İnsan.***
(Çev. F.Ofluoğlu)
Ankara:Varlık Yayınları

CİN, H. ve A.AKGÜNDÜZ

1989 ***Türk Hukuk Tarihi.***
Konya:Selçuk Üniversitesi Yayınları

CZAPLİCKA, M.A.

1918 ***The Turks of Central Asia in History and at the Present Day.***
Oxford

1959 "Çerkesya'da Terbiye, Âdet ve İçtimai Hayat."
Yeni Kafkas (İstanbul), III (15).

DEMERATH, N.J. ve R.A PETERSON

1967 ***System, Change and Conflict.***
New York:The Free Press

DENİSOV, P.V.

1959 ***Religioznıye Verovoniya Çuvaş.***
Çeboksarı

DUMEN, Hasan

1987 "Köylerimizin Tarihi."
Kafdağı (Ankara), 1(6-7):28-33.

DZİDZOEV, Valeriy

1992 "Kuzey Kafkasya Halkları Arasındaki Tarihî İlişkilere Bir Bakış."
Kafkasya Gerçeği (Samsun), 7:47-50.

EBERHARD, W.

1942 ***Çin'in Şimal Komşuları.***
Ankara

ENGELS, Friedrich

1979 ***Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.***
İstanbul:Sol Yayınları

ERDENTUĞ, Aygen

1982 "Türkiye, İran ve Pakistan'da Geleneksel Köy Ailesinin Özellikleri"
Antropoloji (Ankara), (10):63-73.

ERDENTUĞ, Nermin

1988 "Kültürleşme (Acculturation)."
Türk Kültürü Araştırmaları (Ankara), XXVI(1):77-81.

EREL, Şerafeddin

1961 ***Dağıstan ve Dağıstanlılar.***
İstanbul:İstanbul Matbaası

ESERPEK, Altan

1981 ***Sosyoloji.***
Ankara:Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları

EVLİYA ÇELEBİ

1970 ***Seyahatname 11.Kitap.***
İstanbul:Kadeş Matbaası

FEHER, Geza

1943 "Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin KültürüTürk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri."
II. Türk Tarih Kongresi:İstanbul,20-25 Eylül 1937:290-320.
İstanbul:Kenan Matbaası

1984 ***Bulgar Türkleri Tarihi.***
Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

FISHMAN, Joshua A.

1972 ***Language in Sociocultural Change.***
California: Stanford University Press.

FOLTZ, William J.

1974 "Ethnicity, Status and Conflict."
Ethnicity and Nation-Building:Comparative, International and Historical Perspectives:103-106.
Wendell Bell-Walter E. Freeman (Ed.)
London:Sage Publications

FREEMAN, Walter E.

1974 "Functions of Ethnic Conflict an Their Contributions to National Growth."
Ethnicity and Nation-Building:Comparative, International and Historical Perspectives:177-186.
Wendell Bell-Walter E. Freeman (Ed.)
London:Sage Publications

FRESHFIELD, Douglas William

1896 ***Travels in the Central Caucasus and Bashan Including Visits to Ararat and Tabreez and Ascents of Kazbek and Elbruz.***
London.

GADIYLANI, İbrahim

1993 "Avrugan Cerden Kol Ketmez."
Mingi Tav (Nalçık), (3):80-82.

GAYRETULLAH, Hızırbek

1977 ***Altaylar'da Kanlı Günler.***
İstanbul:Ahmet Sait Matbaası

GOMBOCZ, Zoltan

1912 ***Die bulgarisch-türkisch lehnwörter in der ungarischen.***
MSO,Fu.

GROUSSET, Rene

1980 ***Bozkır İmparatorluğu.***
İstanbul:Ötüken Neşriyat

GUMİLEV, Leo

1991 ***Ethnogenesis and the Biosphere.***
Moscow:Progress Publishers

GÜRKAN, Ülker

1989 ***Hukuk Sosyolojisine Giriş.***
Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları

GÜSAR, Vasfi

1977 "Çerkesler'de Din ve İnanç."
Kafkasya Üzerine Beş Konferans:21-35.
İstanbul:Kafkas Kültür Derneği

GÜVENÇ, Bozkurt

1984 ***İnsan ve Kültür.***
İstanbul:Remzi Kitabevi

HABİÇLANI, Magomet

1990 "Kobanlaru Koy Bölek."
Leninni Bayragı (Çerkessk), 6.3.1990.

HABİÇOĞLU, Bedri

1993 ***Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler.***
İstanbul:Nart Yayıncılık

HACİYEVA, T.M.

1988 ***Malkarlılanı Bla Karaçaylılanı Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları.***
Nalçik:Elbrus

HANCAR, Franz

1943 "Kafkas İlk Tarih Araştırmaları Işığında Anadolu'nun Yeni Eneolotik Buluntuları."
II.Türk Tarih Kongresi:İstanbul,20-25 Eylül 1937.
İstanbul:Kenan Matbaası

HARRIS, Marvin

1971 ***Culture, Man and Nature. An Introduction to General Anthropology.***
New York:Thomas Y. Crowell Company

HATCH, Elvin

1973 ***Theories of Man and Culture.***
New York:Columbia University Press

HAUSEN, R.

1977 "Kafkasya Halkları."

Kuzey Kafkasya (İstanbul), VIII (45):8-9.

HEINE-GELDERN, Robert

1968 "Cultural Diffusion."

International Encyclopedia of the Social Sciences,

IV : 169-173.

David L.Sills (Ed.)

New York:The Macmillan Company & The Free Prees

HENZE, Mary L.

1984 *19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkaslar'da Din.*

(Çev.Ahmet E.Uysal)

Ankara:Orta Doğu Teknik Üniversitesi:Asya-Afrika

Araştırmaları Grubu, Yayın No:11.

HOEBEL, E.Adamson

1958 *Anthropology:The Study of Man.*

New York:Mc Graw-Hill Book Company

HOETINK, Harmannus

1974 "National Identity and Somatic Norm Image."

Ethnicity and Nation-Building:Comparative, International and Historical Perspectives:29-44

Wendell Bell-Walter E. Freeman (Ed.)

London:Sage Publications

HUBİYLANİ, Magomet

1968 *Karaçay-Malkar Sovyet Halk Cırla.*

Çerkessk

1989 *Batmaz Culduznu Carıgı.*

Çerkessk

İBN HALDUN

1989 *Mukaddime*, III

İstanbul:Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları

İNAN, Abdülkadir

1986 ***Tarihte ve Bugün Şamanizm.***
Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

İZGİ, Özkan

1987 ***Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre).***
Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

JANE, Bülent

1988 "İlk Çağlardan 1864'e Adige Halkının Toplumsal Gelişimi."
Kafdağı (Ankara), II (17-18):25-31.

KAFESOĞLU, İbrahim

1984 ***Türk Millî Kültürü.***
İstanbul: Boğaziçi Yayınları

KAGIYLANI, Nazifa

1973 "Sandıraknı Üsünden."
Leninni Bayragı (Çerkessk), 20.12.1973.

— — — —

1978 ***Karaçayevtsı.***
L.I. Lavrov (Ed.)
Çerkessk

KARLIN, Jules

1967 ***Man's Behavior.***
New York:The Macmillan Company

KASUMOV, A. H. ve H. A. KASUMOV

1992 ***Genotsid Adıgov. İz İstorii Borbı Adıgov Za Nezavisimost v XIX veke.***
Nalçik:İzdatelstvo Logos.

KEROV, V.

1987 ***İlkel, Köleci ve Feodal Toplum.***
(Çev. Sevim Belli)
Ankara:Sol Yayınları

KIRZIOĞLU, Fahrettin

1976 "Gürcistan'da Eski Türk İnanç ve Geleneklerinin İzleri." ***I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri***,IV:141-166. Ankara:Kültür Bakanlığı

1992 ***Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar.*** Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

1993 ***Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590).*** Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

KLAPROTH, J.

1823 ***Voyage au Caucase et en Georgie.*** Paris

KOBYCHEV, V.P.

1986 "New and Traditional Features in the Contemporary Dwelling of the Peoples of the North Caucasus." ***Soviet Anthropology and Archeology***, XXV(2):57-102.

KOESTLER, Arthur

1984 ***Onüçüncü Kabile Hazar İmparatorluğu ve Mirası.*** İstanbul:Say Yayınları

KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi

1982 ***Sosyoloji Tarihi.*** İstanbul:Remzi Kitabevi

KRADER, Lawrence

1966 ***Peoples of Central Asia.*** Bloomington:Indiana University Publications

KUBANOV, A.H.

1987 "K voprosu Ob Etniçeskom Sostave Naseleniya Zapadnoy Alanii" ***Voprosı Arkeologii i Tradistionnoy Etnografi i Karaçayevo-Çerkesi***:45-57 Çerkessk.

KUDAŞEV, V.N.

1991 ***İstoriçeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode.***
Nalçik: Elbrus.

KUPER, Leo

1974 "On Theories of Race Relations."
Ethnicity and Nation-Building:Comparative, International and Historical Perspectives:19-28
Wendell Bell-Walter E. Freeman (Ed.)
London:Sage Publications

KURAT, Akdes Nimet

1972 ***IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri.***
Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları

KUSKO, Mahmut

1965 "Kafkas Milletleri."
Kafkasya Kültürel Dergi (İstanbul), II (7):6-11.

KUTLU, Tarık Cemal

1993 "Çeçenler."
Dili Edebiyatı ve Tarihi İle Çerkesler.
(Haz. Hayri Ersoy)
İstanbul: Nart Yayıncılık.

KUZGUN, Şaban

1985 ***Hazar ve Karay Türkleri.***
Ankara:Se-Da Yayınları

LARSON, Calvin

1973 ***Major Themes in Sociological Theory.***
New York:David McKay Company Inc.

LAVROV, L.I.

1992 "Bir Çerkes Boyu Vubıkh'lar Hakkında Etnografik Bir Araştırma."
Kafkasya Gerçeği (Samsun), (8):46-59

LAYPANLANI, Kaziy

1993 "Tarih Tamalıbızm Bilebizmi?"
Karaçay (Çerkessk), 17(8537),11.2.1993.

LAYPANOV, K.T. ve I.M. Miziyev

1993 ***O Proishojdenii Türkskih Narodov.***
Çerkessk:İzdatelstvo PAO

LEVİNE, R.A. ve D.T. CAMPBELL

1972 ***Ethnocentrism:Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior.***
New York:Jonh Wiley & Sons. Inc.

LURİE, Nancy O.

1968 "Culture Change."
Introduction to Cultural Anthropology:275-303.
James A. Clifton (Ed.)
Boston:Houghton Mifflin Company

MALBAHOV, B. ve A. ELMESOV.

1994 ***Srednevekovaya Kabarda.***
Vnutrennie i Vneşnie Aspektı İstorii.
Nalçik:Elbrus.

MALINOWSKI, Bronislaw

1961 ***The Dynamics of Culture Change.***
New Haven:Yale Universtiy Press

1990 ***İnsan ve Kültür.***
(Çev:M.Fatih Gümüş)
İstanbul:V Yayınları

MALKONDUYEV, Hamit

1988 ***Drevnyaya Pesennaya Kultura Balkartsev i Karaçayevtsev***
Nalçik:Elbrus

1994 "Burun Halk Töre Allında Aytılgan Antla."
Mingi Tav, (3):75-81

MASON, Philip

1970 ***Race Relations.***
London:Oxford University Press

MAST, Robert H.

1974 "Some Theoretical Considerations in International Race Relations."
Ethnicity and Nation-Building:Comparative, International and Historical Perspectives:59-71
Wendell Bell-Walter E. Freeman (Ed.)
London:Sage Publications

MATTEİ, Jean-Louis

1994 "Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı Nüfuzunun Gerilemesi ve Ruslara Karşı Kafkas Kabilelerinin Direniş Girişimleri (1792)."
Toplumsal Tarih (İstanbul), (7):49-57.

MERTON, R.K. ve R.NİSBET

1971 ***Contemporary Social Problems.***
New York:Harcourt Brace Jovanovich Inc.

METÇUNATUKO, İzzet

1972 "Kafkas Tarihi"
Kuzey Kafkasya (İstanbul), III (15):15-17.

1977 "Kafkas Tarihi"
Kuzey Kafkasya (İstanbul), VII(40):26-27;VIII(44):22-23; VIII (46):26-29.

MIZI ULU, İsmayıl

1994 "Tarih-Halknı Baylıgıdı."
Mingi Tav (Nalçık), (4):23-54.

MILLER, M.

1985 "Balkar Türkleri."
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (İstanbul), (8):38-44.

MİRŞAN, Kazım

1970 ***Proto-Türkçe Yazıtlar.***
Ankara:MMB Yayınları

MİZİYEV, İ.M.

1991 ***Oçerki İstorii i Kulturı Balkarii i Karaçaya XIII-XVIII vv.***
Nalçik:Nart

MOKAYEV, A.

1976 "Malkamı Caşav Tarıhından."
Şuyohluk (Nalçık), (3):86-96.

MORRIS, H.S.

1968 "Ethnic Groups."
International Encyclopedia of the Social Sciences.
V :167-172 .
New York:The MacMillan Company & The Free Press

MOTE, Victor L.

1978 "Karachay."
Muslim Peoples:A World Ethnographic Survey.
Richard V. Weekes (Ed.)
Connecticut

MURDOCK, George Peter

1955 "The Science of Culture."
Readings in Anthropology.
New York:Mc Graw-Hill Book Company Inc.

1965 ***Culture and Society.***
University of Pittsburgh Press

1969 "The Common Denominator of Cultures."
Readings in Introductory Anthropology, I :323-326.
Richard G. Emerick (Ed.)
California:Berkeley

MUSUKAYEV, A.İ.

1975 "XIX-XX. Ömürlede Malkarlılanı Mülk Cürütüvleri."
Kommunizmge Col (Nalçık), 21.6.1975.

1990 *Traditsionnoe Gosteprimstvo Kabardintsev i Balkartsev.*
Nalçik

1992 *K İstokam Familiy Predaniya i Legendi.*
Nalçik:Elbrus

MUSUKAYEV, A. ve İ.ŞAMANOV

1987 "Nekotorie Arhaiçeskie Printsipl Semeynogo i Obşçestvennogo Upravleniya Narodov Severnogo Kavkaza."
Voprosı Arheologii i Traditsionnoy Etnografii Karaçayevo-Çerkesii:115-128.
Çerkessk

MUSUKAYEV, A. ve A.İ. PERŞİTS

1992 *Norodnıe Traditsii Kabardintsev i Balkartsev.*
Nalçik

NAHYA, Osman

1975 "İslam-Türk Hukukunda Örf ve Âdetlerin Önemi."
Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1974:103-107
Ankara:Kültür Bakanlığı

NİRUN, Nihat

1972 "Eğitimin Sosyal Temelleri ve Eğitimde Verimlilik Meselesi."
Araştırma (Ankara), VIII:159-206

1981 *Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp.*
İstanbul:Kültür Bakanlığı Yayınları

1991 *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi.*
Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

NİRUN, N. ve M.C.ÖZÖNDER

1990 "Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler."
Millî Kültür Unsurları Üzerinde Genel Görüşler.
Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

NOGHUMUKA, Şora

1974 ***Çerkes Tarihi.***
(Çev:Vasfi Güsar)
İstanbul:Baha Matbaası

ORTABAEV, B.Kh

1985 "Socioeconomic Relations Among Mountain Peoples of the Northern Caucasus in the Late 19th and Early 20th Centuries in Soviet Historiography."
Soviet Anthropology and Archeology, XXIV(2):3-34.

ÖGEL, Bahaeddin

1979 ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları.***
Ankara:Kömen Yayınları

1984 ***İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi.***
Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

1989 ***Türk Mitolojisi.***
Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÖZBEK, Metin

1979 ***İnsan ve Irk***
İstanbul:Remzi Kitabevi

ÖZÖNDER, M. Cihat

1984 "Kültür Bütünleşmesi ve Alt-Kültür Grupları Hakkında Düşünceler"
Türk Kültürü Araştırmaları (Ankara), XXII(1-2):132-152.

PARK, Robert E.

1948 "Social Assimilation."
Encyclopedia of the Social Sciences, I :281-283.
Edwin R.A. Seligman (Ed.)
New York:The MacMillan Company

PARK, R.E. ve E.W. BOURGNESS

1969 ***Introduction to the Science of Sociology.***
Chicago:The University of Chicago Press

POKSHISHEVSKIY, V.V.

1984 "Geography of Prerevolutionary Colonization and Migration Process in the North Caucasus."
Soviet Geography, XXV (7):514-528.

RADCLIFFE-BROWN, A.R.

1958 ***Method in Social Anthropology. Selected Essays.***
Chicago:The University of Chicago Press

RADLOFF, W.

1986 ***Sibirya'dan Seçmeler.***
(Çev. Ahmet Temir)
Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

1994 ***Sibirya'dan (2. cilt)***
(Çev. Ahmet Temir)
İstanbul:Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

RAMAZAN, Musa

1977 "Dağıstan Sanatı ve Kubaçi Köyü."
Kuzey Kafkasya (İstanbul), VIII (46):3-10.

RASONYİ, Laszlo

1988 ***Tarihte Türklük.***
Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

RIASANOVSKY, Valentin A.

1965 ***Customary Law of the Nomadic Tribes of Siberia.***
Bloomington:Indiana University

1976 "Risale-i Ahval-i Dağıstan."
Kuzey Kafkasya (İstanbul), VII (38):3-4.

RİTTER, Gustav A.

1977 "Yeryüzünün Halkları."
Kuzey Kafkasya (İstanbul), VII (42):9-14.

SABANÇILANI, H.M. ve MALKONDULANI H.

1993 "Malkar Bla Karaçayda Töre."
Mingi Tav (Nalçık), (6):176-192.

SAGİTOV, M.Muhtar

1986 "Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma."
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1982-1983:124-132.
Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları

SCHUSKY, E.L. ve T.P.CULBERT

1969 "Some Other Characteristics of Culture."
Readings in Introductory Anthropology, I:333-337 .
Richard G. Emerick (Ed.)
California:Berkeley

SIMPSON, George Eaton

1968 "Assimilation."
International Encyclopedia of the Social Sciences.
I :438-444.
David L. Sills (Ed.)
New York:The Macmillan Company & The Free Press

SIMPSON, G.E. ve J.M.YINGER

1985 ***Racial and Cultural Minorities. An Analysis of Prejudice and Discrimination.***
New York:Plenum Press

SIVTOV, K.V.

1987 "19. Yüzyıl Başlarında Kafkas Halkları."
(Çev. T.Topçu)
Kafdağı (Ankara), I (15):24-27.

SMİRNOVA, Ia.S.

1985 "Roles and Statuses of Old People in the Abkhazian Family."
Soviet Anthropology and Archeology, XXIV(1):77-100.

1986 "Avoidance and Its Gradual Extinction Among the Peoples of the North Caucasus."
Soviet Anthropology and Archeology, XXV(2):1-55.

SOROKIN, P.A.

1975 ***Çağdaş Sosyoloji Teorileri***
İstanbul:İstanbul Matbaası

SPICER, Edward H.

1968 "Acculturation."
International Encyclopedia of the Social Sciences. I :21-26.
David L. Sills (Ed.)
New York:The Macmillan Company & The Free Press

SPIRO, Melford E.

1972 "Cognition in Culture and Personality."
Culture and Cognition:Rules,Maps and Plans:100-110.
James P.Spradley (Ed.)
San Francisco:Chandler Publishing Company

SÜLEYMANOV, Töleş

1987 "Kuyu Mezar ve Katakomb Medeniyeti."
(Çev:Meryem Kırımlı)
Emel (Ankara), XXXVIII (163) : 24-27.

ŞAMANLANI, İbrahim

1987 ***Koban Başında. Taih Haparla.***
Çerkessk

ŞAMANOV, İ.M.

1971 "Zemledelie i Zemledelçeskiy Bıt Karaçayevtsev."
İz İstorii Selskogo Hozyaystva Karaçayevo-Çerkesii:43-95.
Çerkessk

1989 "Kalendar i Kalendarnaya Obryadnost Karaçayevtsev i Balkartsev."
Kalendar i Kalendarnaya Obryadnost Narodov Karaçayevo-Çerkesii:5-48.
Çerkessk

ŞANAYEV, Cantemir

1870 "Predanie O Proishojnedii Tagaurtsev."
Sbornik Svedeniy O Kavkazskih Gortsah Vıpusk:III:35-38.
Tiflis.

1870a "Bojestva Poçitaemıya Osetinami."
Sbornik Svedeniy O Kavkazskih Gortsah Vıpusk:III:38-40.
Tiflis.

ŞENEL, Alaeddin

1985 ***İlkel Toplumdan Uygar Topluma.***
Ankara:Birey ve Toplum Yayınları

ŞEŞEN, Ramazan

1981 "Klasik İslam Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei."
Tarih Enstitüsü Dergisi, 1979-1980 (10-11):57-90.

1985 ***İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Ülkeleri.***
Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları

TARDY, Lajos

1978 "The Caucasian Peoples and Their Neighbours in 1404."
Acta Orientalia, XXXII (1):83-111.

TARHAN, M.Tamer

1979 "Eskiçağda Kimmerler Problemi."
*VIII.Türk Tarih Kongresi:*Ankara,11-15 Ekim 1976,
I : 355-369.
Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TAVKUL, Ufuk

1993 ***Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme.***
İstanbul: Ötüken Neşriyat.

1994 "Karaçay-Malkar Geleneklerinde Ölüm."
Anayurttan Ata Yurda Türk Dünyası (Ankara), II (6): 23-27.

1995 "Karaçay-Malkar Diline Kafkas Dillerinden Geçen Kelimeler."
Kırım Dergisi (Ankara), III (11): 22-25.

TAVMURZALANI, Dalhat

1982 ***Aval bla Astal.***
Nalçik: Elbrus.

TEKEYEV, K.M.

1987 "Novıe Seleniya Karaçaya i Balkariya vo Vtoroy Polovine XIX-naçale XX.vv."
Voprosı Arheologii i Traditsionnoy Etnografii Karaçayevo-Çerkesii:90-106.
Çerkessk.

TEKİN, Talat

1987 ***Tuna Bulgarları ve Dilleri.***
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

1988 ***Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası.***
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEZCAN, Mahmut

1991 ***Toplumsal ve Kültürel Değişme.***
Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları.

TORMA, J. ve F.G. HİSAMETDİNOVA

1991 "Doğu Başkurtlarında (SSCB) Cinlerle İlgili İnanmalar." ***Türk Halk Kültürü Araştırmaları***, 1991 (2): 163-167.

TUNA, Rahmi

1977 "Çerkesler'in Kafkasya'dan Göçü." ***Kafkasya Üzerine Beş Konferans*** : 97-149. İstanbul : Kafkas Kültür Derneği Yayınları.

TÜRKDOĞAN, Orhan

1977 ***Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları.*** İstanbul: Dede Korkut Yayınları.

1982 "Türk Tarihi Açısından Feodalizm ve Asya Tipi Üretim Tarzı Üzerine Bazı Tartışmalar." ***Türk Dünyası Araştırmaları*** (İstanbul), (17):16-43.

1990 "Türk Tarihinin Bazı Sosyolojik Meseleleri" ***Türk Dünyası Tarih Dergisi*** (İstanbul), (43): 7-10.

1994 "Bir Sosyoloji Teorisi : Klan'dan Millete." ***Türk Dünyası Tarih Dergisi*** (İstanbul), (90) : 5-10.

VLADİMİRTSOV, B.Y.

1987 ***Moğolların İçtimai Teşkilatı ve Moğol Göçebe Feodalizmi.*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

WALSH, Harry H.

1978 "Ibero-Caucasian." ***Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey.*** Richard V. Weekes (Ed.) Connecticut.

WARE, Caroline F.

1948 "Ethnic Communities." ***Encyclopaedia of the Social Sciences,*** V: 607-613. Edwin R.A. Seligman (Ed.) New York: The Macmillan Company.

WELLS, Calvin.

1984 ***Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası.***
İstanbul: Remzi Kitabevi

YAHTANİGOV, Hasan.

1993 ***Severokavkazskie Tamgi.***
Nalçik

YAKUBOVSKİY, A.Yu.

1992 ***Altın Ordu ve Çöküşü.***
(Çev. Hasan Eren)
Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YASA, İbrahim.

1991 "Evlilik ve Geniş Aile Kurumlarının Yazgısı."
Aile Yazıları, I :197-203
Ankara

YE.S-Va.

1868 "Krıpostnıe v Kabardı i ih Osvobojdenie."
Sbornik Svedeniy O Kavkazskih Gortsah. Vıpusk I: 15-36.
Tiflis.

YILDIRIM, Hüsamettin.

1992 "Kırgız Türklerinde Umay Ana İnanışı."
Türk Kültürü (Ankara), XXX (356): 758-763.

YILDIZ, Cevdet.

1977 "Adige Dili ve Edebiyatı."
Kafkasya Üzerine Beş Konferans: 39-94.
İstanbul: Kafkas Kültür Derneği Yayınları.

YİSMEYL, Özdemir.

1989 "Antik Kuban Uygarlığı Üzerine Notlar."
Kafdağı (Ankara), III (27-28):17-22.

YÜCEL, Ersan.

1975 "Totemizm."
Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi, (2) : 69-78.
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

ZOROĞLU, K.Levent.

1975 "Kafkasya Uygarlığı."
Kuzey Kafkasya (İstanbul), V (30): 23-24.

ZUMAKULLANI, Mariyam.

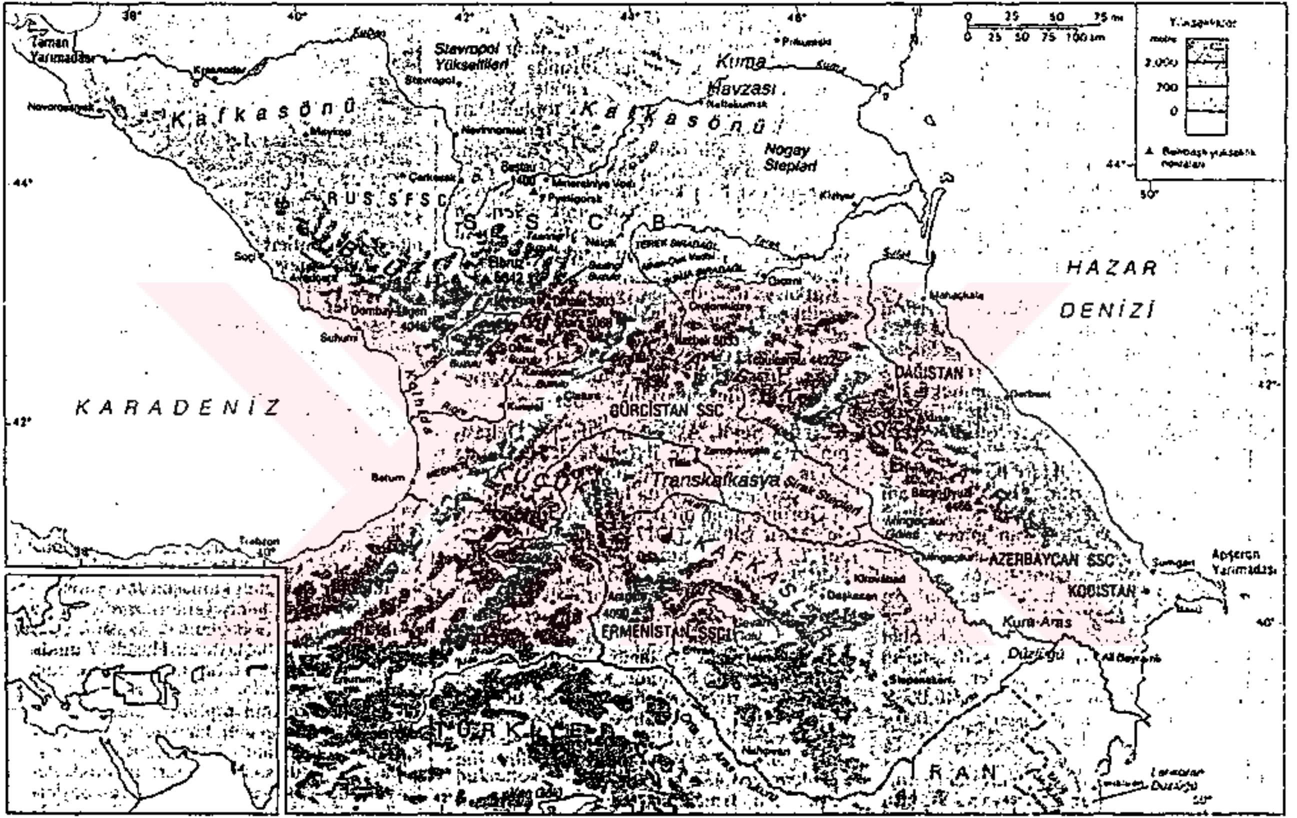
1994 "Köb Kıyınnı Bir Tınçı."
Mingi Tav (Nalçik), (2):158-170.

EK 1 HARİTALAR

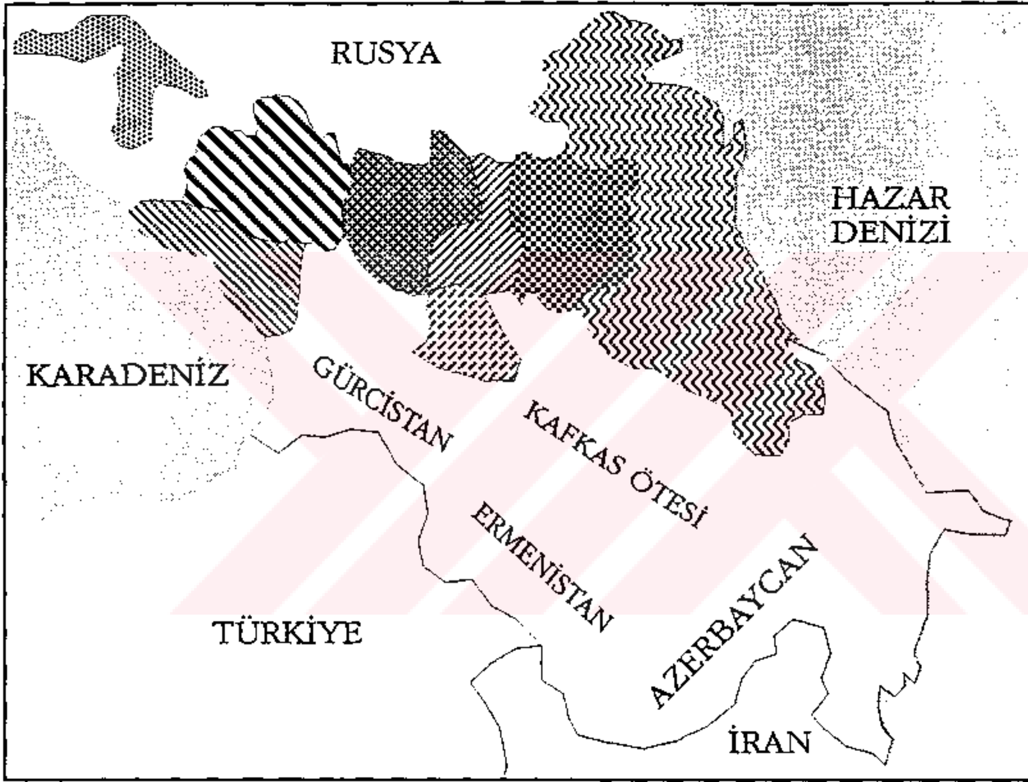
HARİTA - 1

KAFKASYA'NIN FİZİKİ COĞRAFYASI

Kafkas Dağları

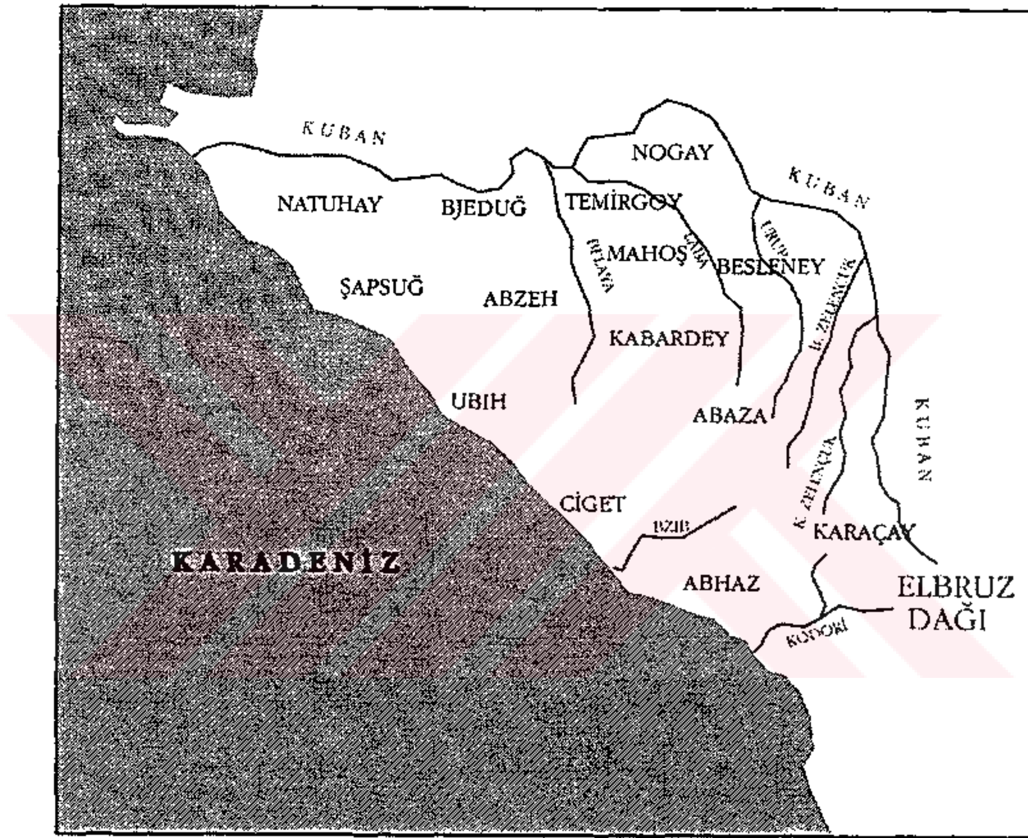
HARİTA - 2

KAFKASYA HALKLARININ YAŞADIKLARI ÖZERK CUMHURİYETLER

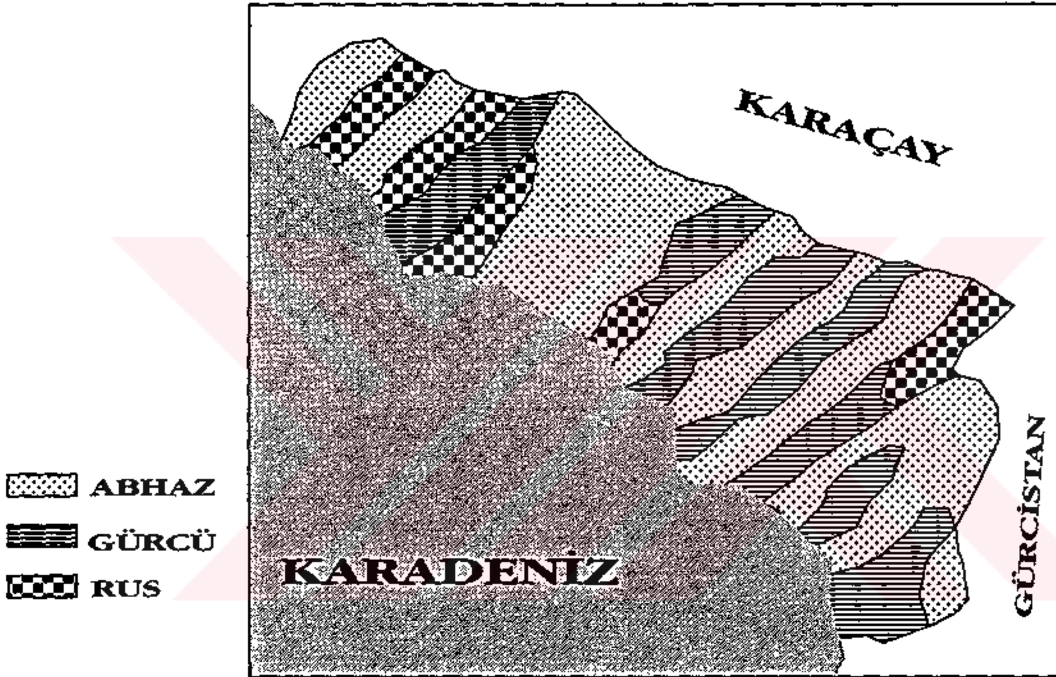
- ADİGE ÖZERK CUMHURİYETİ (Rusya Fed.)
- ABHAZ ÖZERK CUMHURİYETİ (Gürcistan)
- KARAÇAY-ÇERKES ÖZERK CUMHURİYETİ (Rusya Fed.)
- KABARDEY-BALKAR ÖZERK CUMHURİYETİ (Rusya Fed.)
- KUZEY OSETYA ÖZERK CUMHURİYETİ (Rusya Fed.)
- GÜNEY OSETYA ÖZERK CUMHURİYETİ (Gürcistan)
- ÇEÇEN VE İNGUŞ ÖZERK CUMHURİYETLERİ (Rusya Fed.)
- DAĞISTAN ÖZERK CUMHURİYETİ (Rusya Fed.)

HARİTA - 3

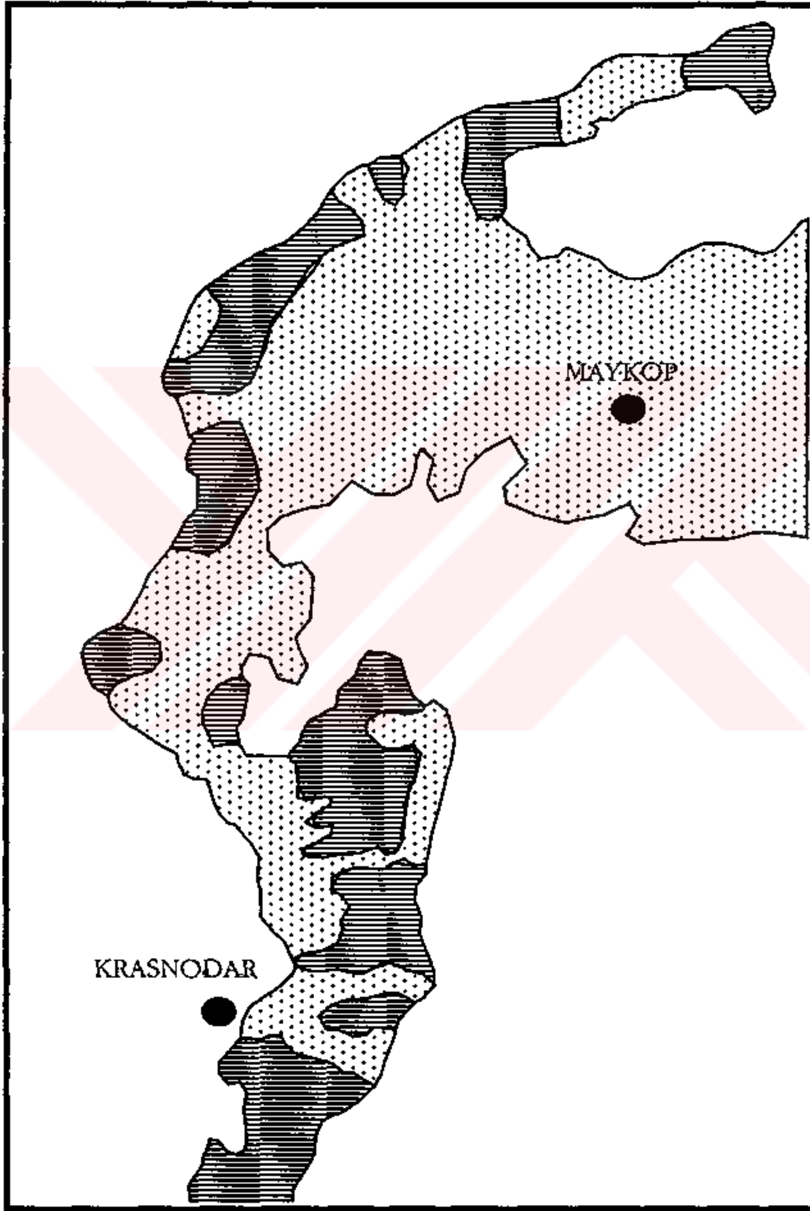

1841 YILINDA BATI KAFKASYA'DA ETNİK YAPI

HARİTA - 4

ABHAZYA'DA ETNİK YAPI
KARAÇAY
GÜRCİSTAN
KARADENİZ
ABHAZ
GÜRCÜ
RUS

HARİTA- 5

ADİGEY'DE ETNİK YAPI

HARİTA - 6

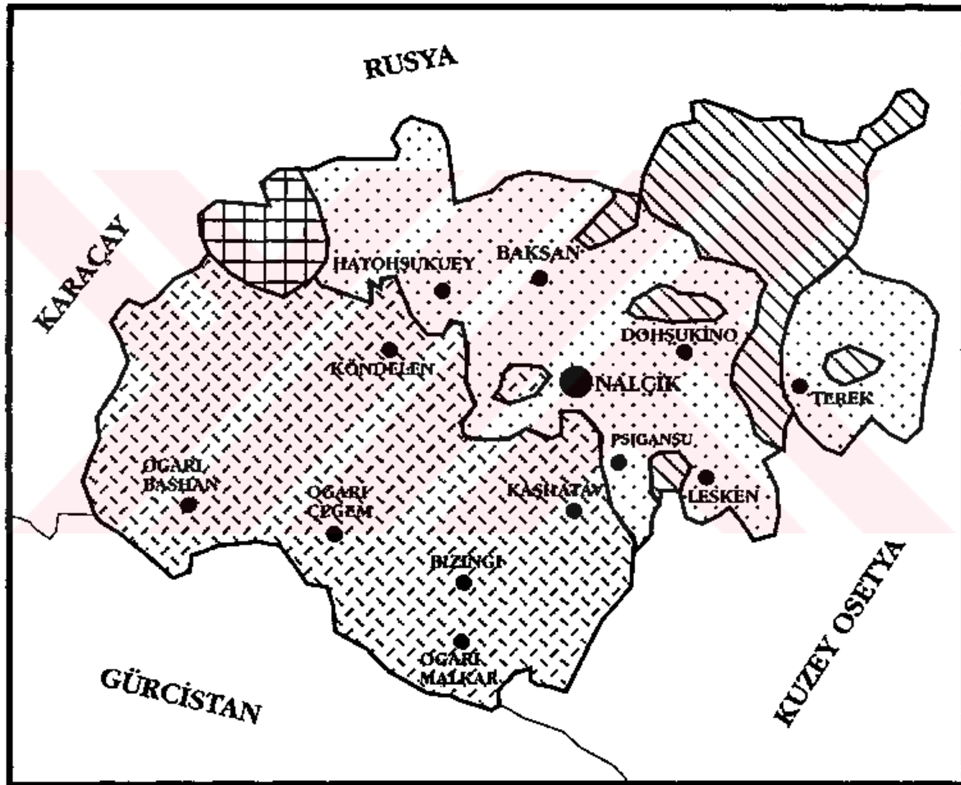

KARAÇAY-ÇERKESYA'DA ETNİK YAPI

- KARAÇAY
- RUS
- ADİGE
- ABAZA
- NOGAY
- OSET

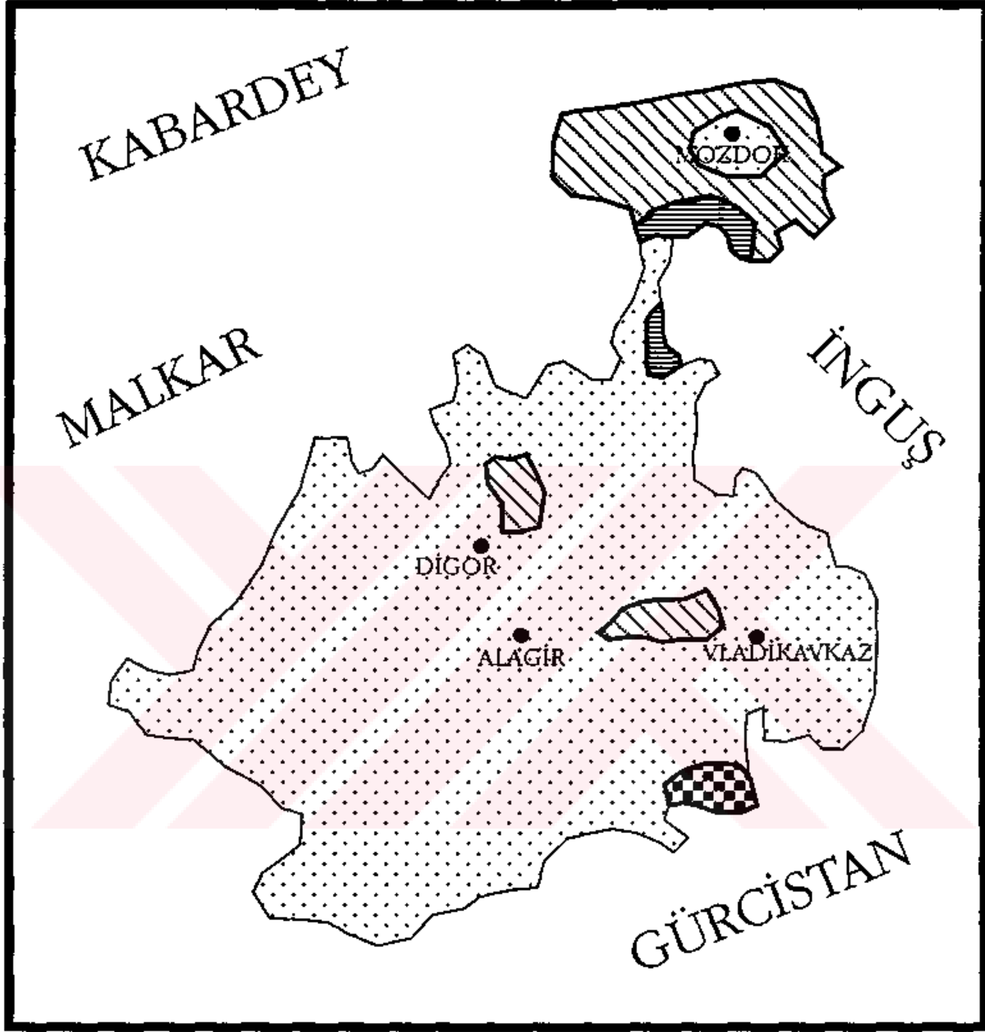
HARİTA - 7

KABARDEY-BALKARYA'DA ETNİK YAPI

MALKARLI
KARAÇAYLI
KABARDEY
RUS

HARİTA - 8

KUZEY OSETYA'DA ETNİK YAPI

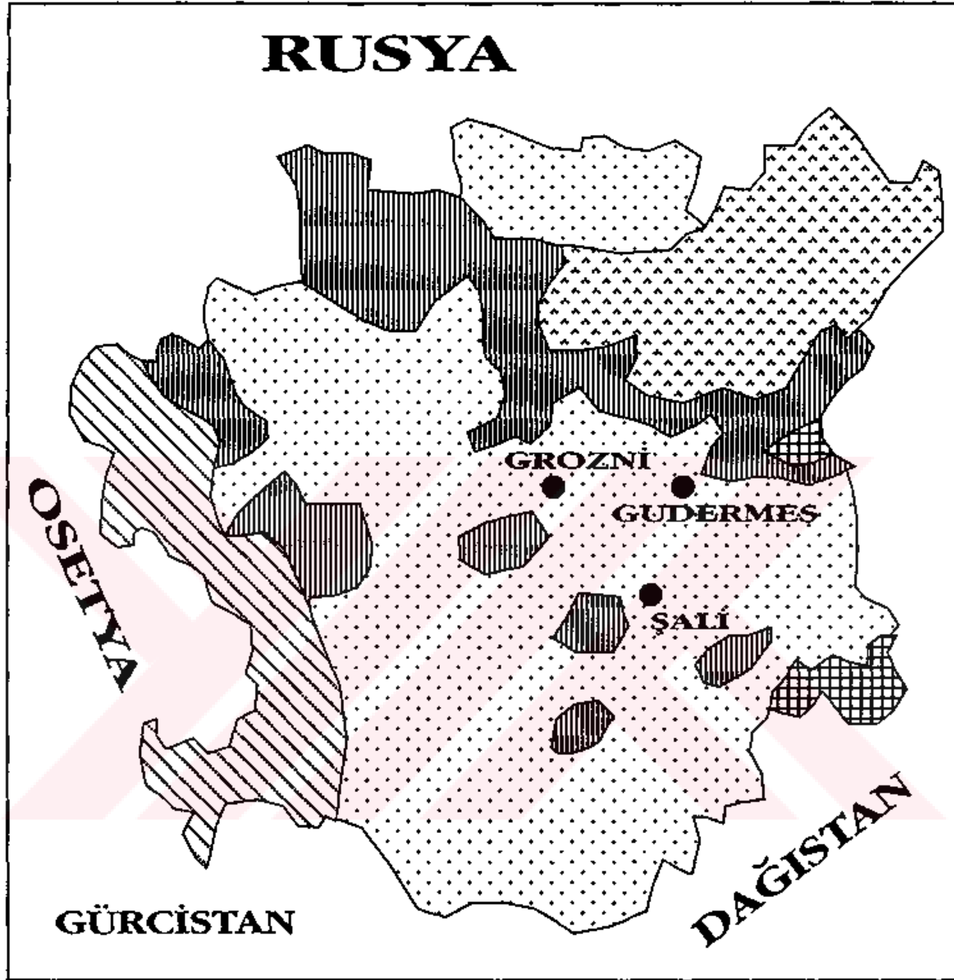
OSET

RUS

KUMUK

GÜRCÜ

HARİTA - 9

ÇEÇEN-İNGUŞ'TA ETNİK YAPI

ÇEÇEN
İNGUŞ
RUS
NOGAY
KUMUK

HARİTA - 10

DAĞISTAN'DA ETNİK YAPI

RUS	TSAKHUR
NOGAY	RUTUL
KUMUK	LEZGİ
AVAR	AGUL
DARGI	TABASARAN
LAK	

EK 2 SOY DAMGALARI

ABAZİN SOY DAMGALARI

ABDOK	
ABİT	
ABREG	
ABUK	
ACİ	
ACİBEK	
AÇBOKUA	
ADZIN	
AGA	
AGAÇ	
AGIRBA	
AGUEY	
AHHERBIL	
APAÇ	
APJE	
ARGAŞOKO	
ARSLANÇİK	
ASANA	
ASLANUK	
AŞABA	
AŞİBOK	

AŞKATSAVA	
AUBEK	
AYİS	
AYJE	
AYSAN	
BABIKU	
BAG	
BALA	
BAT	
BATIRBİY	
BEKHAN	
BEKUL	
BICI	
BİBERD	
BİJD	
BJANAŞ	
BOROK	
CAMANBAY	
CAMANKUL	
CANAY	
CANDAR	

CANDUBİY	
CANGOR	
CANIMBAY	
CANTEMİR	
CARDİS	
CEDMIŞ	
CEGUTAN	
CİLAKAN	
CUCU	
CUT	
ÇAÇA	
ÇADİG	
ÇARGAS	
ÇIM	
ÇKVA	
ÇOGUA	
ÇUM	
ÇURDIM	
DAGUA	
DAHUMA	
DAHUN	
DARMİL	

DIRIMBA	
DİRON	
DOHT	
DUDARUK	
EKBA	
EKZEK	
EŞHOŞ	
EŞİŞ	
FİZİK	
FOT	
GABOKUA	
GAGİY	
GAP	
GASTOH	
GEDUG	
GEŞ	
GIŞ	
GOJ	
GON	
GOŞA	
GOT	
GUACA	

GUIMBA	
GUK	
GUM	
HABAT	
HABLAH	
HACİN	
HAÇUK	
HAKON	
HAKUN	
HAKUPŞ	
HAPŞUK İPA	
HASAN	
HASAROK	
HATKUA	
HATOH	
HOÇ	
HOTDAL	
HUBİY	
HUJ	
HUN	
HURAN	
HURYA	

HUT	
JEREŞTİ	
JİJU	
JİMAS	
JİR	
KABAL	
KABLAH	
KAÇV	
KAHUN	
KAKUPŞ	
KAMBİY	
KAMET	
KAP	
KAPA	
KARABAŞ	
KARAL	
KARAS	
KARDAN	
KARMA	
KAŞUAVA	
KAUYYA	
KAZAN	

KAZDOH	
KAZUK	
KELEMET	
KERBIJ	
KILBA	
KILIÇ	
KISBA	
KIZILBEK	
KİSBA	
KİMKET	
KİŞMAH	
KMUZ	
KOÇİ	
KOTSBA	
KOZOH	
KPIL	
KUAPSIRGAN	
KUADZBA	
KUASA	
KUBA	
KUÇPA	
KUIC	

KUL	
KULBEK	
KUMIZ	
KUMUK	
KUNIJ	
KURAÇİN	
KURJİ	
KURLAN	
KURSİM	
KUŞ İPA	
LAFİŞ	
LAH	
LAHA	
LAKAZ	
Lİ	
LOO	
MACA	
MAGAJOK	
MAGAN	
MAHOJ	
MALHOZ	
MALUH	

MAMHEG	
MARGUŞ	
MEKER	
MEREMKUL	
MIDAR	
MIKUA	
MİSHOJ	
MOLA	
MUDAN	
MURAN	
MURAT	
MURATIKUA	
MURTAZ	
NAHUŞ	
NAPŞOK	
NATHO	
NAŞ	
NIR	
NİPA	
NURMUHAMAD	
OGUZO	
OZ	

PAFİF	
PAT	
PAZ	
PŞİMAHUA	
PŞİNATL	
PSHU	
RISTA	
SIMHA	
SİD	
ŞAKMAN	
ŞAKON	
ŞAMUR	
ŞAN	
ŞANKA	
ŞAUGAN	
ŞAV	
ŞAVAH	
ŞEBZUH	
ŞEREMET	
ŞHAGOŞ	
ŞHAMUZ	
ŞİD	

ŞNAHO	
ŞOG	
ŞONEBAT	
ŞUHAGUAŞ	
TABIŞ	
TAMBİY	
TATARŞAV	
TAUJ	
TEBERDUK	
TEMİR	
THAKUŞİNA	
THATSIHU	
TİT	
TLIS	
TLIŞ	
TRAM	
TSAMBA	
UAZ	
URÇUK	
YEÇİBOK	
YERİJU	
YESANEY	
YEŞBA	
YEVGAMUK	
ZAGAŞ	
ZAHOŞ	
ZAURIM	
ZUNPA	

ABHAZ SOY DAMGALARI

AÇBA	
AGAN İPA	
AGRBA	
AHAGBA	
ALMA AÇBA	
AMKVABA	
ANÇABADZE	
AOTIRBA	
APSHA	
ARGUN	
ARSALİA	
ARŞBA	
ATUMAY	
BGANBA	
COPUA	
ÇAÇBA	
DZAPİŞ İPA	
GUNİA	
HAGBA	
HAHUBA	
HANDRAVA	
HAVUGU	
HETSİYA	
HOPŞUH İPA	
İNAL İPA	
KAHİR	
KARAMSOKAL	
KUDAÇİR-MARŞANİ	
KUŞİ İPA	
KVİTSİNİYA	
LAKIRBA	
LATSUŞBA	
MAAN	
MARŞAN	
OTIRBA	
PİLİA	
ŞERVAŞİDZE	
ŞİRANBEY	
ŞONİYA	
UBİRİYA	

ADİGE SOY DAMGALARI

ABAT(Şapsığ)	
ABAZEK(Bjeduğ)	
ABEZIVAN(Kuban)	
ABIDE(Abzeh)	
ABUK(Kuban)	
AGAN(Besleney)	
AHECAGU(Bjeduğ)	
AJGOY	
ALTIYAK(Besleney)	
ANÇOK(Abzeh)	
ANŞUK(Abzeh)	
APİŞ	
ASTEMİR(Kuban)	
AŞUMUK(Abzeh)	
AULE(Abzeh)	
BAĞ(Abzeh)	
BAGATIR(Abzeh)	
BAGURSEKU (Mehoş)	
BAHUKO(Abzeh)	
BARASBİY(Abzeh)	
BATOK(Bjeduğ)	

BERSEBİY(Abzeh)	
BERSIR(Abzeh)	
BERZEC(Abzeh)	
BERZEG(Ubıh)	
BEŞIKU(Abzeh)	
BGUAŞE(Abzeh)	
BIŞT(Temirgoy)	
BJIHAKU(Bjeduğ)	
BLEGUT(Bjeduğ)	
BOKUJOK(Bjeduğ)	
BOLET(Abzeh)	
BOLOTOK (Temirgoy)	
BORA(Besleney)	
BRANTE(Abzeh)	
BZAB(Abzeh)	
BZAC(Hatukay)	
BZAKOMIKU	
CANHOT(Abzeh)	
CANKET(Besleney)	
CANTI	
ÇANABİY(Bjeduğ)	

ÇEMOK(Abzeh)	
ÇEPEL(Besleney)	
ÇESEBİY(Bjeduğ)	
ÇEUÇ(Abzeh)	
DAHUE	
DAŞE(Abzeh)	
DAUR(Abzeh)	
DEGUJIY(Temirgoy)	
DUMEN(Kuban)	
GONAKU	
GUÇETL(Bjeduğ)	
HABAKİR(Temirgoy)	
HACEMIKU (Bjeduğ)	
HAÇMEZ(Abzeh)	
HAGUEKU	
HAGUR(Şapsığ)	
HAJI(Abzeh)	
HAJUHU(Abzeh)	
HAKUNE(Bjeduğ)	
HAKURİNE(Abzeh)	
HAMIRZIKU (Bjeduğ)	
HAMUK(Besleney)	

HAPIŞT(Abzeh)	
HARÇOKO (Besleney)	
HATEHU(Bjeduğ)	
HATİŞOK(Şapsığ)	
HATKO(Abzeh)	
HATUG(Bjeduğ)	
HATUKO(Temirgoy)	
HAVJİY(Abzeh)	
HAZUHO(Abzeh)	
HIRTSIJ(Abzeh)	
HOT(Besleney)	
HUAJ(Abzeh)	
HUD(Abzeh)	
HUŞT(Şapsığ)	
İLAROK(Besleney)	
JAİB(Ubıh)	
JANE(Şapsığ)	
JURIMUK (Temirgoy)	
KADBAN(Bjeduğ)	
KANUK(Besleney)	
KARAHUKO (Abzeh)	
KARDUK(Şapsığ)	

KATHAN(Besleney)	
KAYTMAZ (Besleney)	
KAZANÇ(Abzeh)	
KAZANUK(Bjeduğ)	
KELEMET(Kuban)	
KETMES(Temirgoy)	
KIRIMGERİY (Bjeduğ)	
KİNTAR(Abzeh)	
KOBLE(Şapsığ)	
KONA(Abzeh)	
KOYŞEKU(Bjeduğ)	
KUANIKU (Besleney)	
KUAŞ(Abzeh)	
KUEKU	
KULKO(Abzeh)	
KUNCA(Ubıh)	
KURALEY (Besleney)	
KUREDE(Besleney)	
KURGOKO (Besleney)	
KUSROK(Şapsığ)	
KUŞUK(Bjeduğ)	
KUYSOK(Bjeduğ)	

LAGUN(Bjeduğ)	
LAPSORSO (Bjeduğ)	
LEHŞIKU(Bjeduğ)	
LEŞ(Abzeh)	
MAFŞOKO (Besleney)	
MAFŞOKO (Hatukay)	
MAMGAT	
MAMHEG(Abzeh)	
MAMIJ	
MARGUŞ(Kuban)	
MARHAN(Kuban)	
MARJEN(Kuban)	
MAT(Temirgoy)	
MEHOŞ(Temirgoy)	
MEMSIR	
MERETIKUE (Abzeh)	
MIGUROKO (Şapsığ)	
MIKID(Mahoş)	
MIŞIN	
MİDAR(Kuban)	
NAGOŞ(Şapsığ)	
NAJE(Abzeh)	

NAMDARHAN (Abzeh)		ŞEGEROKO (Hatukay)	
NAPSUK(Bjeduğ)		ŞIKUE(Kuban)	
NATHO(Şapsığ)		ŞOGEN(Abzeh)	
NATIRBE(Abzeh)		ŞOVCEN(Bjeduğ)	
PAÇOKO(Temirgoy)		ŞOVGEN (Besleney)	
PÇIHALIKU (Bjeduğ)		ŞUMENIKU (Bjeduğ)	
PEDİS(Hatukay)		TAKRUK(Hatukay)	
PSEUŞ(Bjeduğ)		TASUA(Abzeh)	
PŞENTIZ(Temirgoy)		TATRUK(Abzeh)	
PŞEZMAGO(Ubıh)		TEPSERUK(Abzeh)	
PŞIGON		TEŞU(Şapsığ)	
PŞIY		THAGAPSO (Abzeh)	
PŞIZE(Besleney)		THAS(Ubıh)	
SABAN(Bjeduğ)		THAZIRTOK (Besleney)	
SAPIY(Besleney)		TIGU(Abzeh)	
SENEŞOKUE (Besleney)		TIGURIGU(Bjeduğ)	
SİYUH(Abzeh)		TIJ(Kuban)	
SULTANGİREY (Bjeduğ)		TLEHAS(Bjeduğ)	
ŞABAN(Bjeduğ)		TSEY(Abzeh)	
ŞANİBE(Kuban)		TURKANUN (Bjeduğ)	
ŞAOK(Temirgoy)		UVJIKU(Bjeduğ)	
ŞAVE(Temirgoy)		YEDİC(Abzeh)	

YELBATOK (Şapsığ)	
YELBIZDOKU (Bjeduğ)	
YELMAŞOK (Şapsığ)	

YEMİJ(Bjeduğ)	
YEMTEL(Bjeduğ)	
YENAMUK(Abzeh)	

KABARDEY SOY DAMGALARI

ABAY	
ABAZE	
ABBAHUE	
ABDOKO	
ABDURAHMAN	
ABEYİKO	
ABIDE	
ABIT	
ABUK	
ABZUAN	
ACİ	
ACİKUL	
ADAMİ	
ADIGEUNE	
AFAŞAG	
AFAUNE	
AFONBUH	
AGIRCANOK	
AGO	
AGUBEK	

AJGERİY	
AJNAGO	
AHUEHU	
AKBAŞ	
AKSİR	
ALAGİR	
ALESÇIR	
ALHUE	
ALİMURZA	
ALME	
ALOO	
ALTUDOK	
ALYUHOR	
AMŞUK	
ANSOK	
ANZOR	
APAJİH	
APAT	
APHUD	
APŞE	

ARAH		BARSOKUE	
ARDAV		BATOK	
ARGAŞUEKUE		BATU	
ASLAN		BECIRET	
ASTEMİR		BEDANOK	
AŞABOK		BEGİD	
AŞEBE		BEJDUG	
AŞHOT		BEKMURZA	
AZEPŞ		BEKUL	
AZİK		BEREGUN	
AZNAVUR		BERESLAN	
BABIKUE		BEREZC	
BACRA		BERSEK	
BADRAK		BESLAN	
BAG		BESLANEY	
BAGATIR		BEŞAN	
BAHUE		BEŞKAZAK	
BAJ		BEŞKAZİY	
BAJEDUG		BEŞTO	
BALKAR		BEŞTOK	
BALKARIKUE		BETUGAN	
BARAGUN		BEZİR	

BEZROK	
BİÇO	
BJAHOK	
BJAHUE	
BJAMBEY	
BJEDIGU	
BJENIKE	
BJIHATL	
BOLET	
BOLOTOK	
BORAN	
BOREKUE	
BORİY	
BOTEŞ	
BUZAR	
CAMBEÇ	
CAMBOLET	
CANBOT	
CANHOT	
CEDGEF	
CEDMIŞ	
CEHU	

ÇAGADU	
ÇIMEZIKUE	
ÇİJOK	
DABAGUE	
DAD	
DALEL	
DAUR	
DAUTOK	
DER	
DIŞEK	
DİDAN	
DOGUJUK	
DOHŞUK	
DOTKUL	
DUDAR	
DUDARIKUE	
DUGLAN	
DUGUJ	
DUMEN	
DUMENİŞ	
DURDIM	
ELTAR	

ENGUŞ		HAKAŞE	
FIR		HAKUL	
GAUNE		HAKUNE	
GAZARTUK		HALİL	
GEH		HAMGAŞKU	
GETAGEJ		HAMUKO	
GON		HAPTSE	
GUEBEŞI		HAŞKUL	
GUETIJ		HATIJUKUE	
GUK		HATIKUE	
GUKEJ		HATOHŞUK	
GUKEMUH		HEBUBEÇIR	
GUKEPŞ		HŞETSIKU	
GUKEPŞOK		HURAN	
GUMZAG		HUTIŞ	
HABJOKUE		İNARIKUE	
HAÇUK		İNDREY	
HAGUNDOKUE		İSLAM	
HAHUJ		JAMANBİY	
HAHUPAŞE		JAMBAH	
HAJDOK		JAMBEK	
HAJİNEGOY		JAMBOR	

JAMBOT	
JAMURZA	
JANDIBAY	
JANDIBEK	
JANOKUE	
JEREŞTI	
JILAVE	
JILETEJ	
KABARDOK	
KADIJ	
KAJAR	
KALABAT	
KALAJOK	
KALMIK	
KAMBİY	
KAMIZ	
KANÇUK	
KANDAVUR	
KANDOH	
KANEMET	
KANKUL	
KANŞAV	

KANUK	
KARAMURZA	
KARANUK	
KARAŞEY	
KARDEN	
KARME	
KAROKUE	
KASEY	
KASKUL	
KAŞAUE	
KAYIR	
KAYTUK	
KAZAN	
KAZANÇOK	
KAZANOKO	
KAZANŞ	
KAZDOH	
KAZİY	
KELEMET	
KERAŞE	
KEREF	
KEŞT	

KILIŞBİY	
KIRIMŞOKAL	
KUBANUK	
KUBAT	
KUDABERDOK	
KUDAŞ	
KUDAY	
KUEGULIKUE	
KUEJIKUE	
KUEKUE	
KUEN	
KUEŞ	
KUETSE	
KUL	
KUMAH	
KUMIK	
KUMIŞ	
KUNAŞ	
KUNDET	
KUNIJ	
KUP	
KURAŞ	

KURAŞİN	
KURGOK	
KUŞHA	
KUŞMEZIKUE	
LAGUN	
LEPŞ	
LEPŞOKUE	
LIBEY	
MAHUE	
MALBAH	
MAMBET	
MAMHEG	
MARGUŞ	
MARŞAN	
MARZALİY	
MAŞUK	
MAT	
MAZAN	
MAZEPE	
MAZUK	
MEKUŞE	
MEREMKUL	

MEREMŞAVE	
MERJEHU	
MERTEZ	
MERZEY	
MIRZABEK	
MIRZAKAN	
MİDAR	
MİSİRGEN	
MİSOST	
MUDAR	
MUSE	
NAHUŞ	
NAVRUZ	
NEGOY	
NEGUME	
NEHUJ	
NIR	
ORAZAY	
ORDOK	
ORTAN	
OZROK	
PARİT	

PEFIF	
PEUNEJ	
PŞİAPŞOKUE	
PŞİGOTIJ	
PŞİHAÇE	
SABANÇI	
SANAŞOK	
SİDAK	
SİJAJE	
SİMAH	
SİZAJ	
SOMGUR	
SULTANHAN	
SPİR	
ŞABAZGERİY	
ŞADZOK	
ŞAKUE	
ŞALBAR	
ŞAME	
ŞAMIRGUE	
ŞAMUK	
ŞAMURZA	

ŞANİBE	
ŞERETLUK	
ŞERMET	
ŞEŞEN	
ŞIPŞ	
ŞIRIKU	
ŞIDAK	
ŞOGEN	
ŞOLEHU	
ŞOMAHUE	
ŞORA	
ŞOROKADZE	
ŞORTAN	
ŞUDAKUE	
ŞURDIM	
TABUH	
TAGUR	
TAJ	
TAMBİY	
TANAŞ	
TAŞLOV	
TAV	

TAVÇEŞ	
TAVSOLTAN (TALOSTAN)	
TEGULAN	
TEKA	
TEMBOT	
TEMİRCAN	
TEMİRKAN	
TENGİZ	
TERKOH	
THAGUŞ	
THAPAR	
TIGUEN	
TIJ	
TOHTAMIŞ	
TOKBAY	
TOKMAK	
TLİBEY	
TLOSTANALİY	
TRAM	
TSAGUE	
TUGAN	
TUZER	

UANAŞE	
UEZI	
UMAR	
UNEROKUE	
UZDEN	
VORKUASE	
YEBGAJUK	
YEGAN	
YELBAZDUK	

YELDAR	
YELDARIKUE	
YELGAR	
YELJEROKUE	
YEZİY	
YOHUŞIKUE	
ZAGAT	
ZEHUEHU	
ZEKUE	

KARAÇAY-MALKAR SOY DAMGALARI

ABAY	
ABAYHAN	
ACİ	
ADURHAY	
AFAŞOK	
AHMAT	
AHTAV	
AKBAY	
ALİY	
AMIRHAN	
APPAY	
AYBAZ	
AYDABOL	
AYDAMIR	
AYSANDIR	
BAGATIR	
BARASBİY	
BASİYAT	
BATÇA	
BATIR	
BATIRBEK	
BAYÇORA	

BAYRAMKUL	
BAYRAMUK	
BELŞİZ	
BITDA	
BİCİ	
BİY	
BOLAT	
BORLAK	
BOSTAN	
BOTAŞ	
BOTTA	
BÖDENE	
BUDYAN	
CAMANKUL	
CANHOT	
CANIBEK	
CARAŞDI	
CAŞE	
CATTO	
CAZA	
CETTE	
CUKKA	

ÇOÇAY	
ÇOMA	
ÇOTÇA	
DEKKUŞ	
DİNA	
DUDA	
EBZE	
EFENDİ	
ELKAN	
ERİKGEN	
GAPPO	
GAZA	
GOGUY	
GOLA	
GULİY	
HABİÇ	
HACİ	
HAÇİR	
HALKÖÇ	
HAPA	
HASAN	
HOÇU	
HOT	

HUBİY	
HUSTOS	
KAPLAN	
KARABAŞ	
KARAKÖT	
KAYIT	
KEÇERUK	
KELEMET	
KIRIMŞAVHAL	
KİPKE	
KOBA	
KOBAN	
KOCAK	
KOÇHAR	
KORKMAZ	
KUDAY	
KUL	
KULBEK	
KULÇA	
KUMUK	
KÜÇÜK	
LAYPAN	
MALKARUK	

MAMAŞ	
MAMAY	
MARŞANKUL	
MEKER	
MISAK	
MOLLA	
NAVRUZ	
ORUS	
ORUSBİY	
OTAR	
OZARUK	
ÖZDEN	
SARI	
SEMEN	
SILPAGAR	
SOTTA	
SÜYÜNÇ	
ŞAHAN	
ŞAKMAN	

ŞAMAN	
ŞAVAY	
ŞIDAK	
TAMBİY	
TAVKEN	
TEBERDİ	
TEBU	
TEKE	
TEL	
TEMİRBOLAT	
TEPPE	
TEZ (ETEZ)	
TOHÇUK	
TOTURKUL	
TRAM	
TULPAR	
TUVDU	
TUVGAN	
ZOKA	